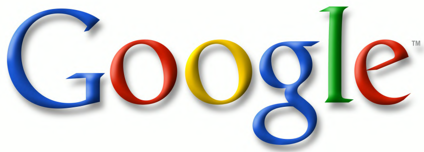
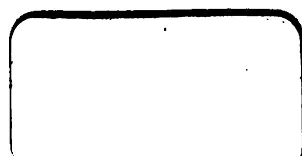

Editions of the Dávid Ferencz Association.

Contents:

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— III. szám. 1886. —

FELOLVASÁSOK.

I-SŐ FÜZET.

A JÖVŐ VALLÁSA.

IRTA:

Dr. BRASSAI SÁMUEL.

(Külön lenyomat a Keresztény Magvető XXI. évf. 5-ik füzetéből.)

Belti ára 10 kr. — Az egylet tagjainak 5 kr.

KOLOZSVÁRTT,

NYOMATOTT A „MAGYAR POLGÁR“ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1886.

A JÖVŐ VALLÁSA.[1])

Volt egyszer a metaphysikának egy része, az úgynevezett „rationalis theologia“ vagy is az istenség fogalmát az ész világánál puhatoló és fejtegető tanulmány. Volt — mondám — de meg van biz' a ma is, csakhogy a többi metaphysikai lommal együtt szegreakasztották, mint a babyloni fogságban nyomorgó zsidók a hárfáikat a Jahve dicsőitésére nem hangoztathatván, a babyloni vizek partján termő fűzfákra.

Nevezetes része a theologia rationalisnak az Isten létét bizonyitó érvekből áll. Ezek között, ha rangban nem, sorban első a „consensus gentium“ (a népek egyező véleménye), melyről a mostani anyagászok ős iskola-feje, Epikurus nyilatkozatát Cicero imígy tolmácsolja: „Ő egyedül látta át, hogy mindenekelőtt lenni kell isteneknek, mivel fogalmukat maga a természet oltotta bé mindenek elméjébe. Mert van-é népe vagy neme az embereknek, melyben ne volna meg, tanitás nélkül, némi sejtelme az isteneknek? . . . Mivel tehát a róluk való véleményt sem nem szándékos szabályzat, sem szokás, sem nem törvény állitotta meg, és egyről egyig mindeneknél szilárd egyetértés marad iránta állandóul; önként és okvetetlenül értetődik, hogy vannak istenek, mert belénk oltott, vagy helyesebben velünk született eszménk van róluk.“ Ennél nyomosabban és világosabban még a metaphysika végnapjaiban a Leibnitz Wolf-féle philosophia tankönyveiben sem volt kifejezve, a szóbanforgó — mondjuk csak — vélemény, a melynek igazságát az úgynevezett vadnépek bővebb és mélyebb ismertetése csaknem kétségtelenné teszi. Bizvást kimondhatni hát, hogy vallás mindenha volt és uralkodott és mindenütt van és uralkodik az emberiségben.

De szintoly bizonyos az — a mi szorosan véve ismét a vallás mindenütt jelenvalóságát tanusitja — hogy mindenha voltak és vannak egyének: sőt iskolák és felekezetek is, a kik és a melyek koruk

[1]) Nagy tudósunk szives volt, e tárgyról a Dávid F. egylet idei közgyűlésén szabad előadásban közlött gondolatait irásba foglalni, s igy érdekes és mélyreható fejtegetéseit van szerencsénk folyóiratunkban közreadni. Szerk.

vallását — mondjuk vallásformáit — kétlették, ócsárolták, semmibe hajtották, nevetségessé tenni, vagy éppen elenyésztetni törekedtek. Az ilyeket az indusok násztikáknak (násztí = nincs), a görögök atheistáknak, az újabb kor euphonice „szabadgondolkodásuaknak“ nevezte. És különös az, hogy olykor csoportosan jelennek meg, még pedig rendszerint a társadalmak erkölcsileg ingadozó vagy éppen romlott időszakaiban. Igy Angliában a 17-ik százban Hobbes, Toland, Tindal, Mandeville, Bolingbroke; igy a 18-dikban az encyclopaedisták — Voltaire, Helvetius, Diderot, Holbach, Lamettrie; igy korunkban a positivisták, aztán Vogt, Moleschott, Büchner. Meg kell jegyeznünk, hogy a két utóbbi csoport az ő vallástámadó fegyvereit a természettudományok raktáraiból kölcsönzött lőporral töltögeti, a mi a közönség nagy része előtt kedvezőtlen világot vetett ama tudományokra. Vannak ugyan, a kik ezt a felfogást méltatlan gyanusitásnak, a bigottak rágalmának állitják és kimutatni törekednek, hogy a természettudományok jól értve — azaz a hogy ők értik és akarják értetni — nem vallás ellenesek. De a mi tény, csak tény; az árzseniknek — akár gyógyszernek használják, akár arra forditsák, hogy valakit láb alól eltegyenek vele — saját természete az, hogy halálos méreg és ha valaki gonosztettet követ el vele, a kiszolgáltatóját is felelősségre vonják. A ki hát a physikát és kímiát a vallások elleni küzdelemben fehérre akarja mosni, bizonyitsa bé, hogy Lamettrie vagy Büchner a tudomány állitmányait egy vagy másképpen meghiusitották, vagy logikaellenesen, jogtalan következtetéseket vontak belőlök. S mig ezt nem teszik, engedjék meg a természettudós urak, hogy — kutya van a kertben, vagy Hamlet szájával beszélve:

Something is rotten in the state of Denmark.

De, hogy közeledjünk felvett tárgyunkhoz, vegyük még szorosabban szemügyre a viszonyokat. A vallás irányában átalán véve két osztályt különböztetünk meg: a hivőket és a hitetleneket. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy mind a két kifejezés két értelmü, t. i. tágan és szorosan véve. Szoros értelmeikben csak a vallás felekezetek kebleiben élnek velök. A brahmanistának a brahmanista: hivő, a buddhista hitetlen. Mahomet vallója, a nem mohamedánust gyaurnak (practice: hitetlennek) nevezi, a római katholicus szemében a protestans, ezében akár anglicanus[1]), akár valamelyik nemü evange-

[1]) A magas egyház (high church) nem elégedett meg azzal, hogy tiltakozzék a hitetlen vagy éppen eretnek nevezet ellen, hanem egyenesen magát állitja hivőnek, valódi „katholicus“-nak s a római katholicus szerinte hivő lehet ugyan, de csak romlott (corrupt) hitü.

icus legyen, hitetlen az unitárius; emezt az oláh is, mielőtt a magyar származékokat az ő egyveleg nyelvéből kiküszöbölte, tâgâdeunak (tagadónak) hivta. Én a tágabb értelemben veszem és azt, a ki akár valamelyik vallásfelekezet hive, akár csak az emberiségre nézve lényegesnek tartja a positiv vallás eszméjét, a hivők közzé számitom. Ellenben azt, a ki Voltaire elhirhedt parancsát: „el kell tiporni a gyalázatost!" (écrasez l'infâme!) helyesli, a kinek „positiv vallás" és „vakhit" (superstitio, Aberglaube) azon egy fogalmat jelőlnek, hitetlennek nevezem.

Az utóbbiak közt ismét kell tennünk különbséget. Egyik fél az istenség — nem a dogmai, hanem 'az észszerü (rationalis) — eszméjét valódi fogalomnak ismeri, a másik az Istenről mint metaphysikai, természetfeletti lényről semmit sem akar tudni, s fogalmát képtelennek (absurdum) vagy legalább is emberi gondolkodástól elérhetetlennek, emberi elmétől megfoghatatatlannak állitja. Az elsőbb rovatba tartoznak a deisták, theisták, pantheisták, mysticusok, illuminatusok; a másodikba az atheisták, az agnosticusok és — bátran kimondhatom — az evolutionalisták.

Világos, hogy — a vallás neve alatt mindenesetre positiv, vagy is hittel kapcsolt vallást értve — a szűkebb értelemben vett hivők és a tágértelmü hitetlenek gondolkodásával az új vallás vagy „jövő vallása" eszméje összeférhetetlen. Hanem igenis meglelhetjük és a történelem tanubizonysága szerint meg is leljük a szokásos értelmü hitetlenek és tágértelmü hivők osztályában. Hiszen a reformatorok: Buddha, Krisztus, Luther, Zwingli, Kálvin, Wesley, Fox Gy., Socinus mindnyáján olyan — relativ hitetlenek; Böhm, Swedenborg, Weisshaupt (a német illuminatismus feje) az általános hivők közzé tartoztak.

És most, miután a tetties viszonyokkal tisztába jöttünk: keritsünk széles, de annál biztosabb feneket a tárgyalandó eszmének, s puhatolódzunk, miképp létesül valami új dolog előállitása.

„Sócrates" — azt irja Cicero — „első volt, a ki a philosophiát leszállitotta az égből és meghonositotta a városokban, sőt a házakba is bévitte." Első ifjuságom óta sokat gondolkoztam arról, hogy mi lehetett az a Jákob-létra, a melyen az égbe s vissza járhatott a görög bölcs, hogy lehozhassa onnan a philosophiát? Végre sok-sok idő mulva, azt hiszem, megleltem a rejtély kulcsát a merész újitó másoktól feljegyezett beszélgetéseiben.

Az ő ideje előtti bölcsek és bölcsészek (σοφοι και σοφισται)

tanaikat magas és elvont eszmékkel s ezeknek megfelelő fellengős szavakkal vitatták és hirdették; holott Socrates, bár a legszellemibb tárgyakról való beszélgetéseiben a legközönségesebb, úgyszólva, kézzel fogható, mindenektől értett dolgok fogalmaiból indult ki. Igy pl. midőn barátja Kritón arra törekedett rábeszélni, hogy tömlöczéből kiszökvén, hiusitsa meg a halálos itéletet, ő legelsőbben is azt a kérdést tette fel, hogy „mit parancsol neki az erkölcsi törvény?" A megvitatás bévezetéseül azt kérdé Kritóntól, hogy, „ha valaki a testét akarja edzeni és erősitni, akárkinek véleményére és tanácsára hajt-é, vagy csak az orvoséra és a gymnastica tanitóéjára? Másszor midőn Philébus és egy sophista ellen — a kik a gyönyörüséget állitották az élet végczéljának — vitatkozva a józanokosság követésében kereste a boldogság igazi forrását, azzal kezdette, hogy vizsgálják meg együtt, miféle nemei vannak a gyönyörüségnek s közülök melyeknek a megszerzésére kell törekednünk. A sophista erre fitymálólag azt mondja, hogy „a gyönyörűség csak gyönyörűség, azon egy fogalom, tehát különbség nincs s annál kevesbé van ellentét benne." És mit felel egyszerűen S.? Azt, hogy „a szin is csak szin, s azon egy fogalom, a mi nem gátolja, hogy a fehér és fekete különbözők, sőt ellenkezők ne legyenek."

Legyen szabad hát nekem is egy mindennapi példára hivatkoznom, melynek neve a vallástól csak egy betüben különbözik, de értelmezése sokkal könnyebb és biztosabb: a varrásra.

Varrni annyit tesz, mint egy vagy több darab kelmét a széleivel összefoglalni az által, hogy fonalat öltögetnek át váltogatólag rajtuk. A varrómivelet anyaga: a kelme és a fonal; eszközei: tű és az ember keze. Az értelmezés feleslegesnek látszhatik, de majd ki fog tünni a szükséges volta. Addig pedig lássuk, hogy természetes ép eszmét képez-é ez a kifejezés: „új varrás," vagy „a jövő varrása"?

Ime, évek ezrei múltak el, melyek alatt, tudtunkra, senki sem álmodott erről az eszméről s nagyanyáink csak az imént értelmezett közönséges módját ismerték a varrásnak. A 18. száz végén ötlött eszébe egy s más gépésznek az a kérdés, vajjon nem lehetne-é az emberi kéz működését részben vagy egészben géppel hajtani végre? A feleletet reá megkisértették, de az eredmény nem volt kielégitő mindaddig, mig egy másik kérdés is nem járult hozzá, t. i. nem lehetne-é a tű szerkezetén változtatni? Megkisérték ezt is és rövid időn eléállott a tökéletesitett varrógép, mely ma már az egész világon el van terjedve és ezzel a jövő varrása.

Szintoly sokáig volt a világ megelégedve a helyváltoztatásban az emberi lábmozgatás helyettesitésére szárazon az igavonó-állatok, vizen az evezők és a szél segélyével; s hasonlóképp a 18. száz végén született a locomotiv s a hajói gőzgép, s velök „a jövő utazása“ eszméje.

Emelkedjünk feljebb s menjünk át az ipar teréről a tudomány felföldére. Ott van a kímia és ott van Lavoisier, a ki a korabeli — nem tudományt, hanem anyag- és setétben tapogatódzó kisértmény-halmazt átvevén, tudományt teremtett belőle, s nem hirdette, hanem valóban eleállitotta a j ö v ő k í m i á j á t, melynek továbbmivelői őt a mai napig is mesteröknek tekintik.

Nem szaporitom a példákat, hisz ezekből is eléggé kitünik, hogy csakugyan lettek értünkre is új és az élet szükségeire, kényelmére béfolyó dolgok, melyek feltalálásuk idején a jövőéi voltak, holott ma már a jelen birtokai. Azt is tanuljuk belőlük, hogy magában lehetséges dolognak, tehát új vallásnak is fellelése nem képtelen eszme és oly javaslat, melyet, mint mondani szokták, elvben elfogadhatni. Csak arra vagyunk már kiváncsiak, mi lesz a részletes megvitatás eredménye.

E végett vegyük számba a körülményeket, melyek között és a melyek béfolyásával születtek a példákul vett új dolgok és vizsgáljuk meg, fellelhetni-e őket vagy hozzájok hasonlókat egy „jövő vallása“ szerkesztésénél.

Azok, a kiknek elméjében az új varrás eszméje megfogant és lassanként tökélyesedett, Sainte Tamás, Thimonnier, Hunt, Howe, Singer. Wilson, teljesen ismerték a régi, mint mondám, több ezer éves varrás módját, — a mi, jegyezzük meg, mindig csak azon egy volt, — kelméit, eszközeit, előnyeit, hátrányait; tisztában voltak javitásai czéljával, t, i. szem és munka kimélésével, idő nyerésével; szóval: mindennel, a mi a vállalatuk sikerültét előre biztosithatta. Ne feledjük azt is, hogy abban a korban éltek, melyben a kézi ipar minden ágai segitségére divatossá lett a gépek szerkesztése, és ez, a különben szunynyadva maradó elmetehetségeket kifejtette és sarkalta.

Szint oly jól ismerte Lavoisier a kezébe és eszébe vett tárgynak, a kímiának minden szegelyukát; tudta és megcsinálta mindazt, a mit előtte Boyle, Boerhaave, Stahl, Black, Priestley, Scheele tudtak és megcsináltak; de m á s oldalról tekintette a tényeket, kiküszöbölte az álfogalmakat, megállitotta az elemek igazi fogalmát, a

savany és alj dualismusát, s igy, mondhatni, teremtette a jövő kímiáját, mely az ő keze alatt vált valódi tudománnyá.

Példáink valamint egyfelől érzékitik a feltalálás fogalmát és mutatják miképp jött létre egy s más dolog, a mi egykor csak a jövő feladata volt, másfelől némi biztatást is nyujt, hogy ilyes reménynyel a vallásra nézve is kecsegtethetjük magunkat.

És, a mint látszik, méltán, mert hiszen világos, hogy a most uralkodó vagy hajdan uralkodott vallások is valamikor újak voltak. Csakhogy valamint az előbb tárgyalt dolgokon, ugy ebben is arra a kérdésre kell megfelelnünk, hogy miképp alakultak, miképp jöttek létre a vallások különböző nemei. De éppen ez a különbféleség nehezíti a feleletet. Mert nem csak hogy különböző időszakokban, a világnak különböző állapotában, különböző körülmények közt és módon eredtek a vallások, hanem némelyikök eredetét éppen ugy nem lehet kipuhatolni, mint a buzáét, vagy házi állatainkét; mind ezek az előidők homályába, sőt merő sötétségébe burkolvák. Nevezzük t e r m é s z e t e s vallásoknak. Közéjök tartozik a Fétisizmus, mely röviden mondva abban áll, hogy egy, ki tudja hol, hogy és mikor felkapott tárgynak, szikladarabnak, meteorkőnek, faragványnak, növényrésznek, állattagnak bűbájos vagy éppen isteni erőt tulajdonit s jót vagy roszat vár tőle a bajtól félő vagy maga erejében nem bizó ember. Közéjök az ősök nek az imádásig fokozódó tisztelete. Közéjök a természeti jelenségek istenitése és allegorizálása, mely Európában a görög, római s német mythologiára, Ázsiában a brahmanokéra s az alaktalan samánizmusra (bűvösök erejével előállitható jó és rosz lelkek imádására) fejlődött ki. Mindezekben sem példát, sem utasitást új vallás szerkesztésére nem lelünk. Itt az eljárást, a működést az — akár vaknak akár bölcsnek hitt — természet magának tartotta fenn, ez az ő eleusiniai titka.

Próbáljunk szerencsét egy másik osztályban: a kijelentett (revelált) vallásokéban. Sietek megmondani, hogy a kijelentett szót nem a keresztény theologia szűk és kirekesztő értelmében veszem. Minden vallást, ha eredetét hátrafelé nyomozva egy történelmileg megállapitható egyénre találunk, k i j e l e n t e t t-nek nevezek. Ezek közt ismét meg kell különböztetnünk azokat, a melyek valamelyik természetes vallás kebelében és azokat a melyek más már kijelentettében keletkeztek. Első rendbelit köztudat szerint csak hármat ismerünk, t. i. a Mosaismust (melyet helyesebben neveznénk Ábrahámismusnak), Christianismust és Mahomedanismust. A mi nétalán negyedik volna, u. m. a „Confucius“ ugynevezett „vallása“, ezt a nevet szorosan véve

nem igényelheti, a minél fogva csak a három elsőt veszem tekintetbe, melyekben mindjárt két fővonás tünik szemünkbe. Egyik az, hogy egy és személyes és versenytársat nem tűrő istenség fogalmára vannak alapitva. A másik, hogy alapitóik vagy szerzőik attól az istenségtől sugallottaknak vallották magokat.. Ábrahám és Mózes egyenes közlekedésben voltak vele; Mahomednél Gábriel angyal vala a közbenjáró; Jézusnak idevágó számos mondatai közül elég egyet idéznem: „Én vagyok, a ki bizonyságot teszek magam felől és bizonyságot teszen felőlem, a ki engem küldött, az Atya." (Ján. év.VIII. 18.)

Látni való már, hogy egy új vallás szerkesztésében sem egyik, sem másik feltételnek eleget nem tehetni. Az elsőnek nem; mert hiszen a szerkesztendő vallásban, hogy „új" legyen, vagy egynél több istenséget kellene felállitani s igy a polytheismusra térni vissza, vagy „személytelen istenséget tűzni ki tiszteletünk, imádásunk tárgyául." Az elsőbb alternativa nem érdemli, hogy tovább szóljak róla — Schiller „Görögország istenei" mint költemény is elvesztette hitelét. De az utóbbi nem csak lehetőség, hanem tény is. Megpróbálkozott vele a positivus Comte, a „humanitas" ködfátyolképét akarván ültetni a személyes istennek szerinte megürült trónjára. Meg az agnosticus Herbert Spencer, a ki egy ismeretlen, megfoghatatlan eszmét helyez nem tudja hová s azzal akarja a valódi fogalmat pótolni. Szükségtelen mondani, hogy egyik törekvés sem sikerült; és elég arra hivatkoznom, hogy: „az ő gyümölcsökről ismeritek meg őket". (Mát. VII. 20.)

A mi az új vallás második feltételét, az inspiratiót illeti, volt idő, a mikor csak „a maga hazájában nem volt kedves a próféta", de általában a világon fogékonyabb volt az elme és a képzelődés a mai nap természetfelettieknek nevezett, de akkor természeteseknek tartott eszmék irányában. De bizony „nem ugy van most, mint volt régen"; az égen azon[2]) nap süt, de a földön az elméket valahogy másképp világitja. Tekintsük csak egy kissé részletesebben. A mely epochákban amaz új vallást hirdetők — mint mondám, természeti vallások közepette — megjelentek, a buzgóság a régi vallás iránt hanyatló vagy éppen meghült állapotban volt. Sakuntalában a vezeklő brahman Kanva mellett ott van a komikus szerepet játszó brahman Mádhava. Málavikágnimitrában a buddhista parivrádzsiká tekintélyes személy, holott a brahman Vidúsakah csak olyan udvari

---

[2]) „Azon" = idem, derselbe, le même; „az a" = is, ille, der, ceci, ce-la.

bolond forma. Jézus a legfanátikusabb farizeusokkal és saducceusokkal sans gêne gúnyolódik; Lucianus pogány létére magát az egész Olympust teszi nevetségessé másfél száz évvel Kr. után, de ugyanannyival Constantinus előtt. Azt is méltó megemliteni, hogy a missionariusok sergeinek legtöbb hóditásokat a természetes és legkevesebbet a kijelentett vallásuak közt sikerül tenni. Mindezeknél fogva látni való, hogy a próféta tekintélye és hatása ma megforditott viszonyban van, mint régen. Kis körben tért foglal olykor igenis, mint a Pseudomessiasok, Mahdik, a Quakerek, Shakerek, Mormonok példája mutatja; de az emberiség legnagyobb része csak fitymálja a modern prófétát. Ellenben a kijelentett vallások hiveiről nem mondhatni, hogy apadnának. Az angol egyház Australiával, Uj-Zeelanddal gyarapodik; Francziaországban az anticlericalis hadjárat, a Németbirodalomban a Kulturkampf kimenetele még kétséges és az evolutionalisták boszankodva hunyják be szemöket, hogy ne lássák a templomba járók sokaságát.

Vajjon van-é biztató kilátásuk egy új vallás javaslóinak, az eddig mondottak megfontolása után? No, de míg meglelhetnők a döntő feleletet, van még egy kis eligazitni való dolgunk. Szólanunk kell t. i. a kijelentett vallások kebelében támadott felekezetekről. Alapitóik, vagy mint próféták, vagy mint reformatorok jelennek meg a történelemben; olykor egyesül is a két szerep. Elég lesz czélunkra, ha a fő neveket emlitem: Fox György, Lee Anna, Smith József, Arius, Luther, Kálvin, a Socinusok, a Wesley-testvérek. A prófétákról körülbelöl megmondtam a mondani valót, a többiekről pedig elég anynyit emlitnem, hogy működésük nem új vallás szerkesztését, hanem annak, a melynek honosai voltak, megtisztitását és egy ősiebbnek, melyet megrontottnak hirdettek, helyreállitását czélozták és kisebbnagyobb mértékben és terjedelemben boldogultak is vele. Ezzel ki van mondva a mi feladatunkhoz való viszonyuk is.

Igy kihallgatva a történelem szavát, lépjünk az elmélet terére, miután már az odavezető útat kezdeties példákkal megegyengettük.

Láttuk, hogy annak, a ki a jövő varrását, annak, a ki a jövő fuvarozását, meg a ki a jövő kímiáját állitotta elé, csak egyetlenegy tárgyat kellett szemügyre venni; láttuk, hogy mindenki a magáét minden tekintetben derekasan ismerte. Láttuk, hogy egyik is ama tárgyak közzül elavulás, hanyatlás vagy éppen használhatatlanság állapotában nem volt. Mindenikök megtette a maga szolgálatát az akkori szükségekhez képest. Szóval, a varrást, fuvarozást (hajózást), a kímiát csak tökélyesitni, még pedig, vegyük jól eszünkbe, gyara-

pitólag (positive) kellett tökélyesitni: azaz oly tulajdonságokat adni, vagy eszközölni, melyek azelőtt nekik vagy éppen nem, vagy kevés mértékben voltak meg. Igy a varrásnak, a járműveknek gyorsaságot és kényelmet, a kímiának uj tények és fogások sokaságát, józan elméletet, rendszert.

A tökélyesitésnek ezt a nemét jól meg kell különböztetni a (negativ) apasztó félétől, a milyennel pl. a spiritust tökélyesitik az által, hogy a vizet elvonják tőle, vagy a buzát azzal, hogy megmentik a szalmától, a polyvától, az idegen magvaktól.

Lássuk már, felleljük-é ezeket a kellékeket egy követelt új vallás alkotásánál avagy csak alakitásánál?

Első volt a helyettesitendő vagy tökélyesitendő tárgy e g y s é g e és első tekintetre világos, hogy az új vallás szerkesztője műhelyében nem e g y, hanem számos vallás várja a tökélyesitést. Nemcsak számos, hanem oly különbféle is, hogy a legfigyelmesebb, legleleményesebb inductio is alig birja belőlük kihozni a vallás igazi fogalmát. Hiszen valamennyi értelmezése mindcsak kisértmény tárgya, és egy teljes és szabatos ellenmondás nélkül elfogadott, előttem legalább, tudva nincs. Az első kellék megnyerésére tehát más mód nem lenne, hanem v á l a s z t a n i e g y e t a s o k közzül. Ám de a válogatásra ismeret, teljes ismeret kell; a sok vallás mindenikét pedig szellemében, tartalmában, az ezt vallók gondolkodására, cselekvésére való hatásában átalán és részletesen megismerni oly feladat, melyre olvasás nemcsak nem elég, hanem tévesztő is lehet; tapasztalásból való megszerzésére egy emberi élet, bőséges alkalom és felfogó ész kivántatik. És ezekkel is csak egyet vagy kettőt ismerhetni meg; de hát a többi hol marad? S van-e egy, legalább a tudományban hitványabb, hogy ne mondjam veszélyesebb eljárás, mint a hiányos inductio? — Mindent összevéve tehát az az ellenmondhatatlan következtetés, hogy az új vallás szerkesztésére nézve az első feltétel: a tárgy egysége, hiányzik. És hiányzik ezzel együtt, mit nem szükség tovább kimutatni, a derekas ismeret és végelemzésben elesik a positiv tökélyesithetés is.

A végtanulság az, hogy a közéletből vett és számtalanul szaporitható példáink teljességgel nem nyujtanak reményt arra, hogy sikerüljön akárkinek is egy „jövő vallása“ programmját azon módon eléállitani. Csak az még a kérdés, nincsenek-é más módok a czél elérésére vagy csupán megközelitésére? És azt felelem, hogy igenis vannak: számszerint ketten. Egyik a prófétaság, másik a negativ tökélyesités, vagyis a vallástisztitás.

Próféta-szerepet — azt hiszem, nem kell bizonyitgatnom — józanul, higgadtan gondolkodó becsületes ember nem vállal magára. Egyfelől: Propheta non fit, sed nascitur; másfelől meg van irva Máté évangeliuma 7. r. 15. versében: „Attendite a falsis prophetis", azaz: óvakodjatok a hamis prófétáktól."

Avagy merne-é valaki eleállani ma és hitelre számitani olyas valamivel, a milyent pl. Jérémiásnál (I. 7. és 9.): „És monda az Ur nékem .... És kinyújtá az Úr az ő kezét és illeté a számat, és monda az Úr nékem: Imé az én igéimet a te szádba adtam", olvasunk?

Egészen másképpen van a dolog a vallástisztitókkal. Ilyeneknek számos példáját emlitettem már a történelemből, sőt akadt némelyik csaknem szemünk láttára. Hiszen Buddha, Jézus, Mohamed is nemcsak próféták, hanem vallástisztitók is voltak egyszersmind és azok mindnyájan az ugynevezett reformatorok.

Ez a neme egy új vallás alakitásának tehát megengedhető és végrehajtható most is. Hanem ennél tovább menni, vagy olyast javasolni nem mernék, sőt nem is akarnék, mert kétséges kimenetü, kényes, mi több, veszélylyel járó vállalatnak tartom. Mindenesetre sok a meghányni való, mielőtt beléfogna akárki.

Feltéve, hogy elmélkedésünkben csak a keresztény felekezetekre — bocsánat, de mindenikre kivétel nélkül értem — szoritkozunk, mindjárt első kérdés az, hogy melyikök vallástanát vessük a tisztitás müvelete alá?

„Kétségkivül a létezők közzül legtisztábbat", mondaná valaki. De biz' a szerintem olyan volna, mint az a falusi gazdasszony, — a mostani városiak nem bibelődnek oly prózaikus dologgal, a kenyérsütéssel, — a ki azt a búzát rostáltatná meg, a melyet a cséplőgép már megtisztitott. „Lehet azt is szemelni", mondja közbeszóló. Lehet biz' azt, meg is próbálta az unitárius Parker, de az ő vallása nem lett a „jövőé".

Jobb lenne tehát a rostálatlan, vagy félig rostált gabonát, azaz vallástant venni működésünk anyagáúl, ha csakugyan minden áron tisztitni akarunk. Hanem itt mindjárt az a második fontos kérdés tolakodik elő, hogy mitől kell tisztitni? És ezzel együtt jár szorosan az a harmadik, hogy minő elvből indúl ki működésében a reformator?

Lám Huss, Wicleff, Luther, Kalvin, VIII. Henrik, az Anglikánusok, Presbiterianusok, unitáriusok mindnyájan a róm. katholicus vallást tisztogatták és mily különböző lett az illető rostákban maradt buza!

Ám de a mostani reformatoroknak az mind nem elég tiszta — a világért sem! Lássuk hát, mit néznek ők vad magnak. Néznek főképp hármat: a kijelentés, a természet felettiség és a személyes istenség eszméit.

Ha valakire és valamire, bizony az ily tisztitókra illik az a német közmondás, mely szerint „a gyermeket is kidobják a fürdőlével együtt a teknőből". Bármily felületes ismeretünk legyen is a ma uralkodó három fővallásról, tudunk bizonyosan annyit, hogy ama három eszme mindenikben, mint lényeges, alkotó rész megvan és csak bennök van meg. Nem feledem én, hogy az elsőben — a kijelentésben — a költők is osztoznak; de hallgatóim se feledjék, hogy a civilisatio hajnalában a költő és próféta, mint Phosphoros és Hesperus, azon egy „esthajnal" csillag. Vessünk egy-egy futó pillantást minden jellemvonásra.

„A terjedelmes állomány (substantia = anyag) az, a mi valóban létez Nem terjedelmes lények léte, ámulás (illusio). Az állományon kivül semmi sincs. A terjedelem (extensio, Raum) és az erő az állomány tulajdonságai. Az állomány örökkévaló és elenyészhetetlen; tehát az anyag és erők is azok. Az állomány részei az erők hatása alatt különbféle kapcsolatokban jelennek meg s ebből áll a világ folyása. Az állomány az ő erőivel az örökösen okozó (efficiens, wirkend) lény, a mely a jelenség különbféle alakjaiban nyilvánul. A jelenség-alakok mulandók, az állomány és a jelenségekben rejlő erők örökkévalók. — A gondolkodó ember is egyik jelenség-alakja az állománynak; az egyéni gondolkodás (az öntudat) s minden úgynevezett lélektani jelenségek csak az állomány változó alakjai".

Ez csak nagyjában vázolva, a Spinoza philosophiája s az a mindent magába foglaló állomány az ő „istene", a miért is rendszerét pantheismusnak nevezik.

Én pedig, hogy mindenfelé igazat tegyek, (lehetvén és levén, másféle is, imezt „anyagi pantheismus (panhylotheismus) névvel különböztetem meg, de nem teszem vita tárgyává, hanem csak azt jegyzem meg, hogy a „modern" philosophusok nagyobb része, mindenek felett az evolutionisták, az itt vázolt rendszer hivei, és hogy ők a „kijelentés"-nek megátalkodott ellenségei. Hogy mi okon? nem birom megfogni. Mert ha az állománynak, a pantheosnak külön részei kapcsolataikkal s egymásra hatásukkal egyéni öntudatot állithatnak elé, valamennyiök összes működése, hogy ne hozhatna létre a nagy mindenségben átalános öntudatot? Minden esetre, akár eredeti, akár származott öntudatot tegyünk fel, a nagy mindenség működése közlekedésben van a részek vagy egyesek működésével

kisebb-nagyobb mértékben, közbevetetten vagy éppen közetlenül. Ugy, hogy csak az istenség teljes tagadásával lehet a kijelentést tagadni.[4])

Nem kisebb ellenmondásban vannak maguk magukkal a naturalista philosophusok a „supranaturalismus“ ügyében, midőn egyfelől azt, hogy egy szellemi hatalom a természet törvényét megszeghesse, a legostobább képtelenségnek kiáltják ki; másfelől az embernek a természet felett csaknem határtalan uralkodást tulajdonitnak. Nem czáfolat arra, hogy csak magukat a természet törvényeit alkalmazzák e vagy ama czélokra. Mert ha ki valami másnál hatalmasabb, nem kérdés, hogy minélfogva? Tehát átalában, a ki a természeti erőket ugy használja, a mint a természet magára nem használta, az rendelkezik velök, tehát a természet felett van. És még inkább felette van egy az embernél magasabb, hatalmasabb lény és ismét egy ilyet, vagy mondjuk, az istenséget kell megtagadnia annak, a ki a természetfelettiséget a babonával összevétve, képtelenségnek állitja. Nincs biz' ebben az eszmében: „természet ura“, sem képtelenség, sem nevetség; de van ám az Epikurus dőzsölő gondatlan isteneiében. Van a Spinoza öntudatlan, érzéketlen mindenségében, melylyel őtet posthumus tanitványai az atheismus vádja alól

---

[4]) Halljuk, mit mond erről a tárgyról egy legújabb korbeli philosophus: „Kijelentésnek (Offenbarung, revelatio, inspiratio) nevezik az Istentől eredő leleplezését az igaznak, jónak és szépnek. Kurtalátásu egyoldaluság az, hogy némelyek (mondhatni oly sokan), tagadnak egy ily isteni önnyilvánitást (Selbstoffenbarung). Mert az Isten kijelenti magát részint külsőleg a természetben és történelemben, részint bensőleg az észben és lelkiismeretben. Kijelenti magá minden embernek, oly mértékben, a hogy őt felfogni birja; legdicsőbben azoknak, a kik legfogékonyabbak iránta; azokat Ő inspirálja, (azaz lelkesíti) és alkalmassá teszi annak, a mi isteni, igazán csudálatos felfogására és eléadására. Azért hivják őket prófétáknak, azaz Isten-hirdetőknek. Szűkebb értelemben az erkölcs-vallási uradalomra vonatkozik a kijelentés, tágabban az isteni öntanuskodás minden uradalmára, tehát művészetre, tudományra, nevelésre, kormányzásra stb. is. Már Cicero mondja: „Nullus poeta sine afflatu divino (isteni lelkesedés nélkül senki sem költő).“ — (Ide vonhatni Ovidius gyönyörü verseit:

Facta canam: sed erunt qui me finxisse loquantur;
Nullaque mortali numina visa putent.
Est Deus in nobis: agitante calescimus illo;
Impetus hic sacrae semina mentis habet.
Fas mihi praecipue vultus vidisse Deorum;
Vel quia sum Vates vel quia sacra cano.
Fast. VI. 5. sqb.)

„és igaza van a Bibliának, midőn művészi, harczias és philosophiai működések forrását Istenben kereseti“. (Kirchner Wörterbuch philos. Grundbegriffe. Art. Offenbarung.)

felmenteni igyekeznek. Van a modern tudomány vitézei natura naturansában, a „természet" puszta fogalmában, melyet sem anyagi, sem szellemi képbe öltöztetni nem lehet, a mely bizony cselekvény cselekvő nélkül, a milyen pl. a Darwin „natural selection"-je és „struggle for existence"-e, amilyenekkel nem mert volna eléállani egy középkorbeli scholasticus a többiek kaczajja nélkül.[5])

Mindezek helyett hát helyesebb lesz megengednünk, hogy a természet ura a természet törvényeit — melyeket valakinek adni, hozni, szerkeszteni kellett és csak Ő szerkeszthetett — jobban ismeri és hatalmasabban birja kezelni — ha szabad ezzel a metaphorával élnem — mint a „tudomány" jelen képviselőinek bármely válogatott serege.

Ne bántsuk a supranaturalismust!

Az elmondottak után alig tartom szükségesnek védni s a tisztogatás elől óvni a „személyes Isten" eszméjét, és csak két pontra szoritkozom. Az első az, hogy a személyiséget Istentől, mint öntudatos valóságtól — ha tetszik lénytől — megtagadni józanúl nem lehet. Második, hogy megtámadóinak csak egy félreértés adhat fegyvert a kezébe: t. i. ha a személyiség fogalmát csak az emberi egyéniséggel korlátolt értelemben vennők. Mindenik alternativa ellen tiltakozom.

Lássuk csak a megtagadás eredményeit.

Egy „jövő vallása" tervezője imigy nyilatkozik: „Már azt csak nem lehet elvitatni, hogy az a képzelet (Vorstellung), mely szerint az emberiség sorsát egy jóságos Isten vezérli, hogy ő azokat, a kik reá feltekintenek és neki könyörögnek, szorultságunkban segitséget nyújt, azokat, a kik benne reménylenek és bíznak, gyámolitja, a szív sebeibe balzsamot csepegtet, az elsatnyult lelkületnek új erőt ád és a reménynyel oly virágokat hajtat, melyeknek illata és tekintete a lelket még abban az esetben is, ha gyümölcstermésig nem jutnak, megnyugtatja." Igenis, éppen ezt várjuk a vallástól. Ugy de az egy személyes Isten megtagadásával azt mindazon áldásaitól megfoszta-

⁵) Bámulatos, hogy ebben a magasra fejlett értelmiséggel dicsekedő korban az idézett kifejezésekben rejlő képtelenséget, melyhez a másodikban még az is járul, hogy „küzdelmet" tulajdonit egy oly valaminek, vagy inkább semminek, a mi még nem létez, nem akarta észrevenni még senki se. Sőt a tudomány utóbbi phasisában sibbolethé és abracadábrává váltak: oly bűvös kulcscsá, mely a physica és physiologia minden titkait feltárja, minden problemáját megoldja előttünk. Igazabb elnevezésök volna az idéztem német bölcselkedőnek ime szólama: „blinde Ideenassociation" (vakoskodó és vaktában való társulása az eszméknek).

nók, és akármit beszéljen is az éppen most idézett szerző, a Spino zai monismus azért a veszteségért kárpótlást nem nyújt.

Én pedig, miután azoknak, kiknek nétalán egy uj vallás szerkesztésén járna az eszök, semmi reményt a sikerülésre nem nyújtottam; azoknak pedig, kik csak tisztogatni akarnának, inkább óvatosságra intéssel, sem mint biztatással kivántam szolgálni, feladatomnak főbb részét megoldottnak tartom és még csak arra a kérdésre kérek figyelmet, vajjon nem jobb volna-é bármi módon készitendő új vallás helyett a meglevők közt nézni szét és azt dönteni el, melyiköknek van legtöbb kilátása, hogy legnagyobb tért foglaljon jövőre az emberiségben?

Távol legyen az a merészség tőlem, hogy el akarjam dönteni; de gyanitást nyilvánitani nem ellenkezik a szerénységgel. Én hát azt vélem, hogy az a vallás tarthat leginkább számot a mivelt világ kedvezésére, a mely az átalános kereszténységben gyökerezve ez idő szerint legtisztitottabb, de az előbb felsorolt és más rokon kellékeket nemcsak ki nem küszöbölte, hanem keblében melengeti és ápolja: az unitárismus, vagy mondjuk nevén: az unitáriusok vallása.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— IV. szám. 1886. —

FELOLVASÁSOK.

I-SŐ KÖTET, 2-IK FŰZET.

A KERESZTÉNY CSALÁD HIVATÁSA.

IRTA:

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

(Külön lenyomat a Keresztény Magvető XXI. évf. 6-ik füzetéből.)

Bolti ára 6 kr. — Az egylet tagjainak 3 kr.

KOLOZSVÁRTT.

NYOMATOTT A „MAGYAR POLGÁR“ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1886.

Népszerü felolvasásaink rendjén, mert érdeklődésem egyik kedves tárgyához, az iskolához legközelebb esik, a családot, a család állását, a család és a család tagjai hivatását kivánom elmélkedésem tárgyává tenni és pedig a keresztény társadalom szempontjából.

Midőn a keresztény család elnevezést hangsulyozom, jelzeni kivánom, hogy a családnak az európai keresztény civilisatioban állása és hivatása sokkal magasabb szinvonalt kapott, mint volt a régi korban, vagy van azoknál a népeknél, melyek a keresztény vallás áldásában nem részesülnek.

Mi másutt magánügynek tekintetett, a keresztény világban a társadalom és állam sulypontja a családra esik; és a mily mértékben teljesitik kötelességöket a család fejei, olyan a jelen; s a mily szellemben nevekednek a család sarjai, olyan lesz a jövő.

A régi kornak, s még ma is a keletnek, nincs családja, csak cselédje. Még a régi görögöknél is az apa távollétében vagy halála esetére, a ház feletti hatalom nem az anyát, hanem a fiut illette; csakis a fiuk örököltek, a leányok csak hozományt kaptak. A családfő teljhatalmu ura családjának.

A keresztény mivelődés a családot, a családi életet magasztosabb alapra fektette; az egyház, a társadalom és állam kiváló gondjává tette. De igen csalódnék az, ki azon gondolatnak adna helyet, hogy az európai család mai fogalma és elmélete, mint Minerva Jupiter fejéből csak ugy előpattant.

Az első kéz rajta az egyházé, mely a mint megalakult, megszabta a család törvényeit, kijelelte a családtagok kötelességeit, s magát e törvények őrévé tette. Hogy a családi élet fogalma iránt tiszteletet szerezzen, az egyház a családi élet minden nevezetesebb mozzanatát intéző kezébe vette; megjelenik az ember világra jövetelénél, meg az életből kilépésénél, s a házasság kötését és felbontá-

[1]) Kitünő történelemtudósunknak a Dávid F. egylet egyik gyülésén tartott felolvasása. Szerk.

sát az egyház vette kezébe. Az egyház e szerint a családi élet legfontosabb, legünnepélyesebb perczeiben, a család örömében és bánatában osztozik. A midőn azonban a családi élet ezen nemesebb szinezetben való feltüntetéséhez hozzájárul, igényt tart arra, hogy a család igaz értelmében keresztény legyen.

A vallás és egyház után a társadalom vette kezébe a családot. Az egyház erkölcsi, a társadalom házi rendjét alapitotta meg.

Az Árpádház alatt az egyház mindenkinek nevet ad, egy keresztnevet, s mindenki keresztnevén emlittetik. Az Árpádház utolsó éveiben már a keresztnevek mellé jelzők jőnek, melyek a testi vagy szellemi hiányokról vagy előnyökről vétetnek. A mai vezeték, s különösen a mai előnevek a középkor egy intézményének kifolyása.

Már az Árpádház korában Európában kifejlett a hűbéri rendszer, mely a tisztségeket s azok jutalmát, a földet, az egyesekről a családokra szállitotta át. Megalakult a mai család, megalakult a középkori társadalom. S miként az egyház az egyénnek és egyesnek, ugy a középkori társadalom a család és családi élet elé további törvényeket szabott.

A társadalom nem alkot örök törvényeket, mint az egyház. De ha az európai keresztény civilisatiót tekintjük, az abból fejlett társadalom oly alaptörvényeket alkotott és fogadott el, melyeket megmásitanunk alig lehet. A középkori társadalom magas mértéket alkalmazott. E társadalom a sziv nemességén, a vér tisztaságán, a lovagiasság és vallásosság követelményein nyugodott; s ki ezen követelményeknek meg nem felelt, a társadalom kebelében nem türetett.

Innen van, hogy a középkorban egy láthatatlan hatalom egyre sújtja és irtja a leghatalmasabb családokat. A középkori társadalom ezen alaptörvényeit a családra és a családi életre is kiterjesztette, s azokat ép oly tiszteletben kivánta tartatni, mint a vallás az övéit.

A ker. vallás a család tagjaitól megkivánja, hogy keresztény legyen: higyjen Istenben, kövesse az evangelium által szövegezett moralt, higyje az örökéletet, s minden cselekedetének sinor mértéke legyen, a felebaráti szeretet, tehát az erkölcs. — A középkori társadalom egy lépéssel tovább ment, a vallás ezen kijelentését eszményi fönségében meghagyva, szabványait positiv követelésekben juttatta kifejezésére. — Mert a család a társadalom tagja, a családi élettől megköveteli, hogy az szinvonalon álljon, a család minden tagja társaságképes legyen.

Első sorban a család tagjai mértékét állitotta fel. — A közép-

kor embere, a typikus vagy átlag középkori egyén, harczol és imádkozik. A mint a pápa legközelebb egy tisztelgőnek magát kifejezte: azért szereti a magyart, mert vitéz és jámbor; s ezt a középkor meg is követelte.

A keresztény civilisatio alapelveit az egyház vetette meg, felállitotta a rangfokozatos hierarchiát, s a világi elem azt utánozva, felállitotta a rangfokozatos társadalmat és államot. E szervezetben elebbvalója iránt mindenki hűséggel és enyedelmességgel tartozik. A hatalom pyrámisának csúcsán az Isten áll, kitől minden egyházi és világi hatalom ered. Minden egyesnek egy egyházi és egy világi elöljárója van. Az egyházi hatalom vallásosságot, a világi vitézséget követelt. A középkori nemes érzelme a vallásosság és a hősiesség közt oszlik fel. S mert e két érzelem uralta keblét, a középkori egyén nemes és bátor, hűséges és lovagias. Az egyén az elébe szabott törvényt tiszteletben tartja. S mert mindenki egyszersmind osztályának is tagja, maga s osztálya nevében megköveteli, hogy neki az osztályát megillető tisztelet megadassék. De a midőn megköveteli, egy perczig sem feledi, hogy a nemesség kötelez, hogy minden érzelmének, gondolatjának, cselekedetének, a társadalom által felállitott mérték szinvonalát kell megütnie. Ki a mértéket nem üti, az a társadalom szemében egyelőre erkölcsi beteg, majd erkölcsi halott.

A középkort megelőzött időkben a család két szerkezetben jelenik meg: a pátriárkális s az ugynevezett klan szerkezetben; mindkettő megegyezik abban, hogy az egyénről és családról a törzs, a nemzetség gondoskodik. A mint a középkor a nemzetség birtokát az egyes családok közt felosztotta, a gondoskodás tisztje a családfőkre szállt. Mig az egyesek csak keresztnevekkel voltak megjelölve, csak magokért voltak felelősek. De a mint a családi leszármazás tovább ágazott, a kapott birtokrészszel a család nevének, a családi név dicsőségének, a kék vér értékének szintén örököse lett, annak fentartása és gyarapitása kötelezettségét is örökölte.

A törzsszerkezet felbontása s a szükebb körü család önállósitása, a jogokat, miket a pátriárkák vagy a klán fejei birtak, a családfőre ruházták át. A férfinak nagyobb lett hatalma, de nagyobb lett egyszersmind kötelezettsége. A családfentartás, a ház becsületének minden kötelessége reá esett. E kötelesség azonban jogokat is adott, kormányzójává, birájává tette családjának. Nézete törvénynyé, szava rendeletté vált. A családban csak egy lett az uralkodó nézet, egy az irányadó akarat, azé, ki a családot képviseli, s ki egyszersmind a felelősséget is a világ előtt hordozza

De a nézet és akarat mindig nemes, mindig vallásos, mindig lovagias. A középkor családfejének egy érzése, egy gondolatja van, a hüség és kötelességérzet, s ezt nemcsak adja, de egyszersmind követeli. S ez alapon egy családi életrend fejlett ki, mely a családoknak és társadalomnak századokon át jóllétet és tekintélyt biztositott.

A keresztényvallás egy morált állitott fel, mely nőtől, férfitól a szív és vér tisztaságát kivánja, számvevőül felállitotta a lelkiismeretet. A középkori társadalom a család részére e morál szabványait szintoly szigoruakká tette, s e morál szabályai maig is kötelezők. E morál örök és másithatlan. E morál szerint a családi tüzhely egy vesta-oltár, hol a tisztaság lángjának egy perczig sem szabad kialudni. A család iskola és templom, hol a gyermek a vallásban és erkölcsben az első oktatását nyeri. Ezen morál talpköve az érzelem nemessége, mit az egyház esküben vesz be; de mert executiváját nincs, a társadalom vette magának az ellenőrzést, s ha kell, a megtorlást.

E morál szerint a család tagja az egyháznak, községének, osztályának, tagja a társadalomnak, alattvalója az államnak, s kötelességeit mindenekkel szemben be kell töltenie. Kire támaszkodni nem lehet, a társadalomnak és államnak csak terhére van. Ki csak jogokat követel, de a jogokkal járó kötelezettségeket teljesiteni nem akarja, az mások tiszteletére nem számithat. A mely család vagy családtag szabadságot vesz magának magát az egyház, a morál, a becsület, a kötelesség szabályai, a reá eső munka terhe alól feloldani, még mielőtt a köztörvényekkel összeütközésbe jönne, a társadalom az erkölcsi halált, a megvetést már rég kimondotta fejére.

A középkor midőn a férfi jelzőjévé tette, hogy harczol, nemcsak tettet és munkát kivánt, nemcsak a család fentartása kötelességét rótta reá, de egyszersmind megkivánta, hogy nemzete, hazája, vallása érdekeért, becsületeért férfiason helyt álljon, s ha kell, a gyengébbeknek oltalmazója legyen, s ezen kötelességet lovagiasságnak nevezte.

A keresztényvallás a nőt felszabaditotta a szolgaságból. A középkor tovább ment, a nőt feleséggé, a család tagjává, mi annyit tesz: egyszersmind a háztartás és nevelés munkájának felerészesévé tette. Mig a föld legnagyobb részén a nő maig is rabszolga, kinek élete a férj kényére van bizva, a középkor, mely a ker. európai civilizatiót formulázta, a nőt férje állásának és dicsőségének részesévé tette. De egyszersmind az európai civilizatióból folyó kötelességeket is rótt reája. A nőtől határozottan megköveteli, hogy ha a társada-

lom tiszteletére igényt kiván tartani, a család nevét tiszteletben tartsa. Más világrészekben a gyerek az apáé, az európai civilisatió légkörében a gyerek első éveiben az anyáé, mi civilisatiónk egyik legszebb gondolatja. De midőn az anyát a gyerek egyik részesévé tette, egyszersmind azt a kötelességet is reá rótta, hogy a gyerek lelkébe a vallás, a morál szabványait, a fensőbbek iránti tiszteletet, s kiktől jót fogad el, a hálaérzetet kitörülhetlenül beirja, szóval szivét minden nemesebb érzelemre előkészitse.

A keresztény vallás megelégedett azzal, hogy a nőt és anyát a férj önkénye alól a törvény oltalmába tette át. A középkor e viszonyt a lovagiasság szabályai alapján tovább rendezte. Különösen a magyar nő oly joghoz jutott, minőhez sehol Európában. De a midőn e jogokat a középkori nő elfogadta, alája vetette magát e jogokkal járó kötelezettségeknek is. Mert ha a középkorban a férfiaknál a lovagiasság és gyöngédség, ugy a nőknél a hüség s a férj és neje iránti tisztelet oly uralkodó érzés, mely nemzedékről nemzedékre szállt, s megszerezte azt a tiszteletet, melylyel e szó, e fogalom iránt — család, ma is adózunk.

A közép korra azonban az a szerencsétlen korszak következett, mely az absolutizmust kifejtette, azt az absolut kormányrendszert, melyet XIV. Lajos idealizált. Az absolutizmus urai szabadságot vettek maguknak a vallás, a társadalom és család törvényei alól magukat és másokat emancipálni. A középkor által felállitott családi törvények meglazultak: nyomban követte az erkölcs sülyedése. A férfi felszabadult a fegyver, a nő felszabadult a háztartás és nevelés vezetése alól, fogadott emberekre bizatott: következett a vagyoni hanyatlás. Az absolutizmus urai az államkincstárba fenékig markoltak, a fényes királyi udvarok erőfeszitésre hivták fel a nagyok udvarát; az állam és társadalom megkapta azt a költekezési betegséget, a fényüzés azt az eszelősségét, melyet a középkor nem ismert, s mert nem ismert, boldog volt; s mert korunk is örökölte s belőle kigyógyulni nem tud, a családi élet nyugalma alapjában van megtámadva. A mai társadalom és család boldogtalansági érzete nem az európai ker. civilisatió alapelvei következménye, ez későbbi kinövés. A keresztény vallás az egyszerüség elvén nyugszik, szerinte boldogok az együgyüek, az egyszerüek; a középkor a lovagiasság és vallásosság szép és nemes érzelmét tette a társadalom és család sarkkövévé: az absolutizmus fénykora mind az egyház mind a középkor tanait meghamisitotta. A férfit férfiasságától, a nőt nőiességétől fosztotta meg.

Az absolutizmus megrontotta a középkori nemes erkölcsöket,

meg a család vallásra és munkára alapitott életrendjét. Hozzájárult civilisatiónk e szerencsétlenségéhez, hogy az absolutizmust forradalom utján sikerült legyőzni. És a hosszas forradalmi állapotnak a lett következése, hogy a forradalom a társadalom és állam teréről a család keblébe is behatolt. A franczia nagy forradalom, midőn a királyság tekintélyét ostromolta, az egyházat és a családot fentartó tekintélyt is megtámadta. A trón mellett az oltárt is meg akarta dönteni. Szabadságot és egyenlőséget követelt s a szabadság és egyenlőség utáni ábrándot a család körébe is bevezette. A rend felbomolt, a szív, a kedély üres és szegény lett: s mert a család a munkát és imádkozást nem tartotta kötelezőnek, az Is'en áldása kimaradt. A vallás és középkor által előnkbe irt érzelmek és kötelességek nem vétetnek többé erény számba. A tekintély trónvesztettnek nyilvánittatott. A nő a férj ellen, a gyermek atya és anya ellen szállt forradalomba. Egyenlőséget követelnek azok, kik a családfentartás munkája egyenrészére nem vállalkoznak s azok, kik munkaképtelenek.

Azonban nem adhatjuk fel a hitet és reményt, hogy ez állapot csak átmeneti állapot. Az egyház és nevelés fel fogják gyujtani azt a világosságot, mely a családot és család tagjait ismét vissza fogja vezérelni a rend és kötelességérzet utjára; meg fogja hozni e meggyőződést, hogy a vallás és keresztény civilisatio örök törvények alatt áll, s e törvények a család és családi élet részére is megmásithatlanul vannak formulázva.

A mondottakat összevonva, a középkori egyén harczolt és imádkozott; a férj és apa harczolt, mert ez volt az egyetlen kereset, s a már megkeresett birtok megtartásának egyetlen utja, módja és eszköze. A nő és anya, mert férje örök fegyverben állt, vezette a háztartást, vezette a gyermek nevelését; s ha a fiu megnőtt, a férfi átvette, ő maga megtanitotta a mesterségére, a vitézségre. E szerint a férfi és nő egyaránt harczolt, azaz dolgozott és munkált, előmozditotta a ház jóllétét. S egyszersmind mindkettő imádkozott, az egyház s a morál szavait tovább terjesztve.

Az absolutizmus egy korszakot állitott elő, mely alatt a férfi és nő többé nem harczolt és imádkozott. A társadalomba és családi rendbe egy szervezet jutott be, mely a munkát és a nevelést is fizetettekre bizza. Ha beteg a társadalom, itt a betegség forrása. Itt a házi tüzhely, a régi otthon elvesztette boldogitó varázsát. Nem a becsületes munkát tartják többé a jóllét egyetlen forrásának; s azt hiszik, hogy a kedély, a szív nyugodt lehet a lelkiismeret nyugal-

ma, a jól végzett kötelesség megnyugtatása s a vallás vigasztalása nélkül. Az apa fut, fárad, megszerzi az anyagi jóllétet, de ha a vallásos érzés a családban az anya által kellően ápolva nincs: a kegyelet, a tisztelet, szeretet, elismerés és hála azok részéről, kik élvezik, számára nincs biztositva. Korunk két legnagyobb államférfia, Kossuth és Bismarck egyszerre jöttek arra a gondolatra és meggyőződésre, hogy milyen az anya, olyan a család; s azt már hangsulyoztuk, hogy milyen a család, olyan a társadalom és a nemzet.

A férfiak figyelmét arra is felhijjuk, hogy a középkor emberei harczoltak, és nemcsak az ellenséggel, de az élettel is, s ha nem sikerült, a gondviselésben szereztek vigasztalást: mig az ujabb kor emberei az élet harcza elől könnyen megfutnak, és pedig a halálba. S a család minden tagja figyelmét fel kell hivnunk arra, hogy a hol a család forradalmi állapotban van, hol az élet harczában kifáradt léleknek a család nem ad enyhet, nem nyujt pihenést, a család maga segiti megtörni a családfő bátorságát, mire az élettel való küzdelemben akkora szüksége van.

A keresztény civilisatióban nem szabad felcserélni a szerepeket, s szerepét mindenkinek be kell tölteni. A keresztény polgárosodásban család, társadalom és állam rangfokozatos rendszeren nyugszik. Még a középkorból reánk maradt társasjátékaink is a fokozatos rendszert követik. Az éppen a keresztes hadjáratokból reánk maradt sakkjáték tábláján ott áll középben a király, mellette, de balján a királyné; minden figura rendelkezésükre áll, minden figurának ki van jelölve pályafutása, kiszabva a szerepe, s e szerepet felcserélni nem szabad; s a király, a családfő bukása az egész romlása.

Még csak egy megjegyzéssel tartozom, s ez az, hogy felolvasásom nem akart egyéb lenni, mint reámutatni a veszélyre, mely a mi példabeszéddé vált egyszerüségünket is fenyegeti. Unitáriusnak lenni annyi, mint munkásnak és takarékosnak, alázatosnak és becsületesnek lenni, s a mellett az elődök iránt kegyelettel, az elöljárók iránt engedelmességgel, a szülők iránt háládatossággal viseltetni — a fennebb mondottakat az ifjuságnak itt e teremben, e szavakban szoktuk időnként szivére kötni. Nem tartom feleslegesnek jelezni, hogy iskolánk szelleme ez irányban megy. Mert nevelésünk csak akkor vezethet sikerre, ha család és iskola egy irányban halad.

(3)

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— V. szám. 1887. —

FELOLVASÁSOK.

1-SŐ KÖTET, 3-IK FÜZET.

VALLÁS ÉS HIT.

IRTA:

Dr. BRASSAI SÁMUEL.

(Különlenyomat a Keresztény Magvető XXII. évf. 2-ik füzetéből.)

Bolti ára 10 kr. — Az egylet tagjainak 6 kr.

KOLOZSVÁRTT,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGÁR) KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1887.

VALLÁS ÉS HIT.[1])

Ezelőtt 20 esztendővel enyészék el — legalább ideig-óráig — egy intézmény, mely legalább oly kifejlett és megállapitott alakban, a világ történelmében páratlan, u. m. az egyházi és világi hatalom két személyre oszlott uralkodása Japánban. Az egyiké a Mikádoé, röviden mondva, a felség (majestas) volt, de a másiké — a Szgoguné[2]) — a hatalom. Itt egyelőre csak az elsőbbel van dolgunk, a kinek életmódját egy útas imigy irja: „A Mikádó magát többek közt az ég (menny) fiának, a megtestesült napistenségnek mondotta. A neki tartozó és meg is adott tisztelet legendaszerű vala. Hirlelték és hitték, hogy maguk az Istenek és félistenek is járnak látogatására az udvarába. Bé nem avatott embernek az ő látásához nem volt szabad jutni, meg lett volna vele fertőztetve; lábának nem volt szabad a földet valaha érni és a mi személye használatára szolgált, ruházata, evőszerei, edénye, azt mind elpusztitották, összetörték vagy elégették, nehogy valaha valaki hasznokat vehesse. El levén merülve bizonyos átszellemülés állapotába, andalgásba, melyből semmi külső zaj fel nem serkenthette, egyhangulatu, álmos életet élt, kertjei közepette elvonultan és soha ki nem téve a lábát palotája falain kivül. Lassanként mozdulatlanabbá lett, mint szentélye aranyozott kárpitja megett egy Buddhaszobor és eljött az az idő, melyben csak udvara asszonyai közeledhettek szent személyéhez."

Erre a — tovább nem részletezendő — képre t. hallgatóimnak a középkori pápa és római császár, a Capet nemzetségi henyélő királyok és majordomaik, vagy VII. Gergely idejében a pápaság és császár meg királyság jutnak eszébe, sőt némely államok alkotmányos királyai, kikről ki van — eszményileg — mondva, hogy „uralkodnak, de nem kormányoznak". Nekem, megvallom, egészen másutt jár az eszem.

Egy allegoriát látok a vázolt képben, mely a vallás dicső

---

[1]) Nagy tudósunknak a Dávid F.-egyletben tartott értekezése. Szerk.

[2]) Mások Tycoonnak nevezik.

palotájába rekesztett és elkülönzött hitet személyesiti a Mikádó alakjában. Igenis nem tartja ezt szorosabban fogva palotai étiquetteje, mint a hitet tartják a felekezeti dogmák és én arra az óhajtássá vált gondolatra jöttem, vajon nem lehetne-é, ha bárcsak elméletileg, az ő fényes szolgaságából kiszabaditni őtet? És nemcsak meggondoltam, hanem ezennel meg is kisértem.

Minthogy a hasonlatok gyakran szülneknem önkényes és önkényes félreértéseket szokott következményeikkel együtt, minek fényes példái a természeti processusok allegoriáin épült vallásformák, ki kell mindenek előtt jelentenem, hogy Mikádó-féle hasonlatom csupán csak a helyzet azonosságáig terjed és ez kettős kötelességemmé teszi kimagyaráznom, mit értek a hit nevezete alatt.

Az alapeszme képét különböző alaku szavak viselik, u. m.: hit, hiszem, hivés, hitel. Mindnyájan a „hisz" gyök származékai s köztök a hivés, mely a köznyelvben legkevésbbé használatos, legáltalánosban fejezi ki az eszmét, a többiek pedig különbféle alkalmazásában. Lássuk hát, mi a hivés?

Hogy még csak ne is láttassam reáfogni valamit, philosophiai — tudtomra legujabb — szótárból[3]), idézem a fogalomnak, illetőleg a szónak értelmezését. „A *hivés* alanyiasan érvényes alapokokra támaszkodó meggyőződés, mely ennélfogva közép helyet foglal a vélemény és tudás között; amaz t. i. történetes, nem követelő nézet, ez pedig alanyiasan és tárgyiasan megalapitott ismeret, holott a hivés csak tisztán személyes bizonyosságot nyujt, a mely az alany (a hivő) előtt lebegő tekintélyekre (szülőire, tanitóira, a hagyományra, irásokra), vagy még az ő saját tapasztalataira is támaszkodik. A vélemény bizonyosságát kérdésesnek (problematikus), a tudásét szorosan következetettnek (apodicticus), a hitét állitónak (assertorius) nevezik".

Ha az újabb és legújabb philosophiai irodalmat összekurkászszuk is, az idézettnél se többet se jobbat nem lelünk. Sehol se tudnak kibontakozni ebből a háromságból (trias:) „vélemény — hivés — tudás", a mi nekem arra szolgál bizonysugul, hogy a philosophiai módszer főeszköze, t. i. az elemzés kérdésében mai nap Socrates, Plato, Aristoteles kora óta nemcsak nem haladtunk, hanem még hátrább állunk, mint a meddig ők jutottak volt. Kirchnertől még azt sem tudjuk meg, melyik rovatába tartozik a hivés a fogalmaknak. Másfelől, ugy látszik, ő nem tudja, hogy a nevezett három szó nem fér egy kalap alá. Nem biz' a, mert a hivés és a tudás lelki állapotok;

---

[3]) Kirchner' s Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffen. Heidelberg 1886.

a vélemény pedig szóbeli nyilatkozat, mely csak szerénységből van abba az alakba öltöztetve. Az ember magában sohasem v é l, hanem t u d, vagy n e m tud, h i s z e n, vagy n e m hiszen, a kétféle ellentét mindenike közt pedig nem a v é l e k e d é s, hanem a k é t e l k e d é s, a bizonytalanság lelki állapota foglal helyet. A tudás és hivés közt nincs átmenet, nem is váltják fel egymást okvetetlenűl: hanem az a viszony van köztük, hogy a hol a t u d á s megszünik, ott kezdődik, de éles határvonallal választva, a h i v é s. Ezt mondja igazában ki amaz elhirhedt nyilatkozat: C r e d o q u i a a b s u r d u m e s t. (Ezzel a mondattal rendesen Tertullianusra hivatkoznak, de nem egészen pontosan. Az idevágó hely nála ez: „Et mortuus est Dei filius; prorsus credibile est, quia ineptum est . . . .") Nem azt kell nétalán érteni rajta, hogy a z é r t hiszen, mivel képtelen, hanem hogy: a mi képtelen, azt t u d n i nem, de h i n n i lehet, vagy rövidebben mondva: „Hinnem kell, mivel nem tudhatom."

De a fogalomban megkülönböztetett két állapot nincs az életben elkülönitve. A tudásnak igen gyakran pótléka a hivés; a hivést megerősiti a tudás. A tudást szintoly gyakran kiséri a hivés, mint az önhittség s a mit erősen hiszek, úgy jő nekem, mintha tudnám. Mindezekre majd példák fognak bővebb világot vetni. Most, miután méltán feltehetem, hogy minden ember tudja, mi az a hivés, és reménylem, hogy fogalmát nehány jellemvonással határozottabbá tettem, következik az a kérdés: valóban lefoglalta-é magának a vallás és hivést?

Ime, a Fétis-imádó egy természeti test töredékének, egy otromba mesterség csinálmányának, magával jótehetetlen tömegnek oly erőt tulajdonit, mely őt gazdagsággal, egészséggel áldhatja, veszélyből mentheti, nyomorral, halállal sujthatja. Van-é ebben árnyéka is a tudásnak? A Fétisista vallása egész teljességében h i v é s.

A mythologiában a természeti erők személyesülnek és allegoriáikban a valóságnak u. m. az erőknek és működéseiknek megfelelő tulajdonságokat és jellemvonásokat lelünk, úgy hogy a tudásnak kissebb-nagyobb mértékét az illető vallás hiveitől eltagadni nem lehet. Továbbat egy mennydörgő Jupiter, egy világitó Apolló, egy tengereket felzavaró Boreas képzeteinek is van költői igazságuk, s a képzelés is neme a tudásnak. De hogy nap is legyen, szekerező Apolló is egyszerre és a kettő egy legyen, azt már csak h i n n i lehet, még pedig oly hivéssel, melynek a „c r e d o q u i a a b s u r d u m e s t" a typusa.[4])

[4]) Valamint nekem, úgy másnak is alaki eszmetársulatnál fogva eszébe juthat a Ján. Ev. I. 1.

Lássuk a keresztény vallást.

Itt megint jónak látom, ha csak az első izben érintett okból is, idegen tollal[5]) iratni le felfogásomat. „A legközelebbi mód, melylyel a vallásos hivés kidomborodik, a kijelentésnek, mint isteni közetlen s ennélfogva csalhatatlan tanitmánynak a hivése. Ebben az alakjára nézve általában természetfeletti kijelentés hivésben azonban egy elméleti és egy alkalmazott mozzanatot különböztetni meg: egy vallásos igazság elismerését és az elmének teljes bizodalmon nyugvó bizonyosságát. Az igazi vallásos mozzanat csak az utóbbi, de a mely az ő történelmi határozottságát mindig történelmi közösségben, társaságban vagy pajtásságban és igazaknak tartott, történelmi tényeknél fogva kapja. A két mozzanat, u. m. a kijelentés igaznak tartása és a hirdetett tanok igazságáról való meggyőződés összefoly a keresztény hivés fogalmában, és nevével egyszerre mind a két értelemben élnek a keresztény egyház legrégiebb korában. Midőn aztán a gnosticusok a történelmi hagyománynak philosophiai mélyebb értelmére akartak jutni, sőt követelték is, hogy jutottak, vitatkozás keletkezett az egyház keblében, a hivésnek a tudáshoz való viszonya felett. A philosophiai miveltségü atyák (patres), köztük különösen az alexandrinusok: Clemens és Origenes, az utóbbit tartották magasabb fokunak, holott mások, mint Irenaeus és Tertullianus az egyházi hagyomány sértetlenségét törekedtek teljesen biztositani. Azóta hovatovább közönségesebbé vált az a felfogás, hogy a keresztény hivés főképp, vagy éppen kirekesztőleg történelmi hivés, u. m. az egyházi tannal tartás és tekintélyének hódolás. Hiszen ki merte mondani már Augustinus, hogy ő magát az evangeliumot sem hinné, ha az egyház tekintélye nem birná reá. Augustinus állitmányai: fides praecedit intellectum; (a hivés megelőzi az értelmet, azaz: elébb való az értelemnél) és credo ut intelligam (előbb hiszem s azután végire járok) széltiben érvényesek voltak a középkori theologiában. Abälard ugyan támasztott némi kétséget iránta; de az csak arra való volt, hogy igazolja utólagos, tudományos fürkészéssel az egyház tekintélyét. Hasonló irányban működtek a Scholasticusok is, úgy hogy a vallásos hivés a kath. középkorban az egyházi tekintély szárnya alatt pihent s kotlója oly féltékenyen őrizte, hogy az Abälard-féle jóakaratu törekvést is héjjának nézte, és csak úgy érezte magát biztosnak, ha megtiltatik minden vizsgálódás a dogma igazsága felől".

---

[5]) Brockhaus Convers. lexicon. Glaube czikk.

Kell-é világosabb bizonyság, mint ezek a tények hogy a r. kath. anyaszentegyház csakugyan fogva tartotta és tartja a hivést. Még pedig annyira elkülönitve, hogy természetes szövetségesét, a tudást sem türi meg mellette. Tisztességgel, dicsőséggel, hatalommal ellátta, tömlöczöt, kinszert, karót, kardot, máglyát adott rendelkezésére; nevét, a nyelvek szerint változtatva, mint: fides, foi, faith, hit stb., a vallásnak tökélyes synonymájává tette; de biz' a mindezen „boldogság" mellett mégis csak fogoly s arany lánczai tündöklése aligha birja pótolni szabadsága vesztét.

A XVI. századbeli reformatio nem változtatott a dolog állapotán. Az anyaszentegyházról áttétetett a tekintély a Szentirásra: ennyiből áll az egész! De keletkezett ám mellette a Liber „de tribus impostoribus", keletkeztek majd a „freethinkerek" és „encyclopaedisták" hadai és utoljára Némethonban az „észszerü theologia", mely Semlerrel (1767—1786.) kezdődött és Straussszal (1864—1872.) végződött. Ezek az igaz, hogy mindnyájan kiszabaditásán dolgoztak a hitnek, de oly mostohán és szerencsétlenül, hogy nem rajtok mult, ha lelkét ki nem adta.

Nem kisérem tovább a „hivés" sorsát a keresztény vallás történelmében, mert eléggé kimutatottnak vélem, hogy legyen hit vagy hivés, a keresztény vallásban erősebb kötelékekkel: dogmával, tekintélylyel volt és részint van megnyűgözve, mint a Mikádó az udvari etiquettejével. És dicsérnem kell az egyház eszét, hogy oly gondosan örzi a hitet, mivel mindenhatóságát, akár csalóka fény, akár igazi bűverő legyen, csakis azzal gédelgeti. Én azonban erre nem hajtván, megkisértem, nem lehetne-e az imént emlegetett kötelékeken tágitni, hogy a hit szabadabban lélegzelhessen. E végett egy kis hadjáratot kell inditnom, mely ámbár csak vélemények és állitások küzdelmében áll, de szent érdekek körül forogván, nem csekély figyelmet igényel. A hadjáratok kimenetele bizonytalan. Ha azonban valamelyik fél elárulja haditerveit, oszlatja vele a jövendő homályát az igaz, de úgy, hogy ellenfelére süssön a szerencse napja. Én mégis annyira bizom ügyem igazságában, hogy küzdelmem tervét ime köztudomásra adom. Könnyitse megértését a következő adoma.

Azt beszéli Börne párisi leveleiben, hogy egy jószivü uriasszony erősen el levén keseredve bizonyos szerencsétlen eseményen, a melyet jóvátenni vagy csak azokon, a kiket ért, segitni nincs hatalmában, ő az asszonyságot azzal vigasztalta meg, hogy hiszen olyas valami éppen nem ritka eset, sőt ritkaság az a nap, a melyen Párisban vagy Francziaországban hasonló ne történnék.

Nekem szándékom kimutatni, hogy a hit, nem a vallásformák, különösen a kereszténység melegházában őrzött, gondozott és ápolt drága növény, hanem az egész földön elterjedt, nem egyszer ártalmas, de általában a természet rendje fentartására szükséges burján, melyre — különféle nevei alatt — az életnek minden viszonyaiban rábukkanunk. Igaz, hogy nem mindig ismerünk, legtöbbször nem is ügyelünk reá s azért szükésgesnek tartom reáforditni a figyelmet.

Tudjuk és milliók tudják, hogy London városa létez.

De vajon tudjuk és tudják-é igazán, azaz, a szó teljes értelmében? Ennek a jelentését kell hát szorosan megállitanunk, mielőtt a kérdésre felelhetnénk. Megkisértem elmondani s felkérem t. hallgatóm mindenikét, hogy mondandóimat magukban ismételve vessenek számot magukkal, hogy igenlik é teljes meggyőződésből. Nó hát; tudom, hogy vagyok, képzelek, okoskodom és akarok; tudom a nézlet- és gondolatformákat (ür, idő, ok); tudom (megjegyezve, hogy az emlékezés is tudás) jelen és volt érzelmeimet, (fájdalmat, éhséget stb); tudom azt, a mit öt érzékemmel felfogtam és fogok és végre tudom azt, a mit mindezekből szorosan és kifogástalanul következtetek. Ezekkel körül van határozva a tudás fogalma, s a mi körén kivül esik, az már csak hivés lehet. Jelesen tehát az, a mit csak beszéd következtében képzelünk, vagy gondolunk, akármily élénken gondoljuk, vagy képzeljük, nem tudás, hanem hivés. Vannak mind a kettőnek számtalan fokozatai, de mindezekben mindenikök saját mivoltában ugyanaz. Aztán azt se feledjük el, hogy legfelsőbb fokozataikban mindkettőjök eredménye a meggyőződés. Megjegyzem közbevetve, hogy én értelmezéseimet, mint vehették észre egészükben, s részeikben, az élet köznyelvén adtam elé s azt tartom, jobban, biztosabban is teszem, semmint ha az iskolai philosophia körmönfont és a közéletbeli és romlatlan nyelvü kifejezéseinél határozatlanabb műszavaival éltem volna. Jelesen kerültem és kerülöm a Kirchnertől kölcsönzött értelmezésben is előforduló Subjekt és Objekt (alany és tárgy) szavakat, melyekkel az újabb kor philosophiája örökösen nebeleg, ugy, hogy náluk nélkül egy lépést sem bir haladni és a melyeken annyit faricskál és faricskált, hogy már voltaképpen meg sem különböztethetni; mert ott van az a szörnyeteg Subjekt-Objekt, a mi olyforma képtelenség, mint vizolaj, vagy az alchymisták hidegtüze és szárazvize. Az idézett értelmezést követő igazitásomban kimutattam, hogy a jelen esetben legalább nincs szükségünk reájuk. De haladjunk tovább. — Oly példát, a milyent Londonról hozék fel, számtalant gondolhat sőt tapasztal akárhányat minden istenadta nap

akárki. Ez okból még csak egy fontos eljárást emlitek meg az életből, t. i. a törvénykezést. Az ebben cselekvőleg vagy szenvedőleg résztvevő személyek közül, az elkövetőnek és szemtanunak van és a vádlónak lehet tudása a tényről, holott a biráknak és esküdteknek csak hivésük van és lehet. Annyira igaz az, hogyha egy birónak tudása van a tényről, s elkövetőjéről, jó lelkiismerettel nem maradhat meg birói székében. Csak tanutól kérdik, hogy „tudja-é", az esküdteket arra szóllitják fel, hogy okiratok, tanuk, felelgetések kihallgatása után jóhiszemüleg mondják ki verdictjöket, mely után éppen oly jóhiszemben keletkezik a birák döntvénye. Ennélfogva bébizonyitottnak vélem, hogy hát a hivés a közélet minden viszonyaiban résztveszen.

„Igen, de itt most a „hit"-ről és nem „hivés"-ről van szó", vetik ellenem. Érintém már feljebb ezt a névkülönbséget s most tovább fejtem azzal, hogy nem egy dolognak levén két neve, máskor meg két dolognak egy neve, szóról dologra következtetni tüzetes vizsgálás és elemzés nélkül nem lehet. Ha lehetne, arra hivatkoznám, hogy a görög πίστις, a latin fides, a német Glaube, a francia croyance, mind a „hivés"-t, mind a „hit"-et jelölik; de most az elemzést hivom segitségül, mely szerint a hit a kijelentésen épül és igy, mint akármely más hivés, más beszédére támaszkodik. Másfelől pedig a tudás jellemzéséből egy vonást sem lelünk benne. Hogy pedig jóllehet feleslegesen, egy idevágó példát hozzak fel: a kereskedelmi világban keletkezett „hitel" köztudatosan hivést jelől, mint európai neve: credit is bizonyitja, és igy hit, hitel, hivés synonymák és csak alkalmazásukban különböznek. Nem áll ellent ennek a Széchenyi megkülönböztetése (Hitel 186 lap.) „a keresztény vallásban s igy mennyei dolgokban a határtalan bizodalom, társasági összeköttetésben ellenben a legnagyobb óvakodás, a mi himezés nélkül . . . . nem egyéb, mint „bizodalmatlanság — kirekesztőleg az igazi alap". És továbbat (u. o. 187. l.) „én részemről, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek mily magasságán áll s hihetőleg a menyország hányadik grádicsán fog örökön-örökké vigadni, hanem micsoda hypothékát adhat nekem". Dicsélyes (plausibilis) biz' e, mint Jósika M. mondaná, csakhogy nem állja ki a tűzpróbát: az elemzést. Ime, mellőzve azt, hogy Sz. nem magyarázza meg, miképp és minélfogva származott hát a credit a credo-ból, csak egy alkalmazott példát veszek fel. Egy vidéki kereskedő elmegy Bécsbe egy gyároshoz, portékát veszen tőle, de nem fizeti ki, hanem váltót ád a gyárosnak. Ez hát annyi, mintha ez

bizonyos összeg pénzt kölcsönzött volna a kalmárnak és egyedüli hypothéka az elvitt portéka. De vajjon biztos-é? A világért sem, mert a kalmár a portékát aprajában el kell hogy adja s a békapott pénzből vagy kifizeti az árát, vagy elkölti egyébre a nyereséggel együtt. A gyáros, mikor a váltóval megelégszik, az elsőbb alternatívát hiszi és e szerint a kalmárnak becsületességében vagy okosságában, hogy hitelét fentartani kivánja, bízik. Ámde egy másik „óvatosabb" gyáros nem elégszik meg sem az elenyészhető hypothékával, sem a kalmár fogadta váltóval, hanem kezest követel s azt szabja feltételül, hogy legalább két „hiteles" aláirással legyen megerősitve. És mit tesz ez egyebet, mint azt, hogy a gyáros a hivést a kalmárról a kezesekre ruházza át. És még teljesebb hivést, mert a kezesek nem kötnek le semmi specialis hypothékát, hanem csak nevökkel s ahoz csatlakozó vagyonuk s addig ismert pontosságuk hitelével állanak jót. Bizonyosság pedig igy sincs, mert a váltó lejárata előtt mind a kettő megbukhatik. Ezek nem idealis példák, hanem gyakran történő esetek és czáfolhatatlanul bizonyitják, hogy az iparos és kereskedő világ a legfeszitettebb „óvakodás"-sal sem nélkülözheti a hivés elemét. A hitel igazi alapja tehát éppen úgy, mint a hité, a bizodalom nem a „bizalmatlanság."

Az élet széles teréről vonuljunk be a tudomány szűkebb vidékére, s megfogjuk látni, hogy itt is helyet foglal hatalmasan a hivés. Vegyük karonként.

Első a theologia. Emlitém már feljebb, hogy Abälard s a scholastikusok a vallás igazságait és az egyház döntvényéit a tudás mezébe törekedtek öltöztetni.

Igen, de a tudáson kivül csak hivés van s csak ennek mint meglevőnek a rovására érvényesithették törekvéseiket azok a theologusok. Egyenesebben támadta meg a hivést a XVIII. és XIX. százbeli protestans theologia, melynek eljárását részleteznem, vagy tovább jellemeznem szükségtelen. Második a jogi kar. Ezzel röviden végezhetünk. Csak azt kérdem, van-e a Corpus Jurisben oly állitmány, mely tekintélyen ne alapulna s támaszai idézetek ne volnának. A feleletet s következtetést másokra hagyom s átmegyek

Az orvostani karhoz, még pedig megvallom, egy kissé tartózkodva. Mert a közönséget szorosabb kötelékek fűzik az orvoshoz, mint a paphoz s az előbbi igen könnyen sérelmet, tekintély, bizalom csökkentését sejthetné abban, a mit mondani akarok, azt t. i. hogy az orvosi praxisban ha nem sűrübb, de egyiket a másikba vetve legalább is oly sűrü szerepet játszik a hivés, mint a tudás,

Lám az asztalos tudván tudja, hogy azok a darabok, melyekre deszkáját fűrészeli, pontosan beleillenek a készitendő butorba. De vajjon a sebész nemegy műtét alkalmával tudja-é, hogy jóra vagy roszra fordul-é vele a patiens állapota?

Aligha! De végre hajtja munkaját jóhiszemben.

Az orvoslás legbizonyosabb ágából, a sebészetből vevém szándékosan példámat, mely jobban kidomboritja a belorvoslás még szorosabb kapcsolatát a hivéssel. „Mit? hát nem tudás az — szól fel a belorvos, — midőn én a symptomákat combinálva a nyavalya ismeretére jutok s ellenszereit megrendelem?" Nem biz az, engedelmével az orvos urnak. Tudás az, mikor az orvostanhallgató a klinikán egy beteg ágyánál az illető symptomákat tapasztalja és az indicált orvosságot neki beadván, sokszor előre is megmondható hatását szemével látja. Tudást szül továbbat, ha több ily fajtáju betegek ágyait meglátogatván, az egyező symptomákat s az orvosszer azonos hatásait számba veszi. De midőn kilép az életbe s egy keze alá vett betegen ugyanazon symptomákat látja és abból a nyavalya nemére s kellő szerre következtet, következtetése csak hivés szüleménye.

Mert, valamint Leibnitz szerint két, tökélyesen egyenlő lapu, ugy két, tökélyesen egyenlő betegség sem létez. Az azonos symptomákhoz járulhatott egy észrevétetlen, vagy kimaradhatott egy csekélynek vélt eset és akármelyik megváltoztathatja a nyavalya természetét s hatástalanná teheti a rendelt szert, holott az orvos nem úgy hitte!

Különös példákul emlithetem, hogy Hippokrates hitte a „humores peccantes"-t, dr. Brown és iskolája a stheniát és astheniát, az egész orvosvilág az érvágás és pióczázás nélkülözhetetlenségét, dr. Jenner a tehén himlő, valamint Pasteur hiszi ma a veszettség beoltásának óvó- és mentő hatását. Továbbá dr. Sauer hitte hogy a kékkő (sulphas cupri) biztos ellenszere a tüdőgyuladásnak, nemkülönben Priessnitz, hogy a viz minden nyavalyának. Helye van hát biz az orvosi praxisban a hivésnek s az nem az orvos hibája, hanem a természet rendelése; de nem is veszélyezteti sem a tekintélyt, sem a bizodalmat. A meggyőződés két eleme a tudás és a hivés közt, általán véve, nincs antagonismus; együtt kiegészitik, legalább segitik egymást, hanem körülmények s alkalmazás igenis ellenségekké tehetik. A mi magát az orvostudományt illeti, csak történelmét kell olvasnunk, hogy lássuk, mily kevés benne a tudás és mekkora helyet foglal a hivés, még pedig nem ritkán a tegnapival

ellenkező mai. Szolgálhatnék példával eléggel, ha időm és helyem volna hozzá. De sietnem kell, most egy nagy — és ne vegyék rosz neven — gyülevész tömeg áll előttem, melynek philosophiai kar a neve és a melyet tagokra kell szaggatnunk, hogy birhassunk vele. Legyen első a philosophia, hol ismét meg kell különböztetnünk magát a philosophiát és a philosophusokat s ezek közt az iskolák fejeit és tanitványaikat, vagy követőiket, az -anus-okat, -icusokat és -istákat. Az utóbbi csoport jelszava az αὐτος ἔφα (a mester mondta) levén, azt gondolom, bésorolhatjuk őket tömegesen, részletezés nélkül a hivés rabszolgái közé. De magok a mester philosophusok sem voltak mentve tőle. Midőn Thales azt állitotta, hogy minden csak viz, Heraclitus a nyugalmat, az eláta a mozgást tagadta; a Plato születés előtt kóborgó ideái, Descartes automaticus állata és üranyaga, Kant categorischer Imperativja, Schopenhauer pessimismusa mindnyáján hivés és nem tudás tárgyai. És hogy mily bonyolodott vegyületei a kettőnek alkotják a philosophiai rendszerek mindnyáját, azt még csak vázlatban is rajzolni, nem értekezést, hanem könyveket igényelne. Vegyünk hát mást elé.

Quid prius dicam solitis (matheseos) laudibus? Nó, hiszen abban nem fogok hivést lelni, gondolják. Pedig roszszul; mert ha édes keveset is, csak lelek. Az algebrában azt, hogy egyenleteket a 4-dik fokon tul nem lehet általánosan megfejteni a jelen száz 2. tizedéig csak hitték, mig Abel a hivést tudássá nem változtatta; holott az Euklides XI. axiomáját mind e mai napig hiszszük, sőt azt is, hogy ebbeli hitünk sohasem fog tudássá változni. A differentiale-t . . . . . de mi szükség többre, midőn czélom csak azt megmutatni, hogy a hivés per medios ire satellites et perrumpere amat saxa potentius ictu fulmineo. És ha az egy oly szilárd alapon álló deductiv tudománynyal történik, minő a mathesis, miképp állhatnának ellene azok, melyeknek a mathesistól és philosophiától kölcsönzött fegyvereken kivül csak az inductio szolgál erőditményül. Nem is vesződöm azzal, hogy az ide tartozó tudományágakban külön-külön nyomozzam a hivést, midőn általában az inductiói eljárásnak ez adja meg a végleg bizonyitó erőt. A tudás benne csak addig tart, mig az adatokat észleljük s összehasonlitjuk, de itt aztán meg is szűnik s mint annak a rendi, a hivés kezdődik. 999 testet megvizsgálok, s mindenikben A és B tulajdonságot C minőséggel kapcsolva lelem, ez a tapasztalatom: tudás. De hogyha az 1000-dik testen ott látom az A és B-t, csak hiszem, de nem tudom, hogy meg fogom-é C t is lelni rajta. Ne

csodálkozzanak hát t. h., ha azt mondom, hogy a Newton hires attractióját szintugy hisszük, — (még azt is hozzátehetnők, hogy „quia absurdum est“) — mint hitte Cartesius az örvényeit, a világosság hullámzás elméletét, úgy, mint Newton hitte a kiszivárgását (emanatio) és hogy Humboldt Sándor nem a tudományt akarta bántani, mikor az aethert mythusnak állitotta, hanem csak azokon sajnálkozott, kik létezését hiszik. Pedig biz' ezt hiszi a physicusok leges-legnagyobb része, valamint mindnyájok az erők parallelepipedumát és a villam fluidumát, mint a kímikus az átomokat és symmetriás rendezkedésöket; a geologus a centralis tüzet, a zoologus és botanicus — ámbár ingatott hittel — a fajok állandóságát; a physiologus az életerő létét vagy nem létét és az öntudat gépies származását.

Még van egy hátra: a történelem. Itt az az eset, a mit feljebb a törvénykezésnél emlitettem, t. i. hogy az eseményeket tudni csupán cselekvőik és a szemtanuk tudhatják. Rajtuk kivül az egész emberiség csak — röviden mondva — hallomásból értesülhet felölük. Világos hát, hogy a hivés a történelemnek parányi részecskék hiányával egész terét elfoglalja.

Ily szélesen el van terjedve, ily mélyen el van vegyülve életben és tudományban a hivés és osztogatja bennük jótéteményeit. Igenis, jótéteményeit és áldásait, mert tudásunk korlátolt voltát tekintve, hivés nélkül — gondolják el csak t. h. — mily tehetetlen volna az élet, mily árva a tudomány! Ha halvány rajzaim s bágyadt érvelésem annak a gondolatnak szülemlését bábáskodhatták, hadd segitsék létre azt is, hogy a vallások, vagy mondjuk általában a vallás nem dicsekedhetik a hitnek kirekesztő birtokával, sőt még tulnyomóval sem; hogy nem nélkülözhetetlenebb nála, mint az élet más viszonyainál és bármily nagy — megbecsülhetetlen szolgálatot tesz neki, de nem tesz nagyobbakat sem sűrüebben, mint az emberi élet egész folyamának minden elágazásaiban.

Végelemzésben hát én a Mikádómat fényes szolgaságából kimentettem. És még két fontos következtetést húzhatni eléadásomból egyet általánost és egyet az új vallásról szóló korábbi közleményemre vonatkozót. Az első az, hogy a hivés minden hasznossága s jótékonysága mellett olykor kárt is tehet; mert bizony az édesség mellett ott a keserüség is és minden emberi és világi jó rosszal is van vegyitve. Az atyai kormány despotismussá, a szabad alkotmány fejetlenséggé „bellum omnium contra omnes“-sé fajulhat.

Jelesen ott van a hitnek egy undoritó daganata: a fanatismus és fattyuhajtása: a babona. De ezeken nincs miért mód nélkül elszörnyüködni. Amaz eléállhat, nemcsak a hit uradalmában, hanem más magában közönyösnek látszó dolgokban is. De minden esetben természete szerint ideiglenes, tartótlan és szórványos. Fellépte épp oly meggátolhatatlan, elenyészte oly megfoghatatlan, mint a choleráé, vagy diphtheritisé. Vannak dolgok, melyekkel a pessimismus is kéntelen kibékülni.

Ellenben a babona örökös és kiirthatatlan, s a miveltség nem csalhatatlan ellenszere. Ismertem én egyébaránt világos eszü embert, a ki a bodza-vágás hathatóságát hitte és Párisban a diligence-ok korában az előjegyzettek száma pénteken = o volt. Lichtenberg a physica egyetemi tanára égi háboru közeledtével a pinczébe bujt és dunyhákkal rakatta be magát. A spiritisták hada a társadalom tejföléből áll és szaporodik nagyobbára.

Számosan vannak, a kik ha olvassák a lapokban, hogy itt s itt egy menykő sujtotta házat égni hagyták, mivel nem volt elég tejök eloltására, vagy éppen valami nagy csapás idején egy holt testet kiástak s karóval átdöfték, elszörnyükedve kiáltanak fel: „népnevelés, mikor jőn el a te országod?"; mintha bizony a természettan iskolai oktatása az életben száz likacskán bészürődő babona irtására foganatos szer volna. Németหon és Helvétia nem tartozott a miveletlen országok közé a XVIII. százban. De amott 1756-ban, itt pedig 1782-ben végezték ki és 1729-ben égettek meg boszorkánysággal vádolt személyeket és a bünvádi eljárások törvénykönyveiben még jó ideig megmaradtak az illető §-ok; holott sokkal sötétebb, vagy olyannak hitt korban ki vala mondva Kálmán királyunk nevében, hogy: „de strigis, quia non sunt, nulla questio fiat"; vagdaljuk le, a hol mód van benne, alkalom szerint a fattyu-hajtásokat, terjesszük átalában a józan felvilágosodást és különösen a humanitást a népnek minden rétegében s a többit bizzuk az időre és az isteni gondviselésre.

Szabadjon már most magam ügyéről is szólani valamit. „A jövő vallásá"-ról szóló előbbi eléadásomban felsorolván, a vallásból ki nem tisztitandó jellemvonásokat, nem tartottam megemlitendőnek mellettök a hitet is. Most, miután a hit = hivés mindenütt jelenvalóságát és nélkülözhetetlenségét törekedtem kimutatni, átlátják t. h., hogy nem volt szükség óvakodásra inteni a vallás-tisztitókat, hogy ne hengergessenek sysiphusi követ és ne igyekezzenek kiirtani az

emberi életből és természetből olyant, a mi kiirthatatlan. Végre, mivel a D. F. egylet nem kirekesztőleg ugyan, de kiválóan (specialiter) unitarius egylet, megemlithetem, hogy az elmondottak ellenére emelhető és valóban emelt vád, mintha vallásunk alkatában a hit hiányoznék, nélkülözhető s felesleges volna, csak tudatlanság vagy éppen roszakarat szüleménye lehet.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— VI. szám. 1887. —

FELOLVASÁSOK.

1-SŐ KÖTET, 4—5-IK FÜZET.

A VALLÁSTANITÁS REFORMJA

A NÉP- ÉS VASÁRNAPI ISKOLÁKBAN.

KÉT ÉRTEKEZÉS.

IRTÁK:

Kelemen Albert és Ürmösi Kálmán.

(Különlenyomat a Keresztény Magvető XXVI. évfolyamából.)

Bolti ára 20 kr. — Az egylet tagjainak 10 kr.

KOLOZSVÁRTT,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGÁR) KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1887.

I.

A NÉPISKOLAI VALLÁSTANITÁS

JELEN ÁLLÁSA ÉS CZÉLSZERÜ REFORMJA.[1])

Jézés volt a nép legkitünőbb vallástanitója. Ő nemcsak a legtisztább hitet és erkölcsiséget hirdette, hanem közlésök leghelyesebb módját is tökéletesen eltalálta. Nem állitott fel tanállitmányokat, (dogmákat), nem bocsátkozott tudós fejtegetésekbe és bizonyitgatásokba, hanem szólott egyszerüen a nép felfogásához mérten és sziv szerint, hogy magát megértesse, s megfelelő érzelmeket keltsen, hogy a szemlélt és ismert dolgokról istentudatra s tapasztalati tények által nemes érzelmekre, szeretetre és erkölcsiségre vezéreljen. Mily felségesek, gyönyörüek és közetlenül hatók beszédei, beszélgetései, példázatai, közmondásai! Soha sem tévesztik el az érzelemre és az értelemre hatásaikat. A gyengébbeknek édes tejet, az erősebbeknek keményebb eledelt nyújt; s hogy semmiben sem hagyja homályban tanitványait, sőt, hogy alkalma legyen a dolgok mélyére vezetni, gyakran intézi hozzájuk e kérdést: Értitek-e mindezeket? Majd szemléltetés által vezet a legfelségesebb igazságra: „Tekintsetek az égi madarakra, mert azok nem vetnek, sem aratnak, sem a csürbe nem takarnak; mindazáltal mennyei atyátok eltartja azokat. Vegyétek eszetekbe a mezei liliomokat, mi módon nevekednek; ha az Isten a mezőnek füvét igy ruházza, nemde nem sokkal inkább-e titeket (Máté VI. 26—20)?" Jézus, valamint önmaga, a hagyomány mellett a külvilág és saját benseje szemlélete által jutott el Isten ismeretére s más vallási igazságokra, ugy tanitványait is ezen az uton vezérelte azokra. Legfőbb szemléleti tárgyul önmagát, egész életét állitja eléjük, mondván: „A mint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek. Gondjába vette a kis gyermekeket, mint a kik legalkalmasabbak a vallásosság elfogadására: „Engedjétek, hogy jőjjenek hozzám a kis gyermekek, mert ilyeneké a mennyeknek országa. (Márk. X. 14.)" S vegül tanitványait is azért küldé ki, hogy „tanitsanak minden népeket. (Máté XXVIII. 19.)"

Jézus apostolai hiven követték a mester példáját, és utasitá-

[1]) Felolvastatott a Dávid F.-egylet közgyülésén, 1886. aug. 28-án, Kolozsvárt.

sait. Midőn a ker. vallást terjesztették a zsidók és pogányok között, ezt rendesen tanitással kapcsolták össze s az ismertről haladtak az ismeretlenre. Meglepő példája ennek az, midőn Pál az athénei főtörvényszék előtt hirdeti azt az Istent, a ki oltárjok felirata szerint „az ismeretlen Isten;" és hirdeti Istennek az emberben munkás erejét, a ki által élünk, mozgunk és vagyunk; miképpen — igy szól — a ti prófétáitok közül is mondották némelyek: „mert az ő nemzedékei vagyunk" (Csel. XVII. 23. 28.) Ugyancsak Pál szerint az ember szemlélődés által juthat Isten ismeretére: „mert a mi az Istenben láthatatlan, tudniillik az ő örökkévaló hatalma és egyéb isteni tulajdonságai, a világ alkotása óta az ő műveiből megértetvén, megláttatnak. (Róm. I. 20.)" S hogy az apostolok az emberi józan értelemnek is megadták a maga jogát, több példa igazolja, nevezetesen az, midőn látja Filep, hogy a szerecsen királyné komornyikja olvassa Esaiást, ezt kérdi tőle: Érted e a mit olvassz (Csel. VIII. 30)?" A felnőttek oktatásán kivül az apostolok, a gyermekekre is kiterjesztették figyelmöket. Azonban ők, a kik a körülményekhez képest inkább a felnőttekkel voltak elfoglalva, a gyermekek vallásos oktatását és nevelését a szülőkre bizták, s intették a szülőket: „Ne ingereljétek gyermekeiteket haragra, hanem neveljétek tudományban és az Ur beszédének intésében;" s viszont intették a gyermekeket: „engedelmesek legyetek az Urban szüleiteknek (Ef. VI. 1—4)." Igy még sokáig az ős keresztény egyházban a gyermekek tanitása a szülei ház befolyása alatt hagyatott. A keresztény érzületü anyák nevelése nagy befolyásu lett annyira, hogy a legnagyobb egyházi tanitók nagyságukat anyjaiknak köszönhették.

A apostolok ideje után következő századokban a vallástanitás a katechumenatus intézményében állott, mely szerint a felnőttekben a vallás iránt először érdekeltséget keltettek, hallgatónak befogadták, oktatták. Az oktatás tárgya a hit fogalma, lényege, az apostoli hitforma volt; a Miatyánkot csak a keresztelés után mondhatták, mikor már a fiusági jogot megnyerték. Innen származott aztán az apostoli hitformából, Miatyánkból, tizparancsolatból s ezek magyarázatjából álló kérdésekben és feleletekben tárgyalt katechismusi vallástanitás, mely a középkoron keresztül a legújabb korig a népiskolákban is fentartotta magát. Még volt értelme az ős keresztény korban a hittételek s egyházi formulák tanitásának a népnél, mert akkor a felnőtteket részesitették benne; de mivel a 8. és 9 dik százban a kisdedek keresztelése közönségessé lett, ettől kezdve a gyermekek részesültek rendszeres vallásos oktatásban, még pedig az általuk ne-

hezen felfogható tantételekből álló katechismusi oktatásban. Ez az oka annak, hogy hosszú időn keresztül még a legjobb, legbuzgóbb törekvés sem tudott ezzel a módszerrel kellő eredményt vivni ki a gyermekek vallásos oktatásában, mert nem szült értelmes meggyőződésen alapuló hitet, nem birta az életre kiható Krisztusi szeretet melegét oltani a szivekbe.

A gyermekbarátoknak jutott a múlt százban kiválólag az a szerencse, hogy egy új iránynak úttörői legyenek. Basedow rámutat a vallástanitás hiányaira, milyenek a „gépies értelem nélküli imádkozások, a gyermekeknek a vallástanulás miatti megfenyitése, bottal kényszerités az ájtatoskodásra, a földi bajok és saját nyavalyásságunk felett való örökös jajgatások, a helyett, hogy a gyermeket a természet szép rendjére s az abban nyilatkozó isteni észre figyelmeztetnék; a korai tanulás ördögről, pokolról s általában oly dolgokról, melyeket nem értenek, a mi által aztán megszokják azt tekinteni szent félelemmel, a mit nem értenek.“ Salzman ismét magán tapasztalta az eddigi vallásos nevelés ferdeségét: „Tulajdonképp — ugy mond — abban az iskolában, a hol ő tanult, nem is tanitottak vallást, mert a káté s a szentirásbeli helyek magyarázat nélküli magoltatása nem vallástanitás.“

Luther Márton fellépése a katechismusi vallástanitás terén, a mennyiben ezt bibliai alapra fektette, sokat, kimondhatatlan sokat tett ugyan, de a vallástanitás természetes módszere, a legújabb kor érdeme.

A népiskolai vallástanitás korunkban jó irányban van és halad. Az európaszerte meginditott általános népnevelés felébresztette a vallástanitás kérdését is mindenütt.

Angolországban, mely országra annyit hivatkozunk, mint a vallásosság minta-hazájára, a népnevelést s ezzel a vallástanitást is az 1870-ik évi országos törvény rendezte. Mig meghagyta mindenik felekezetnek azt a jogát, hogy hiveinek a vallást saját hitelvei szerint tanitsa, meghatározta, hogy csak azok az iskolák birhatnak nyilvánossági jogot, melyekben felekezeti káté és vallásos formulák nem tanittatnak. De intézkedik arról, hogy mindenik iskolában tanitsa a rendes tanitó a bibliai vallást, ugy, hogy az ilyen vallási órák a délelőtti, vagy délutáni tanórák elejére vagy végére essenek, hogy a vallási órák alatt bármily szüle gyermekeit otthon tarthassa, A szabadelvüeknek nagy küzdelmébe került e vivmány az angol egyház merev confessionalismusával szemben. E küzdelemben a szabadelvüség, a nyilvánosság elve győzött. „A nyilvánosság az erkölcsöknek

a világon a leghatályosabb itélő-mestere — mondja Corne (olv. Corn.) — hatása jobb, mint az igazságszolgáltatásé, mert gyakran oly hibáknak veszi elejét, melyeket emez csak büntetni tud."

Az angol-egyház hive azt mondja, hogy az új népiskolai rendszernek legfőbb gyengéje az, hogy ellensége a vallásos szellemnek; ellenben a tisztán világi iskolázás hive azt, hogy az új rendszer csak a régi felekezeti tanitás megörökitője. „A két fél közül egyiknek sincs igaza — irja Felméri (Isk. jelene Angl. I. 66. és 67. l.) — s az új rendszer védelméről azt mondja: „Angolországban, a hol a keresztény vallás és erkölcstan a társadalmi ethikának oly nevezetes része, az iskolában, e gyémánt kiadásu társadalomban, a keresztény vallás kútforrásának — a bibliának — nem lehet hiányoznia. Az angol napi rendes teendőjét imádságon kezdi és biblia olvasáson végzi, s ha az iskola is ugy tesz, azzal csak azt mutatja, hogy a társadalmi életnek igazi képét viseli. Az egyház zokon veheti, hogy a vallástanitás ugy a pitvarba, vagy a mellékszobába szorul, de hát az állam erre azt mondja, hogy ha már a munkás nép nagy része a társadalom eltévedt juha, ugy viselem gondját, a mint az én elveim dictálják. Elzárni senkit sem akarok a vallásos, erkölcsös nevelés áldásai elől, de a felekezetek száz szinű csalhatatlanságával szemben, egyetlen gyakorlati concordatum a neutralitás terére való helyezkedés. Ma, midőn a nemzeti nevelés nagy műve van szőnyegen, szóba sem jöhet az egyház régi kiváltsága, mely a lelkiismereti jogok szilárd alapjai lerakása és terjesztése helyett a lelkiismeretet bilincsekbe verte."

Igaz ugyan, hogy — Felméri szerint — „még Londonban is sok kivánni való van a szent történetek tanitásában, és az iskolaszék egyik felügyelője 1879. évi jelentésére igy szól: „Legközönségesebb hiánya a bibliás oktatásnak, hogy a gyermekek a tanteremben megszabott különböző helyeket és a bibliai kiváló egyénekre vonatkozó főbb tényeket betanulják és elmondják, de nem figyelnek a szók értelmére, vagy azokra az elvekre, melyeket a szenttörténetek ábrázolnak." Másfelől kitünteti Mayo Erzsébetnek 1844-ben kiadott s azóta több kiadást ért, a vallásoktatásra nagyon alkalmas vezérfonalát és minta-leczketár-könyvet, s igy ismerteti: „E mű a fokozatosság mintaképe. A gyermek zsendülő erejéhez alkalmazott leczkékkel kezdődik, s lépésenként halad tovább egész 12 éves és idősebb gyermekek felfogásáig. A mű gyakorlatiasságának egyik nevezetes vonása, hogy nem elmélet szerint, hanem a gyermekek erkölcsi szükségleteihez képest lassanként készült, s minden leczkének közet-

len próbája a tanterem volt. — Az első leczke-sorozat a gyermekekkel közli az Isten, teremtő és mennyei atya képzetét. A második sorozat a gyermekeknek, a szenttörténetekben foglalt elemi igazságokat nemcsak elbeszéli, hanem fali képekkel is illustrálja. A harmadik sorozat már rendszeresebben tanitja a szenttörténeteket. Csak e fokon kezdi a teremtés, a patriarchák korát életrajzokban tanitani. Ugyancsak ekkor kezdi meg Jézus élete tanitását is. Ezekhez járul a biblia természetrajza, mely a műnek igen értékes része, s kivált az újszövetségi szent történetek, Jézus mondásai és tettei magyarázatára és megértésére nagyon szükségesek. A negyedik és ötödik leczke-sorozat az újszövetségi történeteket befejezi, az apostoli hitforma tételeit magyarázza, s a tanulókat a biblia rendszeres olvasásába bevezeti. Mind e leczke-sorozatok a felekezeti tanokra való természetes bevezetés. Ily módszer alapvezetése mellett mind a bibliát, mind az egyházi tanokat jobban meg lehet értetni a gyermekekkel, mint a hogy a közhasználatban levő tanitási módszerek megértetni birják."

Németországon a legujabb időben a természetes módszerre lett fektetve a népiskolai nevelés s ezzel együtt a vallástanitás is megtalálta a helyes irányt. Szerencsére a vallásról magáról is tisztultabb nézetek emelkedtek érvényre, a melyek kifejezést nyertek a tudósoknál s kezdenek átmenni a köztudatba is. Ezek szerint a vallás öntúdatos érzelem, mely nem tan, hanem élet, a szeretet élete Istenben s felebarátainkkal való közösségben, mint ez Jézus lelkében élt s épp ezért elmúlásnak alávetve nincs; de az egyház tana mint emberi elme találmánya változó, sőt muló. Az ujabb nevelő elvek s a vallásról való igaz felfogás önként vezette a német paedagogusokat a vallástanitás helyes módszerére. Megunva a heidelbergi káté könyvnélkülözéséből álló vallástanitást, ellenállva a dogmatismusnak, megteremtették a természetes vallástanitás módszerét, Közülök kettőnek ismertetem idevonatkozó nézeteit, Dr. Kiss Áron, Népiskolai vallástanitási módszertana (23., 25. lap) nyomán. Diesterweg szerint: „A vallástanitás az egész embert miveli s épp azért a gyermek természetéhez kell alkalmazkodnia. A vallástanitás czélja előtte az általános humanistikai törvények megismertetése. Tehát semmi confessionalismus, mert ez kizárja az általános emberit. A vallásos mivelés alakját a fejlődő természet törvényei szabják meg, ezért is a következő elvek érvényesek: vidámság; félre minden sötétséggel; szemlélhetőség; félre az emlékezeti limlommal; fejlődés és fejleszthetőség; félre minden dogmatikai oktatással; rendszertelenség; félre

minden theologiai rendszerrel s kathekismussal; haladás, — félre a végleges megállapodásokkal stb. Minden embernek azt az útat kell megtenni, melyet az emberiség fejlődés közben megtett, az oktatásnak tehát történelmi alapon kell állani, s az emberi nem történetei által őt magát, a vallás történelme által pedig vallásos öntudatát kell kifejleszteni. A történeteket vidám komolysággal lehet elbeszélni (példe rá Jézus), kielégiti a szemlélet igényeit, továbbá a vallásos tartalom konkrét alakot ölt vele, ugy, hogy azt, a gyermekeknek meg lehet magyarázni s velök meg lehet értetni. A történelem nem nyujt rendszert, de életet ébreszt; gondolkodni, érezni tanit s nemes ösztönöket kelt s felmutatja a végtelen fejlődést s annak lehetőségét. A vallástanitás a népiskolában történelem. De honnan vegyük? Az ó- és ujtestamentomból, s pedig onnan is olyanokat, melyek lélektanilag igazak, s a szivre, fejre, akaratra benyomást tesznek. Tárgyaljuk azokat ugy, hogy a tanuló érzékelje, érezze, gondolja.... Tehát fejtsük ki a történetekben levő vallási és erkölcsi képzeteket és fodalmakot s alkalmazzuk a gyermek életére is. Véssünk bé lelkébe megtartásra érdemes mondatokat s gondolatokat; kedveltessük meg vele az egyes költői gondolatok szépségét, de óvakodva, hogy emlékezetét meg ne terheljük. Az emlékezet terhe lenyomja a szellemet. s elfojtja a kedélyt. Ezen alapelvekből kiindulva harczolt a felekezeti iskola ellen s kivánta a közös iskolákat közös vallástanitással, melyekben minden német gyermek egyesüljen." Hasonlóan nyilatkozik egy más paedagog Kehr K., kinek a bibliai történetekre vonatkozó nézeteiből ki kell vonnom a következőket:

„A bibliai történetek elbeszélésére vonatkozólag: a tanitás a bibliai szavakhoz tartsa ugyan magát, de az érthetetlent hagyja el, a nehezet cserélje fel könnyebbel s kerülje a szövevényes mondatokat: a gyermekeket is lassanként vezesse rá a biblia nyelvére. A felsőbb fokokra válaszszon egyes bibl. jellemképeket, de legyen folytonosan több tekintettel a történetek kapcsolatára, hogy istenországát e földön annak történelmében felmutathassa. A történetek tárgyalásához énekverseket s szentirási helyeket is csatol.„ A bibl. történetek tanitása ellen emelhető támadásokra következőleg válaszol: Minden nemzedék az által halad, ha elsajátitja, a mit előtte kideritettek. Ez elsajátitásra a szent történetek kiválólag alkalmasok, mert Izrael népe a vallás klasszikus népe. Ha a vallás tárgyiasan véve azon belső és elválaszthatatlan összeköttetés, melyben mi és minden dolgok Istenhez állunk; alanyilag véve pedig ezen összeköttetés élő tudata: nem lehet tagadni, hogy Izrael népénél az Isten-tu-

dat erősebb és élénkebb volt, mint bármely népnél. A görögök kimüvelték a művészetet, a rómaiak a jogot, az Isten fogalma kifejtésének érdeme a zsidókat illeti. Vezessük a gyermekeket Izrael népe történelmébe, hol a vallás konkrét alakban, élő példákban áll előttünk. Ide járul továbbá, hogy a bibliai történet élesen szinezett életképei a kegyesség áldását, az istentelenség átkát oly hatásosan festik s a vallásos igazság, a gyermeki egyszerüség és hűség bélyegét oly félreismerhetetlenül viselik, hogy azok a legalkalmasabb szemléltető alakok a vallástanitás számára. Történelem és tan, tan és élet, vallás és erkölcs, oly belső szoros viszonyban állanak egymással azokban, mint sehol másutt. Istenre minden oly világosan vonatkozik, a mellett mindenkire nézve oly egyszerüen, emberileg, találóan van festve, hogy ott minden ember feltalálja saját szellemi arczképét. De végre a bibl. történetek nemcsak erkölcsi jelentőségü tartalmuknál, istenes gondolataik teljességénél, hanem előadásuk szemléltető, élet eleven alakjánál fogva is a legalkalmasabb vallási tananyag."

Hazánkban is az 1868. évi népoktatási országos törvény nyomában hatalmas lengületet vett a nőpnevelés ügye, mind az elmélet, mind a gyakorlat terén. Ez előtt nem zárkózhattak el, számolniok kellett az egyházaknak, nem csak mint iskola fentartó testületeknek, de mint vallás-erkölcs irányu nevelő intézeteknek is. S miként népiskoláinkban, a világi tárgyak oktatásában elméletileg ugy, mint gyakorlatilag nagy részt a németországi paedagogok elvei jutottak diadalra, ugy a vallástanitásban is az ő elveik és nézeteik jelölnek irányt. Ev. ref és ágostai hitvallásu atyánkfiai azokat az elveket már jó részt elfogadták s meg is valósitották. De midőn konstatálom, hogy valamint a multban, ugy a jelensen is külföldről jött elvek irányozták s irányozzák népnevelésünket s azoknak hazánkban is készséggel akadtak hivei és megvalósitói, nem hagyhatom emlitetlen hazánk egyik legnevezetesebb paedagogusát, Dr. Brassai Sámuelt, ki „az oktatás elveit eredeti, önálló gondolkozáson alapuló rendszerbe foglalta. Elmélete, mint magyar gondolkozás szüleménye ránk nézve kiváló fontosságu." Elvei a népiskolai oktatás ugy egyéb tárgyai, mint a vallástanitására nézve alaposan utbaigazitók. Egy párt felhozok izlelitőül:

„A tanitandó eszmék a tanirvány elméje érettségéhez szabottak legyenek."

„Tanitsunk igazságot."

„Nem kell trivialis, mindennap látott és használt tárgyakat

venni fel, hanem olyakat, a melyek bárminemü kis fokra ujdonság ingerével a gyermek tudvágyát ébreszteni és késztetni alkalmasok."

Arany mondatok, melyeket a vallásranitó is a tananyag és tanalak megválasztásánál és alkalmazásánál sikerrel használhat. (A népiskola módszertana. Dittes, Gyertyánffy és Kiss 220. lap.)

Miután vázlatosan ezekben érintettem a népiskolai vallástanitás történelmét: multját és jelen állását, azt hiszem áttérhetek azon minden paedagogus előtt igen fontos kérdésre, hogy mi legyen a vallási tananyag? A ker. vallási tananyag nem lehet más, mint a mi az előadottak szerint eddig is volt; mert a bibliai történetek a ker. egyház történelme s ezekből eltüntető hit- és erkölcstan s minden ága a vallási tananyagnak megállhat a népiskolában, ha a nevelés tudomány elvei szerint dolgoztatnak fel. Érdekesnek tartom megemliteni e helyen a nevelés-tudomány nehány főbb elvét ide vonatkozólag: Legyen az oktatás természetes és a mai vallásos neveltséggel egybehangzó. Menjünk az ismertről az ismeretlenre s a könnyebbről a nehezebbre. „A mi a legjobb — mondja Jean Paul — az a gyermeknek éppen elég jó". A régiek oktatása a tekintélyen alapult, de azt ma a tanuló meggyőződésére kell épiteni. Ne terheltessék tul az elme, engedve Comenius óvásának, hogy „a gyermek ne kapjon a tudományoktól és könyvektől tengeri betegséget".

Ezek alapján tehát legtermészetesebb az, ha a gyermek az első vallásos ismeretet a hozzá közelebb eső tárgyak szemléletéből meriti s már a szülei háznál vezéreltetik arra. És pedig akkor alapos ez ismeret, ha az atya, anya és gyermek közötti személyes viszonyon alapszik. Méltán nevezi Comenius a szülői házat „anyai iskolának."

Élénken emlékezem még most is vissza gyermekkorom egy estéjére, a melyen, midőn lefeküdtem, igy sohajtottam fel: „Istenem, adjad, hogy jól aludjam!" S erre édes atyám igy szólott: „No lásd fiam! ez a valódi ima. mert ez önként és szivből fakad." Ez mély nyomot hagyott lelkemben. Igy fokozatosan a szülei ház, iskola, társadalom környezetéből és a természetből vett szemlélhető jelenségek, történetek és elbeszélések á tal vezéreltessék a gyermek az engedelmesség, a szeretet, hála, barátság, megbocsátás, jótétel, türelem, munkásság, takarékosság, igazság, áldozatkészség s a gondviselő Isten ismeretére. Ezekkel kapcsolatosan tanittassanak tehát első fokon azon kiválogatott bibliai történetek, melyek a családi körhöz s a gyermeki értelem felfogásához legközelebb állanak. További fokozaton tanittassanak az ó- és ujszövetségi szenttörténetek kiválogatva, mert van-

nak bibliai helyek, „a melyekben erőszak, csalás, gyilkolások s egyéb bünök fordulnak elő s nem alkalmas tananyag a gyermeki kedélyhez. Folytatólag ezen a fokozaton az egyháztörténelem tanittatnék, de ez sem egészben, hanem az egyes korszakokat feltüntető férfi és női jellemképekben, történetkéket adva a történelemből, ugy tárgyalva, hogy mindezek a gyermeket a krisztusi hitre és erkölcsiségre vezessék. Harmadik fokozaton már lehetne tanitani a hit- és erkölcstant, de nem az egyház-felekezetit, hanem azt a hitet és erkölcstant, a mely „a bibliai és egyháztörténelmi oktatás folytán mintegy magától alakul meg a gyermek szemei előtt".

Ily berendezéssel a vallási tananyag az iskola többi tantárgyához csatlakozik, s velök összeköttetésbe hozható. „Az első fok ugyanis megfelel a beszéd és értelem gyakorlatnak, a második fok az olvasmányoknak s egyszersmind a földrajzi oktatásban jó segitséget talál s a történelem első fokával összeér. A harmadik fokot pedig a történelemmel s ismét az olvasmányokkal hozhatni összeköttetésbe. (Vallástanitás módsz. Dr. Kiss Áron 35. l.)

E szerint a tanitás menete igy volna megállitható.

I. Fokozat: Az első vallás-erkölcsi oktatás, mely a szülei ház neveléséhez kapcsolódik, — az 1-ső és 2-ik osztályban.

II. Fokozat: A történelmi, mely a bibliai és egyház történetekkel oktat. vallás-erkölcsi irányban, — a 3-ik, 4.-ik és 5-ik osztályban.

III. Fokozaton hit- és erkölcstan, a 6-ik osztályban.

A népiskola hat osztályában a vallástanitásban minden felekezeti szinezetet mellőzhetni teljesen, az ujabb neveléstani elvek szerint. Az ilyen kérdések: melyik egyház idvezit? az Isten egy személyü-e, vagy háromszoros? s több effelék nem ide valók. Egy jól oktatott ker. tanitóra, a népiskola osztályai vallásos tanitását az evangelium alapján nyugodt lelkiismerettel rá lehetne bizni, bármely ker. felekezetű lenne is különben.

A konfirmacziói káté tanitását ezek után czélszerüen be lehet osztani az ismétlő osztályokba, összekötve biblia ismertetéssel és olvastatással. E tanitás aztán lehetne felekezeti jellegü.

Az ima és vallásos tárgyu ének s szemléleti képek mindenik fokozaton nélkülözhetetlen és alkalmas kiegészitői a vallástanitásnak, a népiskolában. Az ima a vallásos kedély Istennel való közösségének nyilatkozata; az ének és képek aesthetikai mivelő eszközök, emelik a kedélyt s a vallástanitást vonzóvá teszik.

A vallástanitásnál a leghelyesebbnek látszik az eléadó és kér-

dező tanitásmód czélszerü vegyitése, a melyre a tanitó számára készitett tan- és vezérkönyvek kellő utasitást adnak.

A vallástauitás sikerültének nélkülözhetetlen egyik feltétele az is, hogy a tanitó a neveléstani szakmiveltség mellett legyen vallásos s tanitványai iránt szeretetteljes. Milyen legyen a tanitó? Locke azt felelte egy hasonló kérdésre: „nem bánom, ha nem is tudós, de azt megkivánom, hogy becsületes, jó jellemü ember legyen". Ide vág Spencer (olv. Szpenszer) mondása is, hogy: „A bölcselők nagy tettei nem annyira értelmöknek, mint inkább eszök kitünően vallásos hangulatának voltak gyümölcsei." Ezek után aztán másodrendü az a különben sokat vitatott kérdés: ki tanitsa a népiskolában a vallást, a lelkész-e, vagy a rendes tanitó? Mindkét nézetnek számos pártolói és ellenzői vannak.

Az egyik a mellett van, hogy a lelkész tanitsa a vallást; mert — ugymond — a tanitók különben is túl vannak terhelve, nem oly tanultak s buzgók s nem tudnak ugy a vallástanitáshoz, mint a lelkészek s mert végül az ujabb felekezeti és állami képezdékből kikerült tanitók vallástalanok, nem képeztetnek vallástanitásra.

A másik azt vitatja, hogy a tanitó tanitsa a vallást, mert az ellenkező feltevés sértés a tanitói kar ellen a lelkészeknek is sok teendőik vannak, sőt nem is mind arra valók, hogy vallástanitók legyenek stb.

Ezekre csak annyit jegyzek meg, hogy ezek mind igazak lehetnek, de csak kivételesen és viszonyiasan és ily indokokból nem tartom eldönthetőnek a kérdést, hanem csak elvek alapján. Hogy melyik tanitsa a vallást, ezt pusztán hivatali állás tekintetéből el nem birálhatni, mert általános elfogadott elv, hogy szakmiveltségü vallásos, erkölcsös és szeretettel hevülő tanitó lehet jó tanitó, legyen az akár lelkész, akár tanitó. Tehát ennek szem előtt tartásával tanithatná a vallást akármelyik. De meg kell azt is fontolni, hogy — a kis gyermekek tanitásában a tanitó benne van gyakorlatilag is, ebben ő a mester; — tanitványai közt él, figyeli munkáikban, kiséri játékaikban, megismerheti lelkületüket, szellemi álláspontjukat s igy lélektanilag sikerrel működhetik; — rendesebben megtarthatja a kiszabott vallási tanórát, mint a lelkész, a ki más kötelessége s talán távol lakása miatt, meglehet éppen azon szűken mért órát kénytelen elmulasztani, vagy legalább megcsonkitva adni, — a tanitó jobban fegyelmezhet s élhet s csakis ő élhet különösen megelőző fegyelemmel, — a tanitó keze alatt a gyermek nem mellékesnek, hanem

éppen oly lényegesnek s talán még lényegesebbnek tartja a vallást, mint egyéb tantárgyakat, mert megjegyzem, hogy nevezetesen a községi és állami iskolákban, hol négy-öt féle felekezeti gyermek van, a felekezeti lelkészek vagy tanitók keze alatt ugy elszoródik tárgy, idő, alkalom, nem is emlitve az egymás ellen rontó felekezeti ellentéteket, hogy az eredmény kevéssel több a semminél; — a vallástanitásnál az egyéniséget különösen tekintetbe kell venni, azt pedig a tanitó mindig inkább ismeri, mint a lelkész; — általában a vallást, mint leghathatósabb nevelési eszközt a nevelő számára kell fentartani.

Azt, hogy némelyek a tanitókat vallástalanoknak kiáltják ki, vajjon igen gyakran nem arra vihetni-é vissza, hogy a népiskolában a neveléstani elvekből folyólag a vallási tananyag nem lehet felekezeti s a szakjára mivelt tanitó inkább azokhoz alkalmazkodik, mint a dogmákhoz?

Minden nehézségek elenyésztetése s a siker biztositása végett legczélszerübbnek látnám, a népiskolai vallástanitást államilag, vagy a keresztényi testvéri szeretet alapján felekezetközi megegyezéssel ugy rendezni, mint Angolországban van, hogy azt tanitsa osztatlan iskolában a rendes, a több tanitót biró iskolában podig az egyik tanitó felekezeti különbség nélkül. Ennek üdvös hatása elmaradhatatlan lenne mind a vallásos, mind a nemzeti életre nézve. E volna a ker. szeretetnek egyik legszebb s az egész magyar hazára áldásosan kiható munkája!

Gyakorlati tekintetből szükségesnek látom röviden ismertetni még azt, hogy miként áll jelenleg unitárius egyházunkbsn a népiskolai vallástanitás?

E tekintetben nálunk nem sok történt. A főtisztelendő E. K. Tanács 165—1876. t. ü. szám alatt elfogadta népiskoláinkba azt a „tantervet“, a melyet az országos közoktatási kormány adott ki s ugyanakkor 5. pont alatt meghatározta: „A vallástanitás a folyó tanévben az eddigi gyakorlat mellett marad, a mig ez ügyben munkába vett szükséges intézkedéseket megteheti“. Mi volt az eddigi gyakorlat? azt talán csak az illető tanitók tudták, s követték is azt, a mit legjobbnak véltek. Az ez ügyben munkába vett szükséges intézkedések is maig elmaradtak. Tiz év tanuskodik tétlenségünk mellett!

Tettek-é valamít, s mit tettek a többi egyházkörök, egyes ekklésiák vagy tanitók ez érdemben, arról nincs tudomásom. Marosi egyházkörünk több izben intézkedett a vallástanitásról; különösen az 1884-ik évi közgyülésén 9. szám alatt meghatározta: „A vallástani-

tásra addig is, mig a K. Tanács által a hivatalos szám alatt tett azon igérete teljesülhetne, hogy a vallástanitás érdekében tervet készitsen, köri gyülésünk meghatározza, hogy az 1-ső és 2-ik osztályuaknak: imák és erkölcsi elbeszélések tanittassanak; a 3-ik és 4-ik oszt. Szász Károly „kis bibliája," — az 5-ik oszt. a ker. vallás elemei és a 6-ik oszt. Simén Domokos Szenttörténetek; a konfirmándusoknak Ferencz József „kátéja."

Az egyházkör intézkedése következtében az eredmény kedvezőbb lett. Különösen egy pár szakszerüen mivelt tanitónk, a kik az erkölcsi elbeszéléseket eléadó és kérdezhető módszerben tanitották, szép sikert értek el. Abban ugyan nincs összhang, hogy a tananyag 6 osztályra van beosztva, mert a tankötelezettség hiányos keresztülvitele miatt 13 iskolánkból 2 van öt osztályu, 7 négy osztályu, 3 három osztályu és 1 két osztályu; ismétlő három osztály csak egy helyen: Szabédon. Nagy hátrányunkra van az is, hogy szintugy a régibb tanitók, mint a lelkészek, nem levén nekik már elölegesen a pálya kezdetén neveléstani ismereteik, hosszú és fárasztó tapasztalással juthatnak némi nevelői készséghez, gyakorlathoz és ismerethez, holott a lelkészek közül is működnek némelyek, mint tanitók és tanügyi bizottsági tagok, nem is emlitve, hogy rendesen iskolaszéki elnökök. Ohajtandó volna azért, hogy lelkész növendékeinknek a neveléstanból némi előismeret nyujtassék, a minek magánál a lelkészkedésnél is hasznát vennék. Ebből az indokból kértük lelkészjelölt koromban a „Néptanitók Lapja" megküldését olv. egyletünknek. Örömmel látom főtanodánk „Értesitőjéből", hogy egy II-od éves lelkésznövendékünk ez irányban is kivánta magát mivelni s neveléstani értekezésével jutalmat nyert.[1])

[1]) A fennebb előadott tananyag és tanmenet szerint, addig is mig az újabb nevelési módszernek megfelelő tankönyvek készittetnének, népiskoláink számára, használhatóknak tartom: a 3-ik és 4-ik osztályban Simén D. „Szenttörténeteit," a 6-ik osztályban a „Keresztény vallás elemeit," az ismétlők három osztályának Ferencz József „konfirmácziói kátéja" jó.

Mivel azonban a többi osztályok számára nincs elfogadott tankönyvünk, ajánlom a következőket:

Az 1-ső, 2-ik oszt.: Bevezetés a ker. vallásra. Irta H. Kiss Kálmán. Vezérkönyv a tanitó kezébe. Kókainál. Ára 60 kr. — Ker. vallás-oktatás. Weber-Turcsányi, Aignernél, ára 30 kr. — A ker. vallás elemi tankönyve. Német Károly, Franklin-társ., ára 60 kr. — Ugyanaz. Elméleti rész, ára 20 kr. — Erk. Olvasó könyv. Pánczél Ferencz. Sárospatak, ára 16 kr.

A 3-ik és 4-ik oszt.: Német Károly emlitett könyvei, folytatólag. — Bibliai történetek. Papp Károly, Kókainál, ára 20 kr. — Ugyanehez Vezérkönyv. Kókainál, ára 60 kr.

Az eléadottakból azt hiszem, világos, hogy elérkezett népiskolai vallástanitásunk czélszerü reformja ideje, valamint az is, hogy minő irányban kellene teendőinket megkezdenünk s folytatnunk. Azért megkisérlem ezeket néhány pontban összefoglalni s a tisztelt közgyülésnek elfogadásra ajánlani.

1. Vétessék fel a lelkész-növendékek tantárgyai sorába a neveléstan, különös tekintettel a népiskolai vallástanitás módszerére.

2. A Seminariámokban is tanitsa a vallás-tanár a népiskolai vallástanitás módszerét.

3. A népiskola hat első osztályában tanitsa a vallást a rendes unitárius tanitó. Ilyennek nem léte esetében a lelkész. Az ismétlő osztályok vallástanitása, mint a konfirmálás, tétessék a lelkészek kötelességévé, tekintettel a meglevő állapotra.

Azonban már most mozgalom inditandó az iránt, hogy a népiskolai vallástanitás országosan a rendes népiskolai tanitókra bizassék felekezeti különbség nélkül.

4. Tüzessék ki pályázat a mai igényeknek és vallásos miveltségnek megfelelő vezér- és kézikönyvek irására, ugymint:

I. és II-ik oszt. számára: Vallásos irányu és erkölcsiségre vezérlő közönséges és bibliai történetekből vett elbeszéléseket tartalmazó vezérkönyv, a tanitó kezébe.

III. és IV-ik oszt. számára: Ó- és új szövetségi bibliai történetek válogatva, és biblia-ismertetés.

V-ik oszt. számára: Egyháztörténelem.

VI-ik oszt. számára: Hit- és erkölcstan. Mindenik osztályban: Imák, énekek s lehetőleg képek.

5. Szoros felállitása mind a hat rendes, s mind három ismétlő osztálynak.

6. A községi és állami iskolákban, egyéb tantárgyakkal egy időben ünnepélyes, nyilvános vizsgatartás a vallástanból is.

KELEMEN ALBERT.

Az 5-ik oszt.: Egyháztörténelem. Bocsor Lajos, Kókai, ára 20 kr. ez kiegészitve Ferencz József Unitárius Kistükörc történeti részével.

A tanitók kezébe mindezek felett ajánlom Dr. Kiss Áron „Népiskolai vallástani módszertanát,“ melyet jelen eléterjesztésemnél is használtam. Kiadta Kókai, Ára 70 kr.

II.

A NYÁRI VALLÁSTANITÁS, -

FENNTARTHATÓ-E JELENLEGI ALAKJÁBAN? S HA NEM, MIKÉPPEN LENNE A CZÉLNAK MEGFELELŐEN REFORMALANDÓ?*)

A kérdés, melyre nézeteimet elmondani szándékozom, nagyon figyelemre méltó s annyira fontos, hogy bizton merem állitni: anyaszentegyházunk létérdekei közé tartozik. És ha ezen, főleg a vallásosság élesztésére s az erkölcsiség ápolására alakult egylet elsőrendü teendői közé sorozta megvitatását annak: van-e szükség a nyári tanitás további fentartására? s ha van, miként és minő alapokon legyen újra szervezendő az, elmondhatjuk, hogy annak intézői a leghelyesebb úton indultak a valódi czél elérésére.

Évekkel ezelőtt, mint akkor már nehány évi tapasztalattal biró lelkész, ki már akkor a gyakorlatban is, igaz, hogy több jó akarattal, mint sikerrel, nagyobb ügybuzgósággal mint eredménynyel, elprobáltam volt eleget tenni egyebek közt abbeli kötelességemnek is, hogy a vallástanitást ne csak a szószékből gyakoroljam, hanem onnan leszállva egyszerübb szókban is, gyermekek és ifjak felfogásához alkalmazottan tanitsam gyülekezetem ifju nemzedékét a vallás boldogitó igazságaira: már akkor rájöttem arra a nemcsak engem, hanem egész anyaszentegyházunkat érdeklő szomoru meggyőződésre, hogy az egyházszervezetünkben századok óta gyakorolt és folyvást fenntartani rendelt nyári vasárnapokon való vallástanitás oly módon és alakban, mint eddig fennállott, többé fenn nem tartható; mert már csak tengődik, jobban mondva élőhalottá vált, melyre bizony nem alkalmazhatjuk urunk szavait: nem halt meg a leányzó, csak aluszik. S azon akkori szomoru tapasztalatommal nem tettem ugy akkor, mint azon bánatos szivü kesergő, kinek kedves halottja lévén, elzárkozottan sir, titkolja könnyeit, de bánatát nem közli senkivel, hanem elpanaszoltam nyilvánosan Ker. Magvetőnk hasábjain fájdalmamat s résztvevő segédkezésre hivtam fel az érdeklődőket a baj elháritása végett.**)

*) Felolvastatott a Dávid Ferencz-Egylet f. évi september 3-án Dicső-Szentmártonban tartott közgyülésén.

**) Lásd K. Magv. XI. évf. 1-ső füz. 69. s köv. lapj.

Vajha azt mondhatnám most t. gy. hogy nyilvános felhivásomnak sikerült a résztvevő s e mellett segélni kész és képes ügyfeleket összegyüjtnöm a fájdalom szinhelyére! s panaszom meghallgatva és a baj orvosolva lett; fájdalom ezt nem mondhatom. Csupán annyit sikerült akkor elérnem, miszerint illetékes és szakértő egyén konstatálta a kór veszélyes voltát s kimondotta: az bizonyos, hogy tennünk kell, csak a mit, miként és minő eszközökkel való kérdésekre találnók meg a feleleteket;*) azonban az idő telt, az évek multak, de a feleleteket nem hozták meg az elébbi kérdésekre. Mindenki mástól várt s mondjuk ki őszintén, mindenikünk részes a mulasztás hibájában, mert mindenik a másiktól várt. Az egyházkörök a kezdeményezést várták az egyházi felsőbbségtől, ez a felvetett eszme megvitatását az illető s helyszini tapasztalatokkal biró érdekelt papoktól várta s igy csaknem tétlenül, meddőn lefolyt e tárgyat illetőleg tiz kerek esztendő; s hogy mégsem egészen, csak annyiban mondható a letelt idő nem meddőnek, mennyiben e czélu kezdeményezés történt a kolozsvári főtanodánkban, ha jól tudom Boros György afia által, ki ez eszmének eleitől fogva egyik leghivebb apostola volt, s ki a gyermek-istentiszteletek s probatanitások felállitása és az azokra való közetlen befolyása utján remélhető, hogy alapját vetette meg a jövőben létesülhető s valószinüleg a nép közé is kiterjesztendő amaz üdvös intézkedésnek, hogy a vallástanitás minél hathatósabban és nagyobb sikerrel legyen gyakorolva gyülekezeteinkben. Ámde abban az irányban, melyben arra legnagyobb szükség van, s ott, hol a körülmények leginkább igényelték: faluhelyeinken a helyzet nem változott semmit, s a mennyiben változott, előnyösnek egyáltalában nem mondható. S hogy erről teljesen meggyőződhessünk, lássuk a jelenlegi állapotot.

A nyári vasárnapi vallástanitás tudomásom és az esperes uraktól nyert értesitések szerint, igy van egyházkörönként:

a) a marosi egyházkörben, két ekklézsiát kivéve, a nyári tanitást a többiekben az isk. tanitók végezik az iskolában, az iskolaköteleseket tanitva a rendes iskolai módon; a kivételt képező két ekklézsiában pedig a papok tanitják a felnőtteket s a gyülekezet benmaradó tagjait a templomban, nem annyira kérdező modorban, mint inkább szabad, könnyen érthető előadásokat tartva szent vallásunk főbb igazságairól, kötelességeinktől s egyháztörténetünk kimagaslóbb alakjairól, kapcsolatosan hazánk és nemzetünk történe-

*) K. M. XI. f. 1 füz. 72. l.

teivel, ezeket befejezi egyszer mint másszor a tanitó által vezetett vallásos ének gyakorlása.

b) a felsőfejéri körben, Felső-Rákos kivételével, vasárnap délután van gyakorlatban a nyári tanitás. Felső-Rákoson pedig vasárnap délelőtt tanitják az iskolaköteles növendékeket a tanitók. Itt is, mint más e körbeli ekklézsiákban, imák, parancsolatok, káté és templomi énekek tanittatnak, azonban kevés gyakorlati haszonnal, a mint az esperes ur megjegyzi.

c) az aranyos-tordai körben a régi módszerinti tanitás vasárnap délutánonként szokásban van még némely ekklézsiában, más helyeken vasárnap délelőtti templomozás előtt van összegyülekezés az ifjak részéről, de egyik mint másik alkalommal, kevés a résztvevők száma, néhol a pap, néhol a tanitó tanit.

d) a háromszéki körben a felhivás megtörténik szentgyörgynap utáni vasárnap, de az eredmény nagyon gyarló lábon áll; egy-két vasárnap ha megjelennek az illetők, azután elmaradnak; délelőtt a fiuk, délután a leányok lennének a kötelezettek. Tan- és segédkönyvül a Konfirmácziói Káté és a Kistükör vannak felvéve s egyes bibliai helyek magyarázata.

e) a kereszturi körben többé kevésbbé mindenik ekklézsiában megvan a nyári tanitás, de sem nem elég számmal, sem nem elég szorgalommal s igy nem is kellő eredménynyel; egyöntetüség nincs a tanitásra nézve az ekklézsiákban. Kézikönyvek a Kriza Káté, Simén Szenttörténetek, Konfirmácziói Káté inkább magyarázva, mint könyv nélkül betanitva és énektanitás.

f) az udvarhelyi körben a pap az iskolát végzett növendékekkel templomozás után a templomban bennmarad velök vallásos tankönyvekből felolvastat, magyaráz és énekeltet. Ezen kivül a délelőtti templomozás előtt a mestertanitók az iskolaköteleseket az iskolában olvasásban és énekben gyakorolják, s onnan a templomba mennek. Mind a délelőtti, mind a délutáni iskoláztatásnál fiuk és leányok együtt vannak.

A küküllői körből nem kaptam meg a kért felvilágositást, a kolozs-dobokai körbe nem is folyamodtam. De a felmutatottakból lehet következtetni a többiekre is és az általános eredményt ki lehet mondani abban, hogy a nyári tanitás vagy egy, vagy más ok miatt nem kielégitő az összes anyaszentegyházban, sőt a semminél csak valamivel több!!

Az a kérdés már most, mi ennek az oka? hol a baj, az eredménytelenség kutforrása? Annyit azonnal kimondha-

tunk bátran, hogy az ok teljességgel nem az, mintha ez a tanitás kötelezett nem lett volna; mert már 1661-ben a déésfalvi zsinat büntetés terhe alatt kötelezi a papokat és mestereket, hogy **mint eddig is szokás volt**, a falusi ifiuságot informálják az religióban és piétasban;*) tehát már a jelzett idő előtt is kötelező volt. Nyárádszentlászlói zsinat 1665-ben a várfalvi zsinat 1788-ban ismételten határoznak e tárgyban, kimondván a Szent-györgy naptól Szentmihály napig terjedő időt tanitási időszaknak mindkétnemü ifjak részére.**) A szt.-mártoni zsinat 1803-ban újból határozza, hogy a szülők magzatjaikat, gazdák és gazdasszonyok cselédeiket azon tanitásokra szoritni tartoznak s az ifjak, mindkét nemen levők, ha nem gyakorolják kellő szorgalommal, az évenként tartatni szokott dioecesana visitatio — melynek kötelessége ezen tárgy iránt különösen értekeződni — a tanitásokat elmulasztókra minden kedvezés nélkül a canon és rendelések szerénti büntetést alkalmazza.***)

Ezután is megujul időről-időre a rendelet a nyári tanitások fenntartására nézve. 1805-ben a kolozsvári főtanács; 1813-ban a Repr. const. intézkedik. 1815-ben pedig a kolozsvári főtanács az udvarhelyi kör azon felterjesztésére, hogy a nyári vasárnapi tanitás helyett czélszerübb lenne az adventi négy és a böjti hét heteken két-két órán, munkás napokon a papi háznál gyakorolni a tanitást, újból kimondja az eddigi gyakorlat fenntartását.

Csakugyan 1815-ben a toroczkószentgyörgyi zsinat határozza, hogy a nyári tanitásra nézve a megpróbáltatás vitessék véghez a karácson előtt tartatni szokott vizitáczióval. A Representativum Consistorium újból 1816-ban 190. sz. alatt ezt határozza: minthogy a szülők gyermekeiknek a nyári tanitásra való küldésében restek: tétessék kötelességökké minden Esperes afiainak, hogy a gyermekeik nevelésében resteskedő szülőket az 1808 ban 5298. sz. alatt költ kir. rendelés és több consistorialis határozások tartása szerént a külső tisztségnek átirják; azonban az Inspectoratus közbejövetelivel is eszközöljék, hogy a restesek keményebb eszközökkel is serkentessenek szülői kötelességök teljesitésére.

*) Désf. zs. 1661. ápr. 7. II. delib.
**) Szt.-lászlói zs. 1665. jun. 21. Várf. zs. 1788. jun. 21, 208.
***) Szt.-mártoni zs. 1803. jun. 25. 4. sz.

A bölöni zsinat pd. 1840 ben a nyári tanitás jobb móddali sikerithetésére nézve határozza: hogy a nyári vasárnapi órákon a mesterek is maradjanak benn a templomban énektanitás végett.*)

A mint ezekből látszik, rendelet és határozat eleitől fogva nem hiányzott; de hogy ezek a rendeletek és határozatok mennyiben lettek végrehajtva? eredménye lett-e az eljárásoknak s ha igen mennyi? arról semmit feljegyezve nem találtam. Hogy megbüntettek volna a nyári iskolaköteles ifjak közül valakit, akár a papok közül bár egyet, mert a nyári tanitást elhanyagolták, én legalább három ekklézsia jegyzőkönyveit végig olvasgatva sem találtam semmi nyomát, sem mástól nem hallottam, holott az 1661-ben ápr. 7-én Deésfalván tartott zsinat VI. deliberatumában kimondja: hogyha a seniorok, ministerek és scholamesterek az ő tisztek szerint nem praestálnák, compeniáltatván az seniorok 6 fr. poenán legyenek az ministerek 3 fr.-on az mesterek fél annyin.

Ma is az egyházköri vizsgálószékek által feltenni szokott egyházi kérdések között ott van: az elmult évben volt-e gyakorolva nyári tanitás? de az arra adandó felelet akár igen, akár nem, annyira megszokottá vált, ezt utóbbi esetben is természetesnek venni, hogy senki meg nem ütközik rajta s ha van eredmény, ha nincs, napirendre térni a kérdés felett. Kimondhatjuk tehát bátran, hogy a nyári tanitásnál mutatkozó eredménytelenség egyik oka az, hogy az ide vonatkozó rendeletek és határozatok nem voltak s ma sincsenek szigoruan végrehajtva.

E mellett azonban az eredménytelenség okául tehetjük azt is, hogy a tanitásban nincs egyöntetüség. Kezdet óta ugyanis a papok voltak kötelesek a nyári tanitást végezni s 1840-ben is a bölöni zsinat csak segédeկül adta a mestereket, rendelvén, hogy maradjanak benn az énektanitásra. Ujabb időben pedig szokásba jött némely helyeken, hogy a felnőtt ifjak templombeli vallástanitása helyett a mesterek tanitsák a gyermekeket az iskolában vasárnap reggeli templomozás előtt, a mi pedig az eredeti czéllal merőben ellenkező eljárás, mondhatnám visszaélés, miután a nyári tanitás tulajdonképpen az iskolában nyert vallástanitásnak kell hogy ismétlő iskolája legyen a felnőttekre nézve, nem pedig a kezdő gyermekek tanitására rendelt intézmény. Hogy ez az eljárás van-e az egyházi felsőségnek hirével s annak legalább hallgatólagos jóvá-

*) Bölöni zs. 1840. aug. 25. 13. sz.

hagyása mellett történik-e? nem tudom; de zsinati- vagy egyházi-főtanácsi végzés róla nincs s mindaddig, mig ezek valamelyike nem határoz e tárgyban, fenntartandó lenne az eredeti intézkedése az egyházi főhatóságnak.

Az eredménytelenség fontos okának tartom azt is — és ez a legfontosabb — hogy a nyári tanitás vezetéséhez, illetve annak gyakorolhatásához megkivántató tan- és segédkönyvek, megfelelő utasitások, tájékoztató füzetek eleitől fogva hiányoztak s ma is hiányoznak s hiányzott ennélfogva a rendszer is. Egy helyen a Szenttörténetek, másutt a Nagykáté vagy Konfesszió, ismét másutt a Ker. vallás elemei vagy Konfirmácziói Káté, vagy biblia olvasás és Kis Biblia, szóval a mi vallástanitási könyv volt mind előszedetett és járta s járja felváltva módszer nélkül, találomra a szerént, ki a hogy legjobbnak képzelte eljárását, mert másképpen nem is tehetett, mint a hogy tudta. És én ebben látom a sikertelenség fő okát, hogy mindenki töretlen úton haladott s az ide-oda való kapkodással, tájékozatlansággal, ha jóakarat volt is valakiben, eltelt az idő, elhültek az odakötelezettek lassanként, mert nem találtak maguknak való lelki-táplálékot, csak beszédet hallottak, mely altatónak jó lehetett, de nem elégséges arra, hogy feledtesse a templomon kivüli szórakozás kellemességeit s mely nem hatott a velők és csontok megoszlásáig. Mindezek folytán oda jutott a szép remények között meginditott, de a mint az időről-időre való sürgető rendeletekből kitünik, soha kellően nem gyakorolt nyári tanitás, hogy ma már irott malasztnál vagy mondjuk festett képnél nem igen több, holott kellene, hogy legyen hús és vér, csont és velő, de élő alakban.

Megpróbálom már most t. gy. lehetőleg lerajzolni, miként vélem én szervezendőnek a nyári vasárnapi tanitást, hogy az a czélnak megfelelő s a mellett betartható is legyen. Mert a mellé teljességgel nem állok, hogy mert a mai iskoláztatási rendszer tökéletesebb s a növendékek a vallástanitásra is több idővel és alkalommal birnak az ismétlő iskolák felállitása óta, tehát a vasárnapi iskolákat illetve a nyári tanitást szüntessük meg. Ellenkezőleg, inkább mint valaha, kell egyengetnünk az urnak utát s minden alkalmat felhasználnunk népünk vallásossá tételére s erkölcsének megóvására a mikor az üres templomok és telt korcsmák elleni panaszok oly sürüek, hogy nehéz tőlük a levegő s a mikor a nép felfogását az erkölcsiségről s

mi ennek szülötte, a becsületről annyira megingatták a két évtizen keresztül mind fokozottabb hajszával folytatott és a magánérdeken kivül semmi egyébbel a legtöbb esetben nem törödő lélekvásárok, hogy bizony-bizony — és ez veszedelmes kór a társadalom testén — ma a nagy sokaság zászlójára ezt a nyomorult elvet tüzte: barátság, tudomány, jóság, hüség el veletek, el veled gyönyörü erény, te legnagyobb csaló a föld terén s valóban hiven követ másokat, tekintvén mindenben, hogy haszna mi?

A ki ezekkel az állapotokkal ki tud békülni s jó lélekkel mondhatja, ám legyen, minden ugy jó, a hogy van, az lemondhat sok mindenről, le a nyári vallástanitásról is; de a kinek szivén fekszik egyházunk jövő nagysága és felvirágzása, a ki az ősök nyomdokain következetes buzgósággal haladni s a meglevő alapon tovább épitni elég elszántsággal és odaadással bir: az bizonyára szivesen használ fel minden eszközt s ragad meg minden kinálkozó alkalmat a végre, hogy neveljen magának népet, jó cselekedetekre igyekezőt.

Kétséget nem szenvedő levén tehát az, hogy a nyári tanitás fentartása szükséges nemcsak azért, hogy az ifjakat, mindkét nemen levőket folyton erősitsük szent vallásunk hitelveiben s az együvétartozás eszméjét élénkitsük bennük, mint olyat, mely eleitől fogva ismerve és hatalmas támasza volt egyházunknak; de szükséges fentartanunk azért is, mert ott szoktak maradni a tanitásra legtöbbször maguk a szülők és más oda nem kötelezettek is, előbb meglehet csak kiváncsiságból, de belátva, hogy ott bizony sok olyat hallanak, mik előttük ismeretlen, uj dolgok, fokozatosan veszszük észre a hallgatók szaporodását, mignem kiderül, hogy bizony többen vannak a nemhivatalosok, a kik önnön jószántukból maradván ott, bizonyára több hasznot meritnek az ott hallottakból, mi által mindig legalább is egy porszemnyi akadály elhárul az Isten országához vezető utból, a mi már magában véve is nyereség s kárpótolja a fáradságot.

Feleljünk meg már most egy más kérdésre, t. i. kik legyenek a nyári tanitásra kötelezettek? a régi rendeletekben, miket fennebb felsoroltam, csak átalánosságban gyermekekről és ifjakról van szó, miből az életkorra következtetnünk, hogy melyik évtől meddig lehet és kell az illetőket kötelezni, alig lehetséges: miért is a hány ekklézsia, csaknem annyi szokás fejlődött ki s áll fenn ma is. Néhol a fiu mig meg nem házasodik s a leány férjhez nem megy, folyvást kötelezettnek tekintetik; másutt a 20 év képezi a kötelezési határidőt; másutt ismét az ismétlőiskolakötelesek vannak odatartozóknak tekintve; hanem abban tán mindenütt egyezők a szokások, hogy a kötelezettség a konfirmálásnál kezdődik.

Arra a kérdésre tehát, jövőre kik legyenek nyári tanitásra kötelezettek, hogy azokat szükség esetén törvény erejével is rászoritsuk ép ugy, mint a rendes iskolagyakorlásra, feleletem ez: bár részemről óhajtanám, hogy a kötelezettség ideje minél inkább kibővittessék, hogy igy annál több alkalmunk legyen ifjaink vallásos képzésére; de mégis szükségesnek látom az eddig tapasztaltak után az adott viszonyok szerint járni el és nem nyujtani sok időre a kötelezettséget, hogy könnyebben megvalósithassuk szándékunkat, mely az ifjuság megnyerése. Minthogy pedig az országos törvény is a tanulási időt a 15 év betöltéséig hosszabbitotta meg s addig szigorral kötelezi is, elégedjünk meg a nyári tanitásnál is az ismétlő iskolába tartozó ifjakkal; annyival inkább, mert már valószinüleg a konfirmálás is az eddigi gyakorlattól eltérőleg faluhelyeken is a tizenöt évet betöltöttekkel fog végeztetni az eddigi 12 évesek helyett s igy a három tanulási idő elég alkalmat nyujt az év különböző részeiben megfelelő vallásos oktatást nyerni az ifjaknak, mi által kétségkivül abba a helyzetbe jutnak, ha t. i. mindenik tanfolyamot hivséggel gyakorolták, hogy szent vallásunk elveit és főbb igazságait is megismerik azon kivül, hogy a vallásos érzelem kellő ápolásban és fejlesztésben részesült náluk.

Jó volna igaz s részemről minden tőlem telhetőt megtennék, hogy a 15 éven tul is, bár a 20 éves korig megnyerhessük ifjainkat a nyári iskolára; de itt más kényszert nem képzelek, mivel rábirni lehetne őket, mintha kimondatnék, hogy azon ifjak, kik a nyári tanitásra nem jártak, nem fognak megeskettetni addig, mig a vallásos hitelvekben való jártasságukat igazolni nem tudják s legalább az elemibb dolgokat nem ismerik. Vagy nyitnánk egy önkéntes tanfolyamot az ilyenek számára, vagy találjon ki akárki bármi üdvöst e végre, most bizony szomoru tapasztalat, mikor olyan szülőket lát az ember, kik még az egyetlen miatyánkot sem tudják! Vajh, miként olt az ilyen anya vallásos érzést gyermekeibe, avagy az olyan apa miként tanitja meg Isten szent nevére gyermekét, ki maga is csak káromlásképen veszi ajkaira azt?!

További kérdés ez: mit vagy m i k e t t a n i t s u n k a nyári iskolában, hogy már a tanitás által azt oly vonzóvá tegyük ifjainkra nézve, hogy azok önként, a lélek inditásából, tehát minden külső kényszer nélkül mennének oda? Ezt, nézetem szerint csak azzal érjük el, ha a tanitásba rendszer hozatik be; ha a theologus ifjakat a theologiai tanfolyamon a nyári tanitásra is kellőleg kiképzik; ha megfelelő tan- és segédkönyvek szerkesztetnek és bocsáttatnak a vallástanitó

rendelkezésére, melyek ugyszólva e tanitókat is kézenfogva vezetnék; szükségesnek tartom, hogy az eddigi kátékizáló' módszertől eltérőleg könnyed nyelvezettel felolvasásszerü előadások tartassanak a föld gyermekkoráról, alakulási viszonyairól, kapcsolatosan a teremtés mózesi előadásával, stb., stb.

Ide tartozandónak vélném a népszerü természettan felvételét, valamint a materialismus ismertetését is; ez utóbbit azért, hogy tőlünk s ne a vallás ellenségeitől halljanak korunk tudományosságának e ferde kinövéséről, modern betegségéről, mely helytelen módon ismerteti a természeti fejlődéseket és alakulásokat s az eszményiség utáni törekvés megölője kiván lenni, elfojtván az emberben, a mi valóban emberi. Nem félek ugyan tőle, s nem féltem a vallást sem, mert ha emberektől van e dolog, önmagában semmivé leszen, de mint betegségtől mégis óvakodni szükség, mig ragálylyá nem leszen, s minthogy a nép fiai közé is egyes szájhősködő nyeglék által beférkezik, szükség tájékoztatnunk őket felőle s mint a mely a bibliai teremtéstannal ellentétben, fejlődésszerüen fogja fel a világ előállását, tájékoznunk kell a nyári iskola közönségét a darwinismus felől is, hogy lássák és győződjenek meg, hogy az emberi lélek mindeneket vizsgál, még az Isten mélységeit is. E tárgyak a vallásos eszméket, a hit tárgyait legközelebbről érintik s ezek, mint ellenkező szempontok, annál nagyobb világitásba helyezik hitünk és vallásos érzésünk szent eszményeit.

Ide tartozó pedig mindenek felett a hit forrása a biblia, annak kiválóbb darabjai olvastatása, továbbá népies erkölcsi rajzok, elbeszélések, melyek az iszákosság, káromkodás, túlköltekezés, könnyelmü életmód és a vasárnap megrontása ellen hatnának minden erővel, hogy térne vissza fokozatosan az ősök egyszerüsége a háztartásba, erkölcsössége a mindennapi életbe s hitbuzgósága a szivekbe!!

Még csak egy kérdésre látom szükségesnek felelni, hogy t. i. mikor kelljen ezt a tanitást jövőben gyakorolni? az eredeti ideje, mint látjuk, nyárban volt, innen neve is „Nyári tanitás" ellentétben a téli időbeli iskoláztatással. A fennebb elősorolt rendelések általában Szentgyörgy-naptól Szentmihály-napig terjedő időről szólnak. Az udvarhelyi kör azon ismeretes felszólalása után is, hogy helyesebb volna az adventi és bőjti időszakban mives napokban tartani meg a papiháznál a valtástanitási órákat: a határozat ismét csak az lett: maradjunk az eddigi gyakorlat mellett[1]) Ennek megtartása mellett sok helyen délelőtt a fiuk,

[1]) Kol. Főt. 1813. sz. 188. és 1815. sz. 13.

délután a leányok részesültek tanitásban, mely kétfelé való osztása nemi tekintet miatt, előttem legalább teljesen indokolatlan eljárás; mert hiszen ez elv szerint külön isteni tiszteletet is kellene tartanunk a férfiak s külön a női közönség részére s vajjon hol teszik ezt a keresztény világban?

A főkérdésre nézve azonban más feleletet, jobb megoldást ma sem látok, mint azt, hogy jövőre is maradjon a tanitás idejéül a nyár, helyéül a templom, s a mint a körülmények mutatják, akár délelőtt, akár délután legyen, csak közösen a két nembeliekkel. Azt, hogy a pap tanitsa a nyári iskola köteleseket s a mester csak az énektanitásnál segédkezzék, indokolni szükségtelennek tartom.

Összegezzük már a fennebbieket a következőkben:

1. A nyári tanitás fentartandó czélszerü reformok mellett; igényli annak fentartását szent vallásunk érdeke.

2. A czélszerü reformok elseje legyen a tanitás sikeresebbé tehetése czéljából megfelelő könyvekről a fennebb jeleztem irányban gondoskodni, akár megbizás, akár pályázat utján, mert ezen fordul meg a legtöbb, minden; tehát minél előbb.

3. Hasson oda a közgyülés, hogy egyháztörvényhozási uton mondassék ki, miszerint a nyári tanitást végezzék mindenütt a papok; a mesterek, mint énektanitók szerepelvén.

4. Mondassék ki az is, hogy a növendékek kötelezettsége hány éves korukban kezdődik s meddig tart?

5. Mondassék ki, hogy a mulasztók miként kényszeritessenek a megjelenésre s minő büntetés alá essenek?

6. S végül mondassék ki, hogy a tanitás bevégzése legyen ünnepélyessé téve s a hivek és kitartók részesittessenek jutalomban.

Ürmösi Kálmán,
szentgericzei pap.

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAIBÓL

MEGJELENT:

I. **Értesitő** a Dávid Ferencz Egylet alakuló közgyüléséről, mely tartalmaz az egylet alakulására vonatkozó leveleket világi és egyházi férfiaktól, köztük Dr. Martineau, Carpenter Manchester New College tanáraitól, Ferencz József unitárius püspök beszédét az Egylet feladatáról az unitárius egyházzal szemben. 1—44 l. . . . . **Ára**: 30 kr.

II. **Értesitő** a Dávid Ferencz Egylet I-ső rendes közgyüléséről; tartalmazza a Választmány jelentését, Jerson Henrik a Britt. és külföldi Unitár. társulat titkára levelét: kimutatást a fiókegyletekről. 1—31 lap. . . . . Ára: 10 kr.

FELOLVASÁSOK:

A jövő vallása. Irta Dr. Brassai Sámuel . . . . . Ára: 10 kr.

Vallás és hit. Irta Dr. Brassai Sámuel . . . . . „ 10 kr.

A keresztény család hivatása. Irta Kőváry László . . „ 6 kr.

A vallástanitás reformja. Két értekezés. Irták: Kelemen Albert és Ürmösi Kálmán . . . . „ 20 kr.

Azoknak, a kik az öt felolvasást egyszerre rendelik meg, az egylet ÉRTESITŐI kivánatra ingyen küldetnek meg.

Az öt felolvasás ára egyleti tagoknak . . . . . . csak 2[illegible] kr.

Kaphatók: Boros György egyleti titkárnál Kolozsvárt Rózsa-utcza 2. szám.

Éppen most jelent meg:

Az „Unitárius Közlöny“ havi népszerü lap első rendkivüli száma. A vallásos és erkölcsös élet ébresztésére. Kiadja a Dávid Ferencz Egylet. Szerkesztik Nagy Lajos és Boros György. Ára előre fizetve egész évre 1 frt 20 kr.

Az Egylet alapitó tagjai, vagyis a kik az Egylet pénztárába tiz (10) frtot befizettek, rendes tagjai vagyis a kik 1888-ra eső egy frt tagsági dijokat előre befizetik, a lapot a tagság fejében ingyen kapják.

Az előfizetési összeg, valamint a tagsági dijak Bágyi Kálmán egyleti pénztárnokhoz czimzendők (pénzügyi palota).

(5)

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— VII. szám. 1887. —

FELOLVASÁSOK.

6-IK FÜZET.

MELYIK AZ IGAZI TUDOMÁNY?

IRTA:

Dr. Brassai Sámuel.

(Különlenyomat a Keresztény Magvető XXII. évf. 6. füzetből.)

— Bolti ára 10 kr. — Az egylet tagjainak 5 kr. —

(50 PÉLDÁNY EGYSZERRE MEGRENDELVE BÉRMENTESEN KÜLDETIK.)

KOLOZSVÁRT,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGÁR) KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1887.

MELYIK AZ IGAZI TUDOMÁNY?

Egy iró, kit egyik biographusa azzal a vonással jellemez röviden, hogy „igen jeles német prózaista", névszerint: Engel (János Jakab), bizonyos könyvében, mely philosophiai eszméket a nagy közönség felfogásához alkalmazva tárgyal, egy philosophusnak barátjával való beszélgetését irja le. A bölcselő t. i. látogatására menvén barátjának, azt kezében egy könyvet tartva találja, mely abban az időben az olvasó közönséget bolonditotta. „A természet rendszere" volt a neve; tartalma pedig az, hogy a világ semmi egyébből nem áll, hanem csak a mit szemünkkel látunk és kezünkkel foghatunk és hogy a mit léleknek, Istennek nevezünk, csak elvont fogalom, melylyel a papság ámitotta el az együgyü népet, hogy orránál fogva hordozhassa; a kényuralom pedig pártfogása alá vette, hogy biztositsa és örökitse vele a hatalmát. A philosophus úgy tett, mintha semmit sem látott volna s mint jártas-költes ember úti élményeit s kalandjait kezdé beszélni. Elmondá különösen micsoda életveszélyek közt járta meg az Antiparos szigetbeli mély és iszonyatos barlangot. Oly élénken, oly megkapólag adta elő vállalata veszélyeit, hogy válságos pillanatnál a barátja hozzákapott, hogy megmentse a bukástól. Ezzel a mozdulatával kiesék a kezéből a könyv, melyet felkapván a philosophus, béveté a kandallóban lobogó tüzbe s nem is hagyá kivenni. Csillapulván barátja haragja, megmagyarázá, hogy neki éppen annyira szivén fekszik, hogy mentse annak az eszét, lelkét a veszélytől, mint barátja tanusitá készségét, hogy az ő élete veszélyét minden áron meggátolja. Megértetette vele azt is, hogy miképp lehet ártalmas egy oly könyv olvasása.

Én is szerettem volna úgy tenni egykor, de nem volt alkalmam rá, mert egy .... ismerősöm csak olvasása után dicsekedett nekem, mily érdekes könyvet (a mi korunk Természet rendszerét: Büchner „Erő és anyag"-ját) kapott a kezéhez. Ugyde ha tehettem volna is, csak egy lélekre nézve állhatam vala utját a veszélynek és csak egy példányát teszem vala ártalmatlanná a munkának. Holott ha szélesebb körben nyilvánitom óvó szózatomat, talán nyerek a sok között néhány figyelmes fület is.

Ne tessék attól tartani, hogy tanácsot akarok osztogatni. Nem, csak approbálom azt a közmondást: „Tanácsot ne adj, ha nem kérnek", de toldom is azzal, hogy „akkor se, ha kérnek." Most rendszerint azért kérik, hogy megerősitse őket a tanácsadó abban, a mit már szándékuk volt cselekedni; ha ellenkező tanácsot kapnak, nem köve-

tik, vagy ha követik s rosszúl üt ki a dolog, haragot von magára a tanácsadó. Én csak ismertetését szándéklom adni a mai világ bálványozójának,[1]) az ellenségnek, mely Péter apostolként „mint orditó oroszlán körűljár, keresvén kit elnyeljen.

Csakhogy az a sárkány nem csupán a kit, hanem a mit is el akarja nyelni, u. m. a hivést és a tudást egyszerre. És a legkülönösebb, a legcsudásabb az, hogy az elnyelő, emésztő ellenség magát tudománynak nevezi.

Megütköznek ugy-é, t. h. azon, hogy a tudomány a tudásnak ellensége legyen? Pedig úgy van s igyekszem a látszatos ellenmondást kimagyarázni. Hanem előbb foglaljunk pártot. Felteszem, hogy t. h. nem kivánják a hitet és forrását, a vallást kiküszöbölni, és igy velem egy padsoron ülnek s velünk szemben a „modern tudomány" bálványozói. Ezt előrebocsátva, kimondom, hogy valamint Jézus országa nem e világból való, úgy az ő és a mi tudományunk honja sem egy: az övéké a testi, a miénké a szellemi világ.

„Modern"-nek nevezém ezt a tudományt és igazolásomra egy kis darab történelmet hozok elé. — A folyó százév első felében egy franczia mathematicus Comte Ágost, egy új vagy újnak állitott philosophiai rendszert szerkesztett és terjesztett a munkáival. Főállitmánya az a (szerinte) „törvény", hogy az emberi ismeretek fejlődése és gyarapodása két időszakon ment keresztül, u. m. a theologiain és metaphysikain és most jutott a harmadikba, melyet ő „positiv" álláspontnak nevezett és a melyről az egész rendszer positivismus nevet kapott. Ez a mostani időszak, melynek elve és feladata az ős- és végokok (a czél) vizsgálatától elállani s csupán a világ folyásában a tények egymásután következése (successio) törvényeit fürkészni.

E szerint nem csak Brahma és Jupiter, hanem a héberek Jéhovája s a keresztények Istene is a Theologiával együtt el vannak temetve s csak emlékeik léteznek a cultura czinterméében. Nem különben csak emlékezetben élnek az erő és foganat, az eszköz és czél a természetben, az akarat és lélek az emberben, a képzelt erkölcsi jó és rosz a világon — mind megannyi tévedések; eloszlottak azok a metaphysika ködével együtt az érzéki tapasztalás deritő napfénye előtt és megmaradt csupáncsak a „tudományok" hierarchiája, melynek épület-emeletei: a mathesis, csillagászat, physika, kímia, physiologia és sociologia (társadalom tudománya) mint korunk egyedűli és kirekesztő birtoka.

[1]) Pét. 5, 8.

Ez az a „tudomány“, melyet én a mi tudásunk ellenségének állitottam s a mint ezen felületes áttekintésből is láthatni, nem hibáztam állitásomban.

Úgy-de az eddig-elé még csak a positivisták tana, hát a többieké?

Majd sor kerül azokra is, most előbb megmondom, miért vettem a positivismust kiinduló pontnak.

Mint az irodalom évkönyveiből kitanúlhatjuk, az emberiségben még nem leledzett oly nép, melyről ki lehetne mutatni, hogy mivelődési élőfája a maga kebelében gyökerezett, és kikelve is idegen oltoványokkal ne gyarapodott volna. A héberek és görögök, az egyptomiaktól és phoeniciusoktól, a latinok a görögöktől kölcsönöztek, Európa s Amerika müveltsége a classikai hagyományokon alapszik. Nem lehet hát rossz neven venni, ha a magyar is ottan-ottan nyugati szomszédaihoz folyamodik tudományos mivelődése gyarapitása végett. De lehet ám hibáztathatni, hogy ha néha nem helyes módon teszi; ha úgy cselekszik, mint a ki ó-szeren vásárolt ruházattal diszeleg. Avagy nem ily nevetségesek-é azok, a kik a külföldről oly rendszert hoznak bé és akarnak honositni, mely ott már lejárja magát? Pedig így vagyunk a positivismussal. Honi philosophusaink egy része reánk akarja tukmálni s egyetlen egy philosophiai Közlönyünk annak van szentelve; holott már maga Comte elállott későbbre, legalább részben az állitásaitól, sőt felmondta a barátságot korábbi mestereivel a természettudósokkal. Követői némelyike vele tart ebbenis, mint kivilágKlik egyikök — Edgers — következőleg hangzó támadásából: „A tudományos alkatnak (Scientifique Synthesis“ — igy nevezi a Positiv-rendszert) — összeállitása, a tudománynak a társadalmi és erkölcsi tudomány — az igazi felszentelt tudomány — felsőbbsége alatt összeillő hierarchicus egy egészszé átalakitása és ennek az alkatnak, a szaktudomány, vagyis egymással semmi rendszeres kapcsolatban nem levő, egymásért úgyszólva nem felelős úgynevezett tudományok különnemü csoportja helyébe állitása a legkiválóbb fontosságu mivelet volt. Éppen ezen helyettesitéssel változtatá meg Comte Á. teljesen a tudomány és vallás közti viszonyokot; mert a szaktudomány, bármi szándékuak is mivelői, irányában okvetetlenül materialistai és atheistai, holott az alkotmányos tudomány (synthetic science = positivismus) minden vonatkozásában mélyen vallásos.[1])

[1]) . . . the constitution of the Scientifique Synthesis, the transformation of science into a one, consistent, fully hierarchical Whole, under the systematic supremacy of sociological and moral science, veritably sacred science, and the

Igy harczol a tudomány a tudománynyal és nem méltán kérdhetem-é, hogy melyik az igazi? S nem nyujta é alkalmat a positivismus kérdésem ismétlésére?

De nyujt ám még továbbat is, mert, ha az idéztem positivista látszólag mellettünk van, bezzeg ellenünk a többi s velök a Comte zászlója alatt vitézkedő honfiaink, és állhatatosan megmaradnak abban, hogy theologiának semmi szín alatt s a metaphysikának, mint a kézzel fogható s szemmel látható anyagtól független okoskodásnak korunk tudományos világában nincs helye.

Természet szerint kezet fognak velök a specialisták, a szaktudósok, kik ellen a positivismus eltévedt juha, az imént idézett iró, oly hevesen kikél. Hallattatják is hangosan szavokat, miből itt néhány mutatvány:

„A világ atomokból és üregből (üres terjedelemből, Raum) áll: hirdeti Büchner.[2])

Azon Büchner mondja ezt, a ki philosophusnak — nem metaphysikusnak persze — tartja magát s azt nyilvánitja, hogy „philosophiai magyarázat, ha minden mivelt ember nem birja felfogni, nem éri meg a nyomdafestéket, a melyet reá kentek. A mi tisztán van gondolva, el lehet tisztán és köntörfarolás nélkül mondani.“[3])

Ha ezt a sinormértéket alkalmazzuk az ő imént idézett állitására, azt kell itélnünk, hogy biz' a nem érdemli a nyomdafestéket. A két eszme közzül ugyan is, a melyről szól, egyikről sincs fogalma az átalában mivelt embernek. Hiszen az üreg (spatium, Raum) mivolta felett a philosophusok közt a legrégibb idő óta mind e mai napig foly a vitatkozás és sem a metaphysikusok, sem az empiriku-

---

substitution of this Synthesis for Specialist science, a heterogenious assemblage of so called sciences, separate sciences, with no systematic link between them, no mutual responsibility so to speak, is the achievement of supreme importance.“ (Edger, Aug. Comte and the middle ages. Pozsony. (1885.) 15. l. — Másutt ismét tiltakozik azon sz. a psychologia czím hamis alkalmazása ellen: „Some speculators in this sphere (Sociology and Morals), with materialistic tendencies and in view of materialistic ends to employ the word Psychology as the name of the science which treats of individual Human Nature.“ (i. h. 12. l.)

[2]) Die Welt besteht aus Atomen und dem leeren Raum.

[3]) Philosophische Ausführungen, welche nicht, von jedem Gebildeten begriffen werden können, verdienen nach unserer Ansicht nicht die Druckerschwärze, welche man daran gewendet hat. Was klar gedacht ist, kann auch klar und ohne Umschweife gesagt werden.

sok egymásközt, sem ezek amazokkal szemben megegyezni nem birnak. Hát még az az „a t o m“? Vajon „tisztában“ áll-e minden „mivelt ember,“ avvagy fogja-é tudni, hol a kezdő s hol a végző határa a parányiságnak, midőn a határt a nagyitó csőnek a tökélyesitése untalan tovább taszitja?

És nem csak amaz állitást, de egész könyvét is éri saját mérve szerint a gáncs. Mert teli van köntörfarolásokkal, minek bélátására a természettudományban jártas, kritikus és philosophus olvasó kell. Aztán, jóllehet „Erő és Anyag“ a czíme; de sehol sem mondja ki szerzője „tisztán“ mi egyiknek s mi a másiknak a mivolta s azt sem, hogy micsoda viszonyban állanak egymáshoz. Csak annyit vehetni ki belőle, hogy az „erőre csupán nyilatkozataiból lehet következtetni“ és hogy „egy nem nyilatkozó erő nem létez.“ E szerint, — közbeszólva — a chlorazótban (NCl_3), mely egy tollérintésre mindent össze rombol maga körül, nem létez erő, hanem t e r e m t ő d i k azon pillanatban, a melyben „nyilvánul“?

No, de hiszen: „a mit én nem tudok, tudja a fiam Józsi“, az egykori ügyvéd nyilatkozataként. A mit nem mond B ü c h n e r, megmondja M o l e s c h o t t, az „Anyagcsere“ hires irója: „Az e r ő az anyagnak t u l a j d o n s á g a“ vagy „m i n ő s é g e“, (mert a német szó: E i g e n s c h a f t, mind a kettőt teszi), és már ez a bizonytalanság is elég arra, hogy ne tulajdonithassunk szabatos értelmet M. definitiojának. Semmi esetre se lehet kitanulni belőle, létezik-é vagy nem az erő. A Nefelejts virágnak kétségen kivül tulajdonsága a kék szín; de a kék szín létezik, sőt léteznék, ha nem volna is Nefelejts virág a földön, s ha valakinek egy kék tárgyat mutatunk, reá fogja mondani, hogy kék, ha tudja, ha nem tudja, mi az a tárgy magában. A nyúlnak is, vagy a locomotivnak is a gyorsaság oly tulajdonsága, melyet akkor sem tagadhatunk meg tőlük, midőn nem haladnak. Tehát ez a fogás sem bizonyitja az e r ő n e k nem létezését és „Józsi fiam“ sem tud többet az apjánál.

De biz' a „vejem Csipkés“, u. m. a hires Physiologus D u B o i s R a y m o n d sem tud, vagy legalább nem mond sokkal többet eme szavaival: „Az erő, mint a mozgás oka, semmi sem egyéb, mint a személyesitésre való ellentállhatatlan hajlam idétlen szülöttje.“[1]) Ez, egy kissé beburkolva azt teszi, hogy midőn valami halad, rendszerint valaki vagy valami huzza vagy taszitja, vagy az előtt megrántotta

[1]) Die Kraft (insofern sie als Ursache der Bewegung gedacht wird) ist nichts als eine verstecktere Ausgeburt des unwiderstehlichen Hanges zur Personification.

vagy eldobta. Ettől a mindennapi tapasztalás-szülte képzelettől akkor sem menekülhetünk meg, midőn nem látjuk, mi huzza vagy taszitja, rántotta vagy dobta a haladó testet, (mint a földre eső követ, a delej felé közeledő vasdarabot, stb.); tehát a láthatatlan valamit a haladás okának, s egy bevett, mindenkitől értett szóval erőnek nevezzük. Tegyük, nem megengedve, hogy „személyesités“, de hát igy is miért volna „idétlen“? Ennek a magyarázatával adós maradt Du Bois Raymond. Ámde igazában nem hogy „személyesités“ volna, hanem éppen az ellenkezője. Mert a tapasztalásban a húzás, taszitás, rántás, dobás háta megett közetlenül, vagy közbenjárólag valami személy, azaz, akarattal felruházott valóság van, holott az erő fogalmában olyanra teljességgel nem gondolunk. Itt hát biz' elvetette a sulykot a tudós physiologus.

Térjünk vissza Büchnerhez. — „Éles, kérlelhetetlen és következetes ő,“ azt irja egy szőrmentiben simogató birálója, „csupán a tagadásban.“ Lássuk példáit:

„A természet nem ismer sem czélzást, sem czélokat, sem pedig kivülről vagy fölülről reá erőszakolt valamiféle szellemi vagy anyagi kikötéseket.“ — Mit nekem teremtő? Mit nekem gondviselő? kiáltja a büszke természet“: úr vagyok a magam házában, itt nekem senki sem parancsol!

Más tagadás — „kissé burkolva“: „A gondolat, a szellem, a lélek éppen nem valami materialis dolgok, maga egyik sem anyag, hanem egységgé forrott szövedéke különbféle nemű erőknek, erőkkel vagy tulajdonságokkal felruházott sok anyag összemüködésének eredménye (effectus).“

A szitán nem tudott vagy nem akart átlátni Büchnernek emlitett irgalmas kritikusa, midőn felkiált: „Hisz' a leghivőbb spiritualistának sem kell több, mint ez, hogy egész alkotmányát felépithesse reá.“ Igen! ha az a spiritualista nem látna tovább az orránál s nem venné észre, hogy az ő és a Büchner immaterialitása merőben különböző két dolog. A „lélek nem anyag“ azt mondja mindkettőjük. Igen, de a spiritualista hozzágondolja: „hanem valami egyéb és mindenesetre állomány (substantia),“ holott B. szerint az anyagon kivül más állomány nincs, ha hát a lélek nem anyag, nem is állomány; tehát abban az értelemben, a miben a létezést venni szoktuk, nem is létez. Annyi, mintha azt mondaná, hogy a várnai, kenyérmezei ütközet, Magyarország kormányzása s más események lefolytak, és igy és ennyiben léteztek, de Hunyadi János nem létezett. Hiszen már az, hogy B. egy sorba teszi a „gondolat“-ot a lélekkel,

igazolja a hasonlatot. Egy szó mint száz, a mi álspiritualistánk csak oly létezést tulajdonit a léleknek, a milyent a zoologia a „macska"-nem (genus), vagy a botanica az „ajkas" familia fogalmának. Ennek következtében mondja ő, hogy „Flourens," a franczia boncztanár, a ki kakasok és tyúkok agyvelejét egészben vagy darabonként kiszedte s azutáni magukviseletét szemmel tartotta (observálta), „a lelket vágta ki darabonként a tyúkokból."

Ily értelemben irta Moleschott is, hogy „venni kell szénenyt, élenyt, könenyt és ammoniákot kellő mértékben és körülmények közt és összevegyitni kellő fogásokkal s kész az ember testestől, lelkestől." Megint másutt: „Az ember: szülők és dajka, hely és idő, levegő és időjárás, hang és fény, élelem és öltözet szövege." Ez már igen sok az emlegetett engedékeny birálónak is, a ki mindazonát félig-meddig védelmébe veszi Vogt Károly nyilatkozatát: „A gondolatok oly viszonyban vannak az agyvelővel, mint a máj az epével, vagy a vizellett a vesével." Nem mintha helyeselné, hanem, mivel Du Bois Raymond szerint: „A physiologia nem ismer rangkülönbséget. Neki a vese kiválasztmánya (Secretio) épp' oly méltóságú tárgy, mint a nemesebb szervek működései." Ebben csak azt nem értem, hogy ha „nincs rangkülönbség," miért nevezi az agyvelőt „nemesebb" szervnek? Hanem az efféle aprólékos ellenmondások nem aggasztják a nagy physiologust, a ki a szellemi működést egészen és merőben az anyagi természet gépies „törvényei"-nek rendeli alája. „Ha a gondolatok — irja — az agyvelőnek bár egyetlenegy atomját, egy milliméter milliomod részeire is el birnák tériteni attól a pályától, melyen a géptan (mechanika) törvényei szerint kell haladnia, az egész „világformulát" nem alkalmazhatni többet, sőt értelme sem volna." Tehát világ = anarchia, mert csak a gépiesség tartja fenn a rendet s a világalkotmányt!!

A nagy szavak elburkolják az iró gondolata ferdeségét. Hiszen, ha azt a feltevést igaznak vesszük, csak a következik belőle, hogy a „világformula," melyet a természettudós urak kirekesztőleg alapitottak, hiányos; a feltevés esetében nem a világ dőlne össze, hanem az ő „formulá"-jok.

Midőn Artois kir. herczeg (későbben X. Károly) 1814-ben a szövetségesek védelme alatt Párisba bévonult, üdvözlőinek ezt mondá: „Nem változott Francziaországban semmi, csak több van egy francziával!" Éppen így mondhatni: Nem változott semmi a világformulában, az erők egyközénye (Parallelogrammum virium) nagy törvényében, csak több van egy erővel: az akarat erejével, mely előbb

a gondolatban nyilvánul s az agyvelő atomjai pályáját nem abban a parásparányi részben, hanem nagyban és észrevehetőleg módositja.

Ez tény és világos tény. Avvagy hivatkozzam-e a számtalan példára, midőn férfiak és asszonyok a legiszonyatosabb kinok közt, melyekkel egyetlen egy szót törekedtek belőlök kicsikarni, testi érzékök, idegeik minden hatalma ellenére szájokat annak kimondására nem mozditották, mert nem akarták? Hisz' ezek elbeszélésével nem félórát, hanem napokat tölthetnék el. Több-kevesebb tudásokat feltéve, a természettudósokat szólitom fel, hogy képzelt csalhatatlanságok ábrándjaiból kijózanodva, szerkesztessenek a tények és igazság útmutatását követve, helyesebb „világformulát."

Sokat mondtam talán? De vajon nem csalhatatlanságok képzelete neveztette velök tudományokat „exact"-nak, azaz oly ép igazságunak, hogy „mig elmúlik az ég és a föld egy bötü vagy egy pont el nem múlik az ő törvényeikből." — „A természetéiből!" igazitnak. Igen is, a melyeknek egy részét sok vizsgálódással és fáradozással, hosszas és nemzedékekről nemzedékekre hagyományozott tapasztalásból kutattak ki, de más részét ők tukmálták a természetre tökélytelen fürkészeteik s elégtelen kisértményeik nyomán, a mely törvényeknek mai igazságát a holnapi tökélyesebb vizsgálódások halomra dönthetik, mint napról-napra történik. És még nem is elég ez a czím, hanem állitmányaik rendszerét egyedül akarják „tudomány"-nak neveztetni s egy karika-csapással a theologiát és metaphysikát a multak és elenyészettek tartományába számüzni, hogy a történelmet s erkölcstant elhallgassam. „Jól is teszi," hallom, „mert az erkölcstant nem bántja a tudomány!" — Számtalan idézetekkel felelhetnék erre az ellenvetésre. De azokat is elhallgatva csak egy kis példát hozok elé, annak bizonyságaul, hogy a „tudomány" módtalan tisztelete eltompithatja az erkölcsi érzést. Az egyik az, hogy az angol parliament az élő állatokon tett bonczolásokat és mérgezéseket korlátozó törvényt hozván, ez akkora felháborodást keltett a természettudósok világában, hogy alig találtak elég rosszaló szót és szitkot ama törvény mellett szavazók gyáva lágyszivűségének becsmérlésére s azt állitották, hogy az irgalmasságra kötelező erkölcsi törvénynek el kell némulni a „tudomány érdekei" előtt. Bosszúságok kijelentésének egyik legcsekélyebb mozzanata az, hogy a tudomány folyóirataiban az állatkinzás ellenzőit állandólag bestiarianusoknak nevezik.

Azonban mégis sejtvén, hogy „kutya van a kertben," azzal mentegetődznek, hogy hisz' az állatok csak automatok vagy életet

hazudó gépek. Azaz, agyvelőjök, idegeik s más szerveik szintúgy működnek mint az emberekéi, a külterészet éppen úgy hat azokra a mit az emberben „érzékek“-nek hínak, mint nálunk, de ők mindazt nem érzik, s a ló, ha vinnyog, mikor megnyilazzák, épp' oly öntudatlanul teszi, mint a szekér kereke mikor csikorog. A jámborok nem veszik észre, vagy nem akarják észrevenni, hogy az öntudatról közetlen ismerete (tudalma) mindenkinek csak magának van, és mindazok a jelek, melyeknél fogva ő az öntudat létezését embertársainál felteszi, az állatoknál az egy beszéden kivül mind meg vannak s a szerint a süketnémáról is, a kinél a beszéd hiányzik, állithatnák azt, hogy nincs öntudata, tehát érzelme sincs. A mely vivisectionista (eleven állat bonczoló) nem igy okoskodik, az a hasznára hivatkozik működésének s egyikök azt nyilvánitá, hogy „minden kutya, a melyet a kinzópadtól elvonnak tiz ember életébe kerülhet. T. i. a bonczolással oly fogásokat s a mérgezéssel oly szereket találhatni ki, melyek bizonyos bajokban emberéletet menthetnének meg. Hogy az ily lehetségek feltevései az embertelenséget menynyire igazolják, eldöntését t. h. itéletére hagyom. Szerintem csak azt a maximát igazolnák, a mely a mi tudományunk szerint az erkölcstan codexében nem foglalhat helyet: Finis sanctificat media. (A czél szentté teszi az eszközt). De hátha ezt a maximát alkalmazva egy orvos — úgy szólva — jelentéktelen emberen oly műtételt kisértene meg, melynek veszélyéről meg van győződve, vagy oly szert adna bé, a mely nagy valószinüséggel halálos, abban a reményben, hogy ha sikerül, majd egy fontos állású ember életét mentheti meg, vajon megmentené-e jó czélja őtet, az orvost, az akasztófától? Már pedig ilyenre van példa, s onnan származott az a közmondás: Fiat experimentum in corpore vili“ (Hitvány testen szabad próbát tenni). Az állatkinzástól az emberkinzásig csak egy lépés, mint — Napoleonként — „a magasztosságtól a nevetségesig.“

Még eddig arra az akár állitásra, akár kétségre, hogy „az erkölcstant vagy erkölcsöt nem bántja a tudomány,“ egyenesen nem feleltem, hanem most már reá térek arra is. Hogy a természeti tudományok irói, mint ilyek, az erkölcsiséget világosan és egyenesen megtámadnák, arra nincs adatom, ha Huxley nyilatkozatát, mely szerint ő, a ki a majom szülői szeretetét egy emberi anyáétól megkülönböztetni nem birja, ide vonni vagy magyarázni nem akarjuk; de kettőt bizvást állithatok. Egy az, hogy azok az anyagászok (materialisták), a kik inkább vagy kevésbé világosan kimondták, hogy a jó és rosz között erkölcsi ellentét nincs, érveiket a természettu-

dományi müvekből kölcsönözték. Jusson csak eszünkbe Du Bois Raymond idézett mondata. Ha a gondolatnak nincs hatása a cselekvésre, ha az ember cselekedetei érzéki bényomásainak, hajlamainak, indulatainak, azaz vére, izmai, idegei működéseinek eredménye; ha mi- és minővoltukat gépies, változhatatlan, ellene állhatatlan törvények határozzák el, lehet-e csak szó is önkéntességről, ellentállásról, szabad akaratról? Erős szél lefú egy cserepet: mit tehet róla? A nehézség törvényénél fogva esnie kell és az esés sem nem jó sem nem rosz. A történet egy fejet visz az esés vonalába, s ha a cserép egy tolvajét zuzza be, jó az esés, ha egy ártatlan gyermekét vagy becsületes emberét, úgy rosz. De a cserepet se nem dicsérhetni, se nem kárhoztathatni. És ez a nézet nem marad az elmélet terén, hanem reá illetőleg a „tudományra" hivatkoznak a társadalom teste ártalmas kiütései, a gonosztevők is. És ez, t. i. hogy a tudomány hamis tanai, ámbár magukban sokszor ártatlanoknak látszanak, vétkekre adnak okot, alkalmat s ürügyet, mentséget — a második állitásom. Adnak biz' azok szaporitólag (positive) és apasztólag (negative). Nem egy könyv állitja, hogy a „gonosztevők legnagyobb része őrült," a mi felmenti őket a felelősség terhe alól. De sokkal számosabbak az oly vádlottak, kik, azt tudva, őrültséget színlenek tetteik palástolására. Látszólag elég ártatlan a Darwin-féle „küzdelem a létért vagy lét felett," és ime! Labiez felsőbb tudományok hallgatója Párisban, azzal akart kimenekülni a büntetés alól. Kifejtette elméletét az esküdtszék előtt. „Előtte, mint jeles és szorgalmas tanuló előtt fényes, szerencsés és még az emberiségre nézve is igen hasznos lét mutatkozott. Magas czélja elérésének csak egy akadálya vala: nem volt pénze hozzá. Hogy megszerezze, megölt egy gyümölcsárús kofát és zsebrerakta megtakaritott vagyonkáját. Mi haszna lehetett a dolgok általános rendének egy kofa életében, a kit az árucsarnokban kaphatott hülés egy hó mulva talán eltett volna láb alól? Élte vagy veszte jöhet-e hasonlatba azokkal az előnyökkel, melyek a leendő dr. Labiez orvos, egyetemi tanárnak, — a ki meglehet, hogy a tüdővész biztos gyógyitásának módját lelte volna — létéhez kapcsolódtak?" Okoskodása nem győzte meg az esküdteket s Labiez uram nyakbitó alá került.

Még egy adat. Korunkban a tudomány egy újabb mentséget nyujt a gonosztevőnek. Igaz, nem igaz, de azt állitják és szava bévehető tanukkal bizonyitják, hogy delejes álomban, melyet ma hypnotismusnak neveznek, az alvónak akármi cselekvényt sugallhat mestere, a mit amannak bizonyos időben, azon vagy hasonló álla-

potban okvetlenül és ellentállhatlanul végre kell hajtania, legyen az akár valami közönyös, akár borzasztó tett. Nem egy példa vala reá napjainkban, hogy ügyvédek ezt a lehetséget vették fel, bünös clienseik megmentése végett. „Az embert" — egy franczia iróként — „aggasztja az a gondolat, hogy mi nem történhetik egy sugallott vagy hystericus hazugság nyavalyájában sinlő tanu vallomása következtében! A mint a tudomány halad, abban az arányban csökken a lelkiismeret és az emberi szabadakarat bizonyos volta; úgy látszik, hogy csak ezért kapott annyi értelmet és észlángot (genie) az ember, hogy átlássa, hogy mindennemü végzetességek (fatalitas = kénytelenség) rabszolgája; és a tudomány olyan, mint egy éjjel gyujtott szövétnek, mely egy darab helyet megvilágit gyengén, de másutt mindenütt annál sürübbé s átjárhatatlanabbá teszi a homályt."

Negativ befolyása az ártalmas tudománynak abban áll, hogy a vallást feleslegessé tenni, vagy éppen kiküszöbölni törekszik. Egyik érve nevezetesen az, hogy az erkölcsiség és vallás közti szoros, sőt lényeges kapcsolatot tagadja. „Egy vallás sincs, a melynek minden parancsolata az erkölcsiségre vonatkoznék, sőt van olyan, melynek legkisebb köze sincs a morallal." Ezért lehet egy vagy más vallást hibáztatni; de mivel nagyobb részöknek s köztük a legelterjedtebb háromnak csakugyan vannak erkölcsi rendelkezései, kell-é ezeket is, és átalában a vallás eszméjét megsemmisitni akarni? Továbbá: „nem minden vallásos ember jó ember, ellenben nem egy atheista igen derék ember volt." Igaz, de az is, hogy volt olyan kőkori egyén, a ki a kova késével ügyes szerszámot faragott; ellenben számtalan ember van, a ki a legfinomabb aczélból készült gyaluval sem birna egy deszkát kigyalulni; hát eldobjuk-é azért az aczélat? — Végre azt is sürgeti a tudomány, hogy a vallásos meggyőződés elégtelen, vagy éppen tehetetlen a gonosz indulatok megzabolázására.* Erre azt mondom, hogy átalánosságban a történelemmel és a tapasztalással ellenkező állitás; de ha teméntelenszer meg is van a tehetetlenség, vajon a kést átaljában nélkülözendőnek itéljük-é azért, hogy némely kés rosszul vág, némely pedig éppen nem vág?

Hogy az én érveim jól vagy rosszul vágnak-é, nem magam itélhetem meg; csak annyit mondhatok, hogy tőlem telhetőleg törekedtem kimutatni a divatos és egyetlenegy „tudomány" árnyékoldalait, majd lesz neki gondja reklámaival hirdetni a fényeseket. Hanem már most megkisértem szembeállitni velök saját nézeteimet, melyekre t. hallgatóim figyelmét különösen kikérem. Mert a következő pontokon fordul meg a dolog, hogy meg lehessen felelni a legelől kitüzött kérdésre.

1. Érzékeink, az érzéki benyomások által soha és teljességgel nem adhatnak bizonyosságot a felől, hogy valami van vagy létezik, minden az érzéki világban lehet illusio. Csak egy van a mi külön-külön mindenikünknek bizonyos hogy van és létezik, az, a mit észnek neveznek, a minek semmi által nem eszközlött, közetlen tudalmát „öntudatnak" (conscientia, Selbstbewusstsein) nevezzük. Ez mindenkire nézve a legtagadhatatlanabb igazság, s a melyet senki se is tagad.

2. Tudalmunk van másodizben érzelmekről, (édesség, fájdalom) érzéki benyomásokról, (látás, tapintás), képzetekről, melyek az öntudat nélkül soha sem léteznek és untalan változnak, cserélődnek, holott az öntudat állandó, örökké azon az, és benne áll és fekszik az azonosság (identitás) eszméje, melynek más példája mindenkire külön-külön, egyénenkint nézve, az egész universumban nincs, és a melyet másoknak csak átvitelképp tulajdonitunk.

3. Az öntudat, a közetlen tudalom, tárgya egyedül az én, az általa eszközlött tudalomé nemlegesen kifejezve tehát a nem én, melyet igenlegesen nevezzünk röviden egyébnek (Ander Ding, Ding an sich), melyet csak énünkkel való érintkezéséből ismerünk. Ez az érintkezés, nemkülönben közetlen tudalom; de hogy magában mi az az egyéb, nem tudjuk, nem ismerjük, mert csak öntudatunk által nétalán módositott szinezetben jelen meg előttünk. Elég az, hogy minden a mi nem én, tehát saját testünk is egész szervezetével: egyéb.

4. Az egyéb-el kétféle viszonya van az énnek, u. m. ismereti és hatási. Az érzelmeknek és érzéki benyomásoknak az állandó ész mellett magunkban tapasztalt változásai adják az elsőt; annak a tudalma pedig, hogy énünk az egyébben változásokat okozhat, a másodikat. Mind a két viszonyt magában foglalja az öntudat, melyet az első viszonyában értelemnek, a másodikban akaratnak nevezünk. Az öntudatot, mint valót vagy levőt és e szerint állományt (substantia) léleknek nevezzük. Ennélfogva helyesen mondjuk: „az én testem," de merőben hibásan „az én lelkem"; mert hiszen öntudat, én, lélek azon egy állomány nevei. De igen is lehet mondani „az én értelmem, az én akaratom", mivel egyik, mint a másik, az én működései.

5. Értelmem arról győz meg, hogy én nem egyedül vagyok, hanem vannak más lények is, melyek maguknak nemkülönben én-ek. Az egyéb-hez viselkedő viszonynak ugyanis vannak külső jelei, melyeknek több-kevesebb hasonlatosságából következtetünk

más öntudatos lényeket. A hasonlatosság ember és ember közt levén a legteljesebb, embertársait kiki magával egyrangu én-eknek kell hogy itélje. Az állatok öntudatosságát is el kell ismernünk, mivel a szervezeti hasonlatosságból a tökélyesb állatoknál csak az egy beszéd hiányzik. Hogy hol szünjék meg az öntudat feltehetősége, éppen úgy nem határolhatjuk el, mint azt, hogy hol szünik meg az állatélet és kezdődik a növényélet. De az azonosságnak és az állománynak az öntudatból meritett fogalmait már azon a határon is tulvisszük s minden érzékelhető egyébre kiterjesztjük.

6. Hasonlóképp kiterjesztjük az akarat és hatása fogalmát is minden egyébre és erő-nek, és az öntudat határán túl csakis erőnek nevezzük. Ez hát nem feltevés, hanem magunkban bensőleg tapasztalt állomány.

7. Hatást ellenhatás nélkül nem gondolhatni. Minthogy hát az énnek akarata van, az egyébnek ellenhatást kell szintoly lényegesen tulajdonitnunk. Ennek az ellenhatásnak is erő nevet adhatunk. Kölcsönös hatásuk tehát küzdelem, s ennek eredménye a cselekvés. De meg kell különböztetnünk azokat a cselekvényeket, melyek a természetbeli erő és erő közti küzdelem eredményei és azokat, a melyek az akarat és erő köztiéi. Az utóbbiak erkölcsi cselekvények, valamint az akarat erkölcsi erő.

8. Az akarat egy, és az erő (a testi hajlamok, érzelmek, indulatok, szenvedélyek) sok. Ama küzdelemben tehát az akarattal a vele egy pontra irányult erők resultansa áll szemben. A végeredmény vagy semmi, vagy valamelyik fél győzelme. Ettől függ a cselekvény erkölcsi külömböző jelleme.

9. A küzdelem az akarat részéről nemcsak erény (virtus, Tugend), hanem éppen maga az erény, melynek ez egyedül a valódi és szabatos értelmezése és annak marad, akármi legyen a végeredmény. De ha ez cselekvény, az akarat győzedelme esetében az a cselekvény erkölcsileg jó, az erők diadalában rosz. Mindezeknél fogva azt is kimondhatni, hogy az akarat természete szerint jó! Akármit mondjon Schopenhauer!

10. Sokszor nem is kezdi meg a küzdelmet az akarat, hanem hagyja működni vagy az erők valamelyikét, vagy többek resultansát. De ezt nem szeszélyből teszi, hanem az értelem sugallatára, a mely a világrendet veszi tekintetbe s ha amaz egy oldalról (az erőkéről) eredendő cselekvény azzal egyezik, vagy legalább nem ellenkezik vele, tétlenségre inti az akaratot. Aztán tekintetbe veszi más ének akaratát is. A jónak a jó ellen nem kell küzdeni. Egyik én a má-

sikkal kölcsönös tiszteletben tartják egymás akaratát. Az akaratok kiegyezése alkotja a társadalmat, melyben megint saját erők keletkeznek.

11. Az akarat oly erő, mely maga magát fokozni birja, mint az eleven erő, a melyet jelenben erélynek neveznek; de petyhüdt és alább is fokozódható is lehet az akarat. Tehát biz annak olykor segitségére kell menni. A segitséget nyujtják: elsőben a társadalom erői: a törvények; másodszor a vallás erkölcsi parancsai, harmadszor a lelkek közti rokonság (sympathia).

12. A testi rokonság a vér folytonosságán, a lelki pedig magának a lélekállománynak azonosságán alapszik. Úgy tekinthetjük a külön lelkeket, mint a melyeket, bár mindnyájan az általános és egyetemes lélekállomány részei, a testekbe ruházkodás különitette el és adta nekik az egyéniségeiket. Csakis ebből magyarázhatni ki nemcsak az imént emlitett rokonszenvet, hanem a lelkek közti szellemi közlekedés tényeit, melyeket a physiologia materialisticai tanai nem birnak megvilágositni.

Amaz általános és egyetemes lélekállomány eszméje meg van minden vallásban, mely a fétisizmus és a polytheismus burkaiból kibontakozott és azt az állományt „Isten"nek nevezte: a buddhizmusban, a kereszténységben és a mahomedanismusban. Sőt meg van philosophiai rendszerekben is, a hol pantheismus név alatt méltatlanul hozták rosz hirbe. Mert ha az Isten mindentudósága, mindenhatósága és mindenütt jelenvalósága tana nem pantheismus, keressenek más szót a kifejezésére.

Amaz eszme fejezi ki az Istenség viszonyát is az emberiséghez és azt mondá ki az ember Jézus Krisztus is ime szavaiban: „Én és Atya egy vagyunk". (Ján. Ev. 10, 30.)

Minden felsorolt pontok vagy egyikét, vagy másikát, vagy többek csoportját is fellelhetni minden philosophiai rendszerben, Thales-től fogva Schopenhauerig; de nem belőlük szedtem és válogattam ki (eclecticismus), hanem igy összeállitva és enyvezve magaméinak vallom s megfontolásuk után megitélhetik hallgatóim, hogy a világ tudományával ugy, a mint ismertettem, összevetve:

Melyik az igazi tudomány?

DR. BRASSAI SÁMUEL.

(6)

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— VIII. szám. 1887. —

FELOLVASÁSOK.

7-IK FÜZET.

A HALHATATLANSÁG KÉRDÉSE
A KLASSIKUS IRODALOMBAN.

IRTA:

Dr. Hegedüs István.

(Különlenyomat a Protestáns Közlöny 1887 évf.-ből.)

— Bolti ára 10 kr. — Az egylet tagjainak 5 kr. —

(50 PÉLDÁNY EGYSZERRE MEGRENDELVE BÉRMENTESEN KÜLDETIK.)

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT ORMÓS FERENCZ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1887.

A HALHATATLANSÁG KÉRDÉSE
A KLASSIKUS IRODALOMBAN.*)

Midőn a positiv hit korszakát megelőző időből a halhatatlanság kérdéséről szólok, nem szándékozom, ama szent aspiració történetét adni, mely mélyen gyökerezik szellemi lényünkben, összeforr a hitélet legősibb formáival és a mely a megváltás tényével a hit bizonyosságát találta meg. Ha Dante Vergiliust hasonlitá oly emberhez, ki megindul éjjel s háta mögött visz egy fáklyát, melynek ő nem veszi hasznát, de mely világit mindazoknak, kik követik: mi a hálás utódok kötelességét teljesitjük, ha e fáklyát, mely most a mi kezünkbe adatott, visszaforditjuk és ama dicső arczokat világitjuk meg, kik e fáklyával mi nekünk világitottak.

A tudomány erkölcs-nemesitő hatása épp abban nyilvánul első sorban, hogy az elhunyt nagyok iránti méltánylásra, a sine ira et studio fölfogásra szoktat. Hejh, pedig a mai gyorsan élő és korán feledő korban, szükséges, a háládatosság nemes érzelmét ápolni!

Én e tanulmányomban nagyon szűk korlátok közé szoritom a nagy fejtvényt, melynek halhatatlanság a neve. E kérdés tudományos alakját világitom meg. Érzelmi oldala átvonul a klaszszikus költés majdnem minden termékén. A népies felfogás a sirral az életet befejezettnek nem hivé. Erősebb volt az élethez való ragaszkodás, sem hogy az örök-megsemmisülésben belenyugodtak volna. Ez élet, mint félbeszakadt melodia, bevégzetlen akkord, kereste a kiegészitő motivumot.

Ha Homeros Odysseája XI. énekének alvilágában a nagy Akhilles a föld legutolsó napszámosát többre becsüli, mint önmagát, ki ott lenn is az árnyak fejedelme; ha Odysseus Kirké tanácsát követve, a gödrökbe eresztett áldozati vér körül repkedő árnyakat, kik vért akartak inni, hogy életerőt nyerjenek, kardjával hadonázva, üzi szét: Pindárnál már az Elyseum arany gyümölcsöt termő fái alatt a boldogok örökös játék és

*) Szerző e felolvasást, melyet a Dávid Ferencz-egylet 1887 november 27-én tartott felolvasó ülésén olvasott föl, a következő szavakkal vezette be: Ama tündöklő név, melyet a vallásos villongások gyászos, de a nagy és erős meggyőződések fényes korszakának egyik jelese hordott, mely névnek nem aludt ki fénye a börtön éjszakájában sem: a Dávid Ferencz neve, oly hitbeli meggyőződést képvisel, mely nem az én hitem, nem az én meggyőződésem. Ám, az a név nemcsak az unitarius hitvallás vértanuját jelöli meg, de a haladás apostolát is ama megdicsőültek társaságában, kikkel küzdelmet folytatott. A haladás útját az erős meggyőződések élet-halál harcza gyakran a sziv hulló vérével szenteli meg. Ez úton leomlanak a felekezeti válaszfalak, sőt le a positiv hit korlátai is. A haladás útján a nagy emberiség herosainak szent társaságába jutunk; e haladás útján jól esik, hogy a hit bizonyságával járhatunk és csak annál nagyobb tisztelettel emlékezünk meg azokról, kik a hit bizonyossága nélkül is ez útat előkészitni törekedtek.

örökös harmonia közt folytatják a zür-zavar e földi életének megszakadt folyamát; Vergiliusnál már ama feledhetetlen vers cseng fülünkbe:

tendebantque manus ripae ulterioris amore.

E tulsó párt utáni sovárgás a palingenesia nagy elméletére adott alkalmat, mely szerint a világnak is megvan a maga napja, a maga éve: és ezer év mulva a lelkek ismét visszavágyódnak a földre, hogy ismét testet öltsenek, miután a tűz, a viz a levegő tisztitó folyamatján átmentek. E palingenesiát Vergilius Aen. VI. 745, 6 igy fejezi ki:

Donec longa dies perfecto temporis orbe
Concretam exemit labem purumque relinquit.

(Mig a hosszu nap az idő körfutását befejezvén, kivette a hozzátapadt szennyet és tisztán hagyta.)

A jobb, a tisztultabb, a nemesebb emberiség felé: a haladás dogmája által kifejezett aspiracio Vergil Aeneisének VI. énekében ragyogó passust talál.

Az öreg Ankhises az elyseumi mezőn megmutatja Aeneásnak népe jövendő sorsát: ezer év fejlődését egész Augusztus koráig, mint Debreczeni Márton Kiowi csatája XIII. énekében még az uniót is megláttatta Ormuzd Árpáddal és pedig az ötvenes évek nyomott korszakában!

Ki az Aeneis VI. könyvét figyelmesen végig olvassa, az indokolva látja Boissier felfogását, ki Vergiliusban kiválóan vallásos költőt igyekszik bemutatni. A középkor hagyománya szerint, Pál apostol megállott Vergilius sirja előtt Puteoliban és igy kiáltott föl: „Minő embert csináltam volna belőled, ha életben talállak, te a költők közt a legnagyobb!" A Thebais szerzője Stacius Dante Purgatoriumában igy szól Vergiliushoz: Per te, poeta fui, per te, christiano. Augustinus a IV. eklogát egyenesen Krisztus eljövetelének megjóslásakint tekintette, az e költeményben előforduló utalás az arany korszak visszatértére: a megváltás hatását symbolizálta volna.

Meszsze távol esik a mi felfogásunk e nézettől; de annyit meg kell vallanunk, hogy a Vergilius alvilágában két egymással ellenkező elem olvad egybe, melyeknek ellentétéből Connington azt következteti, hogy Vergilius nem végezheti be teljesen művét, mert ebben a nép-hiedelem alvilága a maga Tantalusával, Sisiphusával, Ixionával együtt jelenik meg a platonikus felfogás alvilágával hiszen a gyötrelmek köréből tör fel a figyelmeztető szózat:

Discere iustitiam et non temnere divos.

Boissier szépen jellemzi e kort azzal, hogy alkalmazza rá Pál apostol szavait: „Minden teremtmény sóhajt, mintha minden vajudna." Boissier értekezését e gondolatban foglalja egybe: „Vergilius azon ponton áll,

melyen a megérlelődött, a philosophia által felvilágosodott, a tapasztalat által megtisztult, az emberiség új szükségeinek érzetével eltelt antik szellem kezet nyujtott a modern szellemnek s a keresztyénséghez vezetett." Ugyan kihivja Boissier értekezése a birálatot: Vergilius plasticitása, epikus felfogása nem a sovárgás, nem a bizonytalanság, nem a forrongás; de a klaszszikus hitnek a tudomány, jelesen, a bölcsészet tisztitó hatása alatt némiképp átalakitott formáját örökité meg; de klaszszikus marad és egyenes összefüggésben a nép-hit naiv mondáival. Nem symbolum, nem allegoria mindaz, mit ir: de a népmese költői kidomboritása, az eszményi felfogás piedestalján szoborszerü megörökitése. Sőt, az Augusztus istenitése is leghivebb bizonyitéka a mythologikus felfogásnak. Az Aeneisben szemléltetett Eleusis idealis összessége a mult, jelen és jövő élet szellemeinek. E mult: a klaszszikus monda-világban található meg. Csak egy érzik ki és ez amaz éléukebb foglalkozás a jövő élettel, mely Vergilius bölcselmi tanulmányaira vet világot. Épp ez főtárgya fejtegetéseimnek.

A jövőélet kérdése levetközi a naiv hit első formáját, költői képeit: a halhatatlanság kérdése, kérdés volt, a szó tudományos értelmében. Az a forrongó hangulat, mely a jövőéletre komolyabb figyelmet forditott, megható alakban nyilvánul Tacitus Agricolájában. A nagy történetiró elfelejthetetlen vonásokkal örökitvén meg apósa szép emlékét az utolsó fejezetben, nem csak a szónoki epilogus emphatikus hangján, de a komoly hit sejtelmével szól a halhatatlanság eshetőségéről; de csak föltételesen. A Krisztus utáni első százban egyedül Plinius merte megtámadni a lélek halhatatlanságát e szavakkal: „Mondhatja-e, a ki élt, hogy élni, édes? Hagyjatok inkább elmerengeni emlékeinken s hagyjátok remélni, hogy a halál után is oly nyugalomra találunk, a milyen lelkünket megelőzte."

Hogy Plinius, e Schoppenhauer hivei által bizonyára megtapsolt szavakat mondta: annak magyarázata abban rejlik, hogy megint felújult a stoa és Epikuros sektája közt az a harcz, melynek első merész felvetője a költészetben Lucretius vala.

A de rerum natura szerzője, kinek interpretációjával egy mulasztást vélek jóvá tenni, melyet a magyar philologia elkövetett Lucretiussal szemben, ki az egy Fábián Gáboron kivül, alig talált akár forditót, akár magyarázót; Epikuros isteni dicsőségét főképp abban találja, hogy megszabaditotta a lelket a legiszonyubb félelemtől: a halál félelmétől az által, hogy a halhatatlanságot tagadta és az örök megsemmisülést hirdette. Lucretius 3-ik könyve 18 érvet hoz föl a halhatatlanság ellen, melyek mind a léleknek négy anyagi alkatelemből szárma-

**

zását és épp ez úton, ez elemekre felbomlását igyekeznek minden oldalról bebizonyitni. És a szerencsétlen ragaszkodást az élethez azzal magyarázza meg, hogy el nem tudjuk magunkat halottul, érzéketlenül képzelni. Az élet érzése megfertőztet (contaminat), mondja erőteljesen; holott nem érezve, ugyanoly állapotba jutunk, milyenben voltunk születésünk előtt. És ha nem érdekli az „örök“ szellemet a praeexistentia, mit törődik a jövő élettel?

Az Epikuros szektáját, kivált az optimatok, örömmel karolták föl és valljuk meg, e nagy emberhez nem méltó módon diskreditálták. Az érzéki élvek, a gastronomia tanulmányozásává fajult, e nagy ember feddhetetlen életével megszentelt törekvés a boldogság után.

E korszakban a politikai viszonyok is iszonyu zür-zavar képét mutatták. A proskripciók kora oly forma hatással volt, mint Thukydides II. 53 fejezetében festi az attikai dögvész erkölcsbomlasztó hatását. Az életkelyhet siettek seprőstül kiüriteni: mert a halál váratlanul tépte szét a legszentebb kötelékeket. E korszakban készül Cicero „Disputationes Tusculanae“-ja, melynek felolvasásakor egyik hallgató e szavakra fakadt: „Nem szakitja ki lelkemből senki a halhatatlanságban vetett hitet.“ Plato „Phaidon“-jának szép mondása viszhangját véljük hallani, mely szerint: „a dolog megérdemli, hogy az ember higyje!“ Pascal ugyane gondolatot fejezi ki ama hires mondásában, hogy a halhatatlanság hite szép kockázat, melynél semmit sem veszitünk és mindent megnyerhetünk.“

Igen, Vergilius foglalkozott e vitával, melynek előharcosa Lucretius, ki Epikurost a dicsőités koszorujával illeti és őt olyannak tünteti föl, mint a ki legyőzte a vallást, lábbal tiporta a végzetet. Ki birt elég bátorsággal (sapere aude mondja Horatius egyik epsitolájában) megalkotni a boldogságot a halhatatlanság aspiraciója nélkül, ki megteremté e földi élet háborgattatásai közt a lelki nyugalmat: az nem szorul e hitre, mely Lucretius szerint, megkeseriti legédesebb perceinket. Lucretius nem győzi magasztalni mesterét, hogy szembe mert nézni a halállal.

Bizony, nem kis dolog! La Rochefoucauld mondá: „Le soleil ni la mort ne se peuvent regarder en face.“

Egy kiváló moralista épp azon korszakban. midőn már Nero kertjét megvilágiták a fáklyákba, szurokba foglalt keresztyének, a stoikus szekta elveibe beavatva, fölveszi a keztyüt, melyet Lucretius bölcselmi költeménye dobott a halhatatlanság hitéhez ragaszkodóknak és irt egy gyönyörü erkölcsi fejtegetést, melynek cime: ὅτι οὐδὲ ζῆν ἡδέως κατ’ Ἐπίκουρον: Epikurost követve, még kellemes se lehet az élet. E kitünő moralista Plutarkhos. Lássuk ez értekezés eszmemenetét, mert a halhatatlanság kérdésének tudományos megvilágitását ebben kimeritő alakban

találjuk meg. Plutarkhos kiindul a test és szellem gyönyöreinek egybehasonlitásából. Nem lehet tagadni, hogy Epikuros ellen elfoglalt és némiképp el nem fojtható ellenszenvvel ir. Maró gúnynyal emlékszik meg Epikuros egy magánleveléről, melyben ama boldog és jól eső érzést fejezi ki, mely a jótett öntudatából származik. Ugyanis, tanitványai nem győzték mesterük nagylelküségét bámulni, ki a nagy gabona-szükség idején barátait táplálta. Hiu öntetszelgésnek tünteti föl Plutarkhos Epikuros örömét. Miért e bántó felfogás? Mert ezzel is élesen ki akarja domboritani, hogy a szellem gyönyöreit kénytelen keresni az is, ki a szellem örökké való voltát tagadja. Plutarkhos meggyőződésének ad hangot, hogy minden tartósabb öröm a jövő reményében, a sirunk után is követő dicsőség állitásában található, hogy tehát túl terjeszkednek vágyaink a földi élet korlátain. Ezért hangoztatja Horatius epikureusi bölcseségképpen:

Sapias, vina liques et spatio brevi
Spem longam reseces. (I, 11, 5.)

A testi gyönyört az ember kielégiti és a szellem azután megveti. Pythagoras, midőn hires tantételét föltalálta, ujjongva kiálta: Fölfedeztem (εὕρηκα); hekatombat áldozott; de, teszi hozzá Plutarkhos, alig lehetne oly elsülyedt kéjencet találni, ki ujjongva kiáltana egy átdorbézolt éj után: „Ittam, élveztem." A testi élvek hamar eltünnek. „Mert a jólét a tetőpontra jutva, ingataggá válik", idézi Hippokrates e gondolatát és veti utána Euripides e versét:

„Ki mostan él virágzó ifju kort, hamar,
Mint hulló csillag, tün el szép tavasza."

Az epikureisták szegényes vigaszát, hogy a jó a rosz elkerülésében van, az állatokra való hivatkozással veri vissza, melyek ha természeti szükségeiket kielégiték, társaiknak örülnek, ugrálnak, röpkednek; tehát, a rosz kikerülésén túl tűzte ki a természet az élő lények célját, túl, a positiv örömben. Ha, mondja tovább Plutarkhos, Epikuros a gondviselő istenekben hinne, belátná, hogy az embernek a boldogságra több eszköze van, mint az oktalan állatnak

Ez után Plutarkhos tovább megy a támadásban. Epikuros belefogózik az emlékezetbe. Dante mondá, hogy az emlékezet az egyetlen paradicsom, melyből ki nem üzethetünk. Álljon itt a következő megragadó kép, melylyel az érzéki élvek emlékezetét ábrázolja és kimutatja azok semmiségét. „A régi gyönyöröket akarván élvezni újak hiányában, mintha bebalzsamozott hullákat akarnánk természetellenes módon új életre kelteni. kihült hamvakat föléleszteni."

Nem egészen igazságosan kérdi, hogy Epikuros hivei „nem izentek-e áldatlan és béke nélküli háborut a szép ellen?" Vagy merőben

testből kell állnia az ember lényének, vagy elismerni, hogy a léleknek megvannak a maga külön gyönyörei. Felhozza a jó tettekből származó örömöket, melyeket Plato, Theophrastos, Pheidias élveztek, midőn az első Sziciliát, a más kettő hazáját megmenté a kényuralomtúl. Hivatkozik Thrasybulos, Pelopidas, Aristides, Miltiades dicső tetteire és azokból származó örök dicsőség által okozott gyönyörre. „Mert, mondja szó szerint, nem silány és kisszerü valami a lélek, sem nemtelen, sem nem olyan, mint a polyp, melynek vágya csak az enni valóig terjed, de sőt az ily vágyat hamar eléri a megelégeltség, rövid ideig nyújtván örömet; de a szépre, a szép által elérhető dicsőségre irányzott vágyaknak az élet ideje nem vet véget, mert az örök-életre terjeszkedik ki a becsvágy és emberszeretet“ (p. 1098.) És azoknak, kik az antik világ frivol könnyüvérüségét oly könnyedén mondják ki, figyelmébe ajánlom Plutarkhos következő érvét: ha egy egészen el nem vetemedett embernek a halál pillanatában egy isten, vagy király, ki kezében birná az ő élete fölötti rendelkezést, még egy utolsó órát adna, hogy azt kénye szerint élje át: ki akarná ez utolsó pillanatokat inkább Laiszszal élvezni át, vagy bort inni, vagy inkább Arkhiást megölve, hazáját szabaditni meg? Bizonyára, ez utóbbit választaná. Hellén büszkeséggel mondja Plutarkhos, hogy a gladiatorok, de hellenek, kiket pompás ételekkel kinálták meg, mielőtt a homokra szállanának, inkább nejeiket ajánlják barátjaik gondozásába, vagy rabszolgáikat szabaditják föl. Az utolsó percet tehát nem úgy zsákmányolják ki, hogy testi gyönyört élvezzenek. A mi pedig az emlékezet által föléleszett örömöket illeti, erre ismét ád egy gyönyörü hasonlatot: „A szem a viz tükrében látott képet egy felzajdult, zavaros hullámban épebben szemlélheti, mint valaki a gyönyör mosolygó emlékét a szenvedő test vonagló görcsei közt.“ (p. 1099, 5)

A mi az istenek gondviselését illeti, Plutarkhos fejtegetése beválnék bármely egyházi iró ihletett szónoklatának. Minő véghetetlen örömtől és a gyönyör minő kimerithetetlen forrásától foszt meg az, ki az életet az istenektől megfosztja! Önmagukat kárositják meg, mondja a nagy moralista, Lykurgos istenek bizalmasa volt, Sokrates magában démont rejtegetett. Pindaros Pántól hallotta zengeni saját hymnuszát. Az istenség az ihlet forrása.

Mit ér a megsemmisülés után elérhető nyúgalommal vigasztalni a válság pillanatában leledzőt? Egész terjedelmében álljon itt a következő paszszus: „Mintha valaki a tengeri viharban vergődőt igy vigasztalná: sem a hajónak nincs kormányosa, sem a Dioskurok nem jőnek segitségül, hogy a rázúduló tenger zajgó hullámait és a szelek rohamát lecsillapitsák. Semmi egyéb nem történhetik úgy sem, mint hogy a hajó elmerül, vagy

szirtre csapódva, széttörik." És az epikureus kérdezi a hajótörttől: isteni segélyben remélsz? Csalódol; mert az istenség nem törődik az emberek bajával. Jobb létet remélsz az élet után? Csalódol; mert a ki felbomlott a halálban, nem érez; a mit nem érezünk, ahhoz semmi közünk.

Érdekes Plutarkhos következő okoskodása a halhatatlanság hitének szükséges voltára nézve.

Az embernek három csoportja van: a gonoszok, a tömeg, és a jók csoportja. Az első csoportra az istenek gondviselése, a jövő élet eshetőleges szenvedései, a túlvilágban remélhető igazságszolgáltatás elrettentő, fékező hatással van. Sajátságos, hogy Lucretius épp a túlvilágon eshetőleg bekövetkező szenvedésektől való félelemben találja a forrását a földi szenvedélyeknek. Sisiphus, Tantalus, a Danaidák szenvedései, mint tükörben, tükrözik le a szenvedélyektől gyötört lélek rémképeit. Az etrusk vázákon Hermes Psykhopompos (a lelkek pásztora, mint a hogy az első keresztyén szobrászat Krisztust ábrázolá) sötét alak, ki a félelemtől didergő árnyakat kiséri a végzetes helyre.

Tacitusból olvassuk, hogy Tiberius halála után a nép hullámzott a tengerparton és könyörgött az istenekhez, hogy sújtsák le árnyát e gonoszok honába. Megrázó hatással volt, még az epikureus irányu Attikusra is, Cicero Disputationes Tusculanaejában előforduló emlékezetes paszszus: tum peccatorum maxime poenitet.

A második csoport: a tömeg. Plutarkhos szerint, a túlvilágról alkotott mythosok amaz erős vágyat jelentik, mely az élethez csatol. Igy szól: Az élet szeretete minden szerelmek közt legősibb és a legerősebb és ama gyermekies félelmet túlszárnyalja gyönyörével és édességével.

Boissier idéz egy sir-iratot, melyben egy gyászoló nő igy szólitja meg férje árnyát: Ita peto vos manes sanctissimi, commendatum habeatis meum coniugem et velitis huic indulgentissimi esse horis nocturnis ut eum videam. (Esdeklem hozzátok szellemek, fogadjátok szivesen férjemet és legyetek irántam kegyesek, engedjétek meg, hogy az éjjeli órákban lássam.)

Megható klepht dalt közöl Boissier. Ebben a haldokló harcos igy hagyakozik: Fiam, hegyen ássatok nekem tágas sirt, melyben egészen fölfegyverkezve, harcra készen nyughassam. Jobb felől hagyjatok egy kis ablakot nyitva, hogy a fecskék hirül adhassák a tavasz megjöttét, hogy a fülmilék dalát meghallgassam május virágos szépségéről.

Sőt, egy apa gyermeke sirja fölé e föliratot teszi: „Nem, te nem szállsz le az árnyak honába, te az ég csillagaihoz emelkedel föl."

Igen, az antik világban is meg-megmozdult az a lapis manalis, melyet a városok alapitásánál az alvilág lejáratául elkészitett mundus fölé helyeztek. Meg-megmozdult, mielőtt a „nincsen, itt föltámadott" világot megreszket- tető fönséges szózata itt elhangzott volna e földön.

A néptömeg hangulatát jól eltalálja Plutarkhos. Ha aggaszt is a jövő élet bizonytalan alakja, ha a túlvilági szenvedések árnyképe borong is a Lethen túl: α πόθος τοῦ εἶναι (az életvágy) mindennél erősebb. Plutarkhos példaképpen hozza föl Periandros esetét, ki nejének sirjánruháit, ékszereit megégette, hogy meg ne fázzék ott alant. A megsemmisülés tudata nem enyészteti el a haláltól való félelmet, sőt fokozza. Mert nem a Cerberus marásától félünk, hanem a megsemmisüléstől.

Hát a harmadik csoport, a jók csoportja?

Azok fáradalmaik jutalmát ott remélik elérni. Az athleták a koszorut nem tétlenséggel nyerik el, hanem küzdelem árán, veti Plutarkhos a küzdelem erőfeszitésétől idegenkedő, az otiumot áhitó bölcselmi szekta hiveinek ellenében. A bibliai gyönyörü kép, hogy itt tükör és homályos beszédek által látunk, megtalálható a mi moralistánknál. Szavai czek: „Az igazsággal és a dolgok mivoltának vizsgálatával senki azok közül, kik erre törekedtek, ki nem elégité magát, mert mintegy a testi élet ködén és boruján keresztül lát, csak az okosság fölzavart hullámainak tükrébe nézvén, ám de, mint szárnyasok, fölfelé tekintve, elrepülni készen e testből a fenség körébe, e mulandó világból könynyüvé és szabaddá teszik útjokat azok, kik a bölcsészettel, mint a halálra előkészitő tudománynyal, foglalkoznak: igy valami nagyszerü és tökéletes dolognak tartom a halált, hivén, hogy a lélek az igazi életet még csak ez után fogja élni, mint a ki itten nem éber, csak álom-életet folytat" (Plut. X, p. 1105, 24.) Mintha csak Scipio álmának ama szép paszszusát olvasnók, hogy a lélek a testből, mint börtönéből száll el. A Calderon mondását: az élet álom, Plutarkhos e percben idézett szavaiban megtaláljuk.

Plutarkhos fölötte nagy tévedésnek tartja Epikuros okoskodását, ki a roszbül való menekvést találja jónak és nem rosznak a jóktól való megfosztást. „A természet hatalmát nagyon szük és egyáltalán nem tiszta körbe vonja alá az, ki a testi életre szoritja, mintha nem tudna nagyobb jót adni nekünk a természet annál, hogy a roszat kerüljük."

Plutarkhos gazdagabbnak tartja a természetet; a stoikusok e gondviselését.

Guyau Epikuros moraljáról irott koszoruzott müvében a halhatatlanság kérdését fejtegetvén, igy nyilatkozik: „Lehet reményünk, hogy az ember nem veszíti el, mint egy hajótörött, mindazt a belső gazdagságot, melyet felhalmozott, hanem úgy kel át az enyészet örvényén, hogy magával viszi a nemes gondolatok és nemes aspiraciók világát, melyet magának megteremtett. Mondhatni, Goethe gondolatát fejezi ki Guyau e szavaival: „az énnek, mely eléggé kiterjeszté belvilágát, joga van arra, hogy ne vesszen el."

Joga van, de hol a bizonyosság?

Eddig terjed a tudomány köre. Itt a hit világa kezdődik.

Byron Kainjában Ádám, az áldozat után, az áldozatban részt venni nem akaró Kaintól kérdezi:

„De hát, te legidősb fiunk, te néma vagy?

Kain: Jobb, hogy ha az vagyok.

Ádám: De hát, miért?

Kain: Nincsen, mit kérjek.

Ádám: S nincs, mit megköszönj?

Kain: Nincs.

Ádám: Hát éltedet?

Kain: De nem kell-e meghalnom?

Éva e metsző feleletre szivébe érez nyilallani és igy kiált föl:

Oh jaj —

A tiltott fa gyümölcse hullni kezd!

Én csak a tudományt óvom a kétségbeesés e hangulatától.

A tudás fájának megizleltük gyümölcsét; de az élet fája is terem nekünk gyümölcsöt. Ez a hit.

(7)

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

FELOLVASÁSOK.
II. KÖTET. 1-ső FÜZET.

JÉZUS ISTENSÉGE.

IRTA:

Dr. BRASSAI SÁMUEL.

(*Különlenyomat a „Keresztény Magvető" XXV. évf. 6-dik füzetéből.*)

Ára 10 kr.
(50 példány egyszerre fizetve bérmentesen küldetik.)

KOLOZSVÁRTT,
NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJABAN.
1891.

Kezdjük egészen elől. A felolvasások módja és legtöbbször czélja tanitás. Arra nem kell, hogy okleveles tanitó legyen a felolvasó. Mihelyt egy társaság hiszi, hogy az, a kinek hallgatására gyült, bizonyos tárgyat bővebben és gondosabban tanulmányozott, mint azon társaság tagjai általában és egyenkint és még ha érdekli is a tárgy, önkéntesen elfogadja a tanitvány szerepet s figyelméhez képest többet kevesebbet okulva távozik a halló teremből. De hogy a felolvasásnak teljes sikere legyen, a mondott két feltételen kivül még más körülmények is szükségesek. Legnevezetesebb köztük az, hogy eléadó és hallgatói egymást megértsék. Erre pedig nem elég, hogy az eléadó magyarnak magyarul, németnek németül stb. beszéljen, hanem két kelléknek kell okvetetlenül meglenni. Egyik az, hogy tisztán és határozottan tudja, minő előismereteket tehet fel kitűzött tárgyára nézve hallgatói részéről s olyakra, a mely azokat meghaladná, alattomban ne hivatkozzék és csak a feltehetőkre épitsen. Ez már maga sem csekély faladat s épen nem mondhatnám, hogy minden, vagy csak sok felolvasó is szorossan ahhoz tartaná magát. A másik kellék az, hogy a szavakat a hallgatók abban az értelemben vegyék a miben az eléadó. Hogy ez nem mindig van úgy, nincs miért bizonyitgassam, mindenkinek lehet róla saját tapasztalása. De okát átlátni s a bajon segiteni szolgál egy kis megkülönböztetés. A szavak kétfélék, u. m. 1) képzelhető, illetőleg érzékelhető tárgyuak. 2) csak gondolható, azaz csupa fogalom jelentésüek. Rövidebben is kifejezhettem volna igy: „concret"-ek és „abstract"-ok, de szoros következetességgel akartam maradni magammal s nem használni magyarázatlan szavakat. Az első rendbéliekkel nincs semmi baj. Ilyeket: ház, kert, erdő, mező, vas, rózsa, körtefa, ló, ember, pap, katona s számtalan másokat mindenki megért s egyik úgy, mint másik. De, pl. az erkölcsi fogalomneveket, milyenek: jó, rossz, erény, vétek, büntetés, felelősség, nem csak egy közönséges miveltségü hallgatóság tagjai, hanem tudósok, bölcselők is más-más képpen értik és még heves viták is folynak köztük a

[1]) Felolvastatott a Dávid F. egyletben.

fogalomszavak értelmei felett, s azok a viták ritkán végződnek akár kölcsönös kiegyezéssel, akár valamelyik fél diadalmával. De ha lenne is ily eredményök, a felolvasásoknál azt az eljárást nem alkalmazhatni, mert az eléadó és hallgatói közt sem vita, sem általában eszmecsere nem keletkezhetik. Mi hát a teendő?

Egyszerüen az, hogy a felolvasó mondja ki tisztán és határozottan, minő értelemben veszi és adja a használt vagy használandó fogalomneveket.

Én is hát javaslatomhoz szabom magamat és felteszem, hogy felvett tárgyam u. m. „Jézus Istensége“ vagy „Isten volta“ a kereszténység bármely felekezetbeli embert érdekel és kell érdekelnie.“ Ugyanis a hét görög bölcs egyikének világhírü mondata: „Ismerd magadat!“ (γνωθι σεαυτον, nosce te ipsum) nem csak egyéneket, hanem egyleteket is kötelez, a mennyiben t. i. az egylet minden tagjának kell maga személyén kivül társasága jellemét, elveit és szabályait ismernie. És még az sem elég, hanem valamint egyénnek, hogy magát teljesen megismerhesse, másokhoz kell magát hasonlitania, úgy az egylet tagjának is más azonnemü egyletek jellemével, elveivel, szabványaival meg kell ismerkednie, hogy az összehasonlitás nyomán megítélhesse egyfelől azokéit, másfelől a maga társaságáit.

Eddigelé körülte járva, menjünk már egyenesen tárgyunknak, melyről nem szükség mondanom t. hallgatóimnak, hogy theologiai. De szükség ám a fölebbiek szerint kiegyezkednünk, hogy vajon mi a theologia? Ne csudálkozzanak, hogy kérdésbe teszem; pedig, gondolják, mindnyájan tudjuk, hogy a theologia az Istenről való tudomány. Így értelmezik általában a szótárak. De biz e nagyon tökélytelen értelmezés, már csak azért is, hogy csak szószerinti (verbalis), mint a logika nevezi. Sőt tulajdonképpen nem is értelmezés, hanem csak forditás, t. i. anyanyelven való ismétlése az eredeti görög szónak. Theos = isten, logos = tudomány. Sőt mint forditmány is kifogás alá esik, mert „logos“ nem „tudomány“, hanem okoskodás, miről akármely görögszótárból meggyőződhetni.[1]) Tudomány és

[1]) A „theologiá“-t mint idegen szót csak a szláv nyelvek küszöbölték ki merőben és ezt: bohoslovja vagy bogoslovje használják helyette. Ebben nevezetes az, hogy ámbár összetett szónak látszik, de slovja vagy slovje magára nem létez, pedig a görög logosnak legjobban megfelelne. A slovje hát inkább suffixum szerepet visel. A szótárirók is annak látszanak tartani s a bohoslovj-át „Istenészet“-nek magyarositják. Nyelvújitóink szerencsétlen gyártmánya, vagy inkább németizálása (a Glaubenslehre nyomán) nem a theologiát, hanem egy részét, a dogmatikát teszi. De azonkivül is rosz szó, mivel a hitet tanitani nem lehet.

okoskodás pedig különböző két dolog. De legyen az értelmezés jobb vagy rosszabb, semmi esetben az illető dolog teljes ismeretét nem eszközli és igy kiegyezésre sem vezet.

Mert lám, a theologiák egymástól többet kevesebbet különböznek: olykor annyira, hogy van akárhány oly kettő, a melyekről nem hinnők, hogy azon[1]) tárgyuak. A különbségeket elsőben az a kérdés teszi, hogy bizonyos theologia, melyik vallásé? Vannak theologiái az egyiptomi, az assyriai, a görög-római mythologiának, a mosaismusnak, brahmanismusnak, buddhismusnak, parsismusnak, a Confucius, a Lao-Té tanának, a mohamedanismusnak, a christianismusnak. Minthogy a „Jézus istensége" kétségen kivül keresztény theologiai kérdés, azzal egy pár lépést elébbre haladtunk, de ismét elakaszt az a bökkenő, hogy a hány felekezet van a kereszténységben, annyiféle a theologia is.

Különböznek továbbat a theologiák az alapra nézve, a melyre épitvék. Az t. i. három féle.

1. A hagyomány (traditio), 2. a kijelentés, t. i. az Istennek magának egy vagy más módon való nyilatkozata (revelatio), 3. az okoskodás (ratio). A különbféleséget szaporitja az, hogy némely theologia a három alap valamelyik kettős combinatiójára,[2]) némelyik egyszerre mind a háromra fekteti a rendszerét.

Egy harmadik különbség a theologiákbeli tárgyak és viszonyok más-más oldalról való felfogásában rejlik; de ez a theologiának nem nemeit vagy fajait, hanem alkatrészeit különbözteti meg, de a melyek az egésznek a czimét viselik jogtalanul. Igy kell érteni ezeket: dogmatica, moralis, exegetica, symbolica (helyesebben: comparativa), pastoralis, polemica theologia.

Ebből az értesülésből azt következtetni, hogy valamely kérdésnek, ha theologiai is, eldöntése végett a theologiának egyik nemét vagy részét is részrehajlatlan birónak el nem ismerhetjük, tehát el sem fogadhatjuk. A felek tehát csak három biró elé folyamodhatnak, u. m.: a hit, a tudomány és az emberi józanokosság elé. Ámde a hit és tudomány szint annyifélék, a hányfélék a theologiák, szintoly egy oldaluak és részrehajlók. Őket is következőleg kiültetjük a birói székből s allegatióinkat egyedül a józanokosság elé terjesztjük és azt kivánjuk, hogy döntsön az egymással ellenkező két állitás között: „Jézus Isten" és „Jézus nem Isten!"

[1]) „Azon" nálam és régi iróinknál azt teszi: idem. A ki a romlott nyelvhez szokott, olvassa igy: „ugyanazon."

[2]) Traditio + rátio; traditio + revelatio; ratio + revelatio.

Az igenlő állitást a miénken kivül a keresztény ség minden felekezete vallja; a tagadót csak az unitáriusok ismerik magokénak. Igaz, hogy az úgynevezett rationalisták a protestánsok között az unitáriusokhoz szítnak; de mi, ha szinte osztozunk is véleményökben, őket magukat csak kivételeknek nézzük s ennélfogva én az iménti megkülönböztetést nem tartom módositandónak. Hanem van egy más, a katholikusok és protestánsok közt, az t. i., hogy amazok akár rómaiak, akár görögök, a vallás állitmányait (dogmáit) az emberi okoskodástól merőben függetleneknek itélvén, csupán csak a hagyományokhoz, a szent atyák nyilatkozataihoz s az egyházi gyülések végzései lánczolatához ragaszkodnak, következőleg dogmatika theologiájok csupán csak ama nyilatkozatok és végzések rendszeresitett gyüjteményéből áll, holott a protestáns felekezetek a vallás állitmányainak s a kijelentés történelmének észszerü vizsgálatát, sőt kritikáját is, az időszerinti szabadelvüség fokozataihoz képest kisebb-nagyobb mértékben megengedik.

Igy állván a dolog, természetesen meglepett, nemcsak, hanem értekezésem fogalmazására alkalmat is adott egy a napokban nyomtatott könyv, melynek szerzője: P a t e r D i d o n, katholikus és franczia pap s czime „Jézus élete." A könyvnek egy fejezete Jézus istenségét tárgyalja ily felirat alatt: „a kritika és a történelem." Mind a kettőnek a józan eszet kell tekintélyül, sőt biróul elismernie s annál fogva a könyv irójával szóba állhatunk s állitmányainkat az övéivel szembesithetjük. Győzzön a mi jobb!

„A Credo (az úgynevezett apostoli hitvallás) — irja P. D. — egy dogmai és történelmi rövid szerkesztmény. Ezzel a hivő megérheti..... Azonban a gondolkodók esze az elemi dogmáknak értelmét puhatolja, ők megkivánják, hogy azokat a mennyire tökélytelen és mindig korlátolt ismereteinktől kitelik, nekik megmagyarázzák."

Ebből a néhány szóból elemzésem nélkül is kivehetik t. hallgatóim, minő szerepet enged meg a catholicismus a dogmák észszerü vizsgálójának, t. i. magyarázó és vitézlő szerepet. Ki kell mutatnia a dogmák vára rendithetetlen erősségét és bottal ütni rögtön, a ki csak egy követ is merne kimozditani a védfalból.

Már pedig, bot nem bot, az úgynevezett kritikus iskola megkisértette ezt a merényletet és mint P. D. idézi, azt mondja: „A dogma és hagyomány Krisztusa, az apostolok és az egyház tanitmánya (doctrina) szerint magyarázott evangéliumok Krisztusa, nem a történelem Krisztusa és nem lehet az. Az az eszményi (idealis) Krisztus, a ki Isten és ember, a ki hallatlan csudával fogantatott, magát metaphy-

sikai és teljes értelemben mondá Isten fiának, csudát csudára halmozott, halála után feltámadott és ötven nappal azután tanitványai szeme láttára menybe emelkedett, nem valódi (reális) ember. Csupán csak a hivők kegyes képzelődése teremtette és gédelgeti magában.

„Az igazi Jézus, a történelem Jézusa, úgy született mint minden ember, úgy élt, mint azok, nem tett több csudát, mint azok; tisztább erkölcsiséget tanitott, kevésbé tökélytelen vallást alapitott, mint mások, megbukott, mint általában minden reformátor bukik a környülete konok ellentállása[1]) miatt; áldozata lett a Zsidók makacs ellenszegülésének, meghalt, mint meghal mindnyájunk,. sem fel nem támadott, sem nem él Istenben."

Ezekre persze elszörnyüködik P. Didon, „nemcsak — irja — mint keresztény hivő, hanem mint részrehajlatlan emker." Tiltakozik is a dogma és történelem ellentétessége ellen és ellenmondását elő·legesen imigy nyilvánitja: „M:g levén győződve, hogy Jézus hozzánk hasonló emberi lényben rejlő Isten, én, mint történetiró, abban a kettős természetben látom őt élni." Érvelését is megkezdi ezzel: „Ha Jézus valóban a zsidóktól és pogányoktól fitymált és gyalázott ember (lett) volna, miképp szántott oly mély barázdát a földön? miképp alapitott vallást, mely a világon uralkodik?"

Rövid feleletem az, hogy hát úgy, mint Buddha és Mohamed! Mert azt vélem, hogy a 400 millió kereszténységgel szemben 600 millió buddhista és 200 millió mohamedánus elég mély barázdákat jelölnek.

Derekas érvelését arra a kérdésre való felelettel kezdi P. D., hogy milyennek kell lenni a tudományszerü történelemnek? Közbevetőleg megjegyzem, hogy nem mondja, de alattomban oda érti, hogy az oly történelemnek, mely a dogmával ne ellenkezzék. Nos hát „legelső feltétel az, hogy bölcs, tisztán látó, részrehajlatlan kritika világitsa." Ez a felelet megint azt a két kérdést teszi fel, hogy mí és milyen ez a jó kritika? P. D. jellemzése a következő:

„Legszélesb értelmében — azt irja — a kritika az itélő tehetség működése. Kritizálás és megitélés azonegy jelentésüek (synonymák), mert mind a kettő azt tárgyalja, hogy a mi igaz, megkülönböztesse. Ez az okoskodás, vagyis az ész legelső joga, legszükségesebb kötelessége. A vizsgálódásnak bármely uradalmában az észnek arra kell

[1]) Az eredetiben ez a műszó van használva: intransigeant=az, a ki nem alkuszik. Francziaországban a legszélsőbal epithetuma, Olaszországban irredentistáknak hivják.

figyelnie, hogy megkülönböztesse a valót a látszattól, a sokszor valószinütlen igazat az olykor tetszetes (plausibilis) hamistól.

„Annálfogva a kritika nem lehet, hogy külön (specialis) tudomány legyen, hanem az inkább minden tudomány feltétele. A kritika monopoliumát igényleni hiuság. A kritika-iskola az egész világé. Mindenki részt vehet és kell hogy vegyen benne. A mivelt ész legközönségesebb kivánalma az, hogy túlon túl kritizáljon, hogy mindent megitéljen; még azt is, a mit nem tud. A bölcs ember fékezi azt a telhetetlen, mértékletlen akarást és soha sem felejti, hogy tudása korlátolt, tudatlansága határtalan.

„Lehet valaki kitünő kritikus a philosophiában és igen rossz itélő biró a vallás vagy történelem ügyében. Bizonyos ismeretekre nem csak vizsgáló ész, hanem hosszas tapasztalás is kivántatik okvetetlenül.... A történelemre alkalmazott kritikának jól körülhatárolt szerepe van. A történelem téendője az, hogy elbeszélje a tényeket; úgyde a múlt idők tényeit csak az okmányokból (documentum) ismerjük; az okmányokat pedig inkább vagy kevésbé közetlen [1]) tanuk szerkesztették, a kritikának mindent, u. m. tényeket, okmányokat, tanukat meg kell összevéve vizsgálni.

„A mi a Jézus életét illeti, az előleges kritikának kötelessége és joga kipuhatolni az okmányokat és tanukat, melyek arról az életről értesitenek; egyiköknek régiségét és hitelességét, a másikuknak bizonyitó érvényét; meg kell vizsgálnia az okmányokba bejegyzett s a tanuktól elbeszélt tények természetét."

Lássuk már miképp alkalmazza elveit szerzőnk a Jézus istensége kérdésében.

„Azok a munkák, melyekből Jézus életét tanuljuk, néhány apostoli levél, az Apostolok Cselekedeteinek némely részei és főképp a canonizált Évangéliomok neve alatt ismert négy könyü.

„Mint okleveleknek, első érdemök a régi voltukban áll. Az eseményeket követő években levén szerkesztve, egyszerü és igazmondó

---

[1]) Ezt nem hagyhatom szó nélkül. A közetlenségben (Unmittelbarkeit) nincs és nem lehet fokozat. Egy esemény csak úgy követi közetlenül a másikat, ha egy harmadik nem furakodik közikbe, vagy megszakadás nincsen közöttök. Mikor déli szél felváltja az északit, közetlenül következik reá, de ha szélcsend volt köztök, már szó se lehet a közetlenségről. A „tőszomszédok" telkei közetlenül érintkeznek; átelleni két sarokház lakói szomszédok ugyan, de nem tőszomszédok. Szolgáljon jegyzésem a megtámadott „közetlen" szó védelmére is egyszersmind. Az abban rejlő fogalmat a szó érthetőleg kifejezi, t. i. a hol nincs „köz." A b. Józsika-féle „közvetlen"-ben az oda szurt v-nek semmi jelentése sincs.

kifejezései azoknak az emlékezéseknek, melyeket az eltűnt mester tanitása, parancsai, példái hagytak a tanitványok lelkében. A velök való folytonos érintkezés harmadfél éve őket lassanként átalakitotta. Jézusnak egyik lényeges működése, az, a melyik a többieken mind elől járt, s a mely nélkül a többiek nem sikerülhettek, a volt, hogy a maga hű és élőképét véste be tanitványai lelkébe. Nem kellett-é hogy hirdessék őt minden teremtett állatnak? S hogy hirdethessék, nem kellett-é hogy ismerjék? És erre csak ő tanithatta meg őket."

Szerzőnk, mint idéztem, azt mondá, hogy „a tényeket, okmányokat és tanukat meg kell vizsgálni." Ugyde „vizsgálás"-é az, ha valaki legelől is az okmányokat és tanukat kifogástalanoknak teszi fel és feltevését egyfelől bizonytalan chronologiára, másfelől az okmányokból tanult tények valóságára alapitja? P. Didon-nak pedig ez az eljárása[1]), mint a mindjárt következő idézetekből kiviláglik.

„Azok a művek; melyek minket Jézus tetteiről és szaváról, születéséről, életéről és haláláról, tanitmányáról, intézkedéseiről, működéséről tudósitnak, néhány apostoli levél, az Apostolok Cselekedeteiben néhány rész és a canonizált Evangeliumok neve alatt ismeretes négy könyv.

„Mint okmányoknak első érdemök régí voltuk. Az eseményeket követő években levén szerkesztve, tartalmuk egyszerü és igazmondó kifejezése az emlékezésnek, melyeket az eltűnt mester tanitása, parancsai, példái, személyisége hagytak tanitványai lelkében.

„... Semmit sem titkolt el előttök, barátjokként viselkedett, mint mondá, irányukban. Ők elismerték benne az Atyának egyetlen egy fiát, a ki asszonytól született, hallgattak bölcs és szent szavaira, látták[2]) megnyilni az eget feje felett s az Isten angyalait felmenni és alászállani az embernek fiára, tanui voltak ellentállhatatlan és isteni hatalmának; értették szenvedései, fájdalmai szándékos gyengesége, halála titkos okait; látták és csak ők látták a feltámadottnak megdicsőitését is. És ezek a miveletlen, tudatlan, félénk Galilaeaiak, levetkezve minden tétovázást, minden félelmet, Krisztus halála után ötven nappal, azon városban, melyben mesterök megfeszittetett, hirdetni kezdették az ő nevét azon nép előtt, mely kivégzését sürgette s a papi fejedelmek előtt, a kik kieszközölték. Szentnek, igaznak, élet-

---

[1]) Ilyes eljárással meglehetne bizonyitani pl., hogy a mit Herodotus beszél az Ichneumonról, hogy t. i. béosintván a krokodilus tátott szájába, nyelvét, torkát kirágja s a hatalmas állatot megöli.

[2]) Az eredeti forrás (Ján. Ev. 1., 54.) nem mondja, hogy „látták", hanem Jézus mondja nekik, hogy „látni fogják" (videbitis).

alkotójának nevezték; szemökre hányták, hogy őt megölték, de állitották és tanuskodtak felőle, hogy az Isten feltámasztotta...

„Ez az apostoli prédikálás az első Evangéliom, melynek első szerkesztését az egyház a keresztény időszámlálásnak 33. és 40. éve közzé teszi. Szerzője az apostolok egyike, Máté a publikánus.

„A prófétak messiása-e Jézus vagy nem? E volt a nagy vitakérdés a hivők és a Zsidók közt. A Szt. Máté evangeliuma diadalos bizonysággal dönti el.

„Néhány évvel később, az apostolok dolgukat végezvén Judeában, szétoszlottak, hogy elhordják messzire a jó hirt (evangelium) Péter egyik tanitványa, Márk, Rómába követte mesterét, a ki ott rendkivül nagy sikerrel hirdette az Evangeliomot. A hivők prédikálásának emlékét óhajtották birni és kérésökre irta Márk az Evangeliomát, melyet az apostol helyeselt és a mely rövidségével különbözik az elsőtől, minthogy a Zsidó elem, u. m. a Jézus messiás volta merőben ki van hagyva belőle. Tartalma csupán Jézus Galilaeabeli közéletének, élete gyászos kimenetelének s Jéruzsálembeli diadalos feltámadásának elbeszélése.

„A második Evangeliom azonban az Isten fiáról való jó hir és bizonyitja béfoglalóan (implicite [1]) a Jézus istenségét.

„A keletkező egyház még egy teljesebb rajzát kivánta Krisztus életének.

Egy Antiochiai pogány (vagy zsidó) a kit Pál apostol megtéritett, egy nem miveletlen ember, magára vállalta hogy azt a szük ségletet kielégitse. Igy járult egy új Evangeliom a Mátééhoz és Márkéhoz. Ez megismertette a hiveket nagy számu ténynyel és tanitmánynyal, melyek az előbbi iratokban nem voltak feljegyezve. Szent Lukács azoknak minden hézagát kipótolta.

„A mely pillanatban Szt.-Lukács irt, a keletkező egyházban egy új tény mutatkozott. Az Evangeliomot, mely ellen a zsidók küzdöttek, a pogányok erősen megkedvelték. Az évangélista tanuja volt az új jelenségnek és mestere Pál nyomán a pogányok megtéritésén dolgozott. A harmadik Évangéliomot olvasva, abban a Krisztust, mint a világ idvezitőjét olyannak látjuk, a milyennek kellett lássák a pogányok. — — Szt. Lukács Jézus élete legérzékenyitőbb jelenségeit

---

[1]) Az „implicite"-nek „explicite" az ellenkezője, a mely világosan kifejezettet jelöl. Ennélfogva „implicite" olyat, a mi homályosan vagy eltakarva van mondva, de alattomba értődik. Ennek az értelmezésnek majd hasznát vesszük.

irta meg. Márk, a hatalom évangélistája, holott Lukács, az irgalmasság és jóság evangélistája."

A negyedik Evangeliomra menvén át Sz., ennek jellemzése végett a kereszténység első százévében sarjadzott vallás philosophiai felekezetet, a gnostikusokat ismerteti. Hosszas tárgyalása czélunkra nézve nélkülözhető és csak annyit jegyzek ki belőle, hogy a gnostikusok Krisztus istenségét tagadták és csak Eon-nak, az Istennél alábbvaló erőnek állitották. Még a valódi személyességet is megtagadták attól, a ki magát Isten fiának nevezte. „Ezen tévelygések leküzdésére ira egy apostol egy negyedik Evangeliomot. Az apostol János, a szeretett tanitvány. Ázsia minden egyházai főnökei, András apostollal élükön, kérték őt arra.

„Senkitől sem telt ki úgy, mint tőle, hogy tanuja legyen az igazságnak. Nem állit szembe emberi tanokat, philosophiai összeményeket emberi tanokkal, philosophiai haszontalan összeményekkel." (Ezt kérem jegyezzék meg t. h. előlegesen.) — „Ő csak mestere szózatát ismeri, csak azt mondja el, a mit hallott. Összegyűjtve emlékezéseit, felvilágositva a szellemtől" (tulajdonképp a Szent-lélektől,) „a mely sugallotta neki mindazt, a mi mondani való volt, Szt. János tanuságot (bizonyságot) teszen; — (Ismét közbeszólva mondom, hogy nem neveli a tanu hitelességét, ha sugallásra szól. De csak tovább.) — „Mindennek, a mit mond, czélja, egyetlen egy czélja van, az, hogy megállapitsa és erősitse a Jézusban Istennek egyetlen egy Fiában, az örökélet kutfejében való hitet.

„Mert már nincs arról szó, hogy kimutattassék a történelemből. mint Szt. Máté, Szt. Márk és Szt. Lukács tették, hogy Jézus a Zsidóknak igért Messiás és minden teremtett állatnak a bűnbánás és hit általi megváltója; a téendő az, hogy meghatároztassék igazi isteni természete annak, ki testben megjelent?

„Mi az Isten Fia? Mik a viszonyai az isteni lényhez, a kit ő atyjának nevez? Minek teljesitése végett jött e világra? Miben áll az üdvösség, melynek ő a szerzője?

„Ezekre a kérdésekre felel a negyedik egész Evangéliom. Nem János szól, hanem Jézus maga; mert csak ő értesithetett minket isteni igazi természete felől. — Az a szó, a melylyel kezdi irományát az évangélista és a mely magába foglalja röviden mindazt, a mit ő el fog nekünk beszélni, az az Ige, a logos: Kezdetben vala az Ige és az Ige Istennél vala és Isten vala az Ige. Mindenek ő általa lettek és nála nélkül semmi sem lött a mi lött, ő benne vala az

élet és az élet vala az emberek világossága: és a setétség azt meg nem fogta."

Mielőtt folytatnám idézeteimet, azt kell kérdeznem t. hallgatóimtól, vajon János Evangéliomának ime kezdete nem philosophia-é még pedig magas, vagy ha tetszik, mély és mystica philosophia? Szerzőnk ugyan tiltakozik valamint fölebb úgy itt is ellene, azt állitván, hogy ennek az „Igének" semmi köze a görögök νους-ával, a Plátó és Alexandriai Philo „igé"-jével; azt pedig a philosophia történelme nem akarja megengedni.

„Miképp jelentődött ki — kérdi Sz. — az Ige, az Atya egyetlen egy Fia életében?" És meg is feleltet reá az Évangélistákkal a maguk módja szerint: A három első Jézus tanitása és tettei elbeszélésével adja tudtunkra. Szerintök úgy tanitott ő, miut egy kitanult tökélyes mester, bűnöket bocsátott meg, mint Isten és parancsolt a természetnek, mint az, a ki felett senki sincsen, saját erejénél fogva. A negyedik evangélista egyenes beszédekkel oktat, melyekben Jézus maga tanusitja előbbi létezését (praexistentia), örökké való származását, az Atyával való lényeges közösségét, világositó, teremtő, megváltó, itélő hatalmát, a minő az Atyáé."

Ismét közbe szólva észre kell vétetnem t. hallgatóimmal, hogy ha ama metaphysikai bévezetést, jelesen a nélkül, hogy „az Ige Isten vala", olvassuk János evangéliomát, eszünkbe se jut a Sz. állitotta különbség; mert az elbeszélés modora éppen csak az a negyedikben, a mi a más hárombau.

Tessék csak összeolvasni a kenyerek sokasitásáról beszélt csodát Máténál (14. I. 15—20 v.) Márknál (6. r. 35—44 v.) és Jánosnál (6. r. 5—14 v.)[1]) Visszatérek P. D.-hoz: „Az Evangelista beszélte tények — kettőt kivéve — Jézus életének abból az időszakából vannak kiszedve, melyet az előbbi három Evangelista nem emlit. A vizzel való csuda az állományok átváltoztatása hatalmát mutatja Jézusban, mely ahoz a hatalomhoz hasonló, a mely teremtette.

„A Kafarnaumi Főember fiának a távolból való meggyógyitása

---

[1]) Jánosnál ugyan lelünk egy vonást, mely a többi Évangéliomban nincs meg, u. m.: „az emberek mikor látták volna a jelt . . . mondának, hogy az bizonyosan a próféta, mely e világra jött." Ámde ez Jézusnak Messiás, nem pedig Isten voltára vonatkozik. — Megjegyzendő, hogy Lukács erről a csudáról nem tud vagy tán nem akart tudni semmit. Az előbbi esetből az következnék, hogy forrásaiban, melyekből meritett, nem lelte. Innen meg az, hogy Máté és Márk Evangeliumai későbbi keletűek, mint a Lukácsé. A második feltevésből az, hogy ő az eseményt nem tartotta hitelesnek.

azt bizonyitja, hogy Jézus szava teljes hatalmu és az űrön át is foganatos. A kenyerek megsokasitása teremtő hatalmát, a viz szinén járás és parancsára a szélvész megszűnése a természet feletti teljes hatalmát tanusitja; a Bethesdai gutta-ütöttnek meggyógyitása azt jelenti ki, (revelálja) hogy a legidősültebb baj sem ellenszegült neki, a vakonszületett azt bizonyitja, hogy ő a világosság elve (principium) s Lázár feltámadása azt mutatja meg, hogy ő halálnak és életnek ura.

„Az első három Evangélista azt beszéli el, a mit látni a Jézusban, a negyedik azt, a mit nem látni.... Amazok az emberek közt élő, hozzájuk hasonló Istent mutogatják, ez arról szól, a ki ő maga Isten az Isten keblében.

„Az Evangéliom legistenibbjének hitelességét senki sem tagadta az ó világban és egyáltalában a canonizált négy Evangeliom hitelessége (anthenticitas) ma már végképp eldöntött kérdés."

Nem akarom azt az ide tolakodó gonosz kérdést tenni, hogy melyik oldalra van döntve?

Pedig tehetném, mert szerzőnk nyers itélete a tudós világnak tetemes részét s nevezetesen a protestans rationalistákat és az unitárius theologusokat implicite vagy ügyefogyottoknak, vagy, — mint a kik az igazság előtt szemüket szántszándékosan behunyják, — lelkiismeretlen rosz embereknek bélyegzi.

Ezek a szerencsétlenek ugyanis úgy vélekednek, hogy az a csinált rendszer, melyet P. Didon oly szépen és szemfényvesztőleg kikerekitett, nem éppen olyan erős, mint az Eifel tornya.

Szerzőnk elsőben is védbástyáúl egy sajátszerű kritikát állit fel, melynek egyedüli érdeme az, hogy az orthodox dogmának támaszul szolgál.

Az igaz! hanem hát mi szolgál támaszul annak a kritikának? és miképpen támogatja az illető dogmát?

P. Didon a kritikának csak két ismertető jegyére figyeltet. Az egyik tagadó (nemleges, negativ), az t. i., hogy nem mond ellent az egyház traditióinak és dogmáinak. A másik félíg-meddig igenleges, t. i. hogy a józanokosságnak csak tanácskozó, de nem döntő szavazata van benne a vallás ügyét illetőleg. (Egy oly politikus országban, mint a miénk, felteszem a consultativum és deliberativum votumok ismeretét t. hallgatóimnál.)

Az elészámlált „okmányokban azt a főelőnyt leli P. D., hogy azok valódi tanuságok (testificatiók) és merőben tárgyiasok. „Nem vitatkoznak — írja — nem adnak eszméket, elméleteket elé, nem

magyaráznak; tényeket beszélnek el, szavakat idéznek, állitanak. Innen a személytelenségök. A szerző eltünik a dolgok alatt. Nem kapjuk rajta, hogy az irók saját benső érzelmeiket fejeznék ki valahol. Nincs semmi lelkesülés, bámulás kifejezése, saját hozzá szólás (reflexio). Ők csak emlékeznek: ennyiből áll minden."

Mindez látni való, hogy nem kritika, és ha az volna, többet bizonyitna, mint a mit és a mennyit akar. Lám a tárgyiasságot, a személytelenséget derék költők, teszem Homerus műveiben is megleljük; de vajon tartjuk-é ezeket történelmi, hiteles okmányoknak? Ellenben jeles historicusok észrevételeikkel, javallásaikkal vagy roszalásaikkal kisérik az eléadott történeteket; avagy csökkenti-é az a legkisebbet is hitelességöket?

Szóval, az így értelmezett és alkalmazott kritika maga sem olyan szilárd, olyan erős, hogy valami egyebet is biztosan merjen támogatni.

„A kritika nem külön tudomány", azt állitja Sz. — A száraz földön nincs tengeri rák: nemde igaz? Következik-é ebből, hogy nálunk nincs rák? A kritika is hát, bár nem önálló, de mégis csak tudomány s vannak saját elvei, szabályai, módja, melyeknek ismertetése szerzőnknél távollétével tűnik fel, és érezteti is hiányát az alkalmazásban.

Mert biz az a fitymált és levertnek képzelt kritika elvitázhatatlanul kimutatja, hogy az Evangéliomokról egy betü emlités sincs Kr. sz. után másfél száz évig; holott keresztény irók, egyházi atyák müvei nem hiányoznak abból a időszakból. Kimutatja, hogy — a mint már a canonizálás [1]) szükségessége is bizonyítja, ama négynél több egymással versenyző Evangéliom létezett; hogy a megszentesitett négy, bár nem egész bizonyossággal állitható, de csakugyan nem P. Didon peczézte sorban keletkezett; hogy teljes hitelességöket a tények és tanitások eléadásában mutatkozó különbözések, sőt olykor ellenmondások is csökkentik.

Azonban tegyük fel, sőt engedjük is meg, hogy a szerzőnk szerinti kritika magában elég erős és még hozzá támogatni is birja azt az épületet, melyet P. D. oly takarosan illesztett össze. — Fogadjuk el a kanonizált könyvek keletkezése és szaporodása történelmét, ismerjük el hitelességöket, vajon azzal közeledtünk-é csak egy lépést is Krisztus Isten volta megbizonyításához? Azt mondom, hogy nem! A szilárdnak látszó épitményt, ha halomra nem dönti,

---

[1]) A II. száz vége felé.

de bizonyára fenekestől megingatja az az igazság, hogy sem az Evangéliomokban, sem az Apostolok Cselekedeteiben, sem az apostoli levelekben nincs sehol kimondva, hogy a „Krisztus Isten."

Nincs; mert e két mondatból: „az Ige Isten vala" és „az Ige testté (szóról-szóra: hússá) lőn", akár külön, akár kapcsolatban vegyük, csak körmönfont okoskodással lehet a vitatott állitást kierőszakolni. E valóban eldöntött kérdés. Hogy az, igazolni nem tartom szükségesnek; mert itt nem mint harczos állok ellenséggel szemben, hanem unitárius hitfeleim s a hozzájok szító egyének előtt kivánok némi világot deriteni tárgyamra.

Az érintetten kivül más helyeket, melyek csak annyira is sugallanának a vitatott állitásnak kedvező magyarázatot, nem lehet idézni és így ismétlem, hogy Jézus Isten volta az okmányokban világosan kimondva nincsen. — Tehát egész tartalmukból vett érvekkel kelle az állitást megbizonyitani.

Megkisértették azt is, még pedig két főérüvel: a profécziákkal és a csudákkal.

A profécziákra vagyis az állitólag Jézusra vonatkozó jövendölésekre nézve köszönettel tartozunk P. Didonnak, a ki oly gazdag gyűjteményöket állitotta össze, hogy az ügy állását (species facti) világosan kivehetik belőle t. hallgatóim.

Későbbi észrevételeim könnyebb felfogása végett számozom az idézeteket.

1. Úgy mond az Ur: megáldatnak a te magodban a földnek minden nemzetségi. (Móz. 22, 16. 18.)

2. Monda a Béor fia Bálaám: Csillag támad Jákobból, és vessző kél fel Izraelből. (4. Móz. 24, 15. 17.)

3. És vessző jő ki a Jesse gyökeréből és virág nevekedik az ő gyökeréből. — És megnyugszik azon az Ur lelke. — Az napon lészen a Jesse gyökere, ki a népeknek jelül áll, néki könyörögnek a nemzettségek (Esaiás 11, 1. 2. 10.)

4. Egek harmatozzatok onnan felyül és a fellegek csöpögjék az igazat: nyilatkozzék meg a föld, és teremje az üdvözítőt, és az igazság együtt származzék. (Ésai. 45. 8.)

5. Azokáért az Ur ő maga ád jelt néktek — Imé egy szűz méhében fogad és fiat szűl és a neve Emmánuelnek hivatik. (Ésai. 7, 14. 14.)

6. És te Efratának Betleheme kicsiny a Judahnak ezeri között: te belőled származik nékem a ki uralkodó legyen Izraelben. (Mikeás 5, 2.)

7. Kisded született nékünk és Fiu adatott nékünk és annak fejedelemsége az ő vállán vagyon és hivattatik az ő neve Csodálatosnak, tanátsadónak, Istennek, erősnek. a következendő idő attyának, békesség fejedelmének. (Ésai. 9, 6.)

8. Ő épit házat az én nevemnek és állandóvá teszem az ő országa székit örökké. — Én attya lészek és ő fiam lészen. (2. Sám. 7. 13—14.)

9. Az Ur monda nékem: Én fiam vagy te, én ma szültelek téged. (Zsolt. 3, 7.)

10. Én a fölségesnek szájából származtam, első szülött vagyok minden teremtett állat előtt. (Jézus-Sirák 24, 5.)

11. Ez a mi Istenünk és nem hasonlittatik más ő hozzája. — Ez találta a tudománynak minden útát és adta azt Jákobnak az ő szolgájának és Izraelnek az ő szerelmesének. — Ezek után a földön láttatott és az emberekkel nyájaskodott. (Baruch 3, 36—38.)

12. Prófétát támaszt te néked a te Urad Istened a te nemzetségedből és az atyádfiai közzül, mint engem, azt hallgassad. — És monda az Ur nékem: Hozzád hasonló Prófétát támasztok. — és az én igéimet annak szájába adom, és megmongya nékik mind, a mit ő néki parancsolok. A ki pedig annak szavát, melyet az én nevemben szól, hallgatni nem akarja, én lészek bosszúállója. (5. Mos. 18, 15. 16. 18. 19.)

13. Azokáért megismeri az én népem az én nevemet azon a napon; mert én magam, a ki szóllok vala, imé jelen vagyok. Mely szépek a hegyeken a békességhirdetőnek és prédikállónak lábai, a ki jót hirdet, a ki üdvösséget prédikáll, a ki Sionnak mongya: „Országol a te Istened.“ (Ésai. 52, 6. 7.)

14. Imé az én szolgám, felvészem őtet: az én választottam, kedve tölt lelkemnek ő benne; az én lelkemet beléje adtam, itéletet szóll a Pogányoknak. Nem kiált, sem személyt nem válogat, se nem hallattatik oda ki az ő szava. A megrepedezett nádat el nem rontja és a füstölgő gyertyabelet meg nem oltja, igazságban szolgáltat itéletet. Nem lészen szomoru sem háborgó, mig nem itéletet tesz a földön. (Ésai. 42. 1—4.)

15. Igen vigadj Sionnak leánya, örvendezz Jeruzsálemnek leánya. Ime a te királyod eljő néked igaz és üdvözitő; ő szegény és a nőstény szamáron ülő és a csitkón a szamár venhén. (Zakar. 9, 9.)

16. A megutáltatottat és a legutólsóbbat a férfiak között, a fájdalmas férfiat és a nyomoruság tudót és mintha elrejtetett az ő orczája és megutáltatott, azért nem becsültük őtet. (Ésai. 53, 3.)

17. Bizonyára te elrejtett Isten vagy Izraelnek üdvözitő Istene. (Ésai. 45, 15.)

18. Idegenné löttem az atyámfiainál és jövevénynyé az anyámfiainál. Mert a te házadhoz való buzgóság megemésztett engem és a te szidalmazásaid gyalázati esetek reám. (Zsolt. 68, 9, 10.)

19. Az okáért fogjuk körül az igazat, mert haszontalan nekünk és cselekedeteinkkel ellenkező és szemünkre hánnya a törvény büneit és kihirdeti ellenünk a mi feslettségünk vétkeit. Azt hánnya, hogy nála vagyon az Isteni tudomány és Isten fiának nevezi magát. A mi gondolatainknak kinyilatkoztatására lött nékünk. Nehéz nékünk csak tekintetre is, mert különböz az ő élete egyebektől és elváltoztanak az ő útai. Ugymint csélcsapók állittattunk tőle és megtartóztatja magát a mi utainktól, mint a tisztátalanságoktól, és dicséri az igazak végét és azzal dicsekedik, hogy az Isten az ő attya. (Bölcs. 2, 12—18.)

20. De még az ember is, a kivel békességem volt, az, kiben biztam, a ki kenyeremet észi vala, nagy csalárdságot mivele rajtam (Zsolt. 40, 10.)

21. Szined előtt vannak mindnyájan, a kik engem háborgatnak, szidalmat és nyomoruságot várt szivem. És vártam a ki együtt bánkódnék és nem volt, és a ki megvigasztalna és nem találtam. És epét adtak nekem eledelül és szomjuságomban eczettel itattak engem. (Zsolt. 68, 21.)

22. Megháborodtam az ellenség szaváért. A szivem megháborodott én bennem és a halál félelme esett reám. Félelem és rettegés jöttek reám és a setétség béboritott engem. (Zsolt. 54, 4—6.)

23. És megfizették az én jutalmamat, harmincz ezüstpénzt. És monda az Ur nékem: Vesd azt a képformáló eleibe, ékes bér, a melyre böcsültettem tőlük. (Zakar. 11, 12.)

24. Verd meg a pásztort és elszélednek a juhok. (Zak. 13, 7.)

25. Ne adgy engem az én háborgatóim lelkeinek, mert hamis tanuk támadtak ellenem és a hamisság meghazudta magát. (Zsolt. 26, 12.)

26. Megáldoztatott, mert ő akarta és meg nem nyitotta a száját, mint a juh vitetik a halálra, és megnémul mint a bárány az őtet nyirő előtt és meg nem nyittya a száját. (Ésai. 53, 73.)

27. Az én testemet a verőknek adtam, és az én arczámat el nem forditottam a szidalmazóktól és a reám pökdösőktől. (Ésai. 50, 6.)

28. Bosszantással és kinzással kérdezzük őtet, hogy megtudgyuk az ő szelidségét és megpróbáljuk az ő türését. Igen rút halálra kárhoztassuk őtet. (Bölcs. 2, 19. 20.)

29. Tegyünk fát az ő kenyerébe[1]) és gyomláljuk ki őtet az élők földéről, és az ő neve ne legyen többé emlékezetben. (Jérém. 11. 19.)

30. Megliggatták kezeimet, lábaimat, megszámlálták minden csontjaimat. Ők pedig néztek és szemléltek engem: elosztották magoknak ruházataimat és a ruháimra sorsot vetettek. (Zsolt. 21, 17, 18.)

31. Annak okáért sokat osztok néki és az erőssek ragadományait elosztja, [2]) azért hogy halálra adta lelkét és a bűnösök közzé számláltatott. (Ésai. 53, 12.)

32. A verembe esett az én életem és követ töttek reám. (Jer. sir. 3. 53.)

33. Ezért örvendezett a szivem és vigadott a nyelvem, annak fölötte a testem is reménységben nyugszik. Mert a lelkemet pokolban nem hagyod; sem nem engeded a testedet rothadást látni. Megismertetted velem az élet utait, örömmel bétöltesz engem a te arczáddal, a te jobb kezedben mindvégig gyönyörüségek vannak. (Zsolt. 15, 9—11.)

34. Halálod lészek oh halál, te harapásod lészek pokol. (Hózseas. 13, 14.)

35. Az napon az ember az ő teremtőjéhez hajol és a szemei az Izrael szentére néznek és nem hajol az oltárokhoz, melyeket az ő kezei csináltak. (Ésai. 1?, 78.)

36. És meggörbittetik az emberek magassága és megaláztatik a férfiak magas volta, és az Ur egyedül magasztaltatik fel az napon: és a bálványok teljességgel elrontatnak. (Ésai. 2, 17.)

37. Halljátok szigetek és figyelmezzetek távol való népek: az Ur az anyám méhétől fogva hivott engem, mikor az anyám méhében volnék megemlékezett nevemről, szolgául magának formálván engem, hogy visszahozzam Jákobot ő hozzája, hogy Izrael ő hozzá gyüjtessék és megdicsőittettem az Ur szemei előtt, és az én Istenem lött az én erősségem, s világosságul adtalak téged a pogányoknak, hogy üdvözitőm légy a földnek végső határáig. Emeld fel szemeidet és lássad, hogy mindezek egybegyültek. (Ésai. 49, 1. 5. 6. 10.)

---

[1]) Luther és az angolok forditása szerinti „pusztitsuk ki az élőfát gyümölcsöstől" Nyelvészetileg akármelyiket igazolhatni. De a Lutherének van értelme, a Vulgata beli forditásnak nincs. P. Didon, tán hogy megegyeztesse imigy forditja: „Használjunk fát, hogy őt elpusztitsuk."

[2]) Az angol forditás tisztább, mint akár a Vulgata-beli, akár a Lutheré, u. m. „Azért, részeltettem őt a nagyokkal és hadd osztozzék az erősekkel."

38. Elhadtam az én házamat, eleresztettem az én örökségemet. Lött nékem az én örökségem, mint az oroszlány az erdőben: ellenem szóllott, azért gyűlöltem őtet. (Jerem. 12, 7. 8.)

39. És most már kinyilatkoztatom az ő bolondságát az ő szeretőinek szemök előtt, és a férfiu ki nem szabaditja őt kezemből, és megszűnetem minden örömét, innepét, új hold innepét, szombattyát és minden innepies idejét. (Hos. 2, 10. 11.)

40. Ha pedig elfordulással elfordultok ti és a ti fiaitok,.... a templomot, melyet az én nevemnek szenteltem, elvetem szinem elől, és példabeszédül lészen Izráel és csúfságúl minden népeknek. És e ház például leszen: minden a ki által mégyen azon, elálmélkodik és süvölt. (1. Kir. 9, 6—8.)

41. Megnyitom példabeszédekben a számat, kezdettől fogva való titkos beszédeket szóllok. (Zsolt. 77, 2.)

Első tekintetre úgy látszik, hogy egy félelmes hadtest nyomul elénk Jézus istensége védelmére. Közelebbi vizsgálatra azonban a jő ki, hogy nagyobb a füstje, mint a tüze. A sereg nincs úgy szervezve hogy diadalt biztositson neki. E végett úgy kellene, hogy minden tagját azon egy szellem lelkesitse. És ez természetesen a lenne, hogy az idézetek minden czikke a Messiást állítaná elénk és egyszersmind a Jézusra alkalmazandóságát tűntetné ki. De biz' a nincs úgy.

Egy részök ugyanis oly általános tartalmu, hogy semmi különös vonatkozást nem tétet fel. Ilyen az 1. idézet, mely szerint Isten az Ábrahám maradékát megáldja, de oly általános formulában, melyet többek közt Izsák is használt, midőn Jákobot a bátyja rovására megáldja. Ilyen az Ésaiás fohászkodása is (id. 4.). „Egek harmatozzatok stb." Ilyen a Baruk nyilatkozata is (id. 11.), mely Jehováról mint a tudomány forrásáról s magáról a tudományról, azaz a bölcseségről szól. És hasonlók az id. 13. 18 19. 20. 24. 25. 35. 39. 40. számok alatt közlöttek.

Aztán vannak oly helyek, melyek a mondónak, mint bizonyos személynek körülményeit, testi vagy lelki állapotát rajzolják, s a melyekben jövendőre való vonatkozást csak beléjök lehet és szoktak olvasni. Pl. (id. 3.) Náthán leakarván beszélni a templom épitéséről Dávidot, azt mondja neki, hogy a fiára Salamonra bizta az Ur. Ilyenek többnyire a Zsoltárokból idézett helyek, jelesen a 21, 25, 27. sz alattiak.

A mi az állitólag Messiásra vonatkozó helyeket illeti, kezdetben vallott elveimhez hiven szükségesnek látom értelmezni a „Messiás" fogalmát.

„Messiás“ a héber mesiach görögösitése és „felkentet“ jelent; a forditása görögül christos, melyet magyarosan Krisztusnak irnak. A szó eredetileg nem tulajdonnév, hanem királyok, világi és papi fejedelmek jelzője; de használják magára is, mint főnevet. Tulajdonnévvé a Zsidó ország hanyatlása és összeromlása korában vált, a midőn az az eszme keletkezett, hogy Jehova oly embert támaszt, a ki Zsidó országot helyre állítja s rajta Jéhova nevében s vezérlete alatt uralkodni fog. Ilyes hit kifejezéseit látják az Ó-Testamentumban, nevezetesen az idézeteim 2. 3. 6. 7. 9. 10. 14. 15. 16. 17. 22. 27. 30. számai alatt közlött helyekben.

De hogy ezek, mint jövendőlések a Jézusra vonatkoznak-é, az más kérdés, melynek igenlő eldöntése az Ó- és Új-Testamentombeli bizonyos kifejezéseknek kisebb-nagyobb hasonlóságán, meg egymásra való hivatkozásán is alapúl.

Ámde nekem vannak némi kifogásaim az alap szilárd biztonsága ellen.

Egy az, hogy a személy Messiás az O Testamentomban nemcsak különböző, hanem ellenmondó vonásokkal is van jellemezve, úgy, hogy leirásait azon egy egyénre nem vonatkoztathatni és az valami más egyénnel való azonosithatását is gátolja. Ime! Mikéas szerint (id. 6.): „Betlehem — — — te belőled származ ember, a ki uralkodó legyen Izraelben.“ Ezzel szemben halljuk Ésaiást (id. 16.): „A megutáltatottat, a legutolsóbbat a férfiak közül, a fájdalmas férfiut és a nyomoruságtudót — — nem becsültük őtet.“ Már most mondja meg valaki, az „uralkodó Messiás“ vagy a megutált, nem becsült Messiás-é Jézus?

Továbbat, Ésaiásnál (id. 7.): „Kisded születik, — — — fejedelemsége a vállán, — — — neve Isten, erős — — —“; a zsoltárokban pedig nem egy helyt az illetőnek csak nyomoruságáról van szó, (pl. id. 18. 21. 25.) Melyik már az igaz?

Ismét, Ésaiás azt irja, (id. 14.) hogy a Messiás nem lészen szomorú, sem háborgó“; a Zsoltár ellenben a Messiás képében (íd. 22.): „A szivem megháborodott, félelem és rettegés jöttek reám.“ Ismételjek-é az iméntihez hasonló kérdést? — Továbbá Ésaiás szerint a Messiás „személyt nem válogat“ (id.) „Máté Ev. pedig azt mondatja példabeszédben Jézussal, hogy sokak a hivatalosok, kevesek a választottak.“ Lehet amaz ennek előképe? — Megint Ésaiás szerint (id. 7.) „hivattatik az ő neve békeség fejedelmének“; holott Máténál igy szól Jézus: „Nem jöttem békeséget bocsátani e földre, hanem fegyvert.“ A békés Messiás, és a fegyverhordó Jézus nem lehetnek azon

egy egyén — Ésaiás szerint (id. 14.)— a Messiás emberek közzül választatik és mint ilyenbe öntetvén az Isten lelke felmagasztaltatik; a P. D. és a dogma Jézusa pedig Istenből lesz emberré és igy lealacsonyittatik. Mindezek ellentétek: ellentétek maga a messiás jellemzésében; ellentétek a messiás és Jézus jellemzésében.

Más oldalról azt is számba kell vennünk, mily czérnaszál vékonyságú olykor a sürgetett hasonlóság, Pl. (id. 2.) Bálaám metaphorájának: „Csillag támad Jákóbból" alapul kell szolgálnia a Mágusok mondatának: „a Zsidók királya Csillagát láttuk napkeleten." „Tegyünk fát a kenyerökbe." (id. 20.) P. D. szerint, a ki azt is hozzá toldja ingyen: „hogy meghaljanak", a keresztfára vonatkozik. A Zakariás „30 ezüst pénzének (id. 23.) éppen annak kell lenni, a mit Judásnak fizettek Jézus eláraltatásáért; holott csak a pénzösszeg egyezik, mert az esemény körülményei merőben mások. Ésaiás e szavaival (id. 26.) „meg nem nyitotta az ő száját", állítólag azt az eseményt beszéli el előre, a mit Máténál (26., 63) olvasunk; mert itt is a van irva, hogy: „Jézus.... hallgat vala." Az Ésaiás helye (id. 5.) és Máténál az 1. r. 23. verse egészen egyeznek, az igaz; de kell is, miután az utóbbi az előbbinek világos másolata. Csak az a bökkenő, hogy a Máté „szüze" szoros értelemben van véve, holott a próféta oly szóval él, mely egyszerüen csak leányt jelent. [1])

De lenne bármily nagy hasonlóság a jövendőlések és teljesedésökként szereplő események közt, két bökkenő van az ügyben.

Egyik az, hogy valahányszor az ó Testamentomban a Messias (Mesiách) név eléfordul, mindannyiszor a köznév értelmében van véve, és mint láttuk, amaz állított jövendőlések egyikében sem olvasni a Messias nevet. A görög fordításban a „mesiách" helyein mindenütt „christos" (Krisztus) van téve, miből a következik, hogy az Új Testamentomban „Krisztus" Messiást teszen, de nem a Zsidó ország hagyományos helyreállítóját, hanem köznevileg „felkentett" (felavatottat). A Messiás szót csupán csak János Evangéliomában leljük, de itt is Krisztusnak, mint az igaz Istent tanítónak értelmezve. [2])

---

[1]) Gesenius (Handvört. üb. d. Alten Testam) irja: „Der Begriff des Wortes ('almah) liegt lediglich in mannbaren Alter nicht in der unbeflechten Jungfrauschaft (wofür der Hebräer ein anderes Wort hat)" A görög szintúgy különbözteti meg a parthenost és neanist. A szóba vett helyeken az ó Testámentum görög fordításában neanis-t, az Új Testamentumban parthenost olvasunk.

[2]) Jézus t. i. (J. F. 4. r.) a Samariai asszonynak szemére hányván, hogy a Samaritánusok bálványoknak is szolgálnak, arra inti, hogy az igaz Istent

Minden eddig valóból világos, hogy a jövendőlések és az új Testamentumban elbeszélt események s idézett mondatok közti kapocs felettébb laza.

Hátha még megfontoljuk, hogy midőn valamely esemény példázolását korábbi jövendöléseikében fellelik, az csak hozzávetés és reáfogás dolga és csak olyan, mint mikor a görög történelemben a pythiai orakulumra hivatkoznak; mint az a bizodalom, melylyel a rómaiak a Sybilla könyveitől kértek tanácsot; mint az, hogy a Nostradamus-féle jövendölésekben, azóta történt számos esemény példálózásait keresik és lelik. Azt is vegyük számba, hogy Jézusnak közetlen tanitványai irástudatlan, tanulatlan közemberek voltak, a kik az események látásakor és a mondások hallásakor bizonyára nem tudtak semmit arról, hogy az illető eseményt vagy mondást valamelyik próféta megjósolta.

A rámutatásokat — a jövendőlések idézéseit — az Uj Testamentomi könyvek későbbi tudós szerkesztőinek kell tehát tulajdonítnunk, a kik a hagyományos történeteket az irott jóslatokkal összeállították. Csakhogy kérdés, vajon azzal a mivelettel járó önkényesség nem ment-é nálok egy lépéssel tovább, t. i. hogy a jóslatok kedviért és hiteliért nem — mondjuk ki egyenesen — költöttek-é eseményeket a szerkesztők? Hogy az megtörténhetett, valószinűvé teszik egyfelől az olyak elbeszélése, milyen pl. az ördög kisértése, [1]) melyet hinni igenis. de elhinni nem lehet; másfelől az, hogy a rámutatás kifejezései nem csak ezek: „a mint irva vagyon," (a helynek megjelölésével, vagy a nélkül), és „bételjesedék a mi mondatott," hanem ez is: „hogy beteljesednék a mi mondva vala" [2]), t. i. mintha az esemény csak is azért történt vagy cselekedtetett volna, hogy igazoltasék a próféta. [3])

---

lélekben és igazságban kell imádni. Sőt biztatja, hogy a megtérés órája eljött. Mire az asszony azt feleli (Ján. 4. 25.): „Tudom, hogy eljő a Messiás, a ki Krisztusnak mondatik, és mikor eljő „meghirdet nekünk mindeneket." Erre Jézus azt viszonzá: „Én vagyok az, a ki veled szólok." Sem ezen, sem más helyeken nem ismeri, vagy vallja magát ama hagyományos Messiásnak, Zsidó ország helyreállítójának.

[1]) Máté 4, 1—11. Luk. 4, 2—12. Márknál nincs hivatkozás a prófétára. János Evangéliomában merőben hiányzik a történet.

[2]) Máté 8, 15—27., 35. Márk. 14, 49. Luk. 11, 22—22, 37. Ján. 12, 38—13, 18—17, 12—18, 9—19, 54—36. (Az utolsó hely szóról-szóra: „ezek azért lőnek, hogy az irás bételjesednék." Az igealak az eredetiben: πληρωθῇ = beteljesedett legyen.)

[3]) I. Vilmos német császár a Lehnin = (Potsdam környékebeli falucska)-beli elpusztult zárdától származó apocryphus jósló könyvben azt a verset ol-

Azt hiszem elég világosan kitűnik a mondottakból, hogy a próféeziákból Jézus istensége megbizonyitása végett érveket gyártani csak oly fogásokkal lehet, melyeket a logika részint sophismáknak, részint paralogismusoknak nevez: mind a kettő magyarul álokoskodás, csak hogy az előbbi szántszándékos, az utóbbi önkéntelen.

Ha valaki eseményt, melyet az ő korabeliekből s tőle tudottakból következtetni nem lehet s ezektől merőben függetlennek látszik, megjövendöl és jóslata — nétalán huzamos idő mulva — beteljesedik, azt történetnek (esetlegességnek) tulajdoníthatni. De midőn jóslatoknak azonegy tárgyra vonatkozó sora valósul, csudának tarthatni. És minthogy a megvitatott próféeziákról ilyet állítnak, engedjük meg nekik, s vegyünk alkalmat átmennünk feladatunk második részére, a csudák és csudatételek tárgyalására. Azonban előre is bevallom, hogy felolvasásomnak ebben a szakaszában nem szerző, hanem csak tudósító leszek és J. J. Rousseau véleményét fogom tolmácsolni, melylyel legnagyobbára egyetértek, de ő az ügyet ékesszólóbban adja elé, mint tőlem telnék.

Véleményét bizonyos levelekben leljük, melyekben „Egy savoyai segéd pap vallomásai“ czimű munkácskájában foglalt vallási nézeteit védi, elleneit és üldözőit czáfolja. Itt azt a kérdést teszi fel s telel is reá a következőkben: „Mi hasznok a csudáknak a kijelentés (revelatio) megbizonyitása ügyében?

Minthogy az emberek fajai oly különbözően szervezvék, azon érvek nem hathatnak egyformán mindnyájokra, kiváltképpen hit dolgában. A mi szembetünő igazságnak tetszik az egyiknek, azt egy másik még csak valószínünek sem tartja: az egyikre esze sajátságánál fogva csak egy neme hat a bizonyitásoknak, a másikra egy merőben más neme. Néha ugyan mindnyájan megegyezhetnek azonegy dologban; de igen ritka, hogy azonos okokból egyeznének.

„Mikor hát Isten az embereknek egy kijelentést nyujt, melyet mindnyájok köteles elhinni, mindnyájok előtt jóknak látszó bizonyitmányokra kell hogy alapitsa, melyeknek következésképp szintoly különbözőknek kell lenni, a milyen a felfogása azoknak az embereknek, a kik elfogadják.

„Ennél az okoskodásnál fogva, mely nekem igazságosnak és egyszerünek tetszik, úgy lelték, hogy Isten az ő küldöttei bizomását

vasván: „Priscaque Lehnini surgunt et tecta Chorini“, ezt is jövendőlésnek vette „és hogy beteljesednék“, Versailesben 1871. jan. 18-án kelt rendeletével megparancsolta, hogy a kolostori hajdani templomot, perse protestansok számára újra épitsék.

(missio) különböző bélyegekkel látta el, melyeknél fogva megismerhesse azt a bizomást minden ember: kicsinyje és nagyja, okosa, és együgyüje, tudósa és tudatlana. A kinek elég fogékony az agyveleje, hogy mindazok a bélyegek összesen bényomást tehessenek reá, az kétségkivül szerencsés, de azokat sem szükség sajnálni, a kikre csak némelyikök tesz bényomást, csakhogy elég erős legyen őt elhitetni.

„A bélyegek legelsőjét, legfontosabbikát, a legbiztosabbikát a tanitmány (doctrina) természetéből hozni ki, t. i. hasznos, szép, szent, igaz, mélységes voltából és minden más tulajdonságából, melyek a legfőbb bölcseség és a legfőbb jóság parancsait birják hirdetni az embereknek. Ez a bélyeg, mint mondám, a legbiztosabb, legcsalhatatlanabb; magában oly bizonyitványt tartalmaz, mely minden mást feleslegessé teszen, de megállapítása (konstatálása) a legbajosabb is; hogy értessék, éreztessék, arra tanulmány, megfontolás, ismeretek, minden oldalról meghányás-vetés kellenek, melyeket csak tanult és okoskodni tudó bölcs emberekben kereshetni.

„A második bélyeg azoknak a jellemén nyugszik, kiket Isten az ő beszédének kijelentésére választott, szentségök, igazmondóságuk, igazságos voltuk, tiszta és feddhetetlen erkölcseik, eszök, elmésségek, tudásuk, eszélyességök, mindezek oly becsülést igénylő mutatók, melyeknek egyesülte, ha ellenkezővel nincs vegyülve, mellettök szóló teljes bizonyitmány és erősíti, hogy ők embereket meghaladó lények. Ez a béyeg hatja meg kiváltképpen a jó és őszinte embereket, a kik a hol igazságot (iustitia) látnak, ott mindenütt igazat (veritas) látnak és Isten szavát csak az erény szájából hallják. Ennek a bélyegnek is meg van a maga bizonyossága, de az sem lehetetlen, hogy csal, és éppen nem csuda, hogy egy ámitó reá szedi a becsületes embereket, sem az, hogy becsületes ember sugallásnak hitt szent buzgóságától elragadva, maga magát szedi rá. [1])

„Isten küldötteinek harmadik bélyege, a kiszivárgása (v. kifolyása) az isteni hatalomnak, mely a benne részesültek akarata szerint akaszthatja el vagy változtathatja meg a természet folyamatát. Ez a bélyeg kétségen kivül a legfényesebb, leghatásosabb, legtüntetőbb a három között, és magát rögtöni és érzékelhető foganataival jelölvén, a legkevesebb vizsgálást és vitatást látszik követelni: annálfogva ez a bélyeg ragadja meg kiváltképpen a népet, mint a mely húzamos okoskodásra, lassu és biztos figyelésre nem alkalmas és ér-

[1]) Körülbelől ily színben tünteti fel Jézust a magát philosophusnak követelő Renan, Jézus élete czímű hires művében.

zékeinek örökös rabszolgája. De éppen az teszi ezt a bélyeget kétes jelentésüvé, mint majd ki fogom mutatni; azonban, ha bényomást tesz azokra, a kiknek szánva van, mit bánják ők, vajon csupán látszatos-e vagy valódi. Ezt a különbséget nem birják tenni és igy kisül, hogy csak helyesen okoskodóknak lehet szilárd és biztos hitök; de az isteni jóság elnézéssel van a köznép gyarlóságai iránt és megenged neki való bizonyitmányokat is.

„Ezek a bélyegek a bizonyitmányai azok tekintélyének, a kikben felleljük; ezek az okai, hogy kötelesek vagyunk nekik hinni. Ha az megesett, bizomásuk igaz volta meg van állapítva: ők joggal és hatalommal járhatnak el, mint Isten küldöttei. A bizonyitmányok eszközül szolgálnak, a czél a tanitmányban vetett hit. Ha egyszer el van fogadva a tanitmány, a bizonyitmányok száma és válogatása feletti vetekedés merő haszontalanság és ha egyetlen egy közzülök elhitet, mást akarni velem elfogadtatni sikertelen törekvés. Legalább nevetséges lenne azt vitatni, hogy valaki nem hiszi a mit mond hogy hiszen, csak azért, hogy ő nem azokból az okokból hiszi, a mikből mi mondjuk hogy hisszük.

Ezek, azt hiszem, elvitázhatatlan elvek, menjünk az alkalmazásukra. „Én (Rousseau) kereszténynek vallom magamat, üldözőim azt mondják, hogy nem vagyok az. Hogy nem vagyok keresztény, azzal bizonyitják, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről. Azt meg, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről, azzal bizonyitják, hogy nem hiszem a csudatételeket.

„De hogy a következtetés helyes legyen, kettő közzül egyik valamelyik kivántatik meg: vagy az, hogy csupán csak a csudatételek szolgáljanak bizonyitmányul a kijelentésnek, vagy pedig az, hogy én a többieket sem tartom érvényeseknek.

Az utóbbi állítást, mint a fölebbiekben látszik, méltán tagadja Rousseau, a ki egy előbbi munkájára hivatkozik. Az előbbire pedig azt állítja, hogy a csudatételek nem csak nem egyedül való bizonyitmányai, hanem általában nem is bizonyitmányai a Kijelentésnek. És állítását imígy támogatja:

„Miképp engedhetném meg bizonyitmányúl azt, a mit Jézus maga sem tartott annak, sőt világosan el is útasította.

„Elsőben ő nem csudatételekkel, hanem prédikálással hirdette magát. Vetekedett már 12 éves korában a templomban a doktorokkal, hol kérdezve őket, hol bámulatra gerjesztve a maga feleletei bölcseségével. E volt működése kezdete, a mint nyilvánitá is anyjának és

Józsefnek. [1]) A vidéken, mielőtt bármi csudát tett volna, kezdé prédikálni a népeknek a mennyek országa eljöttét. [2]) És már tanitványokat gyüjtött volt, mikor még semmi jellel nem igazolta vala magát előttük; mert hiszen Kánában kezdett csudát tenni és „hivének benne az ő tanítványai." [3])

„Azután is többnyire csak különös alkalmakkor tett csudákat, melyekre nem igényelt nyilvános tanubizonyságot, czélja is annyira nem volt az ő hatalma fitogtatása, hogy valahányszor e végett kérték reá, mindig megtagadta teljesitését. Olvassák meg egész élte történelmét, hallgassák meg főképp saját nyilatkozatát: oly döntő az, hogy semmit sem fognak ellene szólhatni.

„Pályáján jókora nagyot haladott volt, mikor a doktorok (irástudók és farizeusok) látván, hogy ő egészen próféta módjára viselkedik köztük, jónak tarták jelt kérdeni tőle." [4])

Mit kell vala kegyetek véleménye szerint, hogy feleljen reá Jézus? — Jelt kértek tőlem? Ott van száz. Azt hiszik, úgy jöttem közitekbe Messiásnak hirdetni magamat, hogy ne kezdjek tanubizonyságokat szerezni magamnak, mintha arra akartalak volna kénszeríteni, hogy engem félreismerjetek és önkéntelen tévedjetek bennem? Dehogy! Kána, a százados, a bélpoklos, a vakok, az inaszakadtak, a kenyerek megsokasítása, egész Galilaea, egész Judaea mellettem tanuskodik. Azok az én jeleim. Mit teszitek magatokat, mintha nem látnátok?

„Ilyes felelet helyett, a mit nem adott, ime mit adott:

„A gonosz és parázna nemzetség jelt keres és jel nem adatik neki, hanem csak a Jónás próféta jele... És elhagyván őket, elmene.[5])

„Ime, miképp kárhoztatja a csudajelekbe való bőszülést és miképp bánik el azokkal, a kik olyakat kivánnak tőle. És az nem egyszer, hanem többször történik. Üldözőim rendszerében az igen igazságos (legitimus) kivánság vala, miért szídta le tehát Jézus, a kik kivánták?

„Aztán kinek higyünk inkább? Azoknak-é, a kik azt állítják, hogy ha Jézus csudatételeit a Kijelentést bizonyitó jeleknek nem tart-

---

[1]) Luk. Ev. 2, 46. 47. 49. — [2]) Mát. 4, 17.

[3]) Ján. Ev. 2, 11. — „Nem gondolhatom, hogy valaki Jézus bizomása nyilvános jelei közzé akarja számítani az ördög kisértését és a negyvennapi böjtölést. (R. jegyzése.)

[4]) Mát. 16, 1. — Márk. 8, 11.

[5]) Márk. 8. 12. — Mát. 16, 1—4.

juk, annyi mintha nem akarnánk semmit tudni a felől, vagy Jézusnak magának, a ki kimondja, hogy neki nincs adnivaló jele?"

Ezután azt a kérdést vitatja R. a művében, mit jelent az idézett szavakban a Jónás emlegetése? Azt állitja R., hogy más emlegetésekben kell értelmét keresni, u. m. „A Ninivébeliek feltámadnak az itéletben e nemzetséggel együtt és kárhoztatják ezt, mert ők penitencziát tartottak a Jónás prédikálására; és ime nagyobb van itt Jónásnál. [1]) Szint ezt mondja Jézus Lukács ev. szerint is, megelőzve ezzel: „A Déli királyné (Sába) feltámad az itéletben e nemzetség férfiaival és kárhoztatja őket; mert ő eljött a földnek utolsó határairól a Salamon bölcseségét hallgatni és imé nagyobb vagyon itt Salamonnál." [2]) Úgyhogy csak a prédikáló Jónáshoz hasonlítja magát Jézus a felhozott helyen és a hallgató Ninivébeliek s a hallani nem akaró Doktorok közti különbséget emeli ki. Aztán imígy folytatja R. az érvelését;

„Ellenfeleim azonban nem tágítnak és azt erősitik, hogy egy harmadik helynél [3]) ama jelt Jézusnak feltámadására kell magyarázni. Tagadom s azt mondom, hogy legfölebb a halálára. Már pedig egy ember halála nem csuda; még az sem, hogy három nap nyugodván a földben, azután kiveszik onnan. Az idézett helyen egy betü sincs a feltámadásról. Egyébiránt mícsoda bizonyitvány volna az, hogy valaki még éltében oly jellel akarja tanusitani magát, a mely csak halála után fog megtörténhetni. Igy magyarázni, mondhatom, istentelenség.

„Mi több, utoljára is csak arra kell, mint legyőzhetetlen érüre mennünk, hogy a szóban forgó helyen mindjárt elől ki van mondva, kereken, hogy nem adatik jel; nem, éppen semmi sem. Ezzel hát az a harmadik hely sem ellenkezhetik. Akárhogy legyen azonban, Jézusnak saját tanuskodása szerint bizonyitva marad, hogy ha tett is életében csudát, nem tette bizomása jele gyanánt.

„Valahányszor a Zsidók afféle bizonyitmányokat sürgettek, mindig megvetéssel útasitotta el őket és soha sem méltóztatott kielégiteni kivánságokat. Ha jeleket és csudákat nem láttok,

---

[1]) Mát 12, 14.

[2]) Luk. ev. 11, 32.

[3]) „A mint Jónás a czethal hasában három nap és három éjjel volt, úgy lesz az ember fia a föld szivében három nap és három éjjel." Mát. 12, 40. — Bátor vagyok megjegyezni, hogy pénteken estétől vasárnap reggelig nem telhetett el három nap és három éjjel. Csak azt akarom vele kitüntetni, hogy az olyan példálózásokban nem veszik szorosan a részleteket és nem lehet minden közönséges vonásból hímet varrni. Br.

nem hisztek, igy szóla annak, a ki kérte, hogy gyógyitsa meg a fiát.[1]) Igy beszél-é az, a ki csudákat bizonyitmányokul akar szolgáltatni?

„Másszor meg mondák neki a Zsidók: Micsoda jelt cselekszel tehát te, hogy lássuk és hidjük néked mit cselekszel?[2]) Erre sem meg nem piritja őket Jézus a kérdésökért, se nem tesz csudát, se nem oktatja az eddig tettek felől, hanem elégnek tartja feleletül azt, hogy az égi kenyérrel példálódzik, a mely felelet nem hogy új tanitványokat szerzett volna neki, hanem a voltak közül is sokan hátra állának és nem járának vele.[3]) Az odahagyás oly tömeges volt, hogy a Mester a tizenkettőtől is azt kérdé: Hát ti is elakartok-é menni?[4]) Ugy látszik nem akarta megmarasztani azokat, a kiket csak csudatételekkel tarthatott meg.

„A Zsidók égi jelt kértek. Igazuk volt a maguk nézete szerint. Az a jel, mely nekik a Messiás jövetelét bizonyitsa, nem lehetett eléggé szembetünő, eléggé döntő, minden gyanut eléggé elhárító, elég szemmel tanusitott; nekik csudatevő Messiás kellett. De Jézus azt mondá: „Nem úgy jő el az Isten országa, hogy valaki tudhassa."[5]) Nem verseng, se nem kiált, se nem hallja senki az utczán az ő szavát.[6]) Mindez nem olyan nemü, mintha csudák mutogatása volna, nem is tüzte ő azt ki cselekvényeinek czélul és nem mívelte oly készületekkel, sem oly hatalmaskodással, a milyennel a végett kellett volna, hogy igazi jeleknek bizonyitsa; mert olyak gyanánt maga sem adta ki. Sőt a betegeknek, a kiket gyógyitott, az inaszakadtaknak a kiket lábra állitott, a vakoknak a kiket látókká tett, azt szokta mondani: Lássátok, hogy senki meg ne tudja,[7]) mintha félt volna attól, hogy híre legyen csudatevő erejének.

„Mindez természetesnek és világosnak fog látszani, ha meggondoljuk, hogy a Zsidók oly bizonyitmányt kivántak, a milyet Jézus nem akart nekik szolgáltatni. Az ő csudatételeinek a hit támasztása és erősitése nem hogy czélja lett volna, hanem ellenkezőleg a hitet követelte előre, mielőtt megtette volna a csudát. Hisz éppen hazájában tett igen keveset, mint az Evangélista mondja: az ő (hazafiai)

---

[1]) Ján. ev. 4, 48.
[2]) Ján. ev. 6, 30.
[3]) Ján. ev. 6, 67. — [4]) U. o. 6, 68.
[5]) Luk. ev. 17, 20. — [6]) Mát. 12, 19.
[7]) Márk. 1, 44. — Mát. 8, 4. („Lásd, senkinek ne mond." [Káldi.])

hitlenségek miatt.[1]) Hogy hogy? Hisz éppen hitlenségök miatt kellett volna, hogy meggyőzze őket a csudákkal, ha a lett volna a czélja velök! ámde nem a volt. Csudái csupán csak jóság, irgalmasság, jótékonyság mivei voltak, melyeket Jézus barátjai és bennehivők kedviért cselekedett; és az ilyekről mondá, hogy bizonyságot tesznek felőle.[2]) Cselekedetei inkább jelölték azt, hogy hatalmában van jót tenni, sem mint azt, hogy bámitni akarna, azok inkább erények — mint maga is nevezé[3]) — mint csudák voltak.

„Tehát maga a szt. Irás tanusága szerint, Jézus bizomásában a hitre nem oly szükséges jelek a csudák, hogy nálok nélkül is ne lehetnének hivők. Mi meg lévén mutatva, most már azt mutatom meg, — irja R. — hogy a csudák nem szolgáltathatnak csalhatatlan és az emberektől megitélhető jelt.

„A csuda egy különős tény, az isteni hatalomnak közetlen cselekménye, a természet rendének érzékelhető megváltoztatása és látnivaló kivétel a természet törvényei alól.

Az igy értelmezett fogalom — folytatja R. — két kérdést tol elénk. 1. Tehet-é Isten csudát. 2. Akar-é tenni. Az elsőbbre ha ki azt felelné, hogy „nem" tébolydába kellene — azt mondja — zárni. A másodikra pedig ki merné biztatni magát, hogy elméletileg megtudna felelni? Tehát csak a tényekből kellene eldöntenie, de az lehetetlen. Mert ha valaki azzal állana elé, hogy ő csudát látott, hinne-é valaki a szavának? R. azt mondja, hogy ő nem, ha ezeren állitnák is. És hitetlenségét imígy igazolja:

„Minthogy egy csuda kivétel a természet törvényei alól, hogy annak itélhessük, ismernünk kell azokat a törvényeket és hogy biztosan itélhessük annak, mindnyájokat kell ismernünk. Mert csak egy is, melyet nem ismernénk, a látók előtt ismeretlen esetekben megváltoztathatná az ismertek hatását. Tehát a ki azt állitja, hogy e vagy ama tény csuda, azzal azt is állitja, hogy ő a természetnek minden törvényét ismeri és tudja, hogy az a tény kivétel alóluk!

„Ha ki azzal kérkedik, hogy csudákat tesz, csak annyit lehet neki megengedni, hogy nagyon rendkivüli dolgokat visz véghez. De tagadja-é valaki, hogy történnek rendkivüli dolgok a világon?"

E helyt R. egy rakás physikai, kimiai stb. jelenséget beszél el, melyeket újabbakkal, meg aztán fakirok, spiritisták, médiumok, hyp-

[1]) Mát. 13, 58.
[2]) Ján. ev. 10, 25.
[3]) 161. a U. o. 2, 32, 33.

notisták mutatványaival tetemesen megszaporithatni, és mindnyájokból az a végtanuság, hogy a ki azokat az inkább vagy kevésbé hitelesitett tényeket kimagyarázni nem birja, a természet rendjével ellenkezőknek, tehát csudáknak tartja."

„Minden eddigiekből azt következtetem, hogy a legjobban tanusitott tények, ha minden körülményeikkel egyetemben meg is engedjük, nem bizonyítanak semmit. A természettörvények mezején történő s valószinüen történendő folytonos felfedezések, az iparnak mult, jelen és jövendő haladása, a lehetőség rovata határain untalan tágitanak, úgy hogy mi azokat a határokat nem ismerjük. Már pedig a csudának, hogy valójában az legyen, azokon túl kell hágni. Szóval, legyenek, ne legyenek csudák, a bölcs egy tényről sem bizonyosodhatik meg, hogy az-é vagy nem az!

„De látok még egy lehetetlenséget. Engedjük meg, hogy vannak igazi csudatételek; mit használ ha hamisak is vannak? Hogy kegyes füleket ne sértsek, más kifejezést választok s az utóbbiakat szemfényvesztéseknek (prestige) nevezem. Csak ne feledjük, hogy szemfényvesztést csudától nem lehet megkülönböztetni.

„Az előbbieket azon tekintély tanusitja, a mely az utóbbiakat és azon tekintély bizonyitja azt is, hogy egyikök látszata nem különbözik a másikokétól. Honnan tudni hát, melyik másik? És mit bizonyithat a csuda, ha az, a ki látja, a dologból vett biztos jelnél fogva nem birja megkülönböztetni. Isten dolga-é vagy az ördögé? Egy második csuda kellene arra, hogy az elsőt tanusitsa.

„Midőn Áron elvetette Faraó előtt a veszszejét és kigyóvá változott, az Egyiptomi bűbájosak is elvetették a vesszeiket s ezek is kigyókká változtak. A szt. Irás semmi különbséget nem tesz a két rendbeli látszat közt. Igaz, hogy az Áron kigyója elnyelé a bűbájosokét, de abból Faraó csak azt következtethette, hogy Áron jobban érti a mesterségét, mint az Égyiptomiak.

Több ily példát is hoz fel R. hasonló következtetésekkel és végre magára Jézusra hivatkozik, mint a ki (Máté 24, 24. szerint)[1]) világosan kimondja, hogy „támadnak hamis krisztusok és hamis próféták, és nagy jeleket és nagy csudákat tesznek, úgy hogy tévelygésbe vitessenek még a választottak is." Semmi kétség tehát utóvégre abban, hogy az igaz és hamis jeleket magukra mint tényeket egymástól megkülönböztetni nem lehet. Ha bizonyitnak, egyformán bizonyitmányai az igaz és hamis tudománynak, de külön egyiknek sem.

---

[1]) Igy Márk. 13, 22. is..

Tehát sem proféczia sem csuda Jézusnak istenvoltát nem bizonyitván, mindent összevéve e tanitmány pártolói akár közetlen, akár közbenjáró, akár egyenes, akár oldalas okoskodása a vitatott állitás igazsága felől csak azt győzheti meg, a ki már előre elfogulva hiszi. Mi pedig, el nem fogultak, a józan okosság szavára hajtva kötelesek vagyunk a szóba vett két állitás közül azt vallani, hogy „Jézus nem isten!"

De van még egy oldala a dolognak, melyre hallgatóimat figyeltetnem kell. Mind a görög, mind a brahman mythologiában, melyek bármely nevetségeseknek és mások előtt kárhozatosaknak láttassanak, nagyon sokáig szolgáltak és részint szolgálnak hitvallásul emberek millióinak és így az emberi nem erkölcsi mivelődésében eléggé nem méltányolható fontos fokozat képét viselik, nem egy példáját olvassuk annak, hogy egy vagy más Isten emberi alakot öltött s ebben élt egy ideig a földön.[1] Ennek az átváltozásnak az indusok theologiája avatára (alászállás) külön nevet adott. Az alászállás gyakran felsőbb hatalom parancsára és többnyire büntetés gyanánt történt és degradálás, lealázás, alacsonyitás volt. Ezt a mellékfogalmat a keresztény avatará-tól nem lehet eltávoztatni s azok, a kik Krisztus eredeti istenségét állitják, nem is birják semmi csürés csavarással eltávoztatni; a mi felfogásunk pedig közeledni sem engedi. Mi azt gondoljuk, hogy egy Isten küldötte, egy erkölcsileg tökélyes, egy tökélyes erkölcsöt, Isten országát, hirdető és tanitmányáért üldözést, kinzást, halált szenvedett ember buzgóbb hálát, mélyebb tiszteletet érdemel, igényel, élvez egész az imádás határáig (usque ad aras) mint egy deválvált, s az egész emberfaj büneivel terhelt isten! És ha mi a keresztény vallás szerzőjét az elsőbb s nem eme második jellemében tiszteljük, minden esetben Krisztust tiszteljük és tanitmányait hive, követve, vallva, az ő nevéről éppen oly jogosan nevezhetjük magunkat christianusoknak, szabadon magyarositva, keresztényeknek, mint (kőhöz legyen mérve) a kantianerek nevezik magukat a critikus philosophuséról.

Ha a többi felekezetek nem akarják megengedni, lelkök rajta. Csak azt jegyzem meg, hogy a római katholikusok, ha teszik, legalább következetesek, de az úgynevezett protestánsok, elvök megtagadása nélkül nem mondhatják fel az atyafiságot az unitáriusoknak.

Dr. Brassai Sámuel.

---

[1]) Példák Apolló, Krsna, Visnu.

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— X. szám. 1893. —

FELOLVASÁSOK.

2-IK KÖTET, 2-IK FÜZET.

MELYIK AZ IGAZI TUDOMÁNY?

IRTA:

Dr. Brassai Sámuel.

(*Különlenyomat a Keresztény Magvető XXVIII. évf 2. füzetéből.*)

Bolti ára 10 kr.

(50 PÉLDÁNY EGYSZERRE MEGRENDELVE BÉRMENTESEN KÜLDETIK.)

KOLOZSVÁRT,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGÁR) KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1893.

Melyik az igazi tudomány?

II. értekezés.

Vallás és Phosopilhia.

Hogy közbeszőtt magyarázatok nélkül érthető legyen, a mit mondani szándékszom, kénytelen vagyok arra a 12 pontra hivatkozni, a melyet a K. Magvető XXII. évf. 6. füzetében „Melyik az igazi tudomány“ czimü czikkben tettem közzé.

Mindazáltal, nem tehetvén fel, hogy minden hallgatómnak eleven emlékezetében forogjon az idézett czikk, szabadjon ismételni pár pontot kivonatban.

4. Az *én*-nek más szóval: lelkünknek azt a hatóságát, melynél fogva akár testünk, akár a külvilág működésében változást bir okozni *akarat*-nak nevezem; felteszem, hogy más mindenki.

6. Az a mi változást, illetőleg mozgást, idéz elé, *erő*-nek nevezzük. Az akarat tehát *erő*. 8. 9. De *erők* a testi érzelmek, vágyak, indulatok, szenvedélyek is, a melyek mind egymással mind az *akarat*tal számtalanszor küzdenek s a győzelem eredménye a cselekvény, és jelesen az akarat és a testi erők közti küzdelemben, ha az *akarat* győz, eredménye *erkölcsi* cselekvény, sőt határozottabban mondva: *erkölcsileg jó* cselekvény.

10. A mondott küzdelem: *erény* (Virtus) még akkor is, ha egy vagy más okból nem végződik az akarat diadalával.

Az idézett helyen s másutt is nyilvánitott nézeteim összege oly gúlát alkot, a mely erős, mint a „Sion hegye!“ Alapja az, hogy öntudatunk magát és testét és mindkettőjök erejeit teljes bizonysággal ismeri. Tetőpontja: az akarat és testi erők közti küzdelem. De már most az a kérdés, hogy „mi haszna ennek a gúlának?“

Mert nem ismerek fontosabb közmondást ennél: „Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria.“ [1]) Aztán az is meg van irva,

[1]) Ha nincs haszna amit mivelünk, hiába dicsekszünk vele. *Phaedrus* III. 17.

hogy: „Minden fa, a mely jó gyümölcsöt nem terem, kivágattatik és a tűzre vettetik. Annak okáért az ő gyümölcseikről ismeritek meg őket.[1]) Meg kell hát mondanom, milyen az én fám gyümölcse· a gúlám haszna.

Hanem előbb hadd jőjjünk tisztába azzal is, hogy mit értsünk a „haszna“ alatt? A szótárakban a „hasznos“-nak két értelmezését leljük. Egyik szűkebb: „Hasznos az, a mi előnyt vagy nyereséget szerez.“[2]) A másik bővebb:

„Hasznos az, a mi valami czél elérésére szolgál.“[3]) Azt hiszem, egyik ellen sem vétek, midőn kimondom, hogy gúlámnak kettő a haszna. Egyik az. hogy az erőnek csalhatatlanul és közetlenül tudott például akaratunkat v. vágyainkat mutatja fel, mint a melyeknek a természeti úgynevezett erők csak képei és hasonlatosságai. Szóval a *causalitas* metaphysikai kérdése meg van fejtve vele. De főbb és hozzánk tartozó másik haszna gúlámnak az, hogy az erkölcstannak, az ethikának, viszonytalan (absolut) elve van benne megállapitva, úgyszólva, megteremtve. Ez pedig ismétlem az, hogy „az erény, a lelki és testi erők közti küzdelem.“

I.

Tudva van, hogy ilyes elvet oly régi idő óta keresnek, a mily régi a bölcselet (philosophia); nem csak a görög, hanem a héber és indus philosophia is. De hogy valaki még eddig meglelte volna, nem állíthatni. Bizonyságom a kísértmények nagy száma, a minek oka az, hogy minden leleményt a később támadott megkisértő, hibát kapván benne, elégtelennek tartott, egyik a másik állítását hol inkább, hol kevésbbé sikerülten megczáfolta.

Meglehet hát engedni, hogy, ha nekem is valamennyiök ellen kifogásom van, ezennel eléadjam, természet szerint azzal a kötelezettséggel, hogy kifogásaimat érvényesíteni birjam. Azt pedig könnyű teljesíteni, mert mindenik elv ellen csak is egy érvem van, a mi megdöntésökre elégséges; de a czáfolóknak egyike sem használta.

---

[1]) Mát. ev. 7, 19—20 (V. ö. Cic. off. III. 19. 76.) „Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? intelligat nihil, nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum.“

[2]) *Nützlich*, Nutzen habend bringend, besonders einen Vortheil oder Gewinn gewährend. (*Heinsius*. Wörterb. d. deutschen Spr.)

[3]) *Useful*, convenient profitable to any end, conductive or helpful to any purpose.“

„*Utile*. qui sert à quelque chose. (*Littré*. Dict.)

Az én czáfolásom fegyvere az, hogy megvizsgálom, vajon az eddigelé javaslott erkölcsi elvek megfelelnek-é a nevöknek, az *elü* adaequat fogalmának? Csakhogy itt is előbb tisztitnom kell magam előtt az útat, azaz, értelmezését állítnom meg az *elü* fogalmának, a mit biz az erkölcsi elvek szerkesztői nem vettek elég szorosan, és megérték azzal az üres definitioval, hogy „az elv oly vélemény vagy állítás, a melyből következményt húzhatni. [1]) Látnivaló, hogy ezen éppen úgy érthetni pl. azt a mit a syllogismus I. figurájában major propositionak neveznek, mint „elv"-et.

Van pedig ennek hüvebb definitioja is: pl. „A közetlenül bizonyos, meg nem alapítható és alapitás nélkül nem szükölködü itéleteket *elveknek* nevezik. Ezek a bennök kifejezett fogalmak egyszerű, tehát lehozni nem kellő vonatkozásain alapszanak." [2]) Igenis az *elv* elsőt, még pedig *legelsőt* jelent, a melynél elsőbbet képzelni sem lehet. Az utóbbi definitioban kifejezett, az előbbiben hiányzó fogalomjegyet nevezem én röviden „viszonytalanság"-nak (absolutum) s e lesz a próbakő, melyet én az erkölcstannak követelt elvei arany-értékének kipuhatolására használok. Megvizsgálom t. i. sorbavéve mindeniket, hogy szűkölködik-é további magyarázat, lehozatal, vagy bizonyítás nélkül, s a melyik igen, kiteszem a szűrét.

Az erkölcstan elvei elseje a volna, hogy az embert a jó erkölcsre az Isten parancsolata kötelezi. De megvitatásának csak akkor lesz helye, mikor tűzetesen fogom tárgyalni a vallás és bölcselet kölcsönös viszonyát.

Itt, hogy az átnézést teljessé tegyem, csak röviden ismertetem.

Történelmi kijelentését Moyses II. könyvében olvassuk: „És leszálla az Ur a Sinai hegyére ... és felhivá Moysest annak tetejére (19. r., 20. v.). „És szollá az Ur mindezeket a beszédeket": (t. i. a tizparancsolatot).

... „És elvégezvén ezeket a beszédeket, adá az Ur Moysesnek

[1]) *Elv*, ismerettő, kútfő, melyből valami eszmét merítünk. (M. Ny. Szót.)

Grundsatz, ein Satz, der zum Grunde liegt, für . . . andere Sätze. (Heinsius Wört. d. Spr.)

Principle, original postulate; first position, from which others are deduced. (Johnson, Dictionn.)

Principe. (Terme de philosophie). Opinion, proposition que l' esprit admet comme point de départ. (Littré. Dict.)

[2]) Unmittelbar gewisse, der Begründung weder fähige noch bedürftige Urtheile heissen *Grundsätze*. Sie beruhen auf einfachen, daher nicht abzuleitenden Beziehungen zwischen den in ihnen enthaltenen Begriffen. (Drobisch, Logik. §. 129.)

a Sinai hegyen, a bizonyságnak az Isten ujjával iratott két kőtábláját. (31. r. 18. v.)

Szóval: Jézus Sirák fia, (a kinek szerzeményét, „Prédicatzios könyvét," hogy miért küszöbölték ki a reformatorok a kanonikusok közül, nem tudnám kitalálni) imigy irja meg: „Minden bölcseség Ur Istentől vagyon, és ő véle volt mindenkor és az idő előtt való ... A bölcseségnek teljes volta az Istent félni." (1. r. 1—20. v.) — Ide vonhatjuk Krisztus szavát is: „Keressétek először az Isten országát és annak igazságát, és hozzá adatnak néktek mindezek" (t. i. a testi élet megkivántatói.)

Ezt hát mellőzve vegyük elé a bölcselők elveit. Itt azonban az a kis baj mutatkozik, hogy munkáikban nem mindig leljük elveiket röviden és szabatosan kimondva, hanem szétszórt és részletes tárgyalásaikból következtetve kell formulázni. De ha én teszem ezt, vád alá jöhetnék, mintha úgy szerkeszteném, hogy aztán hibát kereshessek bennök. Ennélfogva egy philosophiai szótár (*Fr. Kirchner-'s* Wörterbuch der philosophisen Grundbegriffe) száraz lajstromából irom ki adataimat. E szerint Platonnal kezdjük, a kinek főelve ez: „Törekedj Istenhez hasonló lenni!"

No már, van-é emberi lélek, a mely adott esetben kitalálhassa abból és eldönthesse, miképp cselekedjék? Lám, azt kellene előbb kitanulnia, hogy miféle istenhez kelljen hasonlónak lennie? A Plato istenei Zeus, Herà, Ares, Hermes, Aphrodite, szóval az Olympus lakói valának. Ezeknek a mythologiából ismeretes tettei nagyobbrészéről pedig bizony nem akarhatta Platon, hogy példákul szolgáljanak az emberi erkölcsöknek. Egy philosophiai istent kell hát feltennünk, a milyet széltiben emlegetnek az ó-kor bölcselői. Ámde ez csinált fogalom, egy képzelt lény, philosophusok (nem *minden philosophus*) hite tárgya, a melynek, vagy a kinek cselekvényeit, erkölcsét előbb tudnia, ismernie kell, hogy aztán a magáéit hozzájok szabhassa az ember. Ettől függvén az idézett elv értése, viszonytalannak nem tarthatni.

Aristoteles elve: „Törekedj boldog lenni!" Itt megint az a kérdés tolakodik elénk, hogy miben áll az a boldogság, a melyre törekednünk kell? Ennek meghatározásától függ az elü törvényes és kötelező volta. Annak okáért ez sem viszonytalan. De számba kell venni azt is, hogy a „boldogság" kérdése szint oly régi, mint a *Summum bonum*, illetőleg az erkölcsi elv kérdése s a feleletek reá különbözőbbek, mint a philosophiai iskolák és rendszerek; döntő vagy kifogásnak helyet nem adó pedig egy sincs köztök.

Tárgyalja ugyan Aristoteles az erénynek egy más criteriumát: úgymint két ellenkező kihágás közt közép eljárást, mely sok esetben talál és érvényes; de még számosabbak a kivételek. Mint elü tehát vitatást nem érdemel.

Tovább haladván a Stoikusokhoz érkezünk. Korábban az volt az elvök, hogy „élj a természettel megegyezőleg." A későbbi stoikusok azonban megtoldva imigy módosították: „élj magaddal és a természettel megegyezőleg." Alkalmazása mindenesetre attól függ, kogy tudjuk mit jelent ez a szó: természet? és ennélfogva ezen elü viszonytalanságáról szó sem lehet. De szükséges megjegyeznem azt, hogy az elv utóbbi kifejezésében ellenmondást látok. A természet eljárása csak egy és állandó, az egyének természetei pedig különbözők és mind a kettőnek egyszerre eleget tenni, két urnak szolgálni, lehetetlen. Más ellenmondás megint az, hogy a természetben, akárhogy értsük, szenvedélyek (passio) működnek, a stoikus bölcselőnek pedig főerénye a szenvedélytelenség (apathia), a mit a természet szerinti élettel nem lehet megegyeztetni. Azért tartám szükségesnek megjegyezni, mivel a philosophia történelme irói ezt a két ellenmondást kimutatni tudtomra nem szokták.

Az „apathia" szóval az Epikureusok, a stoikusok ellenlábasai is élnek elvök kifejezésében, a mely ez: „Törekvésed czélja a gyönyörüség, azaz a testi és lelki apathia legyen." Csakhogy ez a szó náluk nem szenvedélytelenséget, hanem szenvedéstelenséget vagyis fájdalmatlanságot jelent. Az elü megértése és követhetése tehát a gyönyörüségnek akár általános, akár fölebbi megszorított értelmében való előleges megvizsgálását igényeli, hogy igazi mivoltát és miben létét megtudhassuk. Az elv ettől függ, következőleg nem viszonytalan. Azt nem számítva, hogy ama vizsgálatnak eredménye is nagyon kétes, mert a vélemények nagyon, de nagyon szétágazók.

Az ó-kort elhagyván, a középkort kellene elévennünk. De minthogy ebben az időszakban a philosophia csak a theologia szolgálójaként (ancilla theologiae) szerepel, önként érthető, hogy független vagy viszonytalan elvet azon kor philosophusai annál kevésbbé állithattak, hogy mindnyájan az Aristoteles szavaira esküdtek (t. i. úgy a hogy ők értették és a theologia világánál vagy homályánál magyarázták.)

Az új-korban legelől is a méltatlanul roszhirű Spinozával találkozunk, a ki szerint: „a legmagasabb erény az Istennek, azaz a véghetetlennek (infinitum) ismerése, következőleg szeretése; mert a szeretet abban áll, hogy az ismeret jól esik az embernek" E szépen hangzik, de hogy megérthessük, előbb a pantheismus szövevényes

rendszerét kellene megismernünk és megszeretnünk. És ettől függvén Spinoza elve, nem viszonytalan.

De biz,' a Spinoza hatalmas ellenfeléjé a Leibnitzé is: „Tökéletességre törekedj!" csak olyan. Ezt az elvet Wolf a Leibnitz némileg módosított philosophiájának rendszerezője és népszerüsítője formulázta. Világos, hogy érvényessége a tökéletesség fogalma meghatározásától függ, a mi, a mily könnyü alkalmazott és adott esetekben, éppen oly bajos, sőt alig lehetséges általánosságban. Ennél fogva kimondjuk bátran erről az elüről is, hogy nem viszonytalan.

A Shaftesbury elvével, mely szerint az igazi önzés (önszeretet) volna a „bölcseség tetőpontja," könnyen elbánunk. Mert hogy melyik arra a tetőpontra vezető „igazi" út, azt ha megmondja s tőle telhetőleg meg is bizonyítja Shaftesbury, az elve maga nem mondja, hanem csak vonatkozik reá; tehát szembetűnőleg viszonyos.

Mindeniktől voltaképp különbözik és sajátnemü az u. n. Scot philosophiai iskola elve, mely szerint a „jóságos cselekedetek" (erények) forrása egy eddigelé a psychologiában nem ismert vagy legalább nem tárgyalt „erkölcsi érzék" (moral sens) volna. Mindenek előtt ennek, mint érzéknek létezéséről, mi és minemü voltáról kell értesülnünk, [1]) a mire az elü: „Cselekedjél erkölcsi érzéked szerint," csak nevénél fogva vonatkozik, tehát bizony nem viszonytalan.

Az „erkölcsi érzék" még megfogható valami, de hogy a Kant „kategorischer imperativ"-ja mi, titok előttem. Lefordítani se tudom elvének ezt a czimét, hanem magával az elüvel megpróbálkozom, nem állván jót helyességéről: „Oly egyéni eltökéllés szerint cselekedjél, a melyről azt akarhatod, hogy általános törvénynyé váljék. [2]) Minthogy az egyéni eltökéllés (Maxima), ugyancsak Kant szerint, oly alanyias szabály, a mely az egyén érdekén alapul [3]) méltán kérdhetni: mi jogosítja az egyént arra, hogy maximáját „általános törvény'

---

[1]) *Littré* a positiv philosophia hive, így akarja azt a müszót igazolni: „Sens moral, synonyme de conscience." (Más neve a lelkiismeretnek.) De nem hiszem, hogy elismerték volna ezt a synonymiát a Scot philosophusok.

[2]) „Handle nur nach derjenigen Maxime, durch die du zugleich wollen kannst, dass sie ein allgemeines Gesetz werde." (Grundlegung zur Metaphys. der Sitten. Hartensten kiad. 43 l.)

[3]) „*Maxime* ist ein Subjectiver Grundsatz, der also nicht objectiv gültig ist, sondern auf einem Interesse des Subjects zum praktischen Princip dienen würde, wenn Vernunft volle Gewalt über das Begehrungsvermögen hätte, ist das praktische Gesetz." (Grundleg. 10 l.)

A „prakt. Gesetz." a „kategorischer Imperativ;" a „praktische Vernunft" az, a mit én akaratnak nevezek. A Kant „Wollen"-je nem az!

rangjára méltassa, vagy akarja emelni? Erre feleletet tőle nem kapunk; holott attól függ a követelt elü törvényes volta. Annál fogva kénytelen vagyok a „kategorischer Imperativ"-et is a viszonytalanok rovatából kiküszöbölni.

Ezt az elvet a Kánt iskolájához hiven ragaszkodó tanitványok szóról-szóra megtartották és vallották, de nem ám a kirugó Pseudokantianusok, hanem mindnyájok újat alkotott.

Fichte, a jelesbek egyike, a szabadság és hazafiság szószólója, az erkölcsi elvet imigy formulázza: „Cselekedj szabadon és öntevékenységgel." [1]) A szabadság 1001 értelmezései közül hogy melyikre vonatkozik az itt idézett fogalom, azt a Fichte egész tudománytanából [2]) kell kipuhatolni; már pedig elve csak abból kap értelmet és ahoz viszonylik. Szintén azt mondják: Schelling („Cselekedjél úgy, mint szabad egyén") [3]) és Hegel („Az erkölcsiség a szabadságnak a meglevő világgá és az öntudat természetévé vált fogalma,") [4]) csak más szavakkal, ennélfogva itéletem ezekről is azon az.

Schleiermacher elve: „Tedd a természetet az ész szervévé és jelképévé" [5]) és a Hartmanné: „Az erkölcsiség a szenvedés megröviditése és az Isten megváltó útján való együttműködés," [6]) annyi felé vonatkoznak s annyi magyarázatot igényelnek, hogy viszonytalanságukról szó sem lehet. Nem feledkezhetem el Schopenhauerről se, a ki magát Kantianusnak vallotta, jóllehet — szerintem — csak „vékony czérna" köti össze illető tanaikat. Ő a jóságos cselekedeteket, a mely kifejezés régi íróinknál és egyházi nyelven „erény"-t jelent, emettől megkülönböztette s a kettőjökre két, különböző elvet állított. Az utóbbira ezt: „Tagadd meg az élni akarást," [7]) vagy érthetőbben mondva: ne vágyjál élni! De azért még sem szabad az embernek életét kioltani, a mit világosan kimond, hanem szabad ám, a mit nem mond, hanem tárgyalásából s életéből lehet következtetni, az élethez való kedvet gyönyörüségei élvezetével táplálni; hihetőleg hogy annál tetemesebb legyen az élet-vágy elfojtása erénye. A jósá-

---

[1]) Handle frei und selbstthätig.

[2]) Wissenschaftslehre, a neve F. philosophiai rendszerének.

[3]) Handle als freies Individuum.

[4]) Die Gittlichkeit ist zur vorhandenen Welt und zur Natur des Selbst bewusstseins gewordene Begriff der Freiheit.

[5]) Mache die Natur zum Organ und Symbol der Vernunft.

[6]) Sittlichkeit ist die Mitarbeit an der Abkürzung des Leidens und Erlősungsweges Gottes. — Fordításomról nem állok jót, mert nem tudom construálni az eredetit.

[7]) Verneine den Willen zum Leben.

gos cselekvények forrása, az erkölcsiség elvéül szolgáló könyörületesség vagy szánakozás.[1])

Mind a két elvet alkotó fogalmak elemzést és vitatást igényelnek, a két elü pedig hogy minő kapcsolatban van egyik a másikkal, kitanulni való és így sem külön, sem együtt nem viszonytalanok.

Az „utilitarismus," mely a jelen száz év elején Angliában keletkezett és ott számlált legtöbb hivet, mint neve hozza magával, a *haszon* tana. Elve az, hogy a cselekvény értékét az eszközölte haszon határozza meg; mértéke pedig az, hogy minél többnek szerezzen hasznot. Mélyebben nem ereszkedem belé, mert már az a körülmény, hogy a „haszon" kérdéses fogalmára támaszkodik, megfosztja a viszonytalanság jellemétől.

Még csak egy rendszert tartok említendőnek: a „determinismus"-t. Ez azt hirdeti, hogy minden emberi cselekvény anyagi vagy határozottabban mondva, physiologiai okok eredménye. Mert az ember a természet gyermeke lévén, a természet törvényeinek van kifogás nélkül alája vetve. Ezek a törvények az akaratot, mint oly erőt, mely a természet erejeivel szembeszállhatna, nem ismerik, s a cselekvények forrásai csupán csak a vágyak és hajlamok különbféle kapcsolatai. Ez elég tisztán és érthetőleg van mondva s a viszonytalanság vádja nem is érinti. De én velök nem vitatkozhatom, sem elvöket a magaméval össze nem vethetem. Mert a mi positiv és tetties van állításukban, t. i. hogy a testi vágyak magokra is okozhatnak cselekvényeket, sőt hogy a cselekvények legnagyobb része ilynemű és természetű, azt nekik megengedem és magam is azt tartom. De ha ez tény, az is az, a miben ellenkezünk, u. m. az akarat léte, s ebben én előnyben vagyok; mert ténynek nem létét megbizonyítani nem lehet, hanemha úgy, mint az egykori tolvaj, a kinek azt mondván a biró, hogy két tanú látta, hogy lopott, ő százat igért állítani, a ki nem látta, hogy ő lopott. A hasonlat sánta, mondják a deterministák, mert én oly tanukra hivatkozom, a kikben meg kell lenni, ha általában létez, az akaratnak és nem egyre fogunk találni, a ki azt vallja, hogy benne nem létezik; ha hát némelyekben nem, azzal az akarat általános léte érvényesen meg van tagadva; ellenben a kik azt vallják, hogy van bennök, azok csak képzelik s magukat ámitják. Ime elmondám legerősebb érvöket és könnyen lerontom. Avagy nincs-é részeges ember, a ki tagadja vétkét? Nincs-é fukar, a ki azt állítja, de hiszi is, hogy ő nem fösvény? Következik-é ezekből, hogy részegség, fösvénység

---

[1]) Mitleid. — Tulajdonképp felebarátunk szenvedéseiben való részvét.

nem létezik? Sőt merem állítani, hogy nem csak az említettekben, hanem minden emberben meg van kisebb-nagyobb mértékben a részegségre, fukarságra való hajlam, ha csak parányi csirájában is. A mi érvöknek második részét illeti, a részegesnek, a fösvénynek nincs semmi hasznuk abban, hogy eltagadják hibájokat, de az akarat nem léte hivése tágas kaput nyít a vágyak garázdálkodásának, a féktelenségnek és elzárja a jobbulásnak még csak kilátását is.

Hadd hasonlítsam össze az idézett elvekkel a magamét is, a melyet fölebb a 8. 9. pontok alatt közlöttem.

Elvemet három fogalom alkotja, a melyeknek mindenike s öszszeállításuk is, határozott, világos értelmü és viszonytalan. Quod probo sic:

1. Az akaratra, mint cselekvények *eredeti* és *független* okára és szülőjére nézve minden gondolkodó és magába szállni tudó ember benső, közetlen tapasztalására hivatkozhatom. Ez az érzés, ha folytonosan nem tart is, ottan-ottan fellebben és ez valódi tény.

2. Szintúgy, sőt sokkal gyakrabban érezzük, hogy cselekvényeinknek, más okai s szülői is vannak, t. i. a testi vágyak.

3. Nemkülönben tanusítja benső tapasztalásunk, hogy a mondott két indok, vagyis mozgató erő egymással ottan-ottan ellenkezik és tusakodik. Azt hiszem, s valószinüen nem egyedül, hogy ez a küzdelem minden ember öntudatában létez és még az elvetemedett embernek is vannak pillanatai, melyekben annak bár sejtelme felvillan.

Az én elvem hát merőben viszonytalan eszméken és tényeken nyugszik és csak annyiban tulajdonítom magaménak, hogy az „akarat és a testi vágyak közti küzdelmet állítom *erény*nek." Hogy elvemből miképp hozzák le az erkölcstan szerkesztői a tudomány szabályait, reájok bizom. Csak két megjegyzésem van. Első az, hogy valameddig a küzdés tart, az erény is tart; a vágyak győzelmével pedig a vétek áll be. De akármelyik győzzön, minthogy bármely tehetségük sikeres működése gyönyörüséggel jár, jól esik a cselekvőnek. A miből következik, hogy a gyönyörűségre erkölcselvet alapítani nem lehet. Második, hogy a közönyös cselekvényeknek is van erköcsi jellemök, melynek meghatározása végett bizvást elfogadhatni az utilítarismus elvét.

4. De eltekintve a viszonytalanság criteriumától, azt is állítom, hogy történelem s élet adatait felkutatva a *valódi erénynek minden példáiban felleljük* az *„akarat és testi vágyak közti küzdelem eszmé-*

jét;" de kisértse meg csak valaki, ha kiállja-é ezt a próbát az elésorolt, „megmért és hiányosoknak talált" elvek bármelyike?

II.

Azt mondhatná valaki ellenem, hogy nagy önhittség azt képzelnem, mintha én azt, a mit a philosophusok, tegyük, harmadfélezer év óta keresnek és nem leltek meg, én feltaláltam.

Megengedem; jóllehet minden bölcselő, a ki új vagy újnak tartott erkölcsi elvet alapított meg, azt hitte kisebb-nagyobb mértékben magáról. Hanem a mi engemet illet, én se nem hittem, se nem mondtam azt. Mert az elveknek, a melyeket idéztem és csak viszonyosság szempontjából tárgyaltam, legnagyobb része azt állítja, a mit az enyim, csakhogy más szavakkal és más-más oldalról vizsgálva az erkölcs-kérdést.

Ezt kutatandó visszamegyek Platonhoz, a kinek Gorgiasában Sokrates Kalliklessel vitatkozván, midőn ez a mellett erősködik, hogy „erény nem erény, de az élet boldogsága abban áll, hogy minél több vágya legyen az embernek s minél több módja kielégítésökre, és az egyén czélja, annak az állapotnak a megszerzése," az öreg bölcselő ezt merőben tagadja s az ember erkölcsi czéljának a vágyak megzabolázását állítja. Ezt pedig küzdelem nélkül nem lehet végrehajtani; tehát Platon szerint a „léleknek küzdeni kell a testtel." Tegyük már a „lélek" helyett az „akaratot" s elveink egyenlősége, sőt úgyszólván azonossága legott kitűnik.

Lássuk már mit ír az ó-korbeli Plutarchos is az „erkölcsi erény"-ről [1]) szóló értekezésében, melyben a bölcselők különböző véleményeit idézve megvitatja: „Azok, a kik úgy fogják fel a dolgot, hogy hol a vágy a főtényező, hol a vágygyal szembeszálló okoskodás, semmit sem különböznek azoktól, a kik azt vélnék, hogy a vadász és a vad nem kettő, hanem azonegy test, a mely változást öltve hol vaddá, hol vadászszá válik. Mert ezek nem látják a mi szembetűnő, amazok pedig saját tudatukat tagadják meg; holott bensőleg érzik, hogy az a dolog nem egynek a változása, hanem kettőnek a meghasonlása és küzdelme." [2]) Megint más helyen: „Kétségtelen, hogy a vágyakra

---

[1]) Plut. Opera Moralia. H. Stephanus kiadása 440 l. D.—452. D.

[2]) *Amyot* fordítását idézem, régies helyesirását modernisalva: Mais ceux qui estiment, que la principale partie d l'âme soit maintenant la cupidite, maintenant le discours (olv. raisonnement) qui s'oppose à la cupidité, ressemblent proprement à ceux qui voudraient dire, que le veneur et la bête sauvage ne fussent pas deux mais un tout seul corps, qui se change tantôt en bête tantôt

nézve létezik a lélekben bizonyos erő érzése és valami önálló, a mi azokkal szembe száll és küzd velök." [1]) És idéznem kell még egy harmadikat is: „Az ember lelke — Platonként — nem egyszerű s egyenlő érzésü, hanem egyik része a gondolkodó és észszerű, melynek az emberen uralkodni, sőt kormányozni illik; a másik magában szenvedélyes és esztelen és tévelygő és rendetlen lévén, felügyelő nélkül szükölködik .... a különbséget köztök kimutatja főképp az elmének és észnek a vágyak és gerjedelmek elleni küzdelme." [2])

Az Eudaemonismus, melyet fölebb Aristoteles neve alatt idéztem, u. m. „Törekedj boldog lenni!" oly üres edény, a melybe mindent lehet tölteni. Szabad legyen hát azt is beléje szerkesztenem, hogy az a küzdelem, melylyel az erényt jellemeztem, sőt a vele gyakran járó szenvedés is, boldogság. A „küzdelem" mondom s nemcsak a vele nyert diadal. Már régen ki van mondva ez abban az állításban, hogy az erény magának a jutalma. Alcmena (Heracles anyja) Plautusnál így nyilatkozik: Az erény a legfőbb jutalom. Az erény mindennél elébb való. Az erényben minden benne foglaltatik. Minden jó meg van ott, a hol az erény létezik." [3]) De hogy a küzdelem már maga is boldogsággal jár, bizonyítják a cynikusok, [4]) a keresztény vértanuk, az Égyiptomi és Indiai áskéták (önkinzók), a fla-

---

en vencur: car, et ceux là en une chose toute evidente ne verraient goutte, et ceux-ci parlent contre leur prepre sentiment, attendu qu'ils sentent réalement et de fâit en eux mêmes, non une mutation d'un en deux, mais une lutte et un cambat de deux l'un contre l'autre. (Plutarque. Amyot ford. 34. lev. G H.)

[1]) Or qu'il y ait en l'âme sentiment d'une telle fermeté et resistance alencantre des cupidités, comme s'il y avait quelque chose qui les cambattit et qui leur fait tête, il est bien évident. (Plutarque.)

[2]) Platon a très bien entendu ..... que l'âme .... n'est point simple ni d'une seule nature, mais a une partie qui est spirituelle et intelligente ore est le discours de la raisan, à laquelle apportient, selon nature; de commander et dominer en l'homme: l'autre est brutale, sensuelle, errante et désordonnée d'elle-même si elle n'est régie et conduite d'ailleurs ..... Or connait-on la difference de l'une et de l'autre en ce principalement, que la partie intelligente resiste bien souvent à la concupiscible et irascible. (Plutarque.)

[3]) Virtus praemium est optimum. Virtus omnibus rebus anteit profecto ..... Virtus omnia in se habet: omnia sunt bana, quem penes est virtus. (Amphytruo. II. 2, 17. 18. 22.)

[4]) Ezt nem érte föl észszel az a lakedaemoni, a ki midőn látta, hogy Diogenes csattogó, fagyos hidegben egy érczszobrot ölelget, azt kérdé tőle „fázik-é s azt a feleletet kapván, hogy „nem", viszonzá: „hát úgy micsoda nagy dolgot mivelsz?" Holott a „nem" azt tette, hogy Diogenes le birta győzni a hideg érzését.

gellansok példái. De mire menjünk oly messze? A végrehajtó zenész midőn egy darab nehézségeivel küzd, órákig ül hangszere mellett és bizony nem türelme, hanem gyönyörüsége tartja ott, mig keze el nem zsibbad. A súlyos, nyűgős, olykor undorító beteg mellett virrasztó, ápoló, vigasztaló apáczát nem csak a mennyország reménye biztatja működésében, hanem valódi élvezet is birja kitartásra. Hát az a honvéd, a ki Budavár falát mászsza, cserélne-é abban a pillanatban állapotot egy bálban tánczoló nyalka legénynyel?

Spinoza és Leibnitz elveikben nincs ugyan kimondva a küzdelem, de kizárva sincs, mert a nélkül sem az intellectualis amort, sem a tökélyt meg nem szerezhetni. A Shaftesburyében pedig meglevén különböztetve az „igazi“ és nem igazi önzés, a kettő nem egyszer kap hajba egymással; valamint a Scot bölcselők „erkölcsi érzék“-ének is számtalanszor ellenszegülnek a testi vágyak. Kant „kategorischer Imperativ“-jává egy maxima válik, a melynek értelmezésében „az észnek a vágy feletti hatalmáról“ beszél; a hatalmat pedig nem adják ingyen, hanem küzdelembe kerül, e szerint azt a „kategoricus Imperativ“ is magában foglalja. De bizony a Fichte s mások „szabadságát“ is küzdelemmel kell kivinni; hát még „az élni akarás megtagadását?“ — A mi Schopenhauer második elvét illeti, azt mondom reá, hogy a fukar oly bajosan ad alamizsnát, a mily bajosan a „gazdag jut menyországba.“ [1])

Megmutatván, hogy az én elvem, illetőleg értelmezésem tartalma voltaképp meg van, ha nem azon szavakkal is vitualiter a többiekében és így el levén háritva rólam az önhittség vádja, ki kell mutatnom előnyeit is a többieké felett.

Midőn ezeket alkalmazni akarjuk a végett, hogy az ethika tudományát részletesen kihozzuk belőlök, mindeniköknél és minden lépésre meg kell vizsgálnunk az illető cselekvény minőségét. [2]) Ez a vizsgálat azonban több bajt mint hasznot csinál. Mert lám, igen sok cselekvény van, a mely egyszer erényes, másszor vétkes, és lehet erkölcsileg közönyös is. Ott van mindjárt az *ölés*. Igen de ölés és ölés közt nagy különbségek vannak. Egyszer az, hogy állatot ölnek-é

---

[1]) „.... add el a mid vagyon, és add a szegényeknek ...

..... Mikor pedig a ifú hallotta volna az igét, elméne szomoruan; mert sok jószága vala. Jézus pedig mondá a tanitványainak: Bizony mondom néktek, hogy a gazdag nehezen mégyen a mennyeknek országába.“ (Mát. 19, 22—23.)

[2]) „Ethische Urtheile enthalten eine Werthschätzung menschlicher Handlungen.“ — Igy kezdi erkölcstanát egyike az újabb szerzőknek. (Höffding. Ethik. Német fordítás 1888.)

vagy embert? Ne csudálkozzanak t. h. hogy ide szállok le, mert né a buddhistáknak az állatölés vétek; a zsidóknál csak a sakternek szabad; a keresztényeknél a kártékony, az eledelre s ruházatra szolgáló állatok ölése szabados, a sport embereinél pedig virtus. Az ölésnél gonoszabb vivisectio (eleven állatok bonczolása) vétkes voltáról, a közkeletű ethikából vett érvekkel a physiologusoknak nagyon kis részét lehetett meggyőzni. Az emberölést a theologia és philosophia a vétkek közé sorozza. Ámde az önvédelembeli ölés és a törvényes kivégzés közönyös cselekvények, a katonának pedig kötelessége; tehát erényes cselekvény. Aristoteles a következő értelmezést adja, — nem az ethikájában, hanem a rhetorikájában, — „Az erény, úgy látszik (!) oly erő (tehetség, hatalom), a mely jó dolgokat viszen véghez és oly erő, a mely sokban, nagyokban, sőt mindenekben jót tesz.“ [1]) Ebből származnak aztán szerinte, „az erény részei (fajai)“: „a jogosság, vitézség (erély, görögösen: férfiasság), mérséklet, fényüzés, nagylelküség, bőkezüség, szelidség, ildomosság (okosság, eszélyesség), bölcseség.“ [2]) De mindezeket meg kell külön-külön hányni-vetni, hogy megitélhessük, mennyiben felelnek meg fogalmaik az adott értelmezésnek. Igy áll a dolog minden erkölcstanban, a melyet a bölcseleti irodalom felmutat; úgy hogy a közkeletű ethikát egy szakadatban casuisticának — magyarázatát engedjék el nekem — lehet tekinteni és nevezni.

Ilyes hányás-vetésre az én elvem után nincsen szükség, mert az „akarat“ oly lelki tehetség, mely maga elvégzi a dolgát, önkénytesen működik bennünk, mint szinte az „apperceptio“, a mely érzékleteinket felfogja és az értelem, a fogalmak, és az ész, a következtetés alkotja. Mindnyájan a maguk módja s törvényei szerint működnek s éppen úgy nincs szükségök tanításra és szabályzásra, mint a termitáknak arra, hogy miképp alkossák laktornyaikat. Az akarat ismeri az ő természetes ellenségeit, a testi vágyakat és mikor fölül akarnak rajta kapni, önkénytesen ellenök szegül. Quod felix faustumque sit. Csak azt jegyzem még meg, hogy az akarat rugalmas természetü, és az egyén szintugy fokozhatja és feszítheti, mint a gépész a gőz erejét. Arról sem kell elfeledkeznünk, hogy a mi akaratunk nemcsak negativ, gátló-erő, hanem pozitiv működése: a

---

[1]) Virtus est facultas, ut videtur, quae parat bona et quae conservat, et facultas quae beneficia facit multa et magna et omnia in omnibus.“ (Arist. Rhet. I. 9.)

[2]) Partes autem virtutis sunt: justitia, fortitudo, temperantia, magnificentia, magnanimitas, liberalitas, mansuetudo, prudentia, sapientia.

szenvedések elfojtása, a fájdalmak legyőzése. Nem említem itt a martyrokat, mert ezekben való hatását a determinismus és korunk physiologiai — mondjuk inkább boncztani — psychologiája vallásos lelkesültségnek, fanatismusnak, a mely szerintök nem egyéb, mint idegnyavalya, tulajdonítaná. De felhozhatom Arriát, fel a vad indiánok hadi foglyait, a kik kinaikat nevetve tűrték és gúnyolták ellenségöket, hogy nem birja őket érzékenyebben kinozni; fel Guatimozint Cornelius de Wittet, és szaporíthatnám határtalanul példáimat.

Másodszor (ismétlem) bizonyos vagyok abban, hogy mindenki mindazon tényekre, a melyeket közönségesen erényes cselekvényeknek ismernek és neveznek, a történelemben és saját tapasztalásában, sőt költeményekben is, akár esetleg lél, akár szorgalmasan felkeres, az én értelmezésem, illetőleg elvem pontosan illik és alkalmazható. Másfelől azok a cselekvények, a melyek elvemmel nem egyeznek, vagy azzal éppen ellenkeznek, tévedés, hiba, bűn, vétek számba mennek. Mindezeket a többi erkölcsi elvekről nem állíthatni. Tessék megkisérteni. Különösen ajánlom elvem szerinti elemzését azoknak a példáknak, melyeket a „kötelességek összeütközésére“ szoktak idézni.

Harmadik előnye az én elvemnek a következő: A másokéit két rovatba sorozhatni. Az elsőbbrendbeliek *értelmeznek*, a második félék *parancsolnak*. Az értelmezések (definitio) egy bizonyos fogalomra vonatkoznak, a melynek bévett és ismeretes neve: „a legfőbb jó“ (summum bonum). Tárgyalásuk alapjául ennek az elérése módját, tehát a cselekvényt teszik, a melylyel mint az iménti pont fejtegetéséből kitetszik, az én elvemnek semmi köze.

Főképp azért, mivel a summum bonum mivoltát senki se birta úgy jellemezni, hogy az általános elfogadást vívott volna ki. A parancsolat a kötelesség fogalmát szüli, a mely a közönséges, mondhatni, minden ethikában a legfőbb szerepet viseli. Az én elvem pedig — ne botránkozzanak meg, ha kimondom — nem parancsol és nem is szab semmi kötelességet az ember elé; mert a jóerkölcsü ember azt, a mit az ethikusok kötelességekül szabnának, ő maga *akarja* és önként teljesíti. És azt állítom, hogy a kötelesség fogalma mint az önkénytesség (spontaneitas) megtagadása, nem az erkölcstanba, hanem a jogtanba tartozik. Maguk az ethikák szerzői is elismerik a különbséget, midőn az erkölcsi kötelességet „tökélytelen“-nek (imperfecta obligatio), a jogtanit „tökéletes“-nek nevezik. A „tökélytelen“ kötelesség tehet-é mást, mint olyant, a melyet, ha tetszik, teljesít az ember, ha nem, nem?

Azt is elvem előnyének tartom, negyedikszer, hogy tisztábban s kifogástalanabbul, mint elődeiméi, határozza meg a lelkiismeret (conscientia, Gewissen) fogalmát, vagy inkább mondhatnám tényét. A lelkiismeret t. i. a vágy *megtérése*, ellenszegülésének megbánása és az akarat előtti utólagos meghunnyászkodása. Keletkezése mivoltát, szintoly kevéssé birjuk megfogni [1]) mint az öntudat jelenségiét; de léte éppen mint azoké közetlenül bizonyos és tagadhatatlan.

Mindezekkel a világért sem állítom, hogy azok a közkeletű erkölcstanok tévesek vagy haszontalanok volnának. Hiszen szerzőik korábbi és mostani bölcselők és „véleményeikben — Pascalként — meg van az igazság, bár nem abban a mértékben, mint a hogy ők képzelik. [2]) Hiszen magam is törekedtem kimutatni a fölebbiekben, hogy erkölcsi elveik is végelemzésben az enyimet magukban foglalják. De lehozataik, tanaik és a cselekvények meghányás-vetése is a nevelésnek s az éretten gondolkodó embernek nagy szolgálatot tesznek, kivált arra a gyakori esetre, mikor az akarat kialkudhatik a vágygyal és a cselekvényeknek következményeit is számba kell venni. És így szent a békesség!

III.

„Nem jó az embernek egyedül lenni!" ezt mondatja Mózes 2. könyve Jahve-Elohimmal. Nekem is szól ez az intés, a ki eddigelé az embert magánosan tárgyaltam és most már társat keresek neki. „Azt bizony nem szükség sem messze, sem sokáig keresni, mondják, mert hiszen mindenki tudja, hogy az embernek ember a társa." Tudja biz' azt velemmel együtt; de minthogy tudományuk határán tulcsapongó természettudósok legközelebbről a majmokat is társainknak — tehát az övéiknek is, a mit szivesen megengedek [3]) — állítják [4]) szükségesnek látom a társi viszonyt szabatosan meghatározni.

---

[1]) Nec scire fas est omnia. (Horat.) Egy rabbi útaztában egy városba érkezik. Az utczán egy kis leánynyal találkozik, a ki egy gondosan betakart kosarat vitt. „Mi van abban a kosárban kis leány?" kérdé a rabbi. A felelet e lön: „Ha édes anyám azt akarta volna, hogy mindenki megtudja mi van benne nem takarta volna be."

Az alkalmazást az olvasóra bizom.

[2]) „La verité est dans leurs opinions, mais non pas au point où ils se figurent." (Pascal.)

[3]) Athenis cum Timotheus caneret Dianam insanam, furiosam, lymphatam, rabiosam, surgens de spectatoribus Cinesias cantilenarum conditor, Talis, inquit, tibi detur filia. (Plut. de superest. p. 170. A.)

[4]) Nem régiben egy természetvizsgáló tudós utazó beszédet is tulajdonít egészen komolyan a majmoknak. Mutatványokat is közöl belőle.

Az igazi társak criteriuma (különböztető jegye) az *azonosság* (identitas), a mennyiben t. i. két tárgy azonosságáról szó lehet. Megkülönböztethetetlenségnek is lehetne nevezni, ha hosszú volta nem gátolná használatát. Ember és ember közti azonosságot két jellemvonás határoz meg: 1. A *testalkat* minden emberben, minden ismeretjegyet felvéve a legapróbb részletekig azonos: fiuk és lányok öröklik apától és anyától; változatlanságát palaeontalogiai adatok, a lehető legtávolabbi őskori maradványok minden kétséget kizárólag bizonyítják. 2. A *beszéd*, a melynek működése és használata teljesen meggyőz arról, hogy a különböző egyének érzéklő, képzelő, fogalom-alkotó, következtető, cselekvő tehetségei azonosok. Szintúgy értesíthetjük beszédeink által egymást, hogy öntudatunk mivolta és jelenségei is azonosok. Nemkülönben el kell — hatalmas testi vágyaink és bölcsészeti (sophistikai) vitatások, igazában ámitások ellenére — ismernünk, hogy van mindnyájunknak *akaratja* is, olyan, a milyet fölebb értelmeztem és fejtegettem.

Az öntudat felfogó s akaró tehetsége állományát léleknek nevezzük és meggyőződhetünk, hogy valamint a különböző viztömegek a tengertől fogva a legkisebb esőcseppig s innen a legparányibb gőzhólyagcsáig azonegy vizállomány szétoszlott részei, úgy egyéni lelkeink is azonegy lélekállomány részei, — ha szabad ezzel a durva szóval élnem: töredékei. Ezeknek a külön-külön testalkatokkal való kapcsolatai adják, a *személyiség*, *az egyén* fogalmát. Lássuk már az eredményeket, a melyek az eléadott *tényekből* következnek.

Elsőben is kimagyarázhatni belőle a *sympathiát*, mely igazában csak lélek és lélek közt van és nevét (együttérzés), csak az embert alkotó két elem szoros kapcsolatánál fogva kapta. Ezen tulajdonságnak, mint számos jóságos cselekedet forrásának s az emberi társaság fő kötelékének nagy jelentőségéből magyarázhatni azt is, hogy nem egy bölcselő azt vette fel legfőbb, sőt némelyikök egyetlenegy erkölcsi elünek. Ellentéte az embert az embertől elszigetelő testi vágyak szüleménye: az *önzés* (egoismus, egotismus).[1]) Hogy ezt a Shaftesbury jelzője: *igazi*, nem teheti a „rokonszenv“ synonymájává világos. De mind a kettőnek léte s cselekvényekre való béfolyása két-

[1]) Minthogy nemcsak az idegen nyelvekben, hanem mint idegen szavak a magyarban is eléfordulnak ezek a szavak, értesítnem kell a t. olvasót, hogy használatukban nagy zavar uralkodik. Vagy mindegynek veszik a kettőt, vagy egyiket a másik helyett használják. Mind a kettő hiba s a dolog valósága ez: Egoismus a személyes *én*nek tulságos szeretete; egotismus az *én*nek sűrű kitüntetése, nyiltan vagy fedetten emlegetése.

ségtelen, de az is az, hogy a kettő küzd egymással, a mi természetes, mert az akarat a rokonszenv pártján áll, a testi vágy pedig az önzésen és a kettőjök küzdelme, erény. Mielőtt tovább mennénk, jegyézzük meg, hogy a beszéd képzeteket támaszt, a képzetek vágyakat, és ezek a cselekvésre indokokat, szolgáltatnak, tehát a beszédnek cselekedtető ereje van. Sőt az a nétalán szunnyadó akaratot is működésre serkenti. Ámde ébreszt a beszéd vágyakat, félelmet, ijedtséget is, valamint utálatot, ellenszenvet (antipathia). Végre amazokat és ezeket csillapitni is birja.

Most már tovább tanulmányozván az akarat működését szemben embertársainkkal, azt tapasztaljuk, hogy egyik egyén akarata a másikéval szembeszállván, valamint a csigabiga béhuzza a szarvát, ha ellentállást érez, úgy a két akarat is megszűnik a küzdelemtől. Különben is, ha két erő egyenlő és ha egyik fokozható, a másik is, egymás ellen dolgozva az eredmény semmi s a mozgatandó test nyugalomban marad. Ez a viszony szűli a jogot, u. m. egymás akaratának kölcsönös tiszteletben tartását. [1])

Egészen más viszony van az egyének külön vágyai s több e félék közt, melyeket összesen két rovat alá gyűjthetni. A *kivánság* és *harag* [2]) mindnyájokat befoglalják. Ezek szintúgy erők a maguk nemében, de sem tisztelettel, sem kimélettel vagy engedékenységgel nem viseltetnek egymás irányában, akár azonegy személyben, akár külön egyénekben lakozzanak; hanem ha egyszer kigyó-követ fúnak, másszor harcz, háború dúl közöttök, a melyet nem az ész, hanem csak az akarat s e sem mindig bir fékezni. A külön egyénekbeliek persze, hogy nem találkozhatnak, de találkoznak ám a tőlök keltett cselekmények s csinálják a Hobbesi állapotot. [3]) Minden kivánságnak van bizonyos tárgya s ha két egyénéi azonegyre áhitoznak, kész a háború, melyben egyik fél sem válogat a fegyverekben, sem semmi tekintettel nincs ellenfele iránt s csak az az egy elü érvényes nálok, hogy a czél megszenteli az eszközt. [4])

A haragvót. találóan jellemzi az a szokásos kifejezés, hogy indulata tárgyát „elvesztené egy kalán vizben" a haragvó. Lélektani-

---

[1]) A görög philosophusok ezt az eszmét két különböző fogalomra osztották, melyeknek neveit más nyelvekben csak megközelíteni lehet: „eulabeia, aeschyne." Lat. „reverentia és religio" (nem a Lucretius értelmében), akár: „verecundia és pudor."

[2]) Epithymia, thymoumenon. Lat. cupiditas, iracundia.

[3]) Bellum omnium contra omnes.

[4]) Finis sanctificat media.

lag pedig lehető általánossággal úgy értelmezhetjük a haragot, hogy „oly felindulás, a melyet akaratunk vagy vágyunk teljesítését véletlenül gátló vagy meghiusító körülmény kelt.“ Nem tartom teljesnek, de jobb a közönséges értelmezésnél, a mely „sérelem vagy bántalom okozta felindulás“-nak állítja. Mert bizony sok sérelem és bántalom nem indítja az embert haragra.

Bármiképp osztályozzuk a testnek magukra hagyott vagy az akaraton győzedelmeskedő vágyait, annyi áll, hogy azt az állapotot idézik elé, a mely alkalmat és érvet szolgáltatott a pessimisták ismeretes véleményének, a mely nem korunk találmánya, mert már a pogány mythologia vallotta a *vaskor* neve alatt s a theologia is magáévá tette, „eredendő bűn“ (peccatum originarium, Erbsünde) czímet adván neki. Ezzel a legszorosabb kapcsolatban van a „megváltás“ fogalma. De csak „eddig jőjj és tovább ne menj,“ [1]) mondom én is a pessimistáknak; mert bármennyire vesztére járnak is a vágyak annak, a kiben tanyáznak és kárt, veszélyt, sérelmet okoztak másoknak, az okozták roszak még sincsenek többségben a mi földünken. Mert, 1) a vágyak teljesítése a világért sem mindig rosz cselekvény, sőt vitatott elvem szerint csak akkor válik azzá, ha az akarat fölötti diadal szüleménye; 2) az akarat győzedelme a vágyak felett korán sem valami ritka eset, hanem kisebbeket s nagyobbakat összevéve a többséget teszi; 3) a mi a sérelmeket illeti, ott van ellensuly gyanánt az u. n. „megtorlás joga“ (justalianis).

„De ez nem gátolja meg a sérelmet“ — közbeszól valaki — „minthogy már megesett.“

— Természetesen, nem; de gátolja a tőle való félelem.

A mi az „eredendő bűn“ dogmáját illeti, annak két bak a támasza. Elsőbben is nem foghatja meg józan ész, hogy Ádám apánknak bármily *cselekvényét*, miképp örökölhetnék tulajdonságul a maradékai; miképp tehetné őket saját hibájokon kivül felelősökké s bűnösökké? Ez tehát logikai *bak!* A másik a történelmi. Az u. n. meg*váltást* (salvatio, Erlősung) hogy megérthessük, a historiából a Codrusokat, Curtiusokat, Deciusokat kell fontolóra vennünk, a minek az eredménye egy sánta hasonlat lenne, tehát vissza kell mennünk a zsidók „bűnbak“-jáig. Nem tehetvén fel, hogy t. h. mindenikének elégséges tudomása volna erről az ügyről, idéznem kell a Sz. Irásnak ide vonatkozó helyét: „Vegyen Áron az Izrael fiainak egész sokaságától két *bak*ot a bűnért... Állassa a két bakot Jehova

[1]) Jób k. 38. 11.

eleibe a bizonyság hajléka (gyülekezet sátora) ajtajához és vessen sorsot mind a kettőre... És a melyre Jehova sorsa esik, áldozza meg azt a bűnért, a melyre pedig a kibocsátandó bak esik, állassa azt elevenen Jehova eleibe... És mind a két kezét annak fejére tévén, vallja meg az Izrael fiainak minden hamisságokat és minden vétköket és bűnöket, melyekkel annak fejét átkozván, küldje ki elrendeltetett embertől a pusztába... és elviszi a bak minden hamisságukat a puszta földre.“ Tárgyunkra alkalmazásával kitűnik a két bak az illető dogma ügyében. De van ám több baj is vele. Egy az, hogy azt az „eredendő bünt“ nem lehet az Ádám esésétől dátálni; mert hogy az engedetlenséget elkövethesse, már benne kellett lenni — valamint Évában is — a bűn csirájának. És valóban ha a kiváncsiság és nagyravágyás nem győzedelmeskedik akarataikon, sem Évát nem csábitották volna el a kigyó incselkedései, sem Ádámot nem vette volna reá a felesége kinálása, hogy egyék az almából. Más az, hogy a pogányok „engesztelő szertartásának“ (expiatio, Sühnopfer) határozott czélja s eredménye az istenek, furiák vagy a Nemesis haragjának megszüntetése volt s ez a bűnbak-szertartásé is. De a theologiai „megváltás“-nak nem következménye az, hanem Krisztus önáldozata után is Isten önkényére van hagyva „hogy kinek legyen javára, kinek ne, a melyet viszont az „elrendelés“ (praedestinatio) műszó fejez ki; úgyhogy az embernek se jó akarata, se jó tette üdvözülését nem biztositja. Ezt a.... tant Augustinusnak köszönhetik a theologusok, a Jánsenisták pedig és Calvinus túlontúl űzték.

Az igazi eredendő bűn, az *idegrendszer* és ez is csak féktelenségével válik bűnné. Ettől pedig nincs *megváltó* más mint az *akarat*.

De minthogy az, a mint láttuk, nem mindig hajthatja véghez a megváltás munkáját; segitséget kell keresnünk neki és megis leljük kettőben.

Az első, a melyet közelebbről szándékom tárgyalni, a *hatalom* (potestas, Macht).

Sokszor sürgettem és nem szűnöm meg sürgetni, hogy ha akár tanitunk, akár vitatkozunk, mindenekelőtt az illető tárgy, a fogalom felől kell tisztába jőnünk s a szó jelentésében megegyeznünk. Tegyük hát ez úttal is. Én, részemről megmondom, mit értek itt a „hatalom“ szó alatt. T. h. aztán lássák, ha helyeslik vagy elfogadják-é? mert attól függ további tárgyalásom foganata. Én itt az *ember* hatalmát értem, a ki parancsol vagy tilt valamit s a parancsnak a

cselekvés, a tilalomnak a nem cselekvés a következménye az elfogadó részéről.

A hatalomnak tehát következtető ereje van, melynek a cselekvő vagy nem cselekvő részéről a *kötelesség* felel meg. A kötelesség kénszerűség, a mely az akarásnak éppen ellenkezője s mivel szerintem az erkölcsi bűnnek az akarat bukása az alapja, méltán törlöm ki az erkölcsi szótárból a nevét. A parancs teljesitését, meg a tiltott cselekvénytől tartózkodást *engedelmességnek* nevezik, melynek találóan és szabatosan való kifejezése magyarul: *szófogadás*.

A hatalom nem a vágyakról, hanem csak a cselekvényekről rendelkezik és a társas életben keletkezik. Továbbat, minthogy az akarat a vágyakkal szemben — mint a Sokrates daemonja — főképp tiltólag viselkedik, segélyének is t. i. a hatalomnak, — óvatosan szólva — főképp tiltás a szerepe. Minden esetre jelentősége és fontossága a cselekvény minőségétől, jelesen maga és következményei hasznos vagy ártalmas voltától függ, minél fogva a Bentham-féle elmélet érvényessé válik ezen a téren.

Lássuk már miképp működik az értelmeztem hatalom:

1. Vannak oly egyének, a kikről koruknál vagy elmeállapotuknál fogva feltehetni, hogy akaratuk a vágyaik kormányzására jelesen zabolázására elégtelen, u. m. a kis- vagy éretlenkoruak és az elmebetegek. Az elsőbbek kormányzására a szülői hatalom szolgál, a melyet a természet ád, és a miveltség javít és tökélyesit: Annak a működését növelésnek nevezik, a melynek megemlítése czélunkra elég. Csupán csak azt jegyzem meg, hogy az elmetehetségek fejlesztésére nézve a növeléstan (paedagogia) egyébaránt elég bő útasítást ád, de biz' az akarat tekintetében hiányos és e hiány pótlására sürgetőleg szólítom fel paedagogusainkat. Az eszeveszetteknek pedig embertársaik tútorokat és menhelyet rendelnek.

2. Az érettkorúak és épelméjüek akarata segélyeül az *államhatalom* szolgál. És mit tesz ez? Elsőbben a sérelmek eltávoztatása s azoktól elijesztése végett az egyénektől a jus talionist, a melyet egyenesen „*bosszúállás*"-nak nevezhetünk, elveszi, és maga hajtja végre „*büntetés*" neve alatt. Másodszor felállítván a „birtok" fogalmát, a fönnebb érintett esetben, t. i. mikor két egyén vágyai azonegy tárgyra irányulnak, nem hagyja az összeütköző felekre a döntést, hanem maga határoz felette.

Az államhatalom alattvalóinak hagyományos, szokásos, vagy írott törvények által jutnak tudomására a hatalom rendelkezései, a melyek mindnyájokat engedelmességre kötelezik s ha jó szántából

nem teljesitené erőszakkal kénszerítik is. Ime itt van a *kötelesség* eredete. E hát, mint megmondtam, jogi és nem erkölcsi fogalom, és a ki erkölcsiség egyedűli alapjává teszi, az akaratot, az önkényteeségget, következőleg a felelősséget nemcsak csökkenti, hanem el is enyészteti. Ezek nélkül pedig szokást, robotot, divatot igenis, de erkölcsiséget képzelni nem lehet.

Szült a társadalmi élet még egy el nem hallgatható más segédeszközt is az akarat támogatására, t. i. a *közvéleményt*, a mely öntudatunknak eddig még nem említett két jelenségénél fogva működik. Ezek a *becsület* és *szégyen* érzése. Amaz abban az óhajtásban és törekvésben áll, hogy tetteink és jellemünk embertársaink helyeslését, sőt tiszteletét is megnyerje; emez abban a félelemben, hogy elkövetett, avagy csak elkövethető tetteinkkel azt a helyeslést, azt a tiszteletet el ne veszítsük. A becsület és szégyen érzése már túl megy azon a határon, mely az eddig elé tárgyaltam hatalomnak, az *államhatalomnak* van szabva. Azaz, hogy azok már nem csak a cselekvényekkel, hanem forrásaikkal is, testiekkel színtúgy, mint a lelkivel, a vágyakkal vannak viszonyban. És ez a nézet minket az akarat második, hatályosabb és magasztosabb segédéhez: a valláshoz vezet, a mely belsőnket, színtúgy mint az állam a külsőnket kormányozza. Az erkölcsi elem hatását csökkentheti, de nem enyészteti el még a babona, dogma és mysterium is, melyekkel a vallásformák meg vannak vesztegetve; mert mindenikök, bármint burkolva, éleszti és fenntartja az istenség eszméjét és az emberiség feletti hatalmat.

Hogy ennek bármily homályos képzete mily cselekedtető hatással van, szabadjon egy történettel — nem adomával — világosítnom. Midőn még Erdélyben a határőri katonaság fennállott, a szélbeli őrtanyákat „kommandóknak“ hítták. Egykor egy káplár oda megy egy katona gazdához s azt mondja neki „keed holnap kommandóra megy!“ — „Nem én, mert stb.“ — A káplár persze nem tágít, hanem minden módon igyekszik rábeszélni a határőrt, hogy teljesítse a parancsot, de mind hasztalanul. Végre kifogyva érveiből utoljára azt mondja neki: „Igen, de *muszáj*!“ S a szó varázshatású lőn s ezt a feleletet voná maga után: „No, ha muszáj, úgy hát csak elmegyek.“

Még a felekezetek, mondjuk egyházak közti ellenségeskedések, a kölcsönös üldözések, háborúk is szűltek és szaporítottak erényeket.

Az akaratot segélyező eszközök között, szó lehetne a philoso-

phiáról is. De ezzel többek közt az a baj, hogy — a mint láttuk — annyi az erkölcsi elv, a mennyi a rendszer.

Ezek közt hát a jó erkölcsöt, az erényt megismerni s gyakorolni törekvő egyénnek válogatni kellene. Ámde ez oly értelmi, sőt tudományos míveltséget követel, a milyet az emberiség legeslegnagyobb részénél fel sem tehetni. — Ellenben vallása kétségen kivül minden népnek s mindenike legnagyobb részének van.

Minden vallásnak — még a fetisizmust és totemizmust, sem veszem merőben ki — veleje az erkölcsi elem, sőt némelyiknek, pl. a Buddhismusnak — eredeti alakjában — erkölcstan az egész tartalma.

A vallás hatalma parancsolatokban nyilatkozik, a melyeket Istenéinek ád ki. Itt is tehát a *kötelesség*, de a melynek, mint nem embertársaitól származó, hanem fentebbi forrásból eredő segítségét akaratunk készségesen elfogadja.

Ezt a segítséget a theologia „*Isten kegyelmének*" nevezte és dogmává faragván, igazi jelleméből kivetkeztette. De akármit szenvedett is emberi kezektől az Isteni vallás, oly egyetemes és elterjedt hatalom az, „melyet eléggé nem becsülhetünk s benne eléggé nem bízhatunk."

A vallás és philosophia versenye az erkölcsiség elémozdításában egy történetet juttat eszembe. Az Athenaeiek bizonyos középületet akarván felállíttatni, a végrehajtásra két építőmester jelentkezett a népgyülés előtt. Az első, a ki szólott, eléadta részletesen és terjedelmesen az épület tervét és építése módját.

A másikra kerülvén a szólás sora, csak ennyit monda: „Én, a mit műtársam elbeszéle, *megcsinálom*" és a nép emezt bízá meg az építéssel. Az elsőbb architectus a philosophia, a második a vallás képét viseli.

Ellenben bizonyítja a történelem, hogy a társadalomban a vallásos érzelem hanyatlásával együtt jár az erkölcsiség hanyatlása. Hivatkozom a sok között ez úttal az Olympus istenei megcsökkent becsületére, mely a római birodalom utolsó időszakában harapóddzott el.

De elrettentő példával állanak előttünk mind a mult, mind a most végződő száz év folytán, jeleesen korunkban a francziák, a kik az egyházi személyeket, férfiakat és nőket az iskolából kiküszöbölték, a betegápoló apáczákat a gyógyintézetek ágyaitól — anyagi károkkal is — elűzték. Ime, ott mutatkozik az erkölcsi romlottságnak oly szomorú képe, melyen a legutóbbi esemény a Panama-ügy bizony nem javít.

Ellenben az ősi valláshoz való ragaszkodás idves eredményét a Parsoknál láthatni, melyre nézve még azt is meg kell fontolnunk, hogy Zoroaster tanát, nem, mint az Olympusi istenek tiszteletét a korábbi vallók közönyössége, sőt fitymálása döntötte meg, hanem a mohamedanismusnak fegyverrel segített árama szorította keskeny határok közzé. Minden ember hát, a kinek az erkölcsiség ügye szívén fekszik, törekedjék magában s a kire hatni bir, másokban is a vallásos érzelmet ápolni, éleszteni és erősíteni és társadalmi körében terjeszteni. Ezt az üdvös és magasztos czélt tűzte ki maga elé a Dávid Ferencz egyesület is, a miben minden tagja összesen és külön-külön részt kell hogy vegyen. Segítse is a jó Isten, hogy sikeresen és áldással munkálkodhassák.

Azonban mindenkit, a ki eddigi fejtegetésemet bárminemű béfolyásoktól el nem fogulva helyesli, felszólítok és szívére kötöm, hogy államot és vallást minden tisztelettel s hódolattal irántuk csak mint segédeit tekintse és a maga körében annak a főfőtényező magasztos áldásos erőnek, az akaratnak ébrentartását, ernyedetlen működését, szóval és tettel, szoktatással, oktatással és biztatással eszközölni törekedjék.

Felteszem azt is, hogy valamint a testiekben igaz, hogy „amor incipit ab ego" (a szeretet első tárgya az *én*) úgy, sőt még inkább úgy a lelkiekben: *actio incipit ab ego* (a cselekvés első forrása az *én*: az igazi öntudatos és testi vágyainktól meg nem vesztegett *ego* (én).

DR. BRASSAI SÁMUEL.

(C.?.)

A DÁVID FERENCZ EGYLET KIADVÁNYAI.

— IX. szám. —

FELOLVASÁSOK.

2-DIK KÖTET, ~~1-SŐ SZÁM.~~ 3-ik füzet.

VALLÁSOS DOLGOKRÓL.

(PÁRBESZÉD.)

IRTA:

FERENCZ JÓZSEF.

(Melléklet az „Unitárius Közlöny" III. köt. 4-ik számához.)

Ára: 10 kr.

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT GÁMÁN JÁNOS ÖRÖKÖSEINÉL.

1890.

A Dávid Ferencz Egylet czélja: *Az unitárius keresztény vallás, a hit- és erkölcstudomány és neveléstan körébe tartozó élvek és kérdések tisztázása és terjesztése, a keresztény vallásos élet ápolása és emelése.*

Az Egylet tagjai: **alapitók** *(10 frt tagdijjal),* **rendesek** *(5 évig kötelező 1—1 frt tagdijjal),* **pártolók** *(tetszés szerinti összeggel.)*

A D. F. E. kiadványaiból megjelentek:

Dr. Brassai Sámueltől: A jövő vallása 10 kr. Vallás és hit 10 kr. Melyik az igazi tudomány? 10 kr.

Dr. Hegedüs Istvántól: A halhatatlanság kérdése a klassikus irodalomban. Ára 10 kr.

Kőváry Lászlótól: A keresztény család. Ára 6 kr.

Kelemen Alberttől és **Ürmösi** Kálmántól: A vallástanitás kérdése a rendes és vasárnapi iskolában. Ára 20 kr.

Ferencz Józseftől: Vallásos dolgokról (párbeszéd). Ára 10 kr.

Unitárius Közlöny: I. II-ik kötet. Egy kötet 1 frt 20 kr. „Az Unitárius Közlöny“ vallás-erkölcsi tartalmu havi lapra előfizethetni bármely időben Dr. Veress Vilmos egyl. pénztárnok urnál Kolozsvárt, a hol az egyleti nyomtatványok is megrendelhetők.

VALLÁSOS DOLGOKRÓL.

(Párbeszéd.)

Tamás. Jó reggelt, kedves Péterem! Hol voltál ily korán? Már egy félórával ezelőtt kerestelek, hogy sétálni hivjalak. Ez a szép tavaszi nap szintugy csalogatja az embert a szabadba. A télen ugy is eleget ültünk a szobában. Aztán ma még vasárnap is van.

Péter. Isten hozott! Köszönöm, hogy rám gondoltál s értem jöttél. Nagyon szivesen elkisérlek. A templomozásnak ugy is vége. Én is ott voltam. Azért nem kaptál itthon előbb.

Tamás. Ugyan — s te most is járod a templomot? Emlékszem, hogy gyermekkorodban is mily szorgalmas templomgyakorló voltál. Miért is nem lettél pap? Te igazán papnak születtél.

Péter. Hát, barátom, én azt hiszem, hogy a templom nemcsak a papokért van. Inkább a pap van a templomért s ez a gyülekezetért. S ha nincs gyülekezet, mire való a templom és mire való a pap? Igaz, hogy én gyermekkoromban is szerettem a templomba menni, mert szülőim is rendesen elmentek. Láttam, mily jól esik nekik, ha én is velök megyek, vagy ott látnak engem is. S megvallom, hogy nekem most is örömem telik benne, ha részt vehetek legalább a vasárnapi isten-tiszteletekben! Ezért, a mikor csak tehetem, nem is mulasztom el magamnak ezt az örömet megszerezni.

Tamás. Hiszen, a mi szülőimet illeti, a mint te is tudod, azok szintén elég buzgó templomgyakorlók voltak. De akkor olyan volt a világ. Ma más időket élünk. A vallásnak nincs meg többé az a jelentősége, a mi régen volt. S a mi engem illet, mi türés-tagadás, bizony én nem sokat hallgatok a harangszóra. Az én hitem ugyan a hegyeket már ki nem mozditja helyökből; sőt, a mint látod, annyi ereje sincs, hogy a templomba vonzon. Nem hiába a nevem is Tamás.

Péter. Őszintének elég őszinte nyilatkozat. Azt is tudom, hogy nem állasz egyedül nézeteddel. Sokan vannak, a kik hasonlóképpen gondolkoznak s még tán szánalommal is tekintenek reánk, hogy mi még

mindig szivünkben hordozzuk a vallástételt: „Hiszek egy Istenben“, hogy jól esik, ha ajkainkra vehetjük a zsoltáriró szent dalnokkal: „Szivemet hozzád emelem és benned bizom Uram“, hogy örömest leborulunk a meny és föld teremtője előtt s nem tartjuk elveszett időnek az evangeliummal is foglalkozni, annak tanitásait hallgatni, azokból erőt, bátorságot és lelkesedést meritni magunknak terheink hordozására, kötelességeink teljesitésére, valamint a jövő élet iránti hitre és megnyugvásra is.

Tamás. Nó, rajtad meglátszik, hogy a templomban voltál. Egészen telve vagy szentlélekkel. Távol attól, hogy szánakoznám rajtad, inkább irigyelni tudom, hogy ugy bele találod magadat az emberiség gyermekkorának tündérvilágába. Mert mi egyéb a vallás, mint egy szép és igéző tündérmese, mely egykor kétségen kivül hasznos szolgálatot tett az emberiségnek. De ma, midőn a tudomány fénye világot vetett a mesék országára, midőn a felnőtt emberiség nem hittel, hanem igazsággal táplálkozik, engedj meg, barátom, ha szinte csudálkozom rajtad, hogy te, ki oly felvilágosult s egyáltalában modern miveltségü ember vagy, még mindig rajongani tudsz a vallásért.

Péter. Mindenekelőtt köszönöm, hogy legalább nem tartasz engem is a világtól egészen elmaradt embernek s rólam is felteszed, hogy korunk vivmányai, a tudomány igazságai előtt én sem hunyok szemet. De miért kellene ezért vallástalannak lennem? Mintha bizony a miveltség a vallással együtt meg nem férne! Mintha a tudomány Istent a világegyetemből s ezzel a hitet az emberi kebelből valaha kizárhatná! Ellenkezőleg, a miveltség annyira kapcsolatban áll a vallással, hogy a nélkül ez nem is képzelhető. Nem kutatom a földön megjelent első ember természetét, de annyi bizonyos, hogy a midőn Istent keresni kezdette s ezzel a hit kebelében gyökeret vert, már a miveltség egy bizonyos fokán állott. S hogy az ember által elérhető legfőbb miveltség, az ismeretekben, főleg a természettudományokban elérhető nagy haladás — mert leginkább ennek igazságait szeretik némelyek a vallás igazságaival szembeállitani — sohasem zárhatják ki Istent a világegyetemből, erre nézve alig tudnék meggyőzőbb érvet hozni fel, mintha halhatatlan Eötvösünknek egy ide vonatkozó szép hasonlatára hivatkozom. „Tegyük fel, — ugymond Eötvös — hogy valaki hosszu észlelés után a gőzmozdony egész gépezetét megértette, s az egyes csavarok céljait, a kerekek hatását kitalálva, mindent ismer, csak azon erőt nem, mely a gépet mozgásba hozza s ha a nagy felfedező, miután tapasztalta, hogy egy

vagy más résznek mozditása által az egész mozdony járását késleltetheti vagy félbeszakaszthatja, ebből azt következtetné, hogy a gőzgép csak ezen csavarok, csövek és kerekek által jár és semmi más nem létezik, mi az egész gépet mozgásba hozza: vajjon nem korlátolt felfogású embernek fogjuk-e mondani az ilyent, bármennyire bámuljuk is képességét, melyet a részletek felfedezésében tanusitott? S nem ugyanazt teszi-e sok bámult természettudósunk? Nekem ugy tetszik, hogy ha a természet puszta látása az embert az istenség lételéről győzi meg, akkor a természet tanulmányozása nem ingathatja meg ezen meggyőződését. Minden lépés, melyet a természettudományok körében teszünk, csak azon tárgyak számát szaporitja, melyeknek első okát nem ismerjük s a bámulatos hármonia, melyben az egész áll s melyet éppen haladásunk után tisztábban látunk, csak azon bámulatot emelheti, melylyel a mindenség teremtője előtt meghajlunk."

Tamás. Való igaz, a mit mondasz; de ezzel engem még nem fogsz meg. A természet szépségét s bámulatos rendjét én is csudálva szemlélem; de látom azt is, hogy a természetben örök és változhatatlan törvények uralkodnak, minden okozatnak meg van a maga természetes oka s ha ama végső vagy első ok, a melyre Eötvös is hivatkozik, örökre kifürkészhetlen marad is, kétlem, hogy azt egy személyes, szabad tetszésü és mindenható Istennel azonositni lehessen, a mint ezt a vallás kivánja. De ott van az életben a jó és a rosz, melyek közül az egyiket saját érdekünkben minél inkább megvalósitani, a másikat minél távolabb tartani magunktól igyekszünk. Kérdem: hogyan egyeztethető ez össze azzal a gondolattal: hogy minden az Istentől származik? S hogy egyebeket ne emlitsek, nemde, alig van ember a földön, a kit a sors kisebb-nagyobb csapásokkal meg ne látogatna s minél inkább befoly valaki embertársaira nehezült ezen csapások enyhitésére, annál nemesebb léleknek tartjuk? Ám, ha Isten könyörülő Atyánk és sorsunk az ő kezében van: nincs-e ez ellenmondásban az ő gondviselésében vetett hittel?

Péter. A kérdések, melyeket felvetettél, tagadhatlanul nem csekély fontosságuak s nem egy emberben megingathatják az Istenben való hitet, a minthogy látom, benned is megingatták. De a ki csak kételkedik, még nem tagad s nagyon örvendenék, ha kételyeid eloszlatásához én is hozzájárulhatnék. Pedig nem lehetetlen.

Tamás. Szeretném én azt meglátni.

Péter. Legalább megkisérlem. Te abból indulsz ki, hogy a ter-

mészet örök és változhatatlan törvényei mellett nem lehet szó egy szabad tetszésü és mindenható Istenről. Azok mellett, igaz, hogy nem lehet, de azokkal együtt véve vagy azokban helyezve a mindenhatóságot, mindon ellenmondás elenyészik. Azaz, a mi a természet törvényei szerint történik, azt nem szabad ellentétbe helyezni az isteni erővel, mert lényegében mindkettő egy és ugyanaz. Pl. akár azt mondom, hogy esik, akár azt, hogy Isten az égnek csatornáiból megáztatja a földet; akár azt mondom, hogy az orvosság a betegnek használt, akár azt, hogy Isten visszaadta a szenvedőnek egészségét, akár igy szólok: egy ember meghalt, akár igy: az Ur magához szólitotta őt, tökéletesen egyre megy. Amaz a dolognak természeti, ez vallásos szemlélete. De mindkettő szorosan egymáshoz tartozik s nem egyebet tesz, minthogy Isten az ő törvényei által működik. És ez nemcsak a helyes gondolkozásmódnak, hanem a kegyességnek is megfelel. Mert ha a természet tüneményeit az isteni erőtől megkülönböztetjük, akkor Isten többé nem lesz mindenekben minden, a mi az Istenben való hitnek alaptétele. Ha pedig Istennek kettős működést tulajdonitunk, egy természetest s egy természetfelettit, akkor a legfőbb lényről való fogalmunkban szakadás áll be, a mely vallásos életünkre nézve igen sok esetben káros hatással lenne. Akkor folytonosan ingadoznánk Isten s a természet között s Istent csak kisegitőül használnók ott, hol a természetben nem találnók meg a kulcsot egy esemény megértéséhez! Ennek pedig a következése ismét az lenne, hogy sem a természetben nem éreznők magunkat otthon, sem Istenben nem lenne teljes bizalmunk.

Tamás. Ha jól fogtam fel szavaidat, szerinted az Istenre nézve nem beszélhetünk lehetőségről, a mi egyszersmind nem valóság. Lásd, a mindenhatóságnak ez az értelmezése nem rosz, ha szinte utvesztőnek is látszik. De azt kérdem, hogy ezzel a felfogással nem helyezzük-e Istent alább az embernél is, a kinek szabadságában áll a maga munkásságához tetszése szerint megválasztani az eszközöket s még a természet erőit is a maga szolgáivá teheti? Hol maradnak akkor a csudák, melyeknek oly nagy szerepe van a vallásban?

Péter. A mi a szabadságot illeti, azzal, hogy Isten a természet törvényei szerint működik, az ő szabadsága egyáltalában nincs korlátozva, mert e törvényeket is ő alkotta Már pedig a szabadság nem abban áll az emberre nézve is, hogy valamit kényekedve szerint cselekedhessék. A szabadság alapja a törvénytisztelet. Ezért mondjuk, hogy az a nép, mely a törvényeket nem tudja tisztelni, a szabadságra még

nem érett meg. Avagy melyik embert tartod te jellemesebbnek, tökéletesesbnek, azt-e, a kinek elveit, gondolkozásmódját ismerve, bizton számithatsz reá s mintegy előre tudod, hogy ilyen vagy amolyan körülmények között mit fog tenni? vagy azt, a ki folyton változtatja nézeteit s a mit ma igér, holnap megtagadja? Nincsenek-e az emberi cselekedetekre nézve is erkölcsi törvények, a melyek szabadságunkat ép ugy korlátozzák, mint a hogy – mondjuk — a természeti törvények Isten szabadságát korlátozni látszanak; annyira, hogy minél jellemesebb ember valaki, annál inkább meg van kötve szabadságában és sok oly dolgot nem tehet meg, a mit egy nálanál kevésbé jellemes, kevésbé becsületes ember minden tétovázás nélkül elkövet. A mikor tehát Istennek a legfőbb szabadságot tulajdonitunk, nem kell elfelejtenünk, hogy ő egyszersmind a legtökéletesebb lény is s igy legkevésbé sértheti meg vagy hághatja át a saját maga törvényeit. Természetesen, hogy ily felfogás mellett a csudáknak nincs helye. Az Istenre nézve nem is volt soha csuda, mert ő mindeneket tud és tudja mindazokat egyszerre. Csak mi véges lények, a kiknek ismerete, tudása az időben születik és fejlődik, csak mi használjuk e szót oly dolgokra és eseményekre, a melyeknek természetes okát még nem ismerjük. Az első napfogyatkozás pl. bizonyára csuda lehetett az akkori emberekre nézve, ma, hogy tudjuk okát, sőt előre ki tudjuk számitani idejét is, természetes tünemény számában megy. Kétségen kivül a vallás is a maga gyermekkorában sok csudát látott, a melyek ma elenyésztek, a melyeket, a mint te mondád előbb, az igazság fénye földeritett. De ez a vallás lényegét épen oly kevéssé érinti, mint a hogy nap napnak marad azért, hogy koronként fogyatkozásokat szenved.

Tamás. Ez elmélkedésedre a csudákról még lenne nehány észrevételem, éppen a ker. vallás szempontjából. De ez a részletekbe vezetne s ezzel kiejthetném a fonalat a kezemből. Különben is a kérdés legfontosabb ágára még adósom vagy a felelettel. Ám, hogy egy végső oknak, egy központi legfőbb erőnek lenni kell, mely e világot s minden abban levőket létre hozott, fenntart s a magok rendeltetésök szerint fejleszt, tökélyesbit, ezt józan észszel senki kétségbe nem vonhatja. A különbség csak az, hogy a mig a vallásban e legfőbb erő személyesitve van Istenben, addig a tudomány azt épp ugy egyszerü természeti erőnek tartja, mint a milyen az általad felhozott szép hasonlatban emlitett gépet hajtó gőz ereje. S megvallom, hogy én is csak ilyennek vagyok hajlandó hinni.

Péter. No lám, hogy végre te is csak a hitre szorulsz reá Mert

hogy ama legfőbb erő nem egy öntudatos lény, tehát nem Isten, épen ugy a hiten alapszik, mint az ellenkezője Részemről, ha a világ csak anyagból állana, — csakhogy akkor mi sem vitatkoznánk — még el tudnám képzelni annak előállását egy pusztán természeti erőből is; de a szellem, a lélek csak szellemből, csak lélekből veheti eredetét. Személyes Isten nélkül én az én személyes életem gyökérszálainak nem találom meg létalapját s a levegőben maradok. Ezért habár véges erőmmel a végtelen erőről csak megközelitő fogalmat sem tudok magamnak alkotni, azt, a mi bennem is a legfőbb: az öntudatot, az akaratot, a szellemet nem tudom megtagadni attól, a ki legfőbb. Én személyes Istenben való hit nélkül, saját személyemet nem értem.

Tamás. Elismerem, hogy erős csapásokat mértél az én hitetlenségem pánczélára. De a fegyvert még nem teszem le. Legyen hát, hogy csakugyan létezik egy mindenható, mindentudó, szabad tetszésü és személyes Isten, kérdem, hogy lehet az ő jóságával és atyai szeretetével összeegyeztetni mindazt a sok roszat, melyek részint a természetből áradnak reánk, részint mi okozunk egymásnak?

Péter. Hadd halljam azt a sok természeti roszat.

Tamás. Akár egy táborral vezethetem azokat elődbe; de csak a legközönségesebbekre mutatok rá. Tűzvész és vizáradás hányszor pusztit el egész községeket és városokat? Szárazság vagy jégvihar hányszor teszi semmivé az emberek munkájának gyümölcsét? Nem ólálkodnak-e minden pillanatban ott körültünk a levegőben a bacillusoknak ismert és nem ismert legiói, melyekből észrevétlenül betegséget vagy épen halált szivunk magunkba? És ha mindezek ideig-óráig megkimélnek is, maga az idő nem öli-e meg elébb-utóbb ezt a testet, melyet ti az Isten templomának tartatok? Avagy mindezek nem a természetből ránk áradó roszak-e? Pedig, a mint mondád, a természet törvényeit Isten alkotta s azokban ő működik.

Péter. És én most sem vonom vissza, a mit mondtam. Csakhogy én ezekkel a természeti roszakkal szemben még nagyobb tábort állitok a természetnek mind mosolygó gyermekeiből és szép leventéiből s legyőzöm velök a te fekete seregedet. Nem érzed-e az áldott nap melegét? Nem gyönyörködsz-e a hold szelid fényében, a csillagok ragyogásában? Esőcsepp és harmat a fűszálon, illatos virágok a réteken, rengő kalásztenger a mezőkön, sürü erdők, lombkoszoruval felékesitett halmok és hegyek, itt az égbe nyuló kősziklák méltóságos tekintetökkel, amott a tengerbe tovasiető folyók csillámos hullámfodraikkal — mind-mind

nem azt kiáltják-e füleidbe: oh szép és dicső természet! oh utolérhetetlen nagy alkotó! Igaz, hogy a tűz és viz néha nagy pusztitásokat tesznek, de avagy megsüthetnők-e csak kenyerünket is az egyik nélkül s a másik nélkül lenne-e csak egy tiszta zsebkendőnk is? Azok a viharok, melyek rombolva mennek át néha mezeink és házaink felett, ugyanakkor nem tisztitják-e meg a levegőt tán épen a bacillusok legióitól? Betegség nélkül nem vesztené-e el becsét az egészség is? S még a halál is nem ölti-e gyakran magára a szabaditó angyal szárnyait? Vagy ha váratlanul és időnap előtt üt is az óra, a megfutott térre, legyen az kisebb vagy nagyobb, nem nézhetünk-e arra örömmel és megelégedéssel vissza, ha igy szólhatunk a költővel:

Ugy éltem, hogy életemet
Visszaélni nem bánnám.
Ugy éltem, hogy életemet
Végezni ne fájlalnám.
Megcsókolgattam rózsáját,
Megizzadtam vaspályáját.

Nem mondhatjuk-e el a sirnál is hasonlóképpen a költővel:

Legyen álom, legyen biró, bátran megyek elébe,
Mint egy elfáradt utazó, a vadon enyhébe,
Mert ha biró, nem furdal vád,
Mert ha álom, nyugalmat ád.

Azután ne feledd el, hogy azok a természeti roszak, a melyekért te Isten jóságát kétségbe akarod vonni, nagy részben még ki is kerülhetők: figyelem, óvatosság, előrelátás által. Ezért adta Isten az értelmet. Ezért tett téged okos lénynyé. Ezért engedett bepillantani a természet törvényeibe, hogy azokat megismerve, hasznukat is vedd a magad jóllétére. De lássuk már azokat a roszakat, a melyeket mi okozunk egymásnak s a melyekért, ugy látszik, szintén az Istent teszed felelőssé.

Tamás. Ugy van, mert avagy nem Isten oltotta-e belénk azokat a szenvedélyeket, melyekkel egymásnak megrontására törünk: harag, irigység, gyülölség, hiuság, nagyravágyás, fösvénység s a jó ég tudná őket mind elészámlálni. Elég, hogy pusztitásaikat ott látjuk mindenütt az emberi társadalomban, elkezdve a legkisebb családtól a népeket és nemzeteket irtó véres háborukig.

Péter. Hát én megengedem, hogy Isten csakugyan nemesebbé is teremthette volna az embert, mint a milyen s hiszem is, hogy gondja van nemünk tökélyesbitéséről, a mint ezt különben az emberiség mive-

lődéstörténete is kézzelfoghatólag bizonyitja. De engedj meg te is, ha azt mondom, hogy abból, hogy egy gyermek rosz, nem lehet azt következtetni, hogy szülői is roszak. Kiki magának áll vagy esik. Már mondám, hogy Isten józan észszel áldott meg, aztán adott hozzá szabad akaratot is s igy részben az ő dicsőségének osztályosaivá, magához hasonlókká tett. Ne vádoljuk Istent azért, a miért mi vagyunk felelősek. Ne vigyük rá a mi balgaságainket és esztelenségeinket. Hanem igyekezzünk azon, hogy ama rosz szenvedélyeket, melyekkel csakugyan nem egyszer megkeseritjük egymásnak az életet, legyőzve, hozzuk munkásságba azokat az indulatokat, a melyekkel viszont bővön megáldott az Isten s a melyeknek nyomán áldás fakad az egyéni és családi, a polgári és társadalmi, a hazai és egyházi életben. Általában pedig mindezekhez még hozzáteszem, hogy ugy a természeti, mint mondjuk, erkölcsi roszak egy magasabb szempontból más elbirálás alá eshetnek. Avagy nem a természet erőivel való küzdelem-e egyik leghatalmasabb eszköze az emberi erő kifejtésének? Szükség és nyomor is hányszor lesznek a legnemesebb erények kutforrásai és dajkái? És a világtörténelemben nincs-e számos példa, melyek azt mutatják, hogy a legnagyobb csapásokból a legnagyobb áldások fakadhatnak Szóval: Isten a roszat is jóra fordithatja.

Tamás. Nem tagadom, hogy szavaid mély benyomást gyakorolnak rám. Mintha ingadozni érezném magamat s kezdeném belátni, hogy a vallás még sem lehet puszta mese Ha templomba mennék, tán még imádkozni is tudnék. De hó, megálljunk. Hiszen, mire való az ima, ha Isten örök és változhatlan törvények szerint uralkodik? Mert akkor ezektől a törvényektől bizonyosan a mi kedvünkért sem tér el. A minek Isten akaratjából meg kell lenni, meglesz, akár kérjük azt, akár nem.

Péter. Igazad van. Hiába kérjük az esőt, ha nincs felhő az egen; sőt még azt is elfujhatja a szél, mielőtt esőcseppekben a földre hullana, oda, a hova mi akarjuk. Hiába kérünk gazdagságot, ha magunk összedugjuk a kezeinket. És hiába kérünk még életet is, ha a halál már kinyujtotta utánunk kezét. De az imának nem is az a czélja, hogy megváltoztassa az Isten akaratját, hanem hálaadás, magasztalás, a gyermeki bizalomnak kifejezése s magunk alárendelése Isten akaratjának, az ő törvényeinek. Mit gondolsz, mi lenne, ha Isten mindenkinek minden kérését meghallgatná. Légy meggyőződve, hogy 24 óra alatt tán a világ is összeomlanék, de annyi bizonyos, hogy az emberek, a népek és nemzetek könnyen kiimádkoznák egymást a világból. Még magunkra

nézve is nem egyszer ugy járnánk kéréseinkkel, mint ama szegény öreg asszony, ki elfáradván a farőzse czipelése alatt, a halál után fohászkodott, hogy szabaditsa őt meg az élet terheitől s azután a midőn a halál kérésére megjelent, igy szólt hozzá: barátom, segitsd fel ezt a nyaláb fát hátamra. Igaz, hogy ellenmondásnak látszik, kérni valamit, mikor tudjuk, hogy ugy is csak az lesz meg, a minek szükségképen meg kell történnie. De hát nem éppen ily ellenmondás-e az is, ezt mondani: a nap feljött, a nap lement, midőn tudjuk, hogy a nap áll s földünk forog körülte és saját tengelye körül. Innen a reggel és az estve. Ránk nézve azonban ugy-e mégis csak feljő és lemegy a nap. Miért zavarna meg hát imánkban is az a gondolat, hogy vajjon teljesül-e kérésünk vagy nem? Elég, hogy minket megnyugtat, nekünk enyhet és erőt ad. Imádkozzunk azért, mert ezzel a legmagasabbhoz emelkedik lelkünk s minél nemesebb társaságban vagyunk, annál nemesebben érzünk, gondolkozunk és cselekszünk. A rosz társaság minket is könnyen megveszteget. Istennel soha sem lehetünk rosz társaságban. Nem mondom, hogy mostani isten-tiszteletünk mindenben megfelel az ő szentségének s jöhet idő, midőn ezen mi mostani isteni tiszteletünk módjára ugy tekintenek vissza az emberek, mint mi tekintünk vissza azokéra, kik állatok vérével akarták megengesztelni Istent. S bizony, ma is vannak, a kiket hasonló szellem vezet Isten imádásában. De a mig egy tökéletesebb kor eljőne, én imádom Istent a magam kora miveltségével s azzal a miveltséggel, a melyet a kor összmiveltségéből vallásom meg tud szerezni s nekem megenged.

Tamás. Nem mondom, hogy közönyömet és kételyeimet a vallás iránt legyőzted és eloszlattad volna, de annyit el kell ismernem, hogy gondolkozóba ejtettél s meggyőztél arról, hogy a vallás is több figyelmet érdemel, mint a mennyiben én s a hozzám hasonló gondolkozásuak altalában részesitik. Minél hamarább s legkésőbb husvétkor — már ugy sincs messze — a templomba is elmegyek. Hadd halljam, mit tanitnak papjaitok a hit ama legnagyobb kérdéséről, a halhatanlanságról, Krisztus feltámadásáról. De igaz, Krisztusról még egy szóval sem nyilatkoztál. Pedig ez a ker. vallás szegletköve s ha őt nem ugy és aként hiszed, mint a hogy a zsinatok és conciliumok megállitották, hiába hiszel egy Istenben, hiába vagy jó, becsületes és igaz ember — a mint te magad is tudod — sokan keresztény voltodat sem ismerik el.

Péter. Lám, lám, hogy még sem vagy te oly hitetlen, mint gondolod, bárha Tamásnak hivnak is. Hátha még egy szellemesebb és éke-

sebben szóló Péterre akadnál! Csak gondolkozz rajta s meg fogsz győződni, hogy a vallásnak is meg van fénye és belbecse. De mint a gyöngyért a tenger fenekére kell menni, mert felszinén csak habok uszkálnak, melyek szétpattannak és elenyésznek: ugy a vallás gyöngyét is csak elmélyedés, buvárlás által lehet megtalálni. Nagyon könynyü azt mondani, hogy nincs Isten. A mikor resteljük valaminek utána nézni, utána járni — rendesen azt mondjuk: nincs. De a ki Istent keresve, megtalálta, e hittel keblében könnyebben és biztosabban megáll az élet ellenmondásai között is, mint a tudománynak bármely fegyverével az, a ki csupán csak abban bizik s e fegyvert nem teszi még élesebbé és ékesebbé az Istenben való bizalom szent zománczával. Jól esik hallanom, hogy te ez utra készülsz térni. A mi a Krisztusra vonatkozólag tett észrevételedet illeti, arról, ha tetszik, tán egy más alkalommal beszélgethetünk. De most már ideje, hogy sétálni menjünk.

FIATALSÁG BARÁTJA.

IFJUSÁGI LAP.

SZERKESZTIK

NAGY LAJOS ÉS BOROS GYÖRGY.

KIADJA A DÁVID FERENCZ EGYLET.

Ezen szám ára 25 kr.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT GÁMÁN J. ÖRÖKÖSE KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1892.

A DÁVID FERENCZ EGYLET

IRODALMI KIADVÁNYAI.

Az „*Unitárius Közlöny*" vallás-erkölcsi népszerü lap, mely megjelenik minden hónap 1-ső napján. Már négy kötete jelent meg. Most az ötödik kötet van folyamatban. Ezt a lapot a napi sajtó már megjelenésekor szivesen fogadta s azóta is több izben nyilatkozott felőle elismerőleg.

A lapot olvasmányain kivül becsessé teszik *arczkép*-mellékletei, melyek közül kiemeljük: Brassai Sámuelét, unitárius püspök Ferencz Józsefét, főgondnok Daniel Gáborét, Kovácsi Antal (fénnyomatok), Dr. Bartók István, Simén Domokos tanárokét; közölve van még Luther Márton, Zwingli Ulrich reformátorok, egy áméríkai unitárius pap s három angol unitárius, Marosi Gergely, Koronka Antal stb. arczképe.

Az évfolyamok külön-külön megrendelhetők bármikor *1 frt 20 krjával*. A jelen évfolyamra előfizetést (1 frt 20 kr.) most is elfogad az Egylet. Mindennemü pénzküldemény *Iszlai Márton egyl. pénztárnokhoz intézendő Kolozsvárra, hosszu-szappanutcza 2. sz.*

A Dávid Ferencz Egylet kiadványaiból mindig van készletben a Szerkesztőségnél: Brassai: Jövő vallása. Vallás és Hit. Melyik az igazi tudomány? Jézus istensége. A vallástanitás reformja, két értekezés. — *A vallásról*, párbeszéd, Ferencz József unitárius püspöktől. — A halhatatlanság kérdése Dr. Hegedüs Istvántól. Mindenik értekezés külön-külön csak 10 kr., postán küldve 12 kr. — ***A jó gyermek könyve,*** irta Boros György. Erkölcsi beszélgetések, versek és erkölcsi szabályok 6—10 éves gyermekek számára. Kemény kötésben csak 20 kr. Postán küldve 23 kr. Népiskolai tankönyvül is használtatik.

I. kötet. Nyári szám. 1892.

FIATALSÁG BARÁTJA.

IFJUSÁGI LAP.

SZERKESZTŐK: NAGY LAJOS ÉS BOROS GYÖRGY.

Jelen szám ára 25 kr.

„Fiatalság Barátja“ és Brassai Sámuel.

Kedves olvasóink!

Ez előtt 41 esztendővel arra szánta volt magát a fiatalságnak most is meleg szivü barátja Brassai Sámuel, hogy mulattatására egy ujságot készit. Hozzá is fogott, de csak 6 számig mehetett el s félbe kellett hogy hagyja. Hej akkor nehéz idők voltak! Ha valaki ujságot akart nyomtatni nemcsak arra gondolt vajjon lesz-e, a ki olvassa, hanem mindenek előtt arra, vajjon szabad lesz-e kinyomtatni, mert hát akkor semmi sem volt szabad, ugy mint most. Akkor az ujságot előre be kellett mutatni egy császári biztosnak az ugynevezett censornak s csak azt nyomhatták ki, a mit ő a veress ironnal nem huzott keresztül! Még ez sem volt minden. A már kiadott könyveket s iratokat is megvizsgálták s ha valami gyanus volt bennök, lefoglalták, hogy senki se olvashassa; s igen gyakran el is égették. Az unitárius főiskola könyvtárából is egy csomó gyanus könyv el volt rejtve titkos helyre a pusztitás elől s csak a közelebbi időben helyeztetett vissza régi helyére.

Ma már — hála érette a jó Istennek — más világot élünk. Ma már szabad irni, szabad nyomtatni s szabad olvasni is, a mit akarunk s jónak látunk. Ennek köszönhető, hogy most annyi ujság s könyv készül hazánkban, csaknem minden nap. Épen azért nekünk az a gondolatunk támadt, hogy a fiatalság régi barátja helyébe jó lenne egy újabbat csinálni. Megkérdeztük Brassai bácsit nincs-e kifogása ellene. Nincsen — mondá — meglehet probálni.

Jól van, probáljuk meg!

Mi csakugyan nem is gondoltunk többet egyelőre a próbatételnél. Most, utnak bocsátunk egy nyári számot, s ha látjuk hogy a mi ifjaink kapnak rajta, majd utána bocsátunk egy másikat s egy harmadikat is, mert hogy jó barátra szükségök van az ifju embereknek is, azt mi nagyon jól tudjuk, mivelhogy mi már voltunk ifjak.

Lapunkat „jó" barátnak mondók. Meg kell magyaráznunk egy kissé bővebben, hogy mit gondoltunk, a mikor ezt a kis szót leirtuk.

Mi azt gondoltuk, hogy a mi ifjainknak — s itt első helyen unitárius ifjakat értünk, a jövő nyáron jó lenne egy kis lap, a melyből vasárnaponként, ha vasárnapi iskolába mennek, avagy ha otthon az árnyékba leülnek, legyen mit olvasgassanak.

Azt is gondoltuk, hogy most az ifju emberek sokféle csábitásnak, rosz tanácsnak vannak kitéve, jó lenne nekik egyszer — máskor a szivökre beszélni, hogy ha netán engedtek volna egyik vagy másik csábitásnak, térjenek meg és kövessék a jót.

Tudjuk, hogy sok szegény székely ifju, fiuk és leányok, korán elhagyják az édes szülői hajlékot s elmennek a nagy világba szerencsét probálni s eszünkbe jutott milyen jó lenne ha ezeknek a kezéhez juthatna egy tanácsadó.

Ismét meg arra is gondoltunk, hogy a mi unitárius ifjainknak, kivált ha a falusi iskolánál megszakitják a tanulást, többé nem igen van módjuk tanulni semmit s igy, kivált a mi drága unitárius vallásunk, jó részt ismeretlen marad előttük. Mások nem is egy, hanem sok ujságot, könyvet, kis iratot adnak ifjaik kezébe, a mieinknek is jó lenne, ha lenne bár egy ujságjok, a melyből olvashassanak el egyet-mást vallásunkról s egyházunkról!

De még arról is megemlékeztünk, hogy ilyen ifjaknak jól esnék ha tudnák, mit mivelnek azok a kortársaik, ismerőseik, a kikkel a gyermeki éveket együtt töltötték s a kik tanulásokat a felsőbb iskolában tovább folytatják. No hát gondoltuk, majd elmondjuk mi.

Ennyiféle gondolatunk volt nekünk akkor, a mikor a „Fiatalság Barátjával" készülődtünk.

Nézzétek meg ifju olvasóink, hogy gondolataink egy része már itt van a hátrább következő lapokon. Olvassátok el ne csak

egyszer, hanem többször is. Gondolkozzatok felettök, tanuljátok a mi tudnivaló, s jusson eszetekbe hogy azokon kivül is, a kiknek az irását most elküldhettük nektek, sokaknak van még mondani valójuk. Lehet, hogy idővel terem még egy-két szép ének, egy-két vers is. Beszéljétek meg a dolgot édes szülőitekkel, s azután mondjátok meg akár a tiszteletes urnak, akár a tanitó urnak s ők majd megirják nekünk, hogy készitsünk-e többet. Addig is éljetek egészségben! Sók jót kiván nektek

A „Fiatalság Barátja" szerkesztősége.

Áldott az ur.*)

Dallama: „Erős várunk..."

Áldott az ur, a mi Istenünk!
Őt imádja kicsiny seregünk;
Mert hatalma és dicsősége
Kiterjed a nagy mindenségre.
Minden áldás tőle száll ránk;
Ő édes atyánk,
Jó és balsors között,
Élet-halálban:
Bizodalmunk csakis benne van.

Megállt hitünk az egy Istenről,
Bár jött veszély ránk mindenfelől.
Erős a nép, ha Isten vele;
Diadalmas a hit ereje.
Nem árt fegyver, börtön, halál:
Szebb jövőt talál
Az üldözött egyház . . .
És hálát adva
Az Urat szivből magasztalja.

Egy Istenünk, egy magyar hazánk!
Áld meg e hont Isten, jó atyánk!
Itt nyertük a szent örökséget:
Hirdetni az »istenegységet«.
Itt hazánkban, bércz ölében,
A nép szivében
Vert gyökeret hitünk.
Szent e föld nekünk;
Oh áld meg hazánk, jó Istenünk!

Nagy Lajos.

Szemesség és eszes feltalálás.

Alig van az életben szükségesebb két dolog ezeknél, kedves barátim! A ki megszokta, hogy vagy gondatlanságból, vagy kába részvétlenségből, vagy bangyaliságból ugy elmenjen a körülte levő

*) Ezt a Hymnust Dávid Ferencz halálának háromszázéves emlékünnepélyén énekelte a zsinati gyülekezet, Székely-Keresztur, 1879. augusztus 24 én.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy nálunk sok helyt ezen történetet a spanyol és indián helyett, a nemes emberről és czigányról beszélik. De minthogy én sohasem hallottam más esetet, melyben a nemes ember a czigány lovát elvette volna, ellenben igen sokat, miszerint a czigány el vitte a nemes emberét, tehát sokkal valószinübbnek tartom, hogy az esemény a spanyol és indián közt történt.

Fiatalság Barátja 1851. **Brassai Sámuel.**

Hogy lett egy piczulából kettő?

A kereszturi iskola képe lebeg lelki szemeim előtt, a régi időből.

Tiz esztendős voltam. Ezzel ugyan nem mondok új dolgot, mert mindenki volt egyszer tiz esztendős. Hej, de nekem ez e tizes szám szent szám, pedig akkor sem voltam zsidó, a minthogy most sem vagyok.

A ki látott tiz esztendős székely fiut, meglehetősen tisztában lehet az én tiz esztendős kori fotografiámmal, ha . . . ha azon lát egy borzos fejet, a melyet egy héten ötször csak öt fogu füsüvel füsültek . . . továbbá ha észre veszi, hogy annak a szeme nem erősen van hozzá szoktatva a közel nézéshez, hanem ott jár messze a bérczek ormain vagy a fák tetején.

Egyéb különöst hihetőleg csak kezén észlelt volna, mert az már arra határozta volt magát, hogy minden fogásra, s ha szükség az ütésre is alkalmas nagygyá fogja kinőni magát. Egyéb részek csak olyanok voltak, mint azoké, a kik nem szándékoznak nadrágra költeni.

Eljött a sok fogu füsü napja a szent szombat s a Gagy- s Nyikómenti 30—40 gyerek, már mind a kollegium kapuja körül jött, ment és reszketett, hogy megtalálja látni a szegény néhai Marosi nagy botja. Mi a kis hidat néztük, mert először azon tünt fel a tarisznyás szekér vagy a ló.

Néha felette sokat kellett várni, hej pedig az már igazán nehéz dolog volt, mert — hiába — a 10—15 éves gyomrot nem könnyü böjthez szoktatni.

Azon a nevezetes szent szombaton, a mely előttem a tiz esztendőt is örökre szentté tette, nagyon sokáig kellett várni. El telt 8, el 9 s el még 10 óra is s én szerencsétlen fejemmel, a helyett hogy elkéredztem volna, mind csak vártam a jó akaratot. A szent 10-es szám mégis segitett. A mikor a tizet csengették ott volt a szomszéd szekere, mert hát a miénkkel másfelé mentek s ez a jó

ember — *szívességből* — elég jókor hozta le. Elébb el kellett hogy adja a fáját.

Én minden bűnét megbocsátottam, s alig vártam, hogy kiüresitsem az általvetőt, s hogy nyugodalmasan ülhessek a láda szélére s kóstolgathassam a jó édes ordát, a töltött tyukot, a füstölt kolbászt s a tört tejet s azután a kalácsot. Jó dolog volt, ha valamelyiknél nem felejtettem ott magamat oly annyira, hogy fogyatékára jusson, mert akkor a másadik s harmadik nyitáskor még mindig abban a boldog csalódásban élhettem, hogy „még nem kezdettem meg.“

Ez a „még nem kezdettem meg“ mű-kifejezés volt, mellyel azoknak szoktunk elé állani, a kiknek nem akartunk adni. Ugyanezek még sokszor hallották azt is, hogy „már elfogyott.“ Ez is olyan kifejezés volt.

Mikor szerencsésen s jó izüen — mert az volt ám az igazi élvezet — elvégeztem a kostolgatást, tapogatni kezdem a kendő végét. Megint tapogatom. Kiteritem, forgatom. Eléveszek minden darab fehérnémüt . . . sehol sincs megbogozva. Elteszem meg eléveszem, de nincs bog . . . Elfeledte a jó anyám bele kötni a 7 krajczárt! De hátha 10-et küldött volna!?

Vége volt az örömnek s az élvezetnek!

Egy gondolat ragadott meg. Hátha annak adták oda, a ki az ételt hozta. Bizonyos . . . és én futottam a piacz felé mint a villám.

Keresem a szokott szálló helyen. Nincs ott. Az öreg gazda, kinél megszoktak szállani, azt mondá: éppen most indult el. Futok utána, de nem látom.

Végképpen oda volt a kedvem s a köny már-már kitört a szemem pillájára. Éreztem, hogy közel van.

Én már most miből veszek irkát, papirt és . . . . hát aztán „kakast?“ Bánatom s ösztönöm mind csak vitt a szekerek nyomán s egyszer, oh ég, mit pillantok meg lábam előtt: egy fényes piczulát!

Felveszem, nézem, nézek magam körül s ime ott, mintegy öt lépésnyire előttem egy ember megy és olvassa pénzét.

Ezt bizonyosan ő ejtette el, hiszen semmi szenny, semmi nyom rajta! Mit csináljak? El tegyem vagy ne? Szorongatom, forgatom s megyek tovább rettenetes gyötrelmemmel, a mely sokkal nagyobb volt, mint az előbbi, a mig nem volt egy krajczárom sem. Ebből minden kitelik, még két frustuk is . . .

Nem! . . . Nekem nem kell mert ez azé a bácsié! . . .

És a tiz esztendős fiu egyet ugrott s ott volt a székely ember előtt, ilyen szavakkal: ezt a bácsi ejtette el!

— Te mit beszélsz fiam!? Kérdé a jó ember, kinek ekkor mind a két keze tele volt apró pénzzel.

— Én tudom hogy a bácsi ejtette el, mert itt kaptam a szekérnyomban.

— Derék gyerek vagy fiam, ki fia vagy, hogy hínak!?

Elmondottam mindent ügyesen, bátran, mert arra tanitott volt édes apám.

— No fiam tartsd meg a piczulát s nesze még egy másik hozzá, azért, hogy ilyen becsületes voltál.

Mind a kettőt megköszöntem, gazdag voltam, s az vagyok ma is azzal a piczulával, a melyet én oda tudtam adni a gazdájának.

Attól a naptól kezdve látni kezdettem magamat. Erős, bátor lettem. Nem féltem senkitől, s nem félek ma sem — csak a jó Istentől.

Biró Bertalan.

Vasárnapi iskola.

I.

Egy jóltevőnk emlékezete.

A történelem, az élet tanitó mestere. arra tanit, hogy a szépet, a jót, a nemest minden nép méltányolni tudta. Nem engedte soha, hogy ezek a halandó testtel a föld rideg göröngyei közé temettessenek; hanem föntartotta örök emlékül a fiuk és unokák számára, hogy azok tanuságot, erőt és lelkesedést meritsenek belölük. Hallottátok ugyebár a Zrinyi, Hunyadi, Széchenyi, Vörösmarty, Arany és Petőfi neveket? A multban éltek ők mindnyájan és mégis neveik hallattára nem látjátok-e Zrinyit magatok előtt, a mint magára szedve aranyát, ezüstjét és mindenféle drága kincsét, maroknyi seregével kirohan Szigetvárból az ellenség óriási serge közé? . . . Nem látjátok-e Hunyadit, a mint nehéz pánczélba öltözve, izmos karjával vágja a hazánkba rontó törököket? . . . Nem látjátok Széchenyit, a mint hazánk fölvirágoztatásán, jólléte emelésén mélyen gondolkozik s hogy bebizonyitsa, hogy az akarat tett nélkül nem sokat ér, egy országgyülésen feláll s a haza oltárára teszi az egész évi (60 ezer frt) jövedelmét? . . . Végül Vörösmarty, Arany, Petőfivel nem beszélgettek-e akárhányszor, szép költeményeik olvasása közben? És mindannyiszor nem hiszitek-e azt, hogy e nagyok, e dicsők nem haltak meg, hisz ők hallhatatlanok? . . .

A hála szent érzelme, melyet Isten mindnyájunk keblébe

töltött, az emlékezet világánál visszamegy a mult sötétébe s elővarázsolja a régen nem látott jóltevőket. Az emlékezet szárnyán én is visszamegyek egyházunk történelmében éppen 100 évvel s onnan egy nevet kiragadva elötökbe tárom, hogy láthassátok azt s tanuljatok lelkesülni érette. E név a *Zsuki László* nagy neve, melyet közületek többen tán nem is hallottak, a mi egyel több ok, hogy figyeljetek rám

Zsuki László 1741-ben született s 1792 márt. 11-én halt meg. Tehát halálának 100-ik évfordulója 1892 márczius 11-én volt. Összesen 51 évet élt; de az embert nem az eltöltött éveinek száma teszi méltóvá az utókor hálájára. Kevés év alatt is lehet sokat élni, ha hasznosan élünk. Lássuk mit tett Zsuki László? Egyházunk általában nagyon sokat szenvedett. A szenvedések hosszu sora már alakulása után nem sokkal, megkezdődik, midőn első püspöke Dávid Ferencz Déva várába holtig tartó fogságba záratott. Innen kezdve mint vérvörös vonal huzódik végig rajta a szenvedés. De annak hulláma tán legjobban föltornyosult ellene a 17. száz végén és a 18. száz elején. Erőszakkal kiüzték tanuló ifjait a kolozsvári óvári föiskolából. a nélkül, hogy vártak volna a kikötött szerződés értelmében addig, mig alkalom és idő lesz új iskolát épiteni. A védelem és oltalom nélkül maradt ifjuság a mostani plébánia helyén egy hirtelen rögtönzött iskolába menekült. Később, midőn a katholikusok leghatározottabb követelésére sem akarták átadni a piaczi nagy templomot, mint 150 év óta jogos birtokukat, Steinville tartományi helytartó durva katonáival vétette körül azt s ugy adta át kulcsát a kath. püspöknek. És aztán ki tudná elbeszélni az ezután következő szenvedéseket!? . . . Mintha az egész világ egyházunk ellen fordult volna, újabb meg újabb módokat találtak ki elnyomására. Csak a mindenható Isten kegyelmének lehet köszönni, hogy végleg meg nem semmisült. A szenvedések e vihara tartott 1780-ig. mely idö alatt mind anyagilag, mind szellemileg csaknem a megsemmisülés örvényébe sodortatott az egyház Még Kolozsvárt is az isteni tiszteletek egy egyszerü magánháznál tartattak. Az iskola pedig e mostani iskolánk helyén álló 4 földszinti s 2 emeletes szobából állott, melyet később a deákok 2 sövényből font házzal toldottak meg. A tanárok fizetése alig volt 100 m frt s ezt is csak ugy kapták meg, ha jutott.

Képzelhetitek, hogy ez állapot nem tarthatott igy sokáig; mert vagy az egyháznak megkellett semmisülni vagy ezen javitani kellett. Legyen hála az egy igaz Istennek ez utóbbi történt meg. Az unitáriusokat üldöző fejedelmek hosszu sora után következett a szabadabb szellemü II-ik József 1780-ban, kinek uralkodása alatt legalább „szabadon lélekzelhettek“ az unitáriusok is.

E kétségbeejtő körülmények közt előáll *Zsuki László* s 80 ezer frt értékü részint fáradságos munkával szerzett, részint örökölt vagyonát egyházunk oltárára teszi. Ez mindig szép összeg; de ha meggondoljuk, hogy mily időben tétetett, igazán annak értékét eléggé nem tudjuk megbecsülni. E szép összeg lehetővé tette — természetesen más áldozatokkal együtt — hogy a mostani diszes templomunk és ez iskolánk, mely azóta annyi áldozatkész embert nevelt egyházunknak s melynek anyai szárnyai alatt mi is pihenünk, fölépülhessen. Tudjátok-e mi ez iskola egyházunkra? és mi mindnyájunkra nézve?... Érzitek-e a sok jót, mit tesz velünk?... Ha igen, akkor emlékezzetek a tisztelet és hála szent érzelmeivel éltetek minden idejében Zsuki Lászlóra, kinek buzgósága és áldozatkészsége egyik legnagyobb eszköze volt építhetésének. Nem csak az iskola és templom épithetését; de a tanárok fizetésének jobbitását is lehetővé tette a Zsuki alapitványa. Azt, ha nem is kellőleg; de a viszonyokhoz képest meglehetősen felemelte és biztositotta. E mellett a szegény özvegy papnék és azok árvái felsegéléséhez is hozzájárult, a kik eddig férjeik halála után vehettek koldusbotot is, mig ez alapból legalább némi segélyben részesittethettek. Érzitek-e, látjátok-e, megtudjátok-e mérni e jótétemény nagyságát?... Ha igen, emlékezzetek!

Ilyen mentője Zsuki László egyházunknak!

Ezzel a segitséggel egyházunk a hosszu szenvedést kiállotta s a viharos napok után kitisztult ég fényes jövőt igért.

Zsuki L. halála óta éppen 100 év mult el. Ez idő alatt egyházunk viszonyai nagyon megváltoztak, ugy, hogy ma már ilyen nagy megprobáltatásoktól félnünk nem lehet, söt teljes reménnyel nézhetünk a jövőbe. De azért áldozatkészségre, buzgóságra, az egyházért való lelkesülésre ma is szükség van. Egyházunkban, a mint láthattátok, a multban is voltak ilyenek s a jelenben is nagyon sokan vannak. Hogy a jövőben is legyenek, ez egyfelől tőletek függ. Zsuki László élete szép példa gyanánt állhat előttetek, hogy a jó mit teszen az ember, tuléli őt. Emlékét hosszu 100 év nem temette el; mert az él ma is s élni fog, mig unitárius lesz e bérczes kis hazában. Ő halhatatlan!

Akarjátok-e ti is e drága kincset megszerezni?... Ha igen, most mig tanulók vagytok, jó igyekezettel és magaviselettel munkáljatok iskolánk s ezzel együtt egyházunk dicsőségére. Ha majd felnőtök s itt hagyjátok e drága nevelő anyát, ne feledkezzetek meg róla végképpen; hanem haladása, jó hirneve mindig szivetekben feküdjék. S azt az egyházat, melynek keblén nőttetek, gyámolitsátok, segitsétek s a szükség esetén azért anyagi áldozatot is hozni ne sajnáljátok. És ez egyház igéri, hogy neveiteket a halha-

tatlanok sorában fogja őrizni, ugy, hogy századok multán is tisztelettel emlegeti a hálás utókor, mint mi emlegetjük ma a Zsuki Lászlóét.

Vári Albert.

II.

Önmagunk iránti kötelességeinkről.

Kedves ifju barátaim! Mielőtt tárgyamra térnék, előrebocsátok egy kis történetet a zsidók őstörténelméből, melyet a tanulság kedvéért czélszerünek látok elmondani. Mindnyájan ismeritek az Izsák és Rebeka fiait: Ézsaut és Jákobot, kik ikertestvérek voltak. A két fiu nagyon elütött egymástól, egészen külömböző természetüek voltak. Ezsau a mezőkön, erdőkön szeretett mulatozni; szilaj természete a vadászatban lelte gyönyörüségét; mig Jákob otthonülő, szelid természetü volt. A mint Ézsau egy alkalommal fáradtan és éhesen érkezett haza a mezőről: öcscse előtt egy tál lencsét pillantott meg. Mint a vándor, ki forró nyárban megtesz egy nagy útat, szomjuságtól gyötörve midőn végre egy hüs árnyékban üditő forrásra bukkan: tán még életéről is inkább lemondana, minthogy égető szomját abból ki ne oltsa: épp igy Ézsau sem retten vissza a gondolattól — midőn Jákob esengését, azon kérését: hogy adja neki azt a tál lencsét, csak azon feltétel alatt hajlandó teljesiteni, ha cserébe eladja neki születésjogát. „Én mindennap halálos veszélyben forgok; nem tudom melyik pillanatban tépnek szét az erdő vadai: ugy sem sok hasznát vehetném — igy szól Ézsau — legyen tied nem bánom!" Ez a történet. Mily meggondolatlanul cselekedett Ézsau, átláthatjátok, ha meggondoljátok: mily nagy áldozatot hozott ő azért a pillanatnyi élvezetet nyujtó tál lencséért! De hát kérdhetnétek; mit érdekel ez minket? Ma nincsenek nekünk ilyen jogaink! . . . Ha nincs is éppen olyan, a milyen az Ézsaué volt; de mégis nekünk is, nektek is, minden ifjunak nemes születésjogai vannak. Oly jogai, melyek a kunyhók gyermekével épp ugy, mint a fényes paloták szülöttével egyaránt közösek, melyektől semmi más emberi hatalom meg nem foszthat önmagatokon kivül. De éppen mivel önmagatok gyakran megfosztjátok magatokat azoktól; mivel vagy nem tudjátok vagy kevés figyelemre méltatjátok az önmagatok iránti kötelességeiteket: ezért választottam beszédem tárgyául épen ezt. Lássuk minő kötelességeitek vannak önmagatok iránt?!

1. A testi erő épségben megtartása és fejlesztése.

A testi erőt minden egészséges gyermek, ifju örökli szülőitől

és ez egy szép örökség. Ehez az örökséghez minden ifjunak joga van — eltekintve a félszegeket, — ezt mi is bátran nevezhetjük egyik születésjogunknak. De a hol jog van, ott kötelesség is van barátaim! Nektek is, kik ép, egészséges testi erőnek örvendhettek, kötelességetek annak megőrzése és fejlesztése. Azt mondja a közmondás: „ép testben lakozik ép lélek.“ És ebben nagy igazság van. Az ember testből és lélekből van teremtve. A test mulandó, a lélek halhatatlan. A lélek tehát sokkal nemesebb a testnél: isteni adomány; de a testnek is lényeges szerepe van, annyira, hogy a lélek a test nélkül semmi munkát sem végezhet. A lélek erői a testi erők nélkül elvesztik rugékonyságukat, megszünnek működni.

Nem is kell mondanom: mily sok neme van a bünös könynyelmüségeknek, melyek az ifju testi ereit, egészségét aláássák s a korai hervadás, enyészet gyászos sorsára juttatják. Gyakran kerültök ti is oly körölmények közé, mint Ezsau. A pillanatnyi, a mulló gyönyör nem egyszer csábit titeket is, testi erőitek feláldozására. De legyetek bölcsebbek Ezsaunál, egy tál lencséért, két tál muló gyönyörért se áldozzátok fel testi erőtöket, egészségeteket; hiszen ezektől függ minden boldogságotok, egész jövendőtök. Nem hiszem, hogy a ti lelketek is el ne szomorodjék, midőn oly vézna alakokat láttok, kiknek arczán még az ifjuság teljes üdesége, életvidorság kellene hogy viruljon s már is a halálsáppadtság fájó látványa tükröződik le róla. Ilyen arczot sokat láthattok az életben. Sok a meggondolatlan ifju, a ki semmibe sem vesszi életét, egészségét, csakhogy ez vagy ama testi vágyait kielégithesse. De a megbánás keserü érzése nem marad el azoktól; csakhogy akkor már késő lesz. Éppen ezért kérlek, legyetek óvatosak, gondosak; hidegtől, melegtől, különösen az erkölcstelen dolgoktól óvjátok magatokat, hogy testi erőitek épségben megmaradjanak; de gyarapitsátok is azokat, mert az élet terhei mind sulyosbodni fognak vállaitokon s ha testi erőtöket nem növeltétek, összeroskadtok alatta. Ne idegenkedjetek azért, a testi munkától se, mert a munka nem szégyen, ellenkezőleg szükség is olykor a testi erőket foglalkoztatni, hogy az alatt pihenjenek a lélek kifáradt erői.

2. Kötelességetek az értelmi tehetség fejlesztése.

Az értelmi tehetség egy szép örökség — mondjuk — isteni adomány. Ez az, a mely megkülömbözteti az embert az állattól. Mily meghálálhatatlan adománya Istennek ez, hogy mi nemcsak testi, hanem lelki szemeinkkel is láthatunk. Látjuk a körülettünk történőket: megértjük azoknak okait; elmerengünk a természet tüneményein s azokat az értelem világánál megfejtjük; Isten dicsőségét látjuk a nap fényében, a csillagok ragyogásában, a termé-

szet pompájában és mindenütt a föld határain, e tünemény világban, jóságát, gondviselését tapasztaljuk életünk minden pillanatában s mind ezekből megismerjük és szeretjük Istent. Mindezekre az értelmi tehetség tesz minket alkalmasokká. Ez egyesit minket Istennel és a szellemi dolgokkal; ez által vagyunk rokonai a szent angyaloknak. Ezt a tehetséget müvelni, fejleszteni fontos kötelesség, kedves barátim! Ez sokkal lényegesebb a meggazdagodásnál, mert e földi javak mulandók; de a bölcseség, igazság és jóság, melyek az értelmi tehetség drága gyümölcsei: megmaradnak mind örökké. Vigyázzatok azért, nehogy elhomályositsátok elmétek világát. Értelmi tehetségeteket ne vesztegessétek arra, hogy valamely testi szenvedély, mint a mértékletlenség, kicsapongás, kártyázás stb. silány gyönyöreit élvezhessétek. Ézsau meggondolatlansága okosság ahoz a bünös ostobasághoz képest, melyet akkor követnétek el, ha az értelmi tehetséget, azt a magasztos isteni erőt, bünös szenvedélyeknek áldoznátok fel.

3. Kötelességetek az erkölcsi tisztaság megőrzése.

Azt mondja a szent irás: „boldogok a tiszta szivüek, mert ők Istent meglátják.“ Mindnyájan tiszta szivet nyertetek Isten kezéből, melybe ő az erény nemes csiráit ültette el. Ezek ápolását reátok bizta; ti vagytok saját szivetek szép virágainak kertészei! Legyetek azért hü gondozói, ápolói azoknak. Éber figyelemmel őrizzétek szivetek tisztaságát: nehogy a gonosz szellem — megjelenvén szivetek ajtaján — behatoljon annak titkos szentélyébe s rosz magokat: a bünnek magvait hintse el abban és szivetek tisztaságát a bünök szennyével bemocskolja; mert bizony mondom ti néktek, hogy csak a „*tiszta szivüek látják meg Istent!*“

Mily szépen énekelnek a költők az angyalok tisztaságáról és szépségéről és ti is éppen oly szépek és tiszták lehettek, mint azok. Nemcsak, hanem kötelességetek is olyanoknak lenni, hogy boldogok lehessetek. Mert minden boldogság egyedül a tiszta szivből származik. Nem kivántatik oda nagy gazdagság, fényes állás és semmi nemü földi dicsőség; elég az a tudat, hogy senkit méltatlanul meg nem sértettetek, a jót tőletek kitelhetőleg cselekedtétek, kötelességeiteket teljesitettétek minden kivel szemben. E tudat a lelkiismeret nyugalma, nagyobb boldogságot nyujt a kebelnek, mint bármely dicső trón vagy mint Rothschild dúsgazdagsága. Mit ér a fény, hatalom, pompa, ha a szivben nincs nyugalom? Öltözhettek bár csillogó biborba, de ha a lelkiismeret belöl vádat emel, akkor fogjátok igazán érezni, hogy a világi hiuságok menynyire nem képesek boldogitni az embert és milyen nagy boldogság a tiszta sziv. Őrizzétek meg azért szivetek erkölcsi tisztaságát; legyetek tiszták gondolatban és elvben, kivánságban és jellemben.

Szivetek erkölcsi tisztaságát ne áldozzátok fel oly könnyen a pillanatnyi örömért, élvezetért, mint Ezsau az ő születésjogát; ne adjátok el soha és semmiért ne, mert csak ez biztositja egyedül ugy e földön, mint ama mennyei hazában lelki üdvösségeteket és boldogságotokat, a mely bizonyára leghőbb óhajtásotok s a melyet el is nyerhettek, ha a mondottakat szem előtt tartva, azok szerint éltek.

Szász András.

Az unokák névnapi üdvözlete.

Istené a hála
Édes Nagyatyánk,
Hogy becses névnapja
Felderült reánk.
Mint nagy ünnepnapot
Megszenteljük azt,
Mely szivünkben hálás
Érzelmet fakaszt.
Szivünk virágait,
Mint egy bokrétát:
Összekötjük és e
Versben nyujtjuk át . . .

Mint hű unokái
Eképp áldozunk
És a jó Istenhez
Igy imádkozunk:
Egyetlen egy Isten,
Szerető Atyánk,
Éltesd még sok évig
Nagyatyánk s anyánk!
Hogy jó egészségben
Örvendezzenek
S bút, bánatot többé
Sohse érjenek.

Rédiger Géza.

A magyarországi unitáriusokról.

Kedves fiatal barátaim! Bizonyosan hallottátok mindannyian, hogy most nemcsak Erdélyben — hol mi lakunk — hanem hazánk másik részében Magyarországon is vannak unitáriusok. Ezekről az unitáriusokról s különösen a fiatalságról szeretnétek-é tudni valamit? Nem kételkedem, hogy sziveson veszitek tőlem, ha egy pár sorban megismertetem veletek őket, öltözetükben, szokásaikban, mulatságaikban, vallásosságukban.

A magyarországiak az erdélyiektől egészen eltérően öltözködnek. Ők nem járnak magok szőtte kabátban s nadrágban. Az asszonyok nem is tudnak szőni. A férfiak a takácsok, de ezek sem mind, csak az, a ki különösen tanulja. A férfiak nyáron kis, csinos kerek kalapot, télen hegyes tetejü, apró szőrü 8—10 forintos sapkát viselnek. Nyáron bő fehér gatyában; télen pedig fekete magyar kabátban (mándli) és zsinóros nadrágban s ügyes csizmában járnak. Mindenik drága. A nők — kölönösen a fiatalok — nagyon fényüzők; mert nem is fiatal asszony, vagy leány az, kinek két-három

rend selyem, vagy bársony ruhája nincsen. A csizmát fel sem huznák. Czipő kell. Külön téli, külön nyári.

Tehát mind a férfiak, mind a nők fényt űzőknek mondhatók, baj hogy ennek a czifrálkodásnak az a sötét háttere van, hogy fehér holló számba megy az a család, melynek adóssága nincs. A miből önként következik az a tanulság, hogy csak ugy öltözködjünk, a hogy anyagi erőnk engedi. Mert mihelyt a pityergő házi leánynak, ha mindjárt kölcsönnel is, de magas sarku czipőt, vagy selyem ruhát kell venni, azonnal rálépett a család az eladósodás azon lépcsőjére, melyről visszatérni csak nagyon ritkán és keveseknek sikerül. Az öltözetben sohase a drága fényességet, hanem az egyszerüséggel párosult csinosságot s mindenekfelett a tisztaságot keressük, mert a közmondás szerint „a tisztaság áll legközelebb az Istenséghez.“

Szokásaikban is többé-kevésbbé eltérők tőlünk, erdélyiektől, s beszédmodoruk és hanglejtésük éppen elüt tőlünk. Szebben beszélnek, mint mi. Kedvencz szócskájuk az „ám.“ „De ugy ám“ bizonyitja a magyarországi. A papot „tisztelendő szent atyám“-nak szólitja. Az erdélyi „instálom“ szót kineveti, mert ő e helyett „kérem“ vagy „könyörgöm“ kifejezéssel él. Ha reggel bemegy hozzád, igy köszönt „Jó reggelt kivánok. Kedves egészségére válljon az éjszakai nyugodalom.“ Csak a legközelebbi bizalmassaiknak mondják, hogy „te,“ másokat, a mint ők mondják, „meg kell becsülni.“ Ételeiket oly rettenetesen megpaprikázzák, hogy erdélyi ember alig is eheti. De megpaprikázzák a beszédet is, mert — magyar szokás szerint — káromkodni szeretnek. Jól tennék, ha lehagynának vele, mert azon szép szokásuk mellett, hogy gyermekeiket szeretik pontosan járatni iskolába, s ők magok templomba járni, — nagyon rosszul áll a káromkodás förtelmessége. Még a fiatalok is sokszor káromkodnak, mert megtanulják a nagyobbaktól.

Arra kérlek hát fiatal olvasó barátom, hogy *ne káromkodjál* s hidd el nekem, hogy nem fogod megbánni. Hiszen milyen szép az, mikor egy ifjutól csak szerénységet, szép és tiszta beszédet látunk és hallunk. A kik hallják, dicsérik.

Ismertem egy embert, a ki mindig csak igy káromkodott: „Enyje, hogy az Isten áldjon meg.“ Próbáljuk meg, vajjon mi nem tudnánk-é igy? De próbáljuk meg Erdélyben is, Magyarországon is!

A fennebb elmondottak után nehogy azt gondoljátok, hogy én a magyarországiaknak csak az árnyék oldalait akarom nektek leirni. Azért tevém elől a gyenge oldalukat, mert a magyar embernek az a szokása, hogy a mi jó azt mindig utoljára hagyja.

Mulatságaikban mértékletesek s tisztább beszédüek, mint az erdélyiek sok helyen. Mert Erdélyben a fiatalság, ha módját ejtheti, minden innep- és vasárnap délután és este valami rekedt levegőjü helyen vagy a kocsmában tánczol, mulat. S az ilyen helyeken aztán folynak a trágár beszédek s tisztességtelen beszédekkel adnak szót a táncznak. Erdélyben sok helyen az anyák fiatal leányaikat egymagukra is elengedik még este is a mulatságokba. A magyarországi fiatalság — a mint megjegyeztem keveset mulat s akkor valóban tiszteletreméltó. Egy éven keresztül nekik négy-öt mulatság elég. A rút beszédeket kerülik, csak a káromkodást nem Az anyák, leányaikkal jelen vannak a mulatságokon s védik, őrzik azoknak becsületét. Az ünnep- és vasárnapok délutánjait — ha templomból kijönnek — társas játékokkal, közös olvasással töltik, a mint magam is többször láttam.

Gyönyörüséggel irom ide, hogy az általok ugynevezett „öreg szüléket“ mennyire megbecsülik! S ez nagyon szép tőlük. Lakodalmakból s egyéb mulatságaikból számüzve a pálinka. Bort isznak, mert ez szerintük is „nemes ital.“ Ebben is azonban mértékletesebbek lehetnének.

Legszebb és legtiszteletreméltóbb szokása a fiatalságnak az, hogy a templomban minden vasár és ünnepnapon megjelenik, fiu és leány egyaránt. Még az iskolás gyermekek is. Egyik, mint a másik, viszi kezében a „Zsoltárt.“ (Igy nevezik az énekes könyvet). Nem is képzelitek kedves fiatal barátaim! hogy milyen szép látvány az, mikor — könyvével kezében — mindenik énekel a templomban.

Megsugom nektek, hogy egyik magyarországi ekklésiánkban nem volt sem mester, sem orgona. A papnak kellett volna az éneket kezdeni is, folytatni is. Azonban ez alól felmentette a fiatalság. Mert akármelyik el tudta és elmerte kezdeni bármelyik éneket s a gyülekezet apraja-nagyja oly szépen énekelt, hogy az orgona hiányát nem igen éreztük s nem érzik ma sem. Télen, ha a pap ideje engedte, mindennap eljártak hozzá énektanulni s hasznos olvasmányokat kérni. Papjuk természetesen mindig ad nekik valami olvasni valót vagy az „Unitárius Közlöny“-ből, vagy az „Unitárius Kis-Könyvtár“-ból

Az urvacsorával való élést egyetlen egy is el nem mulasztja soha, hacsak nem beteg. Az iskolás gyermekek mulasztási naplója tiszta, mert nagyon kevés mulasztás történik. Mindezek pedig szép és figyelemre méltó dolgok.

Még sok mindent irhatnék rólok, de a Szerkesztő úr azt mondotta, hogy röviden irjak, mert még mások is fognak irni a ti számotokra. Ezért nem is irok most többet. Csak azt a tanácsot

adom, hogy öltözeteitekben ne legyetek czifrák, hanem egyszerüek és tiszták; beszédeitekben kegyesek; magaviseletben szerények; mulatozásaitokban mértékletesek; az éneklésben és templom gyakorlásban szorgalmatosok; a munkában pedig meg ne restüljetek. Szóval: a fennebb mondottakban „a mi jó, azt megtarsátok!"

Ezek után mind fiatal olvasó barátaim, mind a „Fiatalság Barátja" fogadják szives köszöntésemet.

S.-Kőröspatakon, 1892 junius 11.

Simó János, unitárius lelkész.

Ajánlat egy kis biblia mellé.

Édes öcsém! Irod, hogy a konfirmacziókor kaptál a tisztelendő urtól ajándékba egy kis bibliát. Örvendek rajta, de mond csak gondoltál-e arra, hogy mit fogsz tenni bibliáddal?

Felteszem rólad, hogy a mikor kezedbe vetted, egyéb örömed mellett az is meg volt, hogy most lesz mit olvass. Gondolom az jutott eszedbe, hogy elkezded legelöl s végig olvasod. Ez sem lenne rosz, de több hasznod lesz az olvasásban, ha bizonyos rendet követsz.

Én adok neked egy pár utbaigazitást. Figyelj rá.

Legelöl találod az evangeliumokat ily rendben: *Máté, Márk, Lukács* és *János*. Mind a négy: *Jézusról, életéről, tanitásáról* s *haláláról* szól, de ha ugy akarsz, hogy mindeniket hamar s könnyen megértsd, olvasd el legelőször a ***Márk*** evangeliumát, mert ez nemcsak legrövidebben, hanem a legérthetőbben ir le mindent, a mit tudni óhajtasz.

Ha többet is akarsz hallani Jézus felől, vedd elé a ***Lukács*** evangeliumát s majd ha ezzel is végeztél, térhetsz ***Mátéhoz***. Meg fog lepni, hogy a másodikban sokat lelsz olyant, a mit már ismersz az elsőből s a harmadikban olyant, a mit láttál mind a kettőben. A negyedik evangelium olvasását is megkisérelheted, de annál jobban teszed, ha átforditasz a ***Cselekedetek könyvéhez.***

A három evangelium vége elszomorit Jézus gyászos halálával. A cselekedetek könyve megvigasztal azzal, hogy a tanitványok apostolokká lesznek s nem engedik, hogy a jézus tanitásai kárba vesszenek, hanem maguk kezdik tovább hirdetni az evangeliumot. Bizonyosan hiszem, hogy az itt látottak neked nagyon megtetszenek s merném jósolni, hogy Istvánt fogod legjobban megszeretni s talán meg is könnyezed szegényt, a mikor megkövezik.

Ne essél kétségbe István miatt; csak olvasd tovább, mert a 9-ik s a 10-ik részekben meg jő a vigasztalásod, midőn meglátod,

hogy Saul, a ki ezeket a derék apostolokat üldözte s még tán István megkövezésében is részes volt, *megtér*, *Pál* nevet vesz fel s oly buzgón munkál a Jézus evangéliuma érdekében, a hogy sem addig, sem azután nem munkált senki más.

Jól jegyezd meg, hogy veled is az fog történni, a mi velem is, másokkal is megtörtént: ugy megszereted Pált, hogy érette elfeledsz mindenkit mást. No de ez csak addig tart, a mig eszedbe jut ismét, hogy mit olvastál az evangeliumokból. Kérlek jól jegyezd meg: nem kell nagyon sietni az olvasással, mert sokkal többet érünk egy kevéssel, ha jól átgondoljuk, mint nagyon sokkal ha csak átfutunk rajta.

Ezutánra kevés mondani valóm van, mert jól tudom, hogy a mikor a Cselekedetek könyvéből olvasod Pál dolgait, leveleire is kiváncsi leszesz. Itt már sokkal nehezebb feladat fog előtted állani, mint eddig bármikor is. Magam is csak kevés segitséget nyujthatok.

Jó lesz, ha eszedben tartod, hogy a *Galacziabeliekhez* irt levél a legelső levele Pálnak. Legelső tanitványai a Galacziabeliek voltak s ezt a levelet akkor irta nekik, a mikor meghallotta, hogy ingadozni kezdettek és el-eltértek attól, a mire ő tanitotta

Ezután elé veheted a *Korintusbeliekhez* szólókat. Ha ezeket igen hosszunak találnád, nézd meg a *Timoteushoz irt 2-ik levelet,* a melyet a derék Pál Rómában irt, mint fogoly, a mikor nem volt senkije Lukács nevü barátján kivül. Ezért sietteti Timoteust hogy hozzá menjen (4. r. 9. v.) Egy másik levele, a mely *Filemonhoz* szól, kedves és nevezetes arról, hogy oly melegen szól benne Oneziforus mellett, a kit a fogságban téritett a keresztény hitre. Nem lesz érdektelen a *Filippibeliekhez* szóló sem, a mely szintén a fogságban készült.

Pál többi leveleiről itt nem szólhatok. Kérd meg a tisztelendő urat, hogy magyarázza meg neked, a melyiket nem érted.

A Jakab, János, Péter, Judás *apostolok levelei* rövidek ugyan, de azért mindenik nevezetes többé-kevésbbé.

A *János* evangeliumát s a *Jelenetek könyvét* csak nagyon későre fogod megérteni. Annak is el jő az ideje, csak légy türelmes és kitartó az olvasásban. Most vagy 14 éves. Én teljesen meglennék elégedve veled, s tudom a tisztelendő ur is, ha majd 24 éves korodban ismerni fognád ezt a kis bibliát. Isten segitsen tégedet erre, azt kivánom, mert tudom, hogy ha azt megéred, te egy valóban boldog ember lész. Szeretettel

Boros György.

Imák.

Ima minden napra.

Kicsiny vagyok, imádkozni tanulok,
Lábaidnak zsámolyához borulok.
Annyi érzés van piczinyke szivemen,
— Oh, hallgass meg én jóságos Istenem!

Arra kérlek hő imámban tégedet,
Jó szülőim áldva, védve légyenek.
Arczaikon gond se lesz, ha akarod,
Tartsd felettük áldva-védő szent karod.

Házunk legyen békességnek szent háza,
Földi jóval, lelki jóval megáldva.
Kicsiny hajlék, de imaház is lehet:
Ajkainkon emlegetve szent neved.

Lelkeinknek mi annyi jót s szépet ád,
Virágoztasd a tudomány csarnokát.
S mig szivünkben buzgóságra kelt a hit,
Hadd keressük a tudomány kincseit.

S ki kezébe van a jövőnk letéve,
Tanitónkat áldó kezed segélje.
Kisérje őt a merre jár, merre mén,
Hálás szivben háládatos érzemény.

S bérczet, völgyet hol magyar szó zengi át,
Tartsd meg ezt a szép országot, szép hazát.
Gyönge ajkról szól a tiszta érzelem:
— Oh halgass meg én jóságos Istenem!

Tarcsafalvi Albert.

Reggeli ima.

Mennyei jó Atyám, én édes Istenem!
Te hozzád emelem háládatos szivem,
Megköszönöm neked, hogy a múlt éjszakán,
Őrködtél felettem és vigyáztál reám.
Megőrizted lelkem s testem egészségét,
Örömmel köszönteni kicsiny házunk népét.
Köszönöm szent Atyám, hogy jó szüleimet
Megtartád épségben, hű őrizőimet,

A kik kegyelmedből rám gondot viselnek,
Engemet — képedre — emberré nevelnek,
A kiknek kezére biztad életemet —
Oh, tartsd meg tovább is édes szülőimet!
A mint Te őrködtél, ez éjjel felettünk,
E napon és mindég csak Te légy mivelünk!
Segélj munkáinkban: az igazban, jóban,
Előre haladni minden szent dologban.
Óvj meg a veszélytől, oh add segedelmed,
Éreztesd jóságod és áldott kegyelmed.
Áldásod szálljon ránk mindenható Felség,
S tőlünk szent nevedre hála és dicsőség!!

Esti ima.

Gondviselő Atyám, szerető Istenem,
Egy nappal rövidebb ismét földi éltem.
Egy nap újra elmúlt áldott szerelmedből,
Mást adsz Te helyébe ismét kegyelmedből.
E napért mondok most hálaadó imát,
A kit ég, föld, tenger: a mindenség imád.
Te voltál velem a nappal folyamában,
Te segitettél meg engemet munkámban;
Hogy üdvöm munkáljam, Te álltál mellettem,
S ne érhessen veszély, őrködtél felettem.
Mindenben, mindenütt éreztem jóságod,
Hallottam szavadat, láttam szent orczádot.
Most arra kérlek én, azért esedezem:
Szent oltalmad védjen ez éjjel is engem.
Tűztől és veszélytől, kárvallástól, rosztól,
Lelketlen embertől, minden más gonosztól.
Légy velem, légy velünk, mindnyájunkkal Atyám,
Gondviseléseddel gondot viselj reám!
Hogy békén aludjam édes szülőimmel,
Felébredjek majd, ha eljön a szép reggel.
Virassz fel holnapra mindnyájunk, jó Isten,
Más őrzőnk, pásztorunk rajtad kivül nincsen!!

Demeter Dénes.

Együtt.

A falu derekán ebben a zsindelyes házban épen olyan kis székely gazda lakik, mint a többiekben. És itt a fejem reá, hogy a szemben lévő gazdag úri palotában ma nincsen annyi öröm és

boldogság, mint ebben a kiz házban. A család főbüszkesége, a legnagyobb fiu érkezett haza a kolégyomból.

Be nagyot nőtt, mióta nem látta őt a kis családi fészek, legalább azt erősiti mindenki, mikor a nagy öröm miatt szóhoz juthat. Az édes apa örömének forrása a fiu jó bizonyitványa. Édes anyja és testvérei azonban mit törődnek ezzel, mikor ölelhetik, csókolhatják a rég várt kedves vendéget!

Mikor aztán kipakolták a kolégyomi nagy ládát és megkapta mindenik testvér a maga apró vásárfiáját, lassanként a kevés szavu öröm megbeszédesedik.

— Be meghúzódott az arczod! nem voltál beteg? Nem a hosszu út fárasztott-e ki? Tán a sok tanulás viselt meg egy kicsit? Nem láttál szükséget a kolégyomban?

Egymást érik az édes anya hasonló kérdései. Testvérei a faluban történt változásokról mondanak sok kedves újságot. Alig győznek figyelni, alig győznek egymásnak feleletet adni. Vége-hossza sem volna, de közben Juliska megteritette az asztalt. A jó édes anya figyelmét semmi sem kerüli el: Dénes fiának a kedvesebb ételei kerülnek az asztalra

Étel után a kis gazdaság körül semmi sem marad megnézetlen. A pajta üres, csupán a fejős tehén kérődzik a tulsó szögletben, az istállóban a lovak falják a fris herét. A csürön hátul a kertben most már nincsenek kazalok és boglyák, felemésztette rég azokat is a tél, de vannak gyümölcscsel rakott fák és szépen nevelt oltoványok. A méhszinben a kasok száma az idén jót szaporodott. Semmi sem marad megfigyelés nélkül. Minden olyan kedves. A kis diáknak és három testvérének öröme szépit meg, aranyoz be minden apró-cseprő dolgot.

De jó, hogy épen vasárnap van. A mi hazaérkezett diákunk csakugyan nem unatkozik. Vecsernye után hozzája gyülnek régi barátai, a kikkel együtt járt volt a tanitó ur elébe, öt-hat 15—17 éves ficzkólegény. Tarka beszéddel fölújitják az együtt töltött gyermekkor érdekes emlékeit. Ez a nap a viszontlátás apró édes örömeinek a napja.

Csak egy van közöttök, a ki szótalan és levert. Ez mindegyre azért sohajt, hogy miért nem vitte volt az édes apja őt is a kolegyomba. Mint szeretett volna ő is Dénessel együtt a tanulói pályára lépni!

— Bizony vált volna is belőled talpraesett diák, jegyzi meg az egyik legényecske. Még igy is sokra vitted Községünk kis könyvtárában a mi könyv s azokban a könyvekben a mi historia, az mind a kis ujjadban. Hozzád fordul mindenki, ha igazi szép levelet akar iratni. Hátha még. . . . De akkor ki penderitene név-

napi alkalmakra, lakodalmakra és más efféléro szép furcsa kádencziákat, ha közülünk elrabolt volna a kolégyom?!

— Bánnám is én, akárki, csakhogy édes apám tanittatott volna. Maga is megbánta már sokszor, de hiába, annak idején félt, hogy a tanitásommal járó költséget nem birja ki. A Dénes apjának még kevesebb birtoka van, mint nekünk és egygyel több tagu a családja is. A tiszteletes és a tanitó úr hiába biztatták édes apámat. Szépen itthon maradtam.

Mikor a kolégyombeli dolgokra térül-fordul a beszéd sorja, csak úgy lesi az egész társaság a kolégyistának minden szavát.

— Be szeretnék, szól közbe az a bús magyar, én is veled diákoskodni! Mily örömest járnék én is naponként 4—5—6 leczkére és szedegetném begyembe azt a sok szép tudományt. Bár töltenék azok a kedves jó tanárok, a kiket te ugy dicsérsz, az én árva fejembe is egyik órán az egyik, másik órán a másik ismeretet.

— Én beleveszitném erős fejemet a sok tanulnivalóba, szólal meg egy vig képü ficzkó. Édes apám eleget azon volt, hogy belőlem is diákot faragtasson, de én nem akartam, hogy engemet faragjanak. A „Jó könyvek“ közül vajegyet csak elolvasok a furcsájából most is, de az irást már maholnap elfelejtem.

Beszédközben a kasztenről kézbe kerülnek a kolégyomi könyvek. Ebből latinul vagyis diákul tanulnak, amabból németül, az a kékes tábláju tiszta görög könyv, az a csinos meg éppen számtan, ebből a veressarkuból különféle nemzetek történelmét ismerjük meg, az a kisebb ott a Laji kezében . . .

— Jaj a fejem! vág szavába a vig képü czimbora, fogjatok meg, mert elszédült a fejem attól a gondolattól, hogy ha belőlem diák lett volna, akkor ezt a sok könyvet mind egy szálig megkellene tanulnom.

— Nem olyan nehéz dolog, magyarázza a diák, nevető társainak. Igaz, hogy a diákok közül is soknak még a könyv kinyitása előtt megfájul a feje a leczke nehézsége miatt s azért hozzá sem fog a megtanulásához, de a kinek egy kis tehetsége és igyekezete van, annak az egész tanulói pálya könnyü teher. Az ember hamar beleéli magát abba, a mit kedvvel csinál. A tanárok ugy magyarázzák előre a dolgokat s oly szép lassan vezetik a tanulót a könnyüről a nehezebbre, hogy végre a tanulás nehéznek látszó munkája örvendetessé válik. A munkában való gyönyörüség könnyiti meg a nehezet. A testgyakorlás, a játék a kolégyom udvarán arra valók, hogy a test és a lélek, ha elfáradtak, visszanyerjék életkedvöket.

— Hát ez a gyönyörü aranyos-kötésü könyv miféle?

Erre a közbevetett kérdésre a diák arcza lángvörös lesz. Zavarából nagyobbik leánytestvére menti ki. — Ezt a szép verses könyvet, igy szól, nyerte Dénes. Édes apám mondá, mikor kipakoltunk, hogy ezt a jó szavalásért adták bátyámnak az önképzőkörben.

Az önképző-körben? Kiváncsian kivánják valamennyien, hogy beszéljen nekik valamit erről is

Most a kolégyomi munkálkodás legszebb ágával ismerteti meg a diák kiváncsi hallgatóságát. Megtudják beszédjéből, hogy az önképző-kör olyan gyülése a diákoknak, a melyen mindenki arról számol be társai előtt, mit a rendes tanulás mellé a maga jószántából dolgozott. Ilyen összejöveteleket minden héten tartanak egyik tanár vezetése alatt. Legjobban hasonlit e tanárhoz a jó pap és a jó tanitó, a kik nemcsak a szószéken és az iskolában vezérei a népnek.

Az önképző-kör gondoskodása alá tartozik az ifjusági könyvtár, a melynek gyarapitására minden tanuló évenként bizonyos díjat fizet. Minden embernek kötelessége jó és hasznos könyvek olvasása által lelkét müvelni; de ez különösen kötelessége a tanulóknak. Épen mint a jó mesterember, vagy a jó földmives szabad idejét olvasással foglalja el, ha a világtól sem akar elmaradni: ugy a jó tanuló a rendes dolgait is elvégzi, játszik is eleget és még olvasás által is gyarapitja lelkének kincseit.

Az önképző-kör dolgai között van a versszavalás is. Ez nem csupán arra való, hogy az ember tanul vele bátran, csinosan és szépen beszélni, hanem éppen mint a könyvolvasás, a lelket nemesiti, a szép iránti érzést fejleszti. A ki pedig a szépet meg tudja ismerni, benne tud gyönyörködni, annak sem magaviseletében, sem cselekedeteiben, sem beszédjében nem található semmi, a mi durva, illetlen és rút.

A mit olvasunk, és tapasztalunk, érezünk és gondolunk, azt szépen elmondani vagy pedig leirni éppen nem könnyü mesterség. Az önképző-körben azon is fáradozik az ember, hogy ezt a nehezet megkönnyitse. Az egyik tanuló élőszóval beszél el valamely érdekesebb dolgot a többiek előtt, a másik, a mi fejében és szivében életrevaló gondolat csak terem, azt leirja s aztán társai előtt a körben felolvassa vagy felolvastatja.

Legérdekesebb az, hogy az önképző körben minden munkálkodást itélethozás követ. A tanulótársak és a jelenlevő tanár a müködőket hibáikra, botlásaikra jóakarattal figyelmeztetik, együtt a dolgokat megvitatják. Oh be kedvesek az ilyen gondolatcserék és milyen hasznosak! Több szem többet lát, több fő többet gondol. Egymás kárán, egymás szavaiból, egymás cselekedeteiből tanul az

ember. A durva gyémántot másik gyémánttal csiszolják, hogy szép formája legyen. Az emberi észnek és az emberi szivnek legjobb formálója, legjobb nemesitője az emberi ész és az emberi sziv.

Ezeket beszélte el a diák társainak, csakhogy bővebben és hosszasabban, mint a hogy én leirtam. Magam csak annyit teszek még hozzá, hogy minden jó társaság önképző-kör. Az vala a leirt összejövetel is.

Péterfi Lajos.

Az unitárius egyház fő emberei.

Valamint egy családnak van alapitója, ugy van az egyháznak is. Az unitárius egyház ugy tekinthető, mint egy nagy kiterjedésü család. A tagjai el vannak terjedve az egész földön, de különösen Magyarországon, Angolországban és Észak-Ámérikában vannak sokan. A ki a világtörténelmet tudja, az mindjárt kitalálhatja ebből, hogy az unitárius vallás ott terjed legjobban, a hol legnagyobb a lelkiismereti *szabadság*. Magyarország s illetőleg a mi kis Erdélyünk tüzte volt ki tornyára a szabadság lobogóját legelőször. Az unitárius vallás itt alakult meg legelébb. Angolországot s Észak-Ámerikát a szabadság honának tartja mindenki. Ez igy is van. Emlékezzünk csak vissza az 1848—49. évi magyar szabadságharcz leveretésére. Lám azután a szabadság számüzött harczosai Angliába és Ámérikába menekültek s ott találtak igazi szivélyes fogadásra s ápolásra.

Ez alkalommal bemutatunk nektek három férfiut, a kiket a magyar, ámérikai és az angol unitárius egyházak főembereinek alapitóinak ismerünk

Dávid Ferencz.

Már több esztendeje elmult volt annak, hogy Kolozsváron laktam s mégis egyszer sem tünt fel előttem, hogy az unitárius főiskola, a melyben tanultam, két sugár-ívvel van összekötve az unitárius templommal, a melybe mi a főiskolából imádkozni szoktunk járni. Egyszer csendesen mendegéltem a két nagy épület közötti szük utczán s gondolkoztam azon, hogy jó lenne megnézni a Dávid. F. kövét. — Ekkor pillantottam meg azt a két ívet. — Egyelőre azt hittem, hogy azokon valami titkos átjáró van egyik épületből a másikba, de csakhamar meggyőződtem, hogy csak képzelődöm. Ezt a képzelődést máig sem tudtam kiverni a fejemből. — Elmentem be a templom háta mögé s megnéztem a D. F. kövét. A kőre a következő szavak vannak vésve:

Dávid Ferencz a hagyomány szerint ezen a kövön tartotta a Torda-utcza szegletén 1566-ban, midőn a gyulafehérvári egyházi

1. Ima.
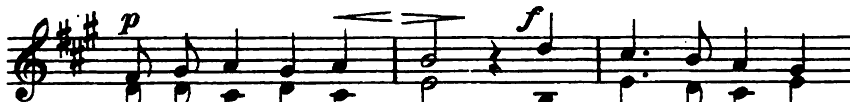
Jutalmat nyert pályamü a D. F. E. 1887. évi pályázatán.

Dallamát és szövegét irta: Iszlai Márton.

SOPRAN.
ALT.

1. Hoz - zád jö - vünk, oh nagy Is - ten!
2. Oh légy ve - lünk, é - des a - tyánk!
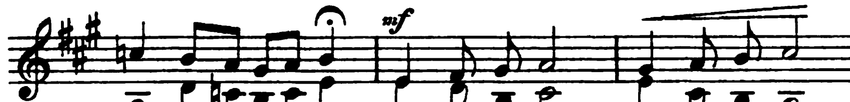

Lel-künk hoz-zád ve - zet. Te al - ko - tád ha -
Él - tünk hű ve - zé - re. Ve - zé - rel-jed lép -
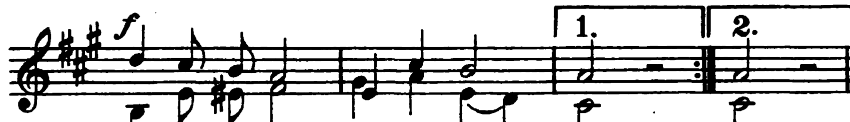

tal - mad-dal A föl - det és e - get.
te in - ket A jó - ra és szép - re.

Hogy meg-tar - tot - tad é - le - tünk, És min-den jót
És ne-velj az i - gaz hit - ben, szent ne - ved - nek

ad - tál ne - künk. Há - la i - mánk im föl - zen - dül
fé - lel - mé - ben. Áldj e föl - dön e - ré - nyek-kel

Sa meny-be fel hoz - zád re - pül. pül.
Sa meny-ben ö - rök é - let - tel! tel!

METSZETTETT és NYOMATOTT KUNOSY VILMOS és FIA ZENEMŰNYOMDÁJÁBAN BUDAPEST.

2. VIII. Zsóltár.

(Sz. Jékei Aladár.)

Iszlai Márton.

SOPRAN.
ALT.

1. U - runk! Ha - tal - mas Is - te-nünk! Mely di - cső
a te szent ne - ved! A te fön - sé - ged
töl - ti be E föl - det s fönn a vég - te - lent.

2.
A kisdedek, a csecsemők
Ajkán is ott van fegyvered
Legyőzni a kajánokat,
Kik pártot ütnek ellened.

3.
Szemem ha olykor föltekint
Egedre, melyet alkotál
S látom ragyogni csillagok
Végnélküli sugárinál,

4.
Elgondolom: mi hát e por,
Ez a halandó ember itt!
Hogy gondjaidra méltatod
S szemed jósággal rá-tekint.

5.
S ime őt rangban helyezéd
Mindjárt az Istenség után,
A méltóság és uralom
Koronájával homlokán.

6.
Urrá tevéd müved fölött
És minden állatid felett,
Kiket e föld hord, lég emel
S a tengerek mélysége rejt.
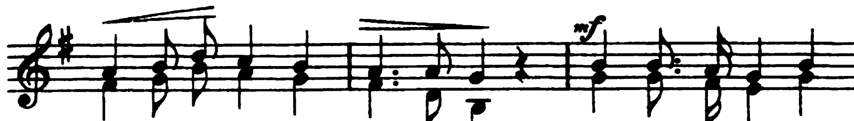
* * *
Urunk! Hatalmas Istenünk!
Mely dicső a te szent neved
A te fönséged tölti be
E földet s fönn a végtelent.

3. XIII. Zsoltár.
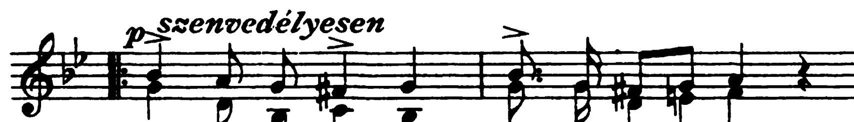
(Sz. Rédiger Géza.)

Iszlai Márton.
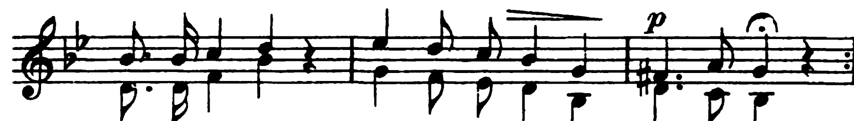

3. Jóvoltodban van bizodalmam
Szivem tebenned vigadoz.
Uram elcsüggedt gyermekednek
Te megmutatod vigaszod...

Megpenditem a hárfa hurját.
Ajkam ihletve felnyitom
S az ur jóvoltát és kegyelmét
Uj énekkel magasztalom!

4. Esti ének.

(Sz. Rudnyánszky Gyula.)

Lassan, érzéssel. Iszlai Márton.

SOPRAN.
ALT.

1. Nő az ár - nyék, itt az es - te,

É - gi bé - ke jöjj szi - vem - be.

Szállj le é - des nyu - ga - lom,

Rin - gass mint a fu - va - lom.

2.

Egy nap ujra tova szállott.
A ki adta, legyen áldott
Össze- téve két kezem
Zeng fohászom csendesen.

3.

Édes álom, boldog álom!
Lengj szeliden szempillámon!
S mit megér az álmodó:
Hadd kövesse szebb való.

gyülésről haza érkezett, azt a beszédet, melyre az egész Kolozsvár áttért az unitárius vallásra

A gömbölyü kő felső része lapos. Jól eltudtam képzelni, hogy állott rajta D. F., mikor azt a beszédet tartotta, a melyiknek a hallására Kolozsvár összes lakósai unitáriusokká lettek.

A mikor visszajöttem, ismét szemembe akadt a két ív s eszembe jutott, hogy D. F. tanár volt s éppen mint igazgató egyik tanár óráján jegyezte meg a tanár tanitására, hogy az Isten nem három, hanem csak egy, s hogy az Istent lélekben és igazságban kell imádni.

Ezzel rájöttem arra, hogy az unitárius vallás az iskolából került ki s hogy a templom s az iskola tán éppen azért van igy épitve, hogy mindenki saját szemeivel vehesse észre, hogy a kettő elválaszthatatlan egymástól. egyiknek a másikat kell támogatni. Vallásunk megalapitása két fontos körülményét megemlitém. Mind a kettőből az tünik ki, hogy Dávid Ferenczé volt a főérdem.

Vallásunk alapitója kolozsvári születésü volt, itt született 1510-ben s miután itt s külföldön, s különösen pedig a Luther városában Wittenbergben tanult — itt Erdélyben több helyen teljesitett papi szolgálatot s azután 1556-ban jött Kolozsvárra papnak és tanárnak. Ugyan ebben az évben vette nőül Kolozsvár föbirája leányát Barát Katát. Ebből a házasságból egy fiu és 2 leány származott. — D. F. oly szép hirre tett szert, hogy maga a fejedelem, János Zsigmond, udvari papjává tette s ezzel megadott neki minden segitséget, a mivel unitárius vallásunkat megalapithatta és szilárddá tehette.

Alig hiheti el az ember, hogy oly sok munkát eltudjon végezni valaki, a mennyit ő végzett.

Lelkész volt a fejedelemnél, és Kolozsvárt; püspöke volt az unitárius egyháznak (1568-tól kezdve), vitatkozásokat tartott Erdély s Magyarország több városában, melyek közül nevezetes a gyulafehérvári (1566), a nagyváradi (69.); könyveket irt, pl. 1568-ban hetet adott ki.

Mind azt a munkát csak rendkivüli szorgalommal és erőmegfeszitéssel végezhette el; de meg is lett az eredménye, mert egyháza Erdélyben s Magyarország Tiszán inneni részében (Erdélyből nézve) oly népes lett, hogy csak egy gyülésen 400 pap jelent meg. — A püspököt, még az idegenek is, korunk egyik legnagyobb szónokának és tudósának tartották, el enfelei is bevallották hogy a bibliát senki sem tudta olyan jól, mint ő.

Életének szomoru vége lett, mivel ellenségei, másképpen nem győzhetvén le, sok hamis vádat emeltek ellene s országgülés elébe állitották, a mely őt börtönbe vettette az unitáriusok nagy szomoru-

ságára s ellenségei szégyenére. Déva vára börtönében halt meg 1579. nov. 15-én.

Minden unitárius áldja és tisztelje emlékét a nagy férfiunak, ki nélkül oly korán nem alakult volna meg egyházunk. A hagyomány az tartja, hogy börtöne falára a következő szavakat irta: „a pápák kardja, a kereszt s a halál képe — semmi sem fogja az igazságot utjában feltartoztatni .... Azt irtam, a mit éreztem, s a mit érzék bizó lélekkel igazán hirdettem. Megvagyok győződve, hogy az én vesztem után a hamis igehirdetők tanai össze fognak omlani."

Channing Ellery Vilmos. (Olv. Csenning.)

Milyen volt Channing? kérdezték egy volt tanuló társától! *Egy őszinte, bátor és jószivü fiu.* Ennyi éppen elég egy fiuról, de ugyanaz az ember még ezeket mondotta: A tanulókat legjobban megtudják itélni saját tanuló társaik, s én jól emlékszem, hogy mindig bizonyos tisztelettel tekintettem rá, pedig jóval fiatalabb volt nálamnál. A mikor játszottunk ő sohasem kereste az alkalmat, hogy igazságtalan legyen s mihelyt észrevette, hogy nem rendesen megy a dolog, azonnal félbe hagyta a játékot. Kevés pénze szokott lenni, de azt sem tudta egyedül költeni el. Emlékszem, hogy egyszer egy rokánától kapott ajándékba egy dollárt (nálunk forint számba vehető, de egy dollár meg ér 2 és fél forintot). Soha az előtt nem volt ennyi pénz a kezében. Emlékszem milyen örömmel futott hozzánk, hogy osztozzunk rajta. Egész életén keresztül ilyen jó szivü volt."

Kicsiny növésü volt, de ifju korában arcza telt s teste izmos vala.

Ugyanaz a tanuló társa, a kinek a szavával fennebb beszéltünk, ezt mondotta: egy tekintetben felülmulta minden osztálytársát t. i a fogalmazásban. Mindnyájan bámulással hallgattuk beszédeit.

A pályázatokon mindig ő volt a legelső nyertes. Channing mindig a legjobb fiukkal tartott barátságot. A resteket nem szerette s nem szeretett velök társalogni s a rosszakat egyenesen elkerülte.

Édes atyja már tiz éves korában meghalt, tehát édes anyja vezette nevelését. Tizennyolcz éves korában már saját keresetéből kezdett élni, mint nevelő. Ekkor irta anyjához ezt a szép levelet:

Édes anyám! Most akadt egy jó alkalom, a mikor minden jó barátomnak küldhetek levelet a nélkül, hogy költségembe kerülni. Édes anyámmal kezdem. Kegyelmednek tartozom a legtöbb hálával. Azt az aggodalmat és gyöngédséget, a melyet eltávozá-

somkor láttam arczán, soha sem fogom elfelejteni. Szeretném, hogy jó embereim ne érdeklődnének olyan erősen irántam. E miatt, én is ők is, szerencsétlenek vagyunk. A mi szerencsétlenség engemet ér, azt még nehezebben viselem el, azért, mivel tudom, hogy őket is mennyire aggasztja . . Ezt azért irom, hogy édes anyám ne aggodjék miattam. Én tudom, hogy oly messze vagyok az otthontól, hogy ide csak az anyám szeretete és jó kivánsága hatol el. Sem örömében, sem bánatában nem osztozhatom s gondoskodását nem érezhetem. De mégis ugyanaz a nap süt ránk, ugyanaz az isteni gondviselés őrködik felettem, ez osztá ki a boldogságból az én részemet. Az a távolság, a mely minket elválaszt egymástól, nem választhat el a közös Atyától. Engemet ez a tudat megvigasztal s bárcsak édes anyám szivéből is oszlatná el azokat az aggodalmakat, a melyek terhes házi gondjait még nevelik.

Channing született Észak-Amerikában 1780-ban ápril 7-én Newport városban, meghalt 1842-ben október 2-án. A milyen kellemetes volt mint gyermek és ifju, olyan lett mint pap is.

Azt mondják, hogy a biblia után a Channing müveit olvasta el a legtöbb ember. Számos nyelvre levannak forditva. A mi nyelvünkön is megvannak. Semmit jobb szivvel nem ajánlhatunk, mint azt, hogy olvassa azokat minden ifju és nem ifju ember. Ifjaknak legelső helyen ajánlanók az „Önmivelésről" szólót, mely a magyar forditás első kötetében van.

Martineau Jakab.

Boldog ország az, a melyiknek ölében született Channing Vilmos, de nem kevésbbé boldog az, a mely magáénak mondhatja Martineaut (olvasd: Mártinó). Erről az unitárius férfiuról már ugy szólhatunk, mint a kit szinről-szinre láttunk, a kinek ajakáról hallottuk a bölcseség szavait s kezünkön éreztük áldó keze érintését. Olyan szabásu ember, a milyen Brassai bácsi. Brassai bácsi itt a a mi édes hazánkban Toroczkó-Szt-Györgyön 1800-ban született, Martineau 1805-ben Angliában, Norwichban.

Martineau franczia eredetü ember. Ősei hugenották*) voltak s a katholikusok üldözései elől menekültek Angolországba. Atyja kereskedő, anyja egy rendkivüli müvelt nő volt. Tizennégy éves korában egy kitünő unitárius tanitó keze alá került s azzal el volt döntve jövője. A mérnökségre készült, de szive a papsághoz vonzotta s igy lépett a Manchester New College-ba, az unitáriusok theologiai akadémiájára. Nagy szorgalmu s odaadó tanuló volt. 21 éves korában letette a papi vizsgát s végezte az egyetemet is.

*) Hugenottáknak gunyolták a franczia protestánsokat. A név egy helység neve, a hol eleinte össze szoktak gyülekezni.

Dublinban, Irland fővárosában másod lelkész lett. Rövid idő alatt messze terjedt hire gyönyörü szónoklatának s ritka észjárásának. Négy év mulva Angliában Liverpool városban lett lelkész. Itt akkora szolgálatot tett unitárius vallásunknak, a mekkorát azóta talán senki sem. Ugyanis, tizenhárom angol katholikus pap kihivta Martineaut s két lelkésztársát vitatkozásra. Martineau oly fényes győzelmet aratott, a melynek hire nem fog elmulni mig unitáriusok lesznek.

Ekkor Martineau csak 34 éves volt. A következő esztendőben tanár lett a Manchester New Collegeban s az volt 1885-ig.

Itt tanultunk tőle az édes szavu prófétától. Itt tanultuk meg becsülni a kellemetes embert, a bölcs férfit, ki egyházunknak már 50 év óta egyik fő büszkesége. Éltesse Isten még sokáig.

B. Gy.

Kigyó van a kertben.

Fiuk, leányok! vigyázzatok, mert kigyó van a kertben. Onnan tudom, hogy tegnap a szomszéd kertben voltam s a mint a gazda kaszálta le a füvet s takaritotta a fák tövéről a burjánt, egyszer egy vékony hosszu kigyó megszorult s jónak látta átsuranni a ti kertetekbe. Bizonyosan ott van, mert hát az olyan helyet szereti csak, a hol a fü nagy, a föld darabos s lyukatos s meg aztán a hol nem sokat járnak, nem kaszálnak, nem kapálnak s nem is gereblyélnek.

Nekem is volt egy kertem s abban is volt egy rút állat és pedig egy béka. Egy tavaszon neki állok s takaritni kezdem az ösvényeket, kapálom a fák tövét, s jaj nekem, a mikor egy baraczkfánál kapargálok, egy nagy gömbölyü kő akad a szemembe, s oh utálat, hát annak az oldalára van lapulva egy lusta, csunya béka. Mondhatom, hogy megijedtem s megirtóztam.

No ezt nem türhetem, szólék!

De hát mit csináljak?

Kapom magamat s a nagy követ elmozditom. Béka koma nem mozdul a köről!

Ugy-e? No akkor jere kő, jere béka, induljatok mind a ketten s kitelepitettem őket az utcza közetére s azóta egyiket se láttam.

Fiuk, leányok, a ti kertetekben kigyó van. A kigyó alattomos, leselkedő, sziszegő, hamis állat, a mely megmarja azt, a ki hajlékot ad neki. Tegyetek ugy mint én a békával. Telepitsétek ki az utczára, hogy ott tapossák el a járókelők.

Egyiktek, másiktok azt mondja, hogy nektek kertetek sincs, hogy lehetne kigyó benne!? Nem veszitek észre, hogy én csak képesen beszélek!? Hiszen a kert a ti szivetek, a burján s a gyom

a rosz indulatok, hajlandóságok, a kigyó pedig az a kis hiba, avagy bün, a melyett felneveltetek a burján s a gyom között.

Annál a kis leánynál amott a kigyó igazi neve *„hazugság“*. Ő egyszer-kétszer véletlenül belekeveredett ebbe a bajba s most már hiába szidják miatta, még sem mondja az igazat. A Pista kertjében *„lustaság“* a kigyó neve. Ha fényes délben keresitek, ott találjátok a fü között, hanyat feküve alszik, mintha minden dolga rendben volna, holott semmit sem dolgozott.

Elek kigyója a *„gyomra“*, a mely őt egyik kertből a másikba kergeti s mindig a fákon jár a szeme. Szereti a szilvát, jóizüen eszi az almát, de már a körtéből tele rakja a kebelét is.

Az egyik nem bánja ha szidják, a másik nem ha haragusznak rá s a harmadik ha megis verik. No ezek nem valami derék gyerekek. Ugy-e ti nem szeretnétek, hogy olyanok legyetek, a milyen ez vagy az. No jól nézzétek meg, nincs-e gyom s bozót a ti szivetek kertjében s a benne rejtőző kigyót okvetlenül üldözzétek ki.

Ajánlja **Egy Apa.**

„Remény.“

A kolozsvári unitárius főiskola ifjusága már 1839-ben ki mert volt lépni a nyilvánosság elébe egy könyvvel, melyet ő maga szerkesztett s a melyet »Reménynek« nevezett. Azóta állandóan él a »Remény« de a nyilvánosság előtt csak három kötete jelent meg még ez ideig. A most végződő tanévben oly nemes versenyt fejtett ki az ifjuság az önmivelésben mind irodalmi téren, mind másnemü munkásságban, a mi ritkitja párját. A vizsgáló bizottság ritka lelki élvezettel győződött meg arról, hogy ifjaink között többen vannak olyanok, a kiknek jövője elébe szép reményekkel lehet nézni. Erről a szülők s az érdekeltek meggyőződhetnek az alább közölt költeményekből. Ebből ifjaink buzditást nyerhetnek a kitartó munkásságra. Mi még csak azt kivánjuk megjegyezni, hogy az itt közölteken kivül mindeniknek van több sikerült költeménye, valamint azt is, hogy ezeken kivül még főleg Simonffi Márton és Veres Zoltán tüntek ki.

Ősszel.

Sárgult levél hull a fárul csendesen,
Őszi szellő sivit át a téreken;
Körös-körül néma lett a láthatár;
Az erdőben,
S a berekben
Nincs egy dalos kis madár.

Virágillat nem árad a holt mezőn,
Csak szél sohajt a völgyön és hegytetőn;

S meddig a szem szerte-széjjel elláthat:
Hulló levél,
Sárga levél
Boritja bé a tájat.

Vándor madár szép reménnyel messze száll,
Keresni egy derültebb és szebb hazát;
S a hol berek, hol a róna még virit:
Ottan éli
Örömteli
Boldogsággal napjait.

De tavasszal, ha eljön a kikelet,
Új életre serken a szép természet,
S daru, fecske és a gólya visszaszáll . . .
De bús szivem,
Fájó szivem
Szebb tavaszra nem talál! . . .

Kapum előtt . . . .

Kapum előtt virágzik az akáczfa,
Ráköltözött két piczinyke madárka;
Csöndes estén ablakomat kinyitom,
S a madárkák édes dalát hallgatom.

Szép daluktól megzendül a levegő,
Visszhangra kél a szomszédos temető;
S elmerengve a madárkák szép dalán,
Könny csorog le két szememnek pilláján.

Ez a sok könny érted ömlik angyalom,
Érted, a kit elzárt tőlem bércz, halom,
És azóta szivem sötét éjszaka —
Bár fölötte piros hajnal hasadna! . . .

Lőfi Ödön I éves theol.

Dalra kél a . . .

Dalra kél a fülemile, pacsirta,
Örömét, vagy bánatát, hogy kisirja. —
Én is olykor megpengetem lantomat,
De az mindig csak szomoru hangot ad.

Mult és jövő fáradt lelkem tanyája,
Ha a jelen borus egét kitárja;
Visszatérve, ha fölveszem a lantot,
Újra hallom azt a mélabús hangot.

Bús merengés már az élet énnekem,
Fájó szivem zokogása énekem;
A mióta elhagyott a kedvesem,
Az örömet csak hiréből ismerem . . .

Szász András III. év. theol.

Egyenlőség, Testvériség, Szabadság!

Egyenlőség, Testvériség, Szabadság!
Van-e, mit e három isten meg nem ád;
Van-e, ki e három isten nevében,
Életet s vért ne áldozna
A csaták szent tüzében?!

Egyenlőség, Testvériség, Szabadság!
Ez díszité ősapáink zászlaját;
Isaszegnél, Váczgnál, Sarlón ez győzött —
S a mig ármány föl nem támadt:
Osztrák volt a legyőzött!

Egyenlőség, Testvériség, Szabadság!
Háromszinü lobogódat eladták, —
Ráborulhatsz szülőföldeď hantjára —
Magyarország az osztráknak
Leigázott szolgája. —

Egyenlőség, Testvériség, Szabadság!
Bújdosó lett legigazabb prófétád . . .
Dicsőséged csillagfénye nem ragyog —
Zengő dalban, hulló vérben
Földerül-e szebb napod . . . ?

Hogy ha dal kell, — minden ajk hadd énekel,
Hogy ha vér kell, — vért izzadjon a kebel!
Véres szárnyon száll a dalunk tehozzád:
Csakhogy virulj: Egyenlőség,
Testvériség, Szabadság! —

Nagy Lajos VIII. oszt. t.

A kis tudakozó.

Ki tudja megmondani?

1. A Máté evangeliuma melyik része hányadik versében van Jézusnak ez a mondása: Boldogok, a kiknek szivök tiszta, mert ők az Istent meglátják.

2. Ugyanabban az evangeliumban hol van ez: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak.

3. Hol van megirva az Uri i na?
4. A magvetőről szóló péld zata Jézusnak?
5. A passio?

A megfejtők között kifog uk sorsolni a következő könyveket: 1. Unitárius énekes köny v. 2. Ferencz József Unitárius Kis tükör. 3. Egy nagy néne levelei, felnőtt leányoknak fiatal asszonyoknak. Irta Varga Lajosné. 4. Jó gyermek könyve, irta Boros György.

Feleleteket csak a Vasárnapi iskolába járó ifjaktól fogadunk el. A feleletek augusztus 1-ső napjára beküldendők. A felelők tisztán irják ki nevöket, lakásokat és az utolsó posta helyét s küldjék be hozzánk ilyen czimen „Unitárius Közlöny szerkesztősége“ Kolozsvár, rózsa-utcza 2. sz.

Számvetési feladat.

Két kofa almát árúlt, mindegyiknek volt harmincz darab almája. — Az egyik, mivel kisebb almái voltak, hármat adott egy garasért, tehát ha minden almáját eladja, kapni fog 30 krt, a másik párját adta egy garasért, tehát kapni fog 45 krt. Fogták, összebeszéltek: ne töltsük mind a ketten itt az időt, boritsuk együvé almáinkat, ugy is az enyémből egy garasért három, a kendéből kettő esik, hát adjunk két garasért ötöt. – Igy tettek. — De mennire elbámult mindkettő, midőn a 60 almáért csak 24 garast vettek bé — holott 25 garast kellett volna bevenni. — Fejtsétek hogy vesztették el a garast? —

I.

A 5 2 3 fajokat egyesit
Az 2 1 4 5 6 keblet nemesit.
Csikós 3 4 5 nélkül nem lehet.
3 2 5 6 lesz a ki férjhez mehet.
4 5-nek hívja minden magát.
3 4 1 2 6, jól ismert család.
3 2 1 4 5 6 nem szolgál segédül.
Gyász az élet 1 2 3 4 5 6 nélkül.

II.

Irni tud sok ember, 7 1 2 még is kevés.
1 2 3 tulajdona a hátrafelé menés.
2 1 nélkül semmit sem találsz a vásáron.
De a 3 2 1 kapható gyakran ingyen áron.
Nagy hatalmas ember a 5 6 2 1 mostanában.
1 2 5 6 legtöbb lelhető a Temes folytában.
Hitvány, poltrás malacz, 3 4 5 6 madzagra való.
3 4 1 nélkül elvész a félék vizbe haló.
Gondolj tenger partra, törökök földére,
Ott nyugvó 1 2 3 4 5 6 7 porló tetemére.

(Fiatalság Barátja. I.)

A DÁVID FERENCZ EGYLET.

Kivonat az alapszabályokból.

2. §. Az egylet czélja: az unitárius keresztény vallás, a hit- és erkölcstudomány és neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázása és terjesztése, a keresztény vallásos és erkölcsi élet ápolása és emelése.

3. §. Az egylét áll alapitó, rendes, pártoló és tiszteletbeli tagokból.

a) Alapitó tagok: kik az epylet pénztárába egyszer-mindenkorra *legalább tiz* (*10*) *o. é. forintot* fizetnek.

b) Rendes tagok: kik egy évre *egy* (*1*) *o. é. forintot* fizetnek, s kötelezik magokat öt évre.

c) Pártoló tagok: kik az egylet pénztára gyarapitásához koronként tetszés szerinti összeggel járulnak.

Bármely tagságra felvétetnek nők is.

4. §. Minden tagnak joga van: az egylet és fiók-egyletek közgyülésein megjelenni, a felmerült kérdésekhez hozzá szólani, javaslatokat tenni. Szavazati joguk csak az alapitó és rendes tagoknak van; ezek tarthatnak igényt arra, hogy az egylet kiadványait s másnemü nyomtatványait dijtalanul, illetőleg leszállitott áron kapják s az egylet által nyujtandó előnyökben részesüljenek.

5. §. Kötelesek a tagok: *a*) Az egylet müködését jó példával és buzditással elősegitni.

b) Az egylet czélját körükben megismertetni s annak tagokat szerezni.

c) Az önként felvállalt munkát halogatás nélkül teljesiteni.

d) Az évdijakat minden év október végéig pontosan befizetni az illető pénztárnok kezeihez.

23. §. Az egylet tagjai epyházkörönként fiók-egyletekké alakulnak, vagy a mely egyházkörben egy vagy más formában

már hasonló irányu egyletek vannak, azok az alapszabályok értelmében ily fiók-egyletekké alakulnak át.

28. § A fiók-egylet müködése különösen kiterjed arra is, hogy egyes hitközségekben a vallás-erkölcsi élet szeplőtlen tisztaságban megőriztessék s minél gazdagabb gyümölcsöket teremjen, mi végre az unitárius egyház törvényei keretén belől minden lehető módot felhasznál arra, hogy:

a) nép- és ifjusági könyvtárak,

b) önképzőkörök,

c) vasárnapi iskolák alapittassanak,

d) a vasárnapok megtartassanak s ezeken hiveink az istentiszteletet buzgón látogassák,

e) a gyermekek iskoláztatása ne hanyagoltassék el s különösen a vallástanitás mindenütt gondosan kezeltessék.

f) a hivekben a hitközség s általában a vallásközönség közszükségei fedezésére az áldozatkészség ne csökkenjen, söt fokozódjék,

g) a különböző hitfelekezetüek között a kölcsönös szeretet és testvéri érzés ápoltassék.

Mindezen czélok elérésére a fiók-egyletek az illető lelkészeket és tanitókat közös megállapodás szerint utasitják, tanácsolják és buzditják s a szükséghez képest az egyöntetü eljárásra a módozatokat megállapitják.

FIATALSÁG BARÁTJA.

IFJUSÁGI LAP.

SZERKESZTIK

DR. BRASSAI SÁMUEL ÉS BOROS GYÖRGY.

KIADJA A DÁVID FERENCZ EGYLET.

Ezen szám ára 10 kr.

KOLOZSVÁRT.
NYOMATOTT GÁMÁN J. ÖRÖKÖSE KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.
1892.

A DÁVID FERENCZ EGYLET
IRODALMI KIADVÁNYAI.

Az **„Unitárius Közlöny“** vallás-erkölcsi népszerü lap, mely megjelenik minden hónap 1-ső napján. Már öt kötete jelent meg. Most a hatodik kötet van folyamatban. Ezt a lapot a napi sajtó már megjelenésekor szivesen fogadta s azóta is több izben nyilatkozott felőle elismerőleg. Jelenleg Dr. Brassai Sámuel és Boros György szerkesztik.

A lapot olvasmányain kivül becsessé teszik **arczkép-mellékletei**, melyek közül kiemeljük: Dr. Brassai Sámuelét, unitárius püspök Ferencz Józsefét, főgondnok Daniel Gáborét, Dr. Berde Áron, Kovácsi Antal (fénnyomatok), Dr. Bartok István, Simén Domokos tanárokét; közölve van még Luther Márton, Zwingli Ulrich reformátorok, egy amérikai unitárius pap s három angol unitárius, Marosi Gergely, Koronka Antal stb. arczképe.

Az évfolyamok külön-külön megrendelhetők bármikor *1 frt 20 krjával.* A jelen évfolyamra előfizetést (1 frt 20 kr.) bármikor elfogad az Egylet. Mindennemü pénzküldemény *Iszlai Márton egyl. pénztárnokhoz intézendő Kolozsvárra, hosszu-szappan-utcza 2. sz.*

A Dávid Ferencz Egylet **kiadványaiból** mindig van készletben a Szerkesztőségnél: **Brassai**: Jövö vallása. Vallás és Hit. Melyik az igazi tudomány? Jézus istensége. A vallástanitás reformja, két értekezés. — *A vallásról,* párbeszéd, **Ferencz** József unitárius püspöktől. — A halhatatlanság kérdése Dr. **Hegedüs** Istvántól. Mindenik értekezés külön-külön csak 10 kr., postán küldve 12 kr.

A **„Fiatalság Barátja“** megjelent két számának ára együtt *csupán 20 kr.*

A jó gyermek könyve, irta Boros György. Erkölcsi beszélgetések, versek és erkölcsi szabályok 6—10 éves gyermekek számára. Kemény kötésben csak 20 kr. Postán küldve 23 kr. Népiskolai tankönyvül is használtatik.

I. kötet. Téli szám. Kolozsvár. 1892.

FIATALSÁG BARÁTJA.

IFJUSÁGI LAP.

SZERKESZTŐK: Dr. BRASSAI SÁMUEL és BOROS GYÖRGY.

Jelen szám ára 10 kr.

Télen.

Kikeletkor és a nyáron
Zöld ruha volt még a tájon.
Tél apó ezt kicserélte,
Fehér ruhát kapott érte.

Jó is volna, hogy ha benne
Ily kemény hideg nem lenne,
Ráadásul kap még — lehet —
Zugolódó hideg szelet.

Már is itt van, hogy süvöltöz,
Hópilléket ver a földhöz.
Nem kegyelmez ágnak, fának,
A didergő madárkának.

Oda három évszak élve,
Jégre vitt már minket véle.
Tél apó ez untig elég,
Türköztesse kissé *hevét*.

Azaz hogy hát . . . mit beszélek?
Hidege van csak a télnek,
S az künn *zsarnok*, de benn *gyáva*,
— Lopozkodva jön a házba.

Még is leszünk jó barátok,
Ha elfogad egy tanácsot.
— Ne árulja komoly voltát,
Váltson olykor nyájas orczát.

Ha az utczán megy egy árva,
Mosolygó nap süssön rája.
Hagyja azt a hideg szelet
Komor hegyek, puszták felett.

Ágak között, eresz alatt
Ne bántsa a kis madarat.
Csak hadd éljen, a mig élhet,
Kinek kedves ez az élet.

Tél apó még egyre. kérem,
Jó gyermekkel bánjon szépen,
Hogy a hová hivja vágya
— Mehessen az iskolába.

Tarcsafalvi Albert.

Csak meg kell szokni!

- Egy pár jó tanács falusi ifjaknak. —

Régi közmondás, hogy a mit Jancsi megtanult, azt János sem felejti el. Még inkább ellehet mondani azt, hogy a mihez Jancsi hozzá szokott, azt János, legalább is, nehezen hagyja el. Mert abból a mit tanulunk, bizony idővel sokat elfelejtünk; de a mihez hozzá szoktatjuk magunkat, éppen azért, mert minden nap gyakoroljuk, ki sem jöhetünk belőle.

Erkölcsi életünk és jellemünk kifejlődésére nézve tehát nem csekély befolyása van a megszokásnak. Meg lehet szokni a jót, szintugy mint a roszat. Ki lenne közöttetek, ifju olvasóim, a ki inkább óhajtaná ezt, mint amazt? Fogadjatok el tőlem nehány tanácsot a szokásra nézve. Nem fogjátok megbánni.

Mindenek előtt:

szoktassátok magatokat mindenkor igazat mondani.

Az ifju ember különösen szereti, hogy a mit másoknak elbeszél vagy mond, a lehetőleg kiszinezze, hogy annál érdekesebbé tegye magát és elbeszélését. Ártatlan dolognak látszik az egész. Pedig ugy szokik hozzá a fillentéshez, a mi lassankint aztán hazugsággá növi ki magát. S ha a fillentés még csak hiba, a hazugság már bűn, a mely folyton ismétlődve, észrevétlenül aláássa a jellemet. Jaj annak az embernek, a kinek szavainak hitelt adni nem lehet. Óvakodjatok az igazat eltagadni, különösen akkor, a mikor másoknak kérdéseire kell felelnetek. Mert ezzel nemcsak a magatok jellemét és becsületét ingatjátok meg, hanem esetleg a másokét is, a kiknek e mellett még anyagi kárt és romlást is okozhattok a hazugsággal.

Az igazmondás mellett
szoktassátok magatokat a munkássághoz.

Igaz, hogy a dologra a szükség is ráhajtja az embert. Mert a ki nem dolgozik, annak a közmondás szerint könnyen felkopik az álla. De nagy külömbség van a között, hogy csak akkor és azért dolgoztok-e, a mikor ezt ki nem kerülhetitek s talán szülőitek parancsának ellent nem állhattok, vagy önként keresitek magatoknak a foglalkozást s hasznos munkássággal kivánjátok ti magatokat már ifju korotokban előkésziteni az életre A lomhasághoz és tunyasághoz szokott ifjuból nehezen válik jóravaló, munkás és tevékeny ember. Ellenkezőleg, minél korábban hozzá szoktatjuk magunkat a dologhoz, idővel annál többet megbirunk; nemcsak, de el sem lehetünk munka és foglalkozás nélkül, Már pedig a munka biztositja anyagi jóllétünket szintugy, mint erkölcsiségünket. Azt modják, hogy az ép-kézlábu ember a jég hátán is meg él. És ez igaz is. Valamint igaz az is, hogy a restség a bün párnája.

De e malom sem öröl mindig. Azt is megállitják, ha nem egyébért, hát azért, hogy a malomköveket megvágják. Az embernek is pihenőket kell tartania munkájában. Szorakozás, időtöltés által kell gyakran felfrissítenie, megujitania munkakedvét és munkaerejét. Az időtöltés, a mulatozás tehát éppen ugy az ember természetéhez tartozik, mint a dolog és foglalkozás. Söt ezekhez az ifjuságnak még több joga van, mint bárkinek másnak. Szeretem a komoly ifjut, de azt nem kivánom egyiktöl se, hogy lemondjon a világról s elzárja magát minden időtöltéstől, minden mulatságtól. Csakhogy vannak erkölcsrontó káros és erkölcsnemesitő hasznos mulatságok és időtöltések. Egyiket mint a másikat meg lehet szokni. Amazokat kerüljétek és szoktassátok magatokat ezekhez.

Szokjatok meg nemesen mulatni s tisztességesen tölteni az időt az ifjuság kedv-csapongásai között is.

Azokból a falusi fonókákból, kalákákból, tánczokból, hejh, sok ifju ment haza reggel sirva vagy legalább volt oka megbánni, hogy azokban részt vett. De az a mulatság, a mit meg kell siratnunk vagy meg kell bánnunk, nem mulatság. Ez csak olyan időtöltés, mint a minő a Petőfi juhászáé volt, a ki a költő dala szerint „nagyott ütöt botjával a szamár fejére,“ azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben a juhász a szamárral egy és ugyanaz. Maga magára méri a csapást s magának ássa meg a vermet az az ifju, a ki mulatozásai közben, legyen az tánez, vendégség, kártya, koczka, vagy bármi névvel nevezhető játék és időtöltés, az illendőség, a tisztesség, a szemérem, a mértéklesség, a jó izlés határait átlépi s ezekről megfelejtkezve duhajkodik, rakonczátlankodik, másokkal összevész, összeverekedik, elveszti eszét, pénzét, becsületét. Igy soha se mulasson egy ifju se, mert bizony mondom, ezt előbb-

utóbb meg fogja keserülni. Az ilyen időtöltés sem az erőt, sem a kedvet nem újitja meg a másnapi munkára, hanem még elfogyasztja azt.

Tán én is már igen sok időt töltöttem el az időtöltéssel; de még sem mulaszthatom el rámutatni még a népkönyvtárakra és ifjusági önképzőkörökre, a melyek — Istennek hála — már a mi egyházközségeinkben is több helyt megalapitva, szervezve vannak s a melyek szintén meg annyi eszközei és forrásai az időtöltésnek, még pedig a leghasznosabb és legnemesebb időtöltésnek. Minden ember nem lehet tudós. Különösen a kiknek hivatásuk az, hogy a földet miveljék, többször kell kapát, kaszát, sarlót és ásót fogni kezökbe, mint könyveket. De ha akarja, a földmivelő nép is sok ismeretet megszerezhet magának s ma már elkerülhetetlen szükség is, hogy minél többet megszerezzen. Nem azért tanul meg minden gyermek olvesni és irni, hogy a mint a falusi iskolából kikerült s oda áll szülöi mellé segitni a gazdaságba, többé a betüvel ne foglalkozzék. Ez nem érdemelné meg a népiskolákra az egyház és állam által forditott nagy költséget. S ha a népiskolai tanitásnak nem lenne más czélja, mint az, hogy a váltót mindenki alá tudja irni, akkor még jobb is lenne azokat bezárni. A mit a gyermek megkezdett, ne hagyja félbe, söt folytassa az ifju.

Szoktassátok magatokat ahoz, hogy

mindennap olvassatok valamit.

Higyjétek el, hogy az olvasást éppen ugy meglehet szokni, mint a részegséget. Egy pohár borral kezdve s mindennap megduplázva, kész a részeges ember. Egy-két lapot olvasva s mindennap megduplázva, kész a könyvszerető ember. Csakhogy a bortól lerészegedve, a föld sarába esel. A könyvektől megittasodva, szárnyakat öltesz, melyekkel föl a magasba emelkedhetsz. Különösen a téli hosszu esték, midön a mezei munka különben is szünetel, igen alkalmasok arra, hogy a népkönyvtárak felhasználása által megszerezzétek magatoknak azokat az ismereteket, a melyek nélkül ma a földmivelő nép sem jö emberszámba. A hol még nincsenek ily népkönyvtárak, igyekezzetek azokat létrehozni. Ennek majd utját és módját fogják találni papjaitok és tanitóitok. Folyamodjatok csak hozzájok.*) Alakitsatok ifjusági önképzőköröket. Ez egyenesen töletek függ. Papjaitok és tanitóitok ezekre is útmutatást adnak s vezetni is fognak szivesen, hogy magatokat mivelhessétek. Szavalás, ének, olvasás és felolvasások által csak egy télen is annyit fog nemesedni érzéstek, tisztulni felfogástok, gyarapodni müveltségtek, hogy ti magatok büszkék lesztek reá. De csak az

*) A Dávid Ferencz Egylet rendelkezése alatt még mindig van egy nehány jó könyv. A népkönyvtárakban meglevő könyvekről tessék beküldeni egy kimutatást a titkárhoz s küldeni fog könyveket. Szerk.

olvasás, lánglelkü költőink és iróink müveinek olvasása s általában önmiveléstök által fejlődik ki és szilárdul meg kebletekben a hazaszeretet szent érzése, mely nélkül hiába mondjátok magatokat magyaroknak vagy székelyeknek. Mert a magyarnak és székelynek legelső ismertető jegye: a hazaszeretet. E nélkül hiába van tudománya, hirneve s gazdagsága, csak terhe a földnek s korcsszülött marad

Még sok dologra ajánlhatnám a megszokást de csak egyre szoritkozom:

szokjátok meg a templomgyakorlást.

Ha a templomok nem lennének az erkölcsiségnek és miveltségnek megannyi őrhelyei, védbástyái, régen felhagyott volna azoknak épitésével az emberiség s nem költene azokra ma is annyit a jelen nemzedék. De a templomok égre nyuló szép tornyaikkal hiába ékesitik a falut, ha a falu népe nem ékesiti azokat az istentiszteletek buzgó gyakorlásával. S ugyan ki imádkozhatnék több örömmel, mint az ifjuság, melynek keble annyi vágygyal és reménnyel van telve. A vágyak és remények pedig mind a hit emlőin táplálkoznak. A kinek nincs hite, annak reménye se lehet. De még szeretete sem sok. Ápoljátok hát kebletekben a hitet, hogy reményetek szárnyát ne szegjék a csalódások és szeretetek el ne fogyjon, ha mások részéről szeretetlenséggel találkoznátok is. Szóval, legyetek istenfélők, vallásosok. Ebben áll feljül az ember minden más állaton. A vallásos érzés az ő legfőbb kiváltsága; mert Istenre gondolni, vele foglalkozni e földön más teremtmény nem tud. S minél jobbkor és minél többször gondoltok Istenre és foglalkoztok az ő csoda-dolgaival, annál mélyebb gyökeret ver szivetekben a vallásos érzés, annál inkább áthatja az egész életeteket. Pedig ha éltetek minden viszonyai és sorsotok minden változásai között elmondhatjátok: *ha Isten velünk: kicsoda ellenünk!* akkor nemcsak ifjuságtok lesz örömteljes, hanem meglett és öreg korotokat is beragyogják a megelégedés és boldogság sugarai. Kezdjétek meg korán az Isten házát szeretni, hogy majd késön is otthont találjatok abban magatoknak.

Ha már a jót is csak ugy meglehet szokni, mint a roszat, ha a szoktatás által ép ugy formálhatjuk magunkat derék, becsületes, igaz és jellemes ifjakká és emberekké, mint ellenkezőleg: nem a legnagyobb hiba-e, hogy ne mondjam bün, a kettő közötti választásnál ingadozni? töviseket szedni arról a fáról, a melyről virágokkal, az erény virágaival ékesithetjük fel magunkat? Azért hát ifju olvasóim, ti csak szokjátok meg — *a jót!*

Ferencz József.

A Jézus születéséről.

— Levél. —

Kedves öcsém! A „Fiatalság barátja" nyári számában megirtam volt neked, mit és hogy kell olvasni az új testamentumból, vagyis a biblia második részéből. Ha a nyári időben nem olvashattad volna el kellő figyelemmel, kérlek vedd elé most és olvasgassad figyelmesen.

. Most a karácson közeledtével, gondolom, különösnek fogod találni, a mint a *Márk* evangeliumát olvasod, hogy abban nincsen semmi emlités téve a Jézus születéséről. Ennek az a magyarázata, hogy a ki ezt irta, az Jézust tanitómesterenek ismerte. Neki olyan fontos volt az a megható szép tanitás, hogy eszébe sem jutott arra gondolni, hogy nőtt fel Jézus, vagy hol született.

Ezt olyanformán képzelheted, mintha meghalna egyik jóbarátod, mitől Isten óvjon, s valaki, látván a te bánatodat és búsulásodat, kérdezősködni kezdene felőle. Te bizonyosan azt beszélnéd el, milyen jól voltatok együtt, mennyire szerettetek együtt tanulni, sétáitok milyen kedvesek voltak. Eszedbe jutna s elbeszélnéd mit szoktatok volt tenni a kertben, a mezőn, az erdőben, az utczán, meg az iskolában. Arra, hogy barátod mikor, hol, melyik napon született, legalább is bánatod első napjaiban nem gondolnál. Ez csak azoknak az embereknek jut eszébe, a kik nem állottak olyan közel hozzá.

Ezt a természetes magyarázatát találom én annak, hogy a Márk evangeliumában nincsen emlités téve a Jézus születéséről. No de mi, a kik Jézust személyesen nem láttuk s nem ismertük, ezzel nem elégszünk meg. Mi minden embernek szeretjük tudni az eredetét. Ugy látszik ez a szokásuk a régieknek is meg volt. Emlékszel bizonyosan, milyen dolgok vannak elmondva Mózes csecsemő koráról. Ha a Sámuel profétáé nem jutna eszedbe, nézd meg a Sámuel I. könyvében az 1-ső részt.

A ki ezeket irta volt: mind a két nagy férfiu gyermekkoráról tudni akart mindent s el is mond egy sereg érdekes dolgot. Hasonlóan cselekszik az, a ki a Máté és Lukács evangeliumát irta. De lám az utóbbi még annál is tovább megy. Ez még azt is elmondja, a mi születése *előtt* történt. Olvasd csak a Luk. evangeliuma első részét. Nézd milyen különös, hogy a Jézus szülőit s a Keresztelő János szülőit az angyal már előre értesiti az örvendetes esemény-

ről. Ez valóban meglepő dolog, s nagyon szépen tünteti fel azt a rendkivüli tiszteletet és elragadtatást, a mellyel némely emberek Jézus iránt viseltettek.

De nem bocsátkozom részletesebb magyarázatba, mert majd kifogyok az időből s nem tudlak figyelmeztetni egy-két érdekes dologra a születésről szóló részekben. Kérlek olvasd el Lukács evangeliuma 2-ik részéből az elsőtől kezdve a 20-ik versig.

A világra szóló nagy eseményben első helyen az akkori idők leghatalmasabb embere, a római császár, emlittetik. Kell-e ennél feltünőbb kezdet? József és Mária engedelmeskednek a császári legfőbb parancsnak (4 - 5). Ki ne engedelmeskednék?

Megérkeznek Bethlehembe, a fiu megszületik és jászolba tétetik (6—7). Az égből angyalok jelennek meg az egyszerü pásztoroknak s hirdetik, hogy megszületett a Megváltó s éneklik Istennek a dicsöitő éneket (14.) és a pásztorok elmennek, meglátják s ugy ők, mint mindenek, csodálkozának és dicsőiték Istent

Mennyi nagy dolog, mennyi szép gondolat van ebbe a néhány sorba bele foglalva. Minél többször olvasom, annál többet gyönyörködöm benne s dicsérni tudom azt a jó keresztényt, a ki ezt ilyen élénken letudta rajzolni s magam is szeretném tovább folytatni a képzelődést ezek felett az égi és földi nagy dolgok felett, ha most nem kellene, hogy neked egy pár megjegyzést tegyek az elolvasottakra

Először azt jegyzem meg, hogy a történelemben nincsen emlités téve arról, hogy az egész világ összeiratása (1. v.) elrendeltetett volna. A Jézus születése után tiz évvel volt egy ilyen összeirás, de az csak Judeaban és Szamariában, Galileában pedig nem.

Ha a Máté evangeliumának 1. rész 18—25 verséből olvasod el a Jézus születését, ott már nem találsz semmit a császári rendeletről. Abból ugy tünik fel, mintha Jézus szülöi Bethlehemben laktak volna, pedig másutt mindenütt az van mondva, hogy názárethiek voltak azok is, maga Jézus is.

Különösnek tetszik az is, hogy az angyalok éppen a pásztorok utján tudatják a nagy örömhirt. Hogy az angyalok jártak, beszéltek s énekeltek, azt a zsidók hitték, sőt hitték azt is, hogy Isten minden nevezetes dolgot általok intéztetett el. Az angyalok Isten követei voltak.

De már ha ők hitték is ezt, mi nem tudjuk elképzelni,

ezt a rendkivüli égi jelenetet, vagy ha még Máthé szavaira is gondolunk, azt, hogy a csillagot nem látta meg más is. Hogy lehet hogy nem beszélt arról sem József, sem Mária?

No hát ilyen kérdést és megjegyzést sokat lehetne tenni, de a vége csak egy lenne s azt már is megmondhatom, hogy ez bizony nem olyan szószerint veendő, a hogy irva van. A ki irta sem ezt értette, hanem a zsidó Messiás születését. Arról a próféták már annyit irtak s mondottak, hogy a ki mind azt ismerte, könnyen rajzolhatott magának ilyen szép képet.

A keresztény zsidók megvoltak győződve arról, hogy Jézus volt a Messiás. Egész életét, minden cselekedetét ugy nézték s ebben az elragadtatásukban sok szép dolgot gondoltak ki felőle. Hogy mindezek között legszebb a születéséről szóló, arról — azt hiszem — megfogsz győződni, ha minél többször átolvasod.

Kérlek olvassad és olvasva mindig tarsd szemed előtt, hogy nem a születés teszi az embert nagygyá, hanem cselekedetei. Tanuld meg ebből a szép rajzból, hogy az Isten gyakran azokhoz van legközelebb, a kitől az emberek legtávolabb tartják magokat. Soha se feledd el, hogy az embert mindig önmagáért kell becsülni és senkit sem szabad kicsinybe venni, mert nem tudhatod, hogy Isten mily nagy dolgok végzésére küldötte őt e világra. Mindenek felett pedig bizzál a jónak diadalában s a rosznak megsemmisülésében. Ragaszkodj mindig ahoz, a mi állandó és ne ahoz, a mi mulandó. Örvendj te is s örvendjünk mindnyájan és adjunk hálát Istennek, hogy adta nékünk a Jézus Krisztust.

Boros György.

Adjam? ne adjam?

Egy öreg indus dohányt kért kölcsön egy fehér embertől. Mikor kibontja a tekercset, bámulattal látja, hogy egy csomó pénz van közötte. Egyelőre nagyon megörvendett, s látható gyönyörüséggel számitotta, hogy hány font dohányt fog ő abból vásárolni!

Ezekkel a szép gondolatokkal feküdt le az öreg indus, de az éjszakája nagyon nyugtalan volt. Nem tudott aludni. A pénzről kezdett gondolkozni s sehogy sem tudta rábeszélni magát, hogy az az ő pénze volna.

A következő reggel jókor felkelt és keresni kezdette a „fehér embert.“ A hogy meglátta, mindjárt igy szólott: valami pénzt találtam, a dohány között, a melyet maga adott.

De hát miért nem tette el, kérdezte a fehér ember?

Hát azért, mert itt, szól, a keblére mutatva: „Itt nekem két emberem van. Az egyik azt mondja: „ez nem a tiéd, add vissza gazdájának.“ A másik azt mondja: „tedd el, az a tiéd.“ Az egyik ismét szól s azt mondja: „ne, ne, csak add vissza, mert nem a tiéd,“ s a másik azt mondja: „az a tiéd, csak tartsd meg.“ Igy már azt sem tudom, mit csináljak. Ez a két ember egész éjen át beszélgetett s ugy zavartak, hogy a pénzt vissza kellett hoznom, s ime most már jól érzem magamat. (The Treasury.)

A kilenczszer.

Egy ámerikai anyának három gyermeke volt. Mind a három iskolába járt. Volt dolog a mikor haza érkeztek. Mindenik enni akart, mert mindenik sietett, hogy tanulhassa a leczkéjét.

„Édes anyám — szól Frigyes — együnk hamar, mert még ma meg kell tanuljam a kilenczszert, s kérem segitsen nekem, hogy megtanulhassam, anyámmal ugy is mindig olyan könnyü megtanulni a számtani leczkéket.“

„Édes fiam, csak rakd a székeket az asztal körül s hivd be testvéreidet, mert mindjárt készen van a vacsora.“ A gyermekek hamar összegyültek, megteritették az asztalt s igen jó étvágygyal láttak a vacsorához, a mely az iskolában történt dolgok elbeszélése között folyt le. Vacsora után a leánykák elvégezték a mosogatást, s a fiuk künn a gazdaságban teendőiket.

Mikor ismét összegyültek, az édesanya elővétette Marival a fekete táblát s igy szólt: no jertek, tanuljuk meg a holnapi leczkét. Vedd a krétát és ird le csinosan a kilenczszert a táblára. Jó lesz biz a' kiáltotta Józsi és Nelli. „A mama számtani tanitásai mindig oly érdekesek, azonban azt nem gondolhatom, hogy a kilenczszerről mit találhat fel.“

„Nagyon érdekes dolgot fogok elmondani nektek, csak figyeljetek jól ide.“ Mari ez alatt felirta a táblára a kilenczszert a következőleg:

$1 \times 9 = 9$
$2 \times 9 = 18$
$3 \times 9 = 27$
$4 \times 9 = 36$
$5 \times 9 = 45$
$6 \times 9 = 54$
$7 \times 9 = 63$
$8 \times 9 = 72$
$9 \times 9 = 81$
$10 \times 9 = 90$

Ekkor igy szólt az anya: „nézzen a táblára mindenik, s figyelje meg jól, nem fedezne fel azon valami különöst; adok öt perczny gondolkozási időt.“ Mielőtt még az öt percz el telt volna, Józsi észre vett valamit s figyelmeztetett, hogy ő beszélni akar.

Miután engedélyt nyert rá, igy szólott: „Hisz azok a számok sorrendben vannak irva, balfelől természetes, jobbfelől forditott sorrendben lefelé.“

Látod, folytatja tovább Frigyeshez fordulva, az egyenlőségi jel után, sorrendben jönnek egymásután a számok: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 az első sorban, s alulról számitva hasonlóan sorrendben a második sorban.“ „Sohasem figyeltem ezt meg mostanig, felelé Frigyes.“ Most átvevé a szót az anya, s mondá: „Látjátok, épen ezért igen könnyü a kilenczszert megtanulni; a mint mindjárt megfogjátok látni.“ Mond meg csak Nelli mennyi 4 × 9, kérdé az anya? Nelli igy felel: 4 × 9 = 36. No édes lányom, végy el a 4-ből 1-et. megmarad még ugyebár 3, s ezt a hármat vedd el a 9-ből, megmarad 6, s ha most e két maradékot egymásmellé irod 36 lesz a szám, a mi = 4 × 9.

„Próbáld meg csak Józsi, te is megtudnád mondani: mennyi 7 × 9?“ „Ha a 7-ből egyet elveszek, felelé Józsi, megmarad 6, s ha a hatot elveszem a kilenczből, marad 3, vagyis 7 × 9 = 63. „Jaj édes mama, kiáltja Frigyes, milyen könnyü igy megtanulni a kilenczszert, s bizonyára holnap jól fogom tudni az iskolában is, de el sem feledem soha.“

„Jól van édes gyermekeim. most már látom, hogy tudjátok ezt, de még valamire akarlak figyelmeztetni. Nézzetek csak a táblára. Az egyenlőségi jel után levő számjegyek összege mindenütt = 9, mert pld. 2 + 7 = 9, 5 + 4 = 9 stb. Hát azt nem veszitek észre, hogy ha a számokat 0-n kezdve, sorba leirjuk 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, s ezek után irva, visszafelé még egyszer, a 9 után irunk 0-t = 9 ', a 8 után 1-t = 81, s igy tovább 72, 63, 54, 45, 36, 27, 18, 09, ez által éppen a kilenczszert kapjuk.“

„Látjátok édes gyermekeim, mennyi szép dolgot lehet a kilenczszeren találni, s mily könnyü azt ily módon megtanulni.“

Igazán szép és könnyü édes anyám. Köszönjük, hogy megtanitott rá — szóltak a gyermekek — holnap mi is megtanitjuk rá tanulótársainkat s a vizsgán bizonyára mindenik jól fog felelni.

Boros Sándor.

Vasárnapi iskola.

Kié lesz a gyémánt?

Kedves barátaim! A mindenható Isten jóvoltából, megértük ismét e napot, melyen együtt imádkozhatánk. És én, a miután hálát

adék a minden jók adójának, hogy minket ismét ide visszavezérelt, örömmel üdvözöllek titeket egyen-egyen az első vasárnapi iskolán. De tán lehetnek köztetek többen, különösen az új fiuk, kik még nem tudják, hogy mi az a vasárnapi iskola. Figyeljetek csak, megmondom én.

Hogy a templom mi, azt mindnyájan tudjátok. A templomba az emberek azért mennek, hogy ott a pap beszédeit hallgatva, azokból hasznos tanuságokat meritsenek Ti is azért jártok a templomba s azért a vasárnapi iskolába. Éppen ezért egyetlen alkalmat sem szabad elszalasztani, a melyen valamit tanulni lehet. Ugyebár felhasználjátok ezeket?

Én is most egy szép kis történetet mondok nektek; nem azért, mintha ti ezt nem ismernétek, hanem azért, hogy azt emléketekben megújitva, egy pár tanuságos gondolatot vonhassak belőle.

A történet ez: „Egyszer egy gazdag ember minden vagyonát kiosztá három fia közt, csak egy darab gyémántot tartott meg magának. „Ezt annak adom — mondá — a ki közületek a legszebb tettet hajtja végre.“ A fiuk elinduitak szerencsét próbálni s három hónap mulva mind a hárman haza érkeztek. A legidősebb ezt adta elé: „Jártamban, keltemben egy idegen ember rám bizta minden vagyonát s irást nem vett róla. Megtarthattam volna e szép vagyont, mert ha perre kerül a dolog, a törvény nekem itéli; de én visszaadtam. Ugy-e megérdemlem a gyémántot?“ Fiam — mondá az öreg — *csak kötelességedet* teljesitetted, ki másként cselekszik: *rosz* ember.

A második fiu igy szólt: „Utazásom közben láttam egy szegény gyermeket, a mint véletlenül egy tóba esett. Én utána ugrottam s megszabaditottam; bizonyságom rá az egész falu.“ Erre az atya igy felelt: „Életedet tetted koczkára, de ez felebaráti *kötelesség*.“

Most a legkisebb fiura került a sor. „Volt egy ellenségem — mondá — ki, a mint juhait őrizte, egy mély hasadék szélére feküdt s elaludt. Ha álmában egyet fordul lezuhan s veszve van. Azért szépen félre vontam s fölébresztettem.“ „Tied a gyémánt! kiált az öreg, Az hajtja végre a legszebb tettet, ki *nem csak kötelességét teljesiti* s igy kerüli el a roszat; hanem a ki még kötelességén felül is teszen valami jót.“

Mit gondoltok kedves barátaim miért nem adta az atya a gyémántot a két első fiu valamelyikének? Azért, mert ők csak kötelességüket teljesitették, a *mi, dicséretet ha igen is, de jutalmat nem érdemel.* Mig a harmadik, ha a tátongó mélység mellett alvó ellenségét nem bántja, már ezzel is a rosszat elkerülte volna, de ő ennél többet tett. Megszabaditotta egy bekövetkezhető borzasztó

haláltól. És ő cselekedett a legszebben! Ugy van! mert nekünk *nem elég csak a rosszat elkerülnünk, hanem a jóban is kell magunkat gyakorolnunk*, mert csak ez a *valódi erény*.

Ha én Istent, kinek létemet s mindenemet köszönöm, nem káromolom, akkor a roszat elkerültem; de valódi erényt csak akkor cselekszem, ha az ő szine elé járok naponkint s imádságban hálát adok el vett javaiért.

Ha szülőimet szeretem, tisztelem, akkor kötelességemnek eleget teszek; de valódi erényt nem cselekszem. Hogy azzá legyen, még valami jót kell hozzá tennem, a mi abból állhat, hogy szükség esetén őket segiteni, gyámolitani is kész vagyok.

Ha nem bántom embertársaimat s nem igyekszem őket nemes szándékaikban akadályozni, ekkor is a roszat elkerültem; de erényt csak akkor teszek, ha őket a tőlem kitelhetőleg tanácscsal vagy más módon gyámolitani is kész vagyok.

Ti, ha minden vasárnap eljötök ide, a vasárnapi iskolába, akkor a roszat már elkerültétek; de erényes dolgot csak akkor tesztek, ha itt figyeltek a mondottakra s a hallottak felett elmélkedtek és azokat saját hasznotokra forditjátok.

Igy aztán, a mig egyfelől erényt gyakoroltok; addig másfelől haladtok *a tökéletesség* s az ezzel összekötött *boldogság* felé, mely mindnyájunk elébe van tüzve, mint megközelitendő czél.

Vári Albert.

Nincs testvére.

A kis Jani szülőinek egyetlen gyermeke volt. Szülői s játszótársai annyira szerették, hogy mindent elkövettek, hogy a gyermek jól mulasson s boldog legyen. De Jani, játékai közt nem talált mulatságot, játszótársai közt is unta magát s elkedvetlenedve hajtotta fejecskéjét édes anyja ölébe s panaszkodott elhagyottsága felett.

Az édes anya mindent elkövetett vigasztalására; beszélt szép játékszereiről, játszótársai szivességéről, beszélt szülőinek kimondhatatlan szeretetéről; és mig az anya ezekről beszélt, a gyermek szive csakugyan örvendeni látszott, de csak rövid ideig, s legtöbbször arról panaszolt, hogy ő olyan elhagyott. Miért mondod magad elhagyottnak? Kérdé Janit édes anyja egy alkalommal. E kérdésre a sötét kék szemek könnyekkel teltek meg és zokogva felelt: én azért búsulok, hogy nekem nincs testvérem, engemet igazán szerető játszótársam!

Alig töltött Jani négy évet, egy kis testvére született. Volt öröme és boldogsága a kis fiunak. Napok, hetek, hónapok multak el, de ő sohasem fáradt ki a kis testvére feletti őrködésben;

sőt néha tán többet is tett, mint a mit kis gyermeknek szabad tenni.

Nagy dolog volt, mikor a kis testvér járni kezdett. Egyelőre nagyon nehezen ment, de Jani megfogta a kezét s ugy segitgetett neki. Alig lehet nagyobb boldogságot elképzelni a két gyermekénél. Oly szépen s kedvesen nőttek egymás és a szülők örömére.

De egyszer egy szerencsétlen nap reggelén a két kis testvér összeveszett. Igazi gyermekség volt a czivódás oka. A kis buba meglátta a Jani épitő koczkáit s kérte tőle, de a fiucska nem adta oda. Lett sirás, bánat, szomoruság és harag. Eddigi boldogságok meg volt zavarodva.

E szomoru nap nagyon nehezen telt, mert a kis gyermek siránkozó, zsémbes volt. Estve orvost hivattak s az kijelentette, hogy a gyermek nagyon beteg. Jani egész éjen át nyugtalan volt, mindegyre felébredt s nézte a kis beteget, de hiába volt az ő szeretete s hasztalan volt a szülők fáradhatlan őrködése. A gonosz láz minden órában nagyobb lett s egy pár nap elatt kioltotta a kis testvér gyenge életét.

A kis kezek imára kulcsolva voltak ráborulva a mozdulatlan mellre. Az ajak békésen mosolygott, mint a rozsabimbó. A kedves kis gyermek olyan szép volt a halálban is, a milyen volt az életben.

A következő éjszaka fájdalmasan szomoru volt. A kis test felett virrasztók őrködtek.

Minden és mindenki csendes volt már, midőn éjfél körül a virrasztók valami gyenge lépéseket hallottak a halottas szobában, s azt követőleg elfojtott keserves zokogást. A kis halott felé tekintettek s lám Jani rá van borulva s csókolgatja. A virrasztókat erősen meghatotta a mit láttak. Egy-két perczig nem is tudtak szóhoz jutni. Végül ők is oda mentek, megfogták a kis fiu kezét, s vissza vitték ágyába, hogy aludjék.

A fiu eltávozta után megtekintették a kis halottat s mily nagy volt meglepetésök, a mikor észre vették, hogy a piczinyke kezébe egy nehány épitő koczka van beletéve!

Most már mindenki értette az éjjeli jelenetet. A szegény kis fiu szive nem tudott nyugodt lenni addig, a mig a halottnak nem adta oda, a mit az élőtől megtagadott volt.

J. T. Charles után angolból **Nagy Lajos.**

Remény.

Az unitárius főiskolai önképzőkörök kebli lapjaiból. —

A bünbánó gyermek.

Tavaszi reggel van, a nap vidáman kél
Mindenki dolgozik, csupán a rest henyél! . . .
Szegény özvegy anya, könnyes szemü Rákhel
Rest gyermeke miatt sok könnyet sirt már el!

* * *

Bandi a rosz fiu künn a falu végen
Egyedül ácsorog, bodorog már régen.
Az idő korán van, nyolcz óra ha lehet:
A kék távol felett halovány köd lebeg.

Öreg koldus ballag. A más faluból jön,
Kifáradt lábain az út már erőt vőn. —
Közel a gyermekhez egy halomra ledől,
S ajakán a nyomor bús sohajban kitőr.

Ezt hallva a gyermek, közelit feléje,
Lassan, — mert félelem lopózott keblébe . . .
Nem az öregtől fél, — közönséges alak!
De ha nem volna is, ő könnyen elszalad. —

A jajgató nyomor hatotta meg talán,
Mely oly szivrázó volt a koldus ajakán?
Bizonyára úgy lesz, mert a kis résztvevő
Az öreg szavára mindjárt közelebb jő. —

»Ülj le kis fiacskám, ülj le mellém ide:
Szegény koldus vagyok, alig tart az ige. —
Ne félj tőlem semmit, bántani nem foglak
Elég volt már eddig — van miért lakoljak!«

A kis fiu leült részvétre indulva
S igy szólt a koldushoz egy kis idő mulva:
»Azt mondá a bácsi, van miért lakoljon;
Hát nem ugy született, hogy mindig kolduljon?«

Oh kedves gyermekem! koldus nem születik:
Koldussá tesz a rosz, koldussá büneink!...
— Istenem! . . . a bácsi bűneiért szenved! . . .
Hát igy járhat az is, a ki rosz mint gyermek?«

»Igy biz' a kis fiam s hogy elhihesd nékem:
Röviden sorsomat mindjárt elbeszélem.
Szegény jó szülőim! nyugosznak már régen,
Boldog voltam én is jó anyám ölében!

De midön akkora lettem mint te, fiam
Édes jó anyám már könyezett miattam.
Két szeme harmatát oh mennyit hullatta;
Csak nem fogott rajtam jóra intő szava!

Loptam a napokat, kerültem a dolgot:
Szivembe minden volt, csak a jó nem volt ott;
Iskolába küldött, én játszani mentem,
Jóra intő szavát számba soh'se vettem.

Nőtt a rosz is velem; — igy van az gyermekem:
A bűn örvényébe mind mélyebbre mentem.
Anyámat a szégyen s a sok keserüség
Gyors hervadás után hamar sirba vivék.

A bánat nem tört meg és hamar feledtem,
De a bűn utján is sebesebben mentem.
Eljutottam végre... oh! irgalmas nagy ég!
Egy embert részegen gonoszul megölék.

Ne irtózz gyermekem, oh ne irtózz tőlem,
Ki bűn útjára lép, el jut ide könnyen!...
Husz évig lakám a börtön zord éjjelét;
Bünömet megbánni: volt időm rá elég.

Husz év gyötrelmétől e megrongált testtel
Bünbánat súlyától összetört lélekkel
Tovább élni még csak azért vala kedvem,
Hogy drága jó anyám sirját fölkeressem;

Hogy mig szememből a könnyek kiapadnak:
Megőntözetlenül egy rögöt se hagyjak.
S hogy könnyeimmel ott virágot növeljek,
Melynek illatától meg tér a rosz gyermek...

Most aztán bejárok minden halmot, völgyet,
Hirdetvén: oh gyermek tiszteld a szülőket;
Jó tanácsaiknak soha ne mondj ellent
Mert megbüntet bűnöd erősen, mint engem!«

Mély megindulással végezvén beszédét,
Egy kis szünet után igy szólalt meg ismét:
És most Isten veled, kedves kis gyermekem:
Megyek, mert int a czél. Már meg is pihentem.«

* * *

A koldus eldöczög, a gyermek ott marad:
Szivén átnyílallik egy titkos sugallat;
Előtte a jövő rémképe feltárul
És látja ott magát s megijjed magától.

A koldus sorsából megértve az intést:
Lelkében győz a jó s javulásra is kész;
Arczán megbánás van; siet hazafelé.
Ott könnyező anyját sirva megölelé.

Mint a borult eget ölelő szivárvány
Az anya és gyermek hasonló egy látvány!...
Elmondá anyjának, hogy mi történt véle:
Áldjon meg az Isten öreg koldus érte!...

Szász András.

Ne kérdjétek.....

Ne kérdjétek, mi volt nekem
A lányka, a kit szerettem,
Ne kérdjétek, hisz' nincsen szó,
A melyen az kimondható.
Itt a földtől, fel az égig,
S le a tenger fenekéig
A mennyi szép, mennyi jó van,
Ha lett volna birtokomban:
Inkább dobtam volna ezt el
Vidám arczczal megvetéssel,
Lettem volna koldus, szegény
Akármi a föld kerekén;
Csak ő maradt volna nékem,
Védő-angyal, őrszellemem,
Ő, ki engem úgy szeretett,
Bátoritott lelkesitett:
S olyan boldog lettem volna,
Hogy a nap is csodálkozva
Megállott voln' az égbolton
Örülni boldogságomon.

Simonffi Márton.

A kis tudakozó.

A nyári számban fel tett *bibliai kérdésekre a feleletek*: I. 5. rész 8. vers., II. 5. rész 44. v., III. 6. r 9—14. v., IV. 13. r. 3—8. v., V. 26. r.—28. r.-ig.

A kérdésekre helyesen feleltek: Miklós Zsigmond, Máté Ferencz, Veress Béla, Csongvai Dénes, Mikó Imre, Biás István, Pálfi József, Nagy Elemér, Mikó Lőrincz; a IV-ik kérdés kivételével: Nemes Dénes, Baló Dénes; a III-ik és IV-ik kérdés kivételével: Gál József. A kitüzött jutalmak kisorsoltatván, az első díjat: Nagy Elemér, a másodikat Csongvai Dénes, a harmadikat Mikó Imre s a negyediket Veress Béla nyerte, kik a jutalmakat az unitárius föiskola fönökénél átvehetik.

A számvetési feladat megfejtése: a garas azért veszett el, mert a kofa a 60 drb. almából két garassával a 30 drb. aprót mind eladta s a nagyból 20-at s igy megmaradt 10 drb. Mivel az alku szerint öt darabot kellett két garasért adni, a 10-ért négy garast kapott, látni való tehát, hogy egy garassal kevesebbet kapott.

I. megfejtése: Remény. II. Rákóczi.

Földirati feladat.

Van egy hatalmas úr, sok népeken uralkodik, ha nevét viszszafelé mondod egy nemzetére akadsz, melynek amazéval egy a vallása, rokonos a nyelve s még sem alattvalója.

Szótalány.

Két unitárius püspök neve jutott eszembe. A két nevet egymás alá irtam s felülről lefelé olvasva, a vezeték nevek az első nevét, a keresztnevek a második nevét adták. Melyik két püspök volt?

Számfeladvány.

II. 7.
? VII. =

I.

2 4 Gyermektől sokszor hallhatod.
5 6 2 Kutya gyakran megteszi.
2 1 5 Erős ital, nem ajánlom hogy meg idd.
2 3 5 Csak ugy szép a vers ha ez jó benne.
1 2 3 4 5 6 Minden jó keresztény naponként elmondja.

II.

4 9 2 Esős idő után bárhol található.
8 6 5 Madarak királya.
1 7 2 4 Alma, de befőzve jó.
13 12 5 Vadász szokta tenni.
13 3 4 8 11 Gyorsnak ellentéte.
10 7 Kérdő szó.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 Egyik nagy tudósunk neve.

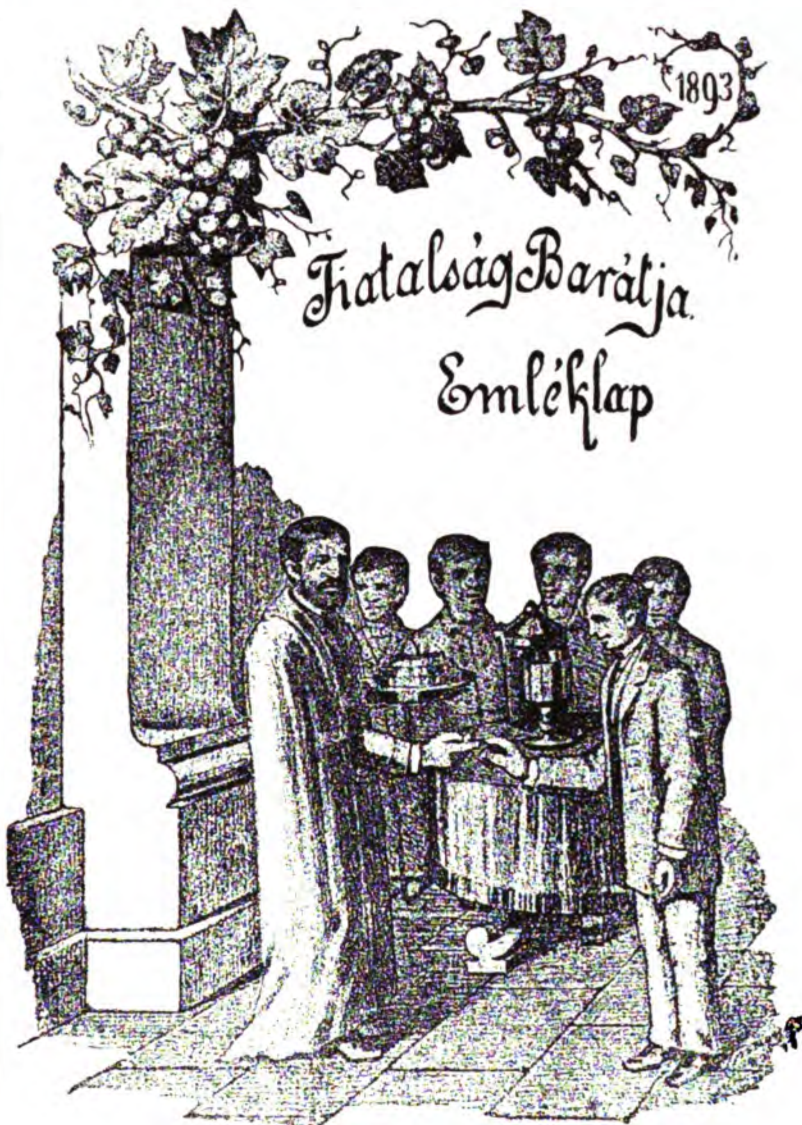
Beküldötte **Zóra.**

☞ *Figyelmeztetés* A talányok megfejtése február 1-sőig beküldendő a szerkesztőséghez. Azok között, a kik legalább három talányt megfejtenek, ö t j u t a l m a t fogunk kiosztani. És pedig az „Unitárius Közlöny" III-ik kötetét Dr. Brassai Sámuel és föt. Ferencz József püspök ur aczképével. Csak a „Fiatalság Barátjá"-ra fizetők pályázhatnak. A megfejtéseket adjátok át a lelkész vagy tanitó urnak, hogy küldjék fel.

A „Fiatalság Barátja."

A nyári szám tartalma: „Fiatalság Barátja" és Brassai Sámuel. A szerkesztőség 1. lap — Áldott az Ur. (Költ.) Nagy Lajos. 3. l. — Szemesség és eszes feltalálás. Brassai Sámuel. 3. l. — Hogy lett egy piczulából kettő? Biró Bertalan. 6. l. — V a s á r n a p i i s k o l a: I. Egy jóltevőnk emlékezete. Vári Albert. 8. l. II. Önmagunk iránti kötelességeinkről. Szász András. 11. l. Az unokák névnapi üdvözlete. Rédiger Géza. 14. l. A magyarországi unitáriusokról. Simó János. 14. l. — Ajánlat egy kis biblia mellé. Boros György. 17. l. — I m á k: Minden napra. Tarcsafalvi Albert. 19. l. Reggeli ima. Esti Ima. Demeter Dénes. 19 l. Együtt. Péterfi Lajos. 20. l. - A z u n i t á r i u s e g y h á z f ő e m b e r e i: Dávid Ferencz, Channing Ellery Vilmos, Martineau Jakab. B. Gy. 24. l. — É n e k e k d a l l a m m a l. Iszlai Márton 26. l. — Kigyó van a kertben. Egy apa 32. l. -- R e m é n y. Költemények: Összel 33. l. Kapum előtt. Lőfi Ödön. 34. l. Egyenlőség, testvériség, szabadság! Nagy Lajos. 35. l. — A k i s t u d a k o z ó: Bibliai feladatok. (A megfejtők jutalmat kapnak). Számvetési feladat. Számrejtvény. 35. l. — A b o r i t é k o n: Tartalom. D. F. E. alapszabály kivonata.

E szám terjedelme $2^1/_2$ ív s ára csupán 10 kr. Mindkét szám megrendelhető a szerkesztőségnél. (Rózsa-utcza 2. sz.)

1893
Fiatalság Barátja.
Emléklap

II. évfolyam. Konfirmácziói szám. Kolozsvár. 1893.

FIATALSÁG BARÁTJA.

IFJUSÁGI LAP.

SZERKESZTŐK: Dr. BRASSAI SÁMUEL és BOROS GYÖRGY.

Jelen szám ára 12 kr.

A konfirmáczio emléke.

Légy hiv mind halálig. Jel. 2. 10.

Mint rendesen minden évben, ugy ez év folytán is egyházunkban több száz növendék ifju és leány fog konfirmálni, vagy eddig is már konfirmált. Ezeknek emlékül van szánva a „Fiatalság Barátja“ jelen számában a fennebbi kép, valamint e sorok is.

Valóban, kedves ifjak, alig van szebb és lélekemelőbb mozzanata életünknek a konfirmáczionál, mikor először járulunk az Ur asztalához, először mutatjuk be hálaáldozatunkat Istennek s először pecsételjük meg hitünket a Krisztus halálára emlékeztető uri szent vacsorával. Méltó, hogy e pillanatot örökre szivünkbe véssük, söt ez szükséges is, hasznos is, kötelesség is. E nélkül a konfirmáczió sem egyéb üres szertartásnál, mely nem ér többet, mint egy olyan igéret, melyet valaki nagy hirtelen, hogy ne mondjuk könnyelmüen, megtesz, de hogy teljesitse is: arra többé nem gondol.

Mert a konfirmáczió is egy kötelező erkölcsi igéret, hogy szent vallásunk megismert igazságait megtartjuk, teljes életünkben azok szerint igyekszünk élni, vagy a mint szent könyvünk is tanitja: *azokhoz mind halálig hivek leszünk.*

A konfirmáczió éppen ezért vallás-tanitással kezdődik, melyben csak a megfelelő életkorban, legalább a 12—14 évet betöltött növendékeket lehet kellő sikerrel részesiteni a lelkészeknek, a kiknek kizárólagos tisztök e tanitást teljesiteni. Még czélszerübb, ha egy-két évvel későbbre is marad. De a mely szülö korábban akarja konfirmáltatni gyermekét, arról el lehet mondani, hogy nem tudja mit kér.

A vallástanulás tulajdonképpen nem a konfirmáczióval kezdődik s nem is ér azzal véget. Hiszen a mikor a szülőtek nektek, mint kis gyermekeknek, először ajkatokra adta az Isten szent nevét, vagy a tanitó az iskolában egy reggeli vagy estvéli ima elmondására megtanitott, szintén vallásos oktatásban részesültetek. Mindazáltal a konfirmácziói vallástanitás által nyertetek tisztább és határozottabb ismeretet magatoknak Istenről, az ő gondviseléséről, hatalmáról és bölcseségéről, jóságáról és szeretetéről, melyeknek tanubizonyságai az ég és föld, az egész nagy mindenség s benne a mi sorsunk és életünk. Különösen pedig a konfirmácziói vallástanitás által ismerjük meg a különböző vallások közötti különbséget, a mi tulajdon vallásunk hitelveit, ezeken alapuló egyházunk történetét, küzdelmeit, czélját, ha csak főbb vonásokban is. Mindezt pedig nem azért, hogy a kik nincsenek velünk egy valláson s nem osztják a mi hitnézeteinket, azokat ellenségeinknek tekintsük, vagy mi ellenségeik legyünk; mert a mint Jézus mondotta: *„Arról ismernek meg az emberek, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek“*; tehát a valláskülönbségnek nem szabad hogy senkit egymás iránt szeretetlenségre, tiszteletlenségre, még kevésbbé, hogy gyülölségre vezessen; — hanem csak azért, hogy a különböző vallások között a magunkét teljesen megismerve, azt annál erősebb meggyőződéssel szivünkhöz kapcsoljuk, igazságait a mi igazságunknak tartsuk, egyházunkért tehetségünk szerint mindent megtenni és áldozni készek legyünk. Azért, mert valaki saját hajlékát inkább szereti, mint a szomszédokéit, a maga családjához inkább ragaszkodik, mint a másokéihoz s hazáját többre becsüli, mint bármely más országot, senki sem mondhatja róla, hogy rosz szomszéd, nem jó ember, igaz hazafi pedig e nélkül nem is lehet.

De a hitnek a jó erkölcs adja meg égi fényét. Szépen ir erről Péter apostol: *„Teljes igyekezettel azon legyetek, hogy a ti hitetek mellé ragasszatok jóságos cselekedetet, a jó cselekedet mellé tudományt, a tudomány mellé mértékletességet, a mértékletesség mellé türést, a türés mellé istentiszteletet, az istentisztelet mellé atyafiakhoz hajlandó szivet, az atyafiakhoz hajlandó sziv mellé pedig szeretetet; mert ezek ha ti bennetek vagynak és bővölködnek, nem tesznek titeket tudatlanokká a mi Urunk Jézus Krisztusnak ismeretére.* Tehát a legerősebb hit sem sokat ér erkölcsös élet nélkül vagy a mint ugyancsak a szentirás mondja:

„a hit jó cselekedetek nélkül meghalt.“ Ezt kell mindenek felett megértenetek és magatokévá tennetek, nektek, az első urvacsorához készülő ifjaknak, mert csak az által lesztek mindnyájan méltó tagjai az Isten országának s csak akkor mondhatjátok magatokat Isten gyermekeinek, Krisztus követőinek, igaz keresztényeknek, ha minél több jót tesztek, minél nemesebb és erkölcsösebb életet éltek s minél inkább felékesititek magatokat az apostolnak fennebb oly szép koszoruba font erényvirágaival.

A konfirmácziói vallástanitás által hitünk igazságait s az erkölcsi szabályokat értelmi tehetségetek mértéke szerint megismerve, azoknak megtartására, ezeknek pedig gyakorlására kész szándékotokat mintegy megpecsételitek az urvacsora felvétele által. Ki tudná leirni az érzelmek árjának ama hullámveréseit, a melyek ilyenkor keblünket elárasztják, szivünket megtöltik s egész lényünket magasztos ihlettségben ringatják! Már a harangok hivó szózata mintha mélyebben hatna lelkünkre! Mintha ércznyelvök beszéde most értelmesebben szólna hozzánk, hogy tudjuk hogy *„jobb egy nap az Ur házában, hogy sem ezer nap egyebütt.“* A templomba indulásnál jó szülőink megölelnek, megcsókolnak, miközben rendesen egy pár könycsepp is jelenik meg szemeikben; de ezeket nem a fájdalom, hanem az öröm fakasztja, hogy gyermekök szivének tisztasága és ártatlansága felett többé nemcsak az ők szülői szeretetök és ápoló gondjuk, hanem a hit is fog őrködni. Még a szerencsétlen árva sem érzi magát többé elhagyatva, mert tudja, hogy a mennyei Atya róla is gondot visel, őt is kebelén hordozza. A mint a templomba belépünk, minden szemből nyájas öröm sugárzik felénk, mintha angyalokat látnának magok között letelepedni. Megkezdődik az istentisztelet. Elhangzik ajkunkról az ének: *„Hiszek és vallok egy Istent.“* A lelkész felmegy a szószékbe. Imádkozik s vele mi is halkan, magunkban imádkozunk. Ezután egyházi beszédet tart a hit erejéről, mely *hegyeket mozdit,* a szeretet hatalmáról, mely a *tökéletességnek köteléke,* a reményről, mely *meg nem szégyenit;* szóval a lélek kincseiről, melyeket *a rozsda és moly meg nem emésztenek s a lopók el nem lopnak.* Minden szava, mint égi harmat esik szivünkre. Majd a szószékből leszállván, az Ur asztala mellé áll s hasonló ihlettséggel előadja az uri szent vacsora szereztetése történetét, annak czélját, sok századdos gyakorlása módját, imára hiv fel, hogy a mint e szent vendégség meg-

kivánja, tiszta és kegyes érzelmekkel járuljunk a szent asztalhoz. Ekkor mi elfogult szivvel sorban kilépünk a templom piaczára. A lelkész rendre mindnyájunknak kiosztja az uri szent vacsorát, az Ur Jézus megtöretett testét ábrázoló kenyeret s az ő kiontott vérét ábrázoló bort. Mig e szent jeleket élvezzük, mintha mi is hallanók megzendülni felettünk az angyali kart: *„Dicsőség a magas menyekben az Istennek, e földön békesség, az emberekhez jó akarat.“* Még egy rövid ima a lelkész ajkáról, melyben megáldja első urvacsora-vételünket, hogy Isten segedelmével megőrizhessük szivünk tisztaságát és ártatlanságát s egész életünk által bebizonyithassuk az egy élő Istenben való hitünket.

Egyházunknak ifju serege! kik ez évben fogtok konfirmálni vagy már konfirmáltatok, tartsátok meg kedves emlékül éltetek e fontos pillanatára emlékeztető sorokat, hogy soha el ne felejthessétek azokat az érzelmeket, melyek között először vettetek urvacsorát. Legyetek azon, hogy a mit akkor fogadtatok, azt éltetek minden változásai között meg is tartsátok. Oh, ki tudná megmondani, hogy minő sors vár reátok? De egy dolog bizonyos, hogy a *„kik az Istent szeretik, azoknak mindenek egyaránt javukra szolgálnak.“* E hit és bizalom vezéreljen pályátokon, legyen az sima vagy göröngyös, rózsákkal behintve vagy tövisekkel megrakva. Munkásságtok és becsületességtök, vallásosságtok és hazafiságtok által mutassátok meg azt, hogy ti immár nemcsak vizzel, hanem szentlélekkel is megkeresztelkedtetek. Legyen jelszavatok egész éltetek folyamán: *„Légy hiv mind halálig.“*

Ferencz József.

Ima

Urvacsora vétel előtt.

Szent Isten, gondviselő mennyei édes Atyánk! Gyermeki rebegéssel s hálaadással emeljük szivünket tehozzád, s neked tiszta lélekből imádkozunk. Te adtad nekünk az életet, te részesitettél áldásaid sokaságából, te gondoskodtál lelkünkről is. Elküldötted miérettünk a te szent fiadat, hogy minden, valaki ő benne hiszen, el ne vesszen, hanem örök élete legyen, s ez által megadtad nekünk mind azt, valami örök életünk bologságára, idvességünkre tartozik. Elvezéreltél már minket

vallásunk ismeretére, hogy higyjünk kegyelmet, örök életet, idvességet. Ime édes Atyánk! kenyeret és bort veszünk hitünk erősitésére, szent fiad emlékezetére. Szenteljed meg azokat. Cselekedjed, hogy ezen szent jegyek elevenen éreztessék velünk jóságodat, irgalmadat. Irántad imádásra, Jézusunk iránt hálaadásra, tiszteletre indittassunk egész életünkben. Amen.

Urvacsora vétel után.

Hála legyen tenéked egyedül jó Isten, hogy kegyelmedről ismét meggyőztél minket. Oh Isten adj minekünk tovább is kegyelmet! Ne hadd elfelejtenünk fogadás tételünket, hogy irántad, vallásunk iránt hívek maradjunk, szent tudományában megtartassunk. Tanits akaratodra, szenteljed meg lelkünket, hogy az életünk estvéjén is oly ártatlan legyen, mint a mily ártatlanul születtünk, s miként állunk most szined előtt. Szenteld meg testünket, hogy Szentlélek temploma lehessen mind végig! Atyánk hallgass meg minket! Istenünk segély minket, neveljed gyenge hitünket, áld meg minden igyekezetünket. Amen.

Albert János.

Feleskövés a Jézus zászlaja alá.

Jézus! te hajnal csillag
Vezérszövétnekünk:
Dicső tanodról mostan
Buzgón vallást teszünk.
Ifju szivünk hevével
Szent lobogód alatt
Felesküszünk, hogy éltünk
Ösvényeden halad.
Törvényed szent parancsa
Vezérli lépteink,
Mig sirunk éjszakája
Végnyugalomra int.
Jólét: kevélyé nem tesz.
Balsors: le nem tapos.
Áldás avagy csapás közt —
Hitünk nem ingadoz.

Nem ismerünk több Istent,
Csak *egyet*, ki *Atyánk;*
Ki jó és rosz napokban
Gondot visel reánk.
Lélekben, igazságban,
Csak néki áldozunk:
Szobroknak, bálványoknak
Térdet nem hajthatunk . . .
A betü öl, butit csak,
A lélek éltet ád . . .
Nem a *betüt* követjük:
A *szellem* sugarát.
Nem földi, elveszendő
Kincsekben lesz javunk,
Hanem a lelki Jókban,
Mikben megbizhatunk,

Ösmerni mind, mi szép s jó,
Mi üdvadó lehet:
Erre törekszünk. Atyánk!
Add ránk szentlelkedett.
Lényünknek tisztasága,
Ártatlan életünk
Lesz élő bizonyságunk,
Hogy mi benned hiszünk.
Viszály, gyülölség, boszu,
Rút önző indulat,
A bünök ösvényére
Minket el nem ragad.
Szeretjük embertársink,
Azt is, ki ellenünk, —
Az inség gyermekével
Megosztjuk kenyerünk . . .

Kik minket felneveltek,
Az áldott jó szülék:
Nyerjék szivünk virágit
Mint hálánk szent jelét.
Hazánkért, királyunkért,
Ha kell élünk, halunk!
Ő értök s egyházunkért:
Mindent feláldozunk! . .
Csak te egyetlen Isten,
Mi szerető atyánk:
Áldásod szent kegyelmét
Áraszd bővön reánk . . .
Hogy neked engedelmes
Jó *gyermekid* legyünk,
Mint volt *az ember Jézus*,
A kit mi követünk! . . .

Rédiger Géza.

A két jó testvér.

Egyszer egy régi történetet hallottam. Elbeszélem.

Azon a helyen, a hol jelenleg J. . . . . . város fekszik, hajdan szántóföld terült el, melynek az a része, a hol most a templom áll, két testvér birtoka volt. E két testvér közül a nagyobbik családos, a kisebbik pedig még egyedül való ember volt. A testvérek együtt mivelték a szülőiktől örökölt földet s mikor az aratás ideje megérkezett, együtt aratták le s ott künn a mezőn két egyenlő asztagba rakták a gabonát. Igy megtörténvén az osztozás, mindketten haza mentek s otthon elköltvén szerény vacsorájukat s hálát adván Istennek áldásáért, lefeküdtek.

Éjjel a kisebbik testvérnek egy igen szép gondolata támadt s igy szólt magában: „Szegény bátyámnak terhes családot kell fentartania, mig nekem egyedül magamra van gondom; nem igazságos dolog, hogy én is akkora részt kapjak a gabonából, mint ő. Elmegyek ki a mezőre s a magam asztagjából viszek át a bátyáméba nehány kévét; ő nem tudja meg s igy nem fogja visszatenni.“ És a mit kigondolt, azt még azon éjjel meg is tette

Ugyanazon éjjel a nagyobbik testvér felébredvén, igy szól az ő feleségéhez: „Az én öcsém egyedül való ember; nincs senkije,

a ki őt fáradságos munkájában támogassa, betegségében ápolja, bajaiban megvigasztalja. Neki bizonyára nehezebb az élet, mint nekünk. Nem igazság tehát, hogy ő is csak akkora részt kapjon a gabonából, mint mi. Elmegyek ki a mezőre s a mi asztagunkból viszek át egy néhány kévét az övébe; ő ezt nem veszi észre s igy nem teheti vissza." Igy szólótt a nagyobbik testvér s miután nemes szándékát felesége is helyeselte, a mit kigondolt, azt még azon éjjel meg is tette.

A következő napon mindkét testvér kimegy a mezőre megnézni az asztagokat s mindketten nagyon csodálkoztak, midőn látták, hogy az asztagok mégis teljesen egyenlők. Hogyan lehet az? Egyik sem tudta megmagyarázni magának ezt a csodát. Erről azonban egymásnak semmit sem szólottak, hanem még egy pár éjen ismételték azt, a mit az első éjen megkezdettek. De mivel történetesen mindig egyenlő számu kévéket vittek egyszerre a magukéból a másikéba, az asztagok tovább is egyenlők maradtak, a mi még inkább növelte bámulatokat. Szerették volna megtudni ennek az okát s ezért egy és ugyanazon éjjel külön mindenik azt határozta el magában, a mint ment ki a mezőre, hogy onnan vissza nem tér, hanem ott őrködik, a mig a rejtélyes dolognak nyomára nem jő. Mintha az Isten is ugy akarta volna: a két testvér lelkében egyszerre felébredt nemes szándék ez utolsó éjjen éppen egyszerre nyilvánult cselekedetben; igy történt, hogy a mint a kévéket vitték a magukéból a másikéba, összetalálkoztak s egymásra ismertek a jó testvérek. Képzelni lehet, mily kellemes volt meglepetésük, midőn a kölcsönös testvéri szeretetnek ily szép és nemes tettin találták egymást.

Az emberek ugy gondolták, hogy a hol két lélekben egyszerre ily nemes gondolat támadt s cselekedetben is nyilvánult, az a hely bizonnyára kedves az Isten előtt. Megjelölték tehát az által, hogy hajlékot épitettek oda a láthatatlan Isten imádására.

—

Ime ez a történet; de most már vonjuk le belőle a tanulságot magunknak; mert a legszebb történet is csak ugy ér valamit, ha tanulunk belőle.

A két testvér titokban gondol egymásra és titokban jót tesz egymással; de azért egyik sem lett szegényebb; asztagjaik egyenlők maradtak, mert ők egyenlően szerették egymást. Sőt, miután jóllétük keresésében egymásnak nem akadályul, hanem segitségül voltak, hinni lehet, hogy idővel meg is gazdagodtak s hogy együtt mindig békés egyetértésben éltek.

Ha tehát a testvérek egymásnak mindig használni és nem ártani igyekeznek, ez által nemcsak hogy nem veszitenek, hanem nyernek anyagilag is. De minden anyagi nyereségnél drágább az

a gyülöltségtől és féltékenységtől soha meg nem zavart békés egyetértés, melyet csak a kölcsönös szeretet tarthat fenn a testvérek között.

Mennyivel szebb lenne az élet; mennyivel boldogabbak volnának az emberek, ha mint egy közös mennyei Atya gyermekei, mint testvérek ama két testvér példáját követnék!

Gál József.

Magyar zászló.

— Márczius 15-ike alkalmából. —

Leng a zászló; hirdeti az örömet,
Hogy minékünk ma Megváltó született;
Megváltó! az égi, fényes szabadság;
Kit oly régen óhajtott a Magyarság.

Leng a zászló; hirdeti a világnak,
Hogy itt többé rab nemzetet nem látnak;
Széttörött a háromszázas rab-bilincs,
Nincsen zsarnok, ki legyőzne többé, nincs!

* * *

Leng a zászló; téged illet, magyar nép,
Kit még most is pártos viszály átka tép;
Ne panaszolj, hogy senki se támogat:
Mikor magad ásod meg a sirodat.

Leng a zászló; heves vihar ragadja:
Ébren-é a magyar nép, hogy ne hagyja?
Mit tenéked egy idegen biboros,
A *piros* szin jogaidért oly piros!

Zeng a zászló; biztatón int felétek,
Őszbeborúlt, negyvennyolczas honvédek!
Szabadságra szivetek még fiatal,
Hisz' tiétek volt a legszebb diadal!

Leng a zászló; múltak árnya leng körül,
Hősi koboz zeng az elmult időrül:
Becsülettel vívtatok a hazáért,
A *fehér* szin általatok oly fehér.

Leng a Zászló; lelkesen néz reája
Magyarország hervadhatlan virága;
Hervadhatlan virág vagy-e ifjuság?
Új ezer év legyen rá a tanuság!

Leng a zászló; langy fuvalom lengeti,
Fel-feltünnek szebb jövendőnk képei . . .
Büszke már is reátok a magyar föld,
Az a *zöld* szin érettetek olyan zöld.

* * *

Leng a zászló; zeng a Kossuth nótája;
Bánatosan emlékezem reája.
Üdvözöllek, rég nem látott szép hazám!
S — megcsókolom nemzeti szin kokárdám!

Oxford, 1893. **Józan Miklós.**

A viharban.

Régen volt, de ugy mondom el a hogy volt. Tizennégy éves lehettem. Apámnak volt egy tanórakja az erdőn a G. patak mellett, s julius közepe táján, éppen aratáskor, kimentünk szénát csinálni.

Ott voltunk mind, szülőim, testvéreim s a cselédek, napszámosok és a négy ökör.

Jól emlékszem, hogy a másfél éves kis öcsémet is elhozták volt s édes anyám még ma is hibáztatja magát s minket, hogy a fiu melle akkor romlott volt meg, mivel felvettük a hátunkra s ugy vittük. Szegény nem lett katona, de egészséges ember sem igen tud lenni.

Két nap alatt vége volt a munkának. Mindenki ment haza, de nekem kedvem volt a négy ökörrel ott maradni az éjszakára s ott maradtam. Nem féltem, mert apámtól megszoktam volt nem félni senkitől, csak a rosz emberektől.

Egy vén almafa alatt jó tüz volt. Melléje ültem s jó izüen vacsoráltam. Az ökrök is oda huzódtak mellém s lehevertek. Olyan kedves, jámbor állatok voltak.

A tüzem már kezdett leszakadni, midőn keletről a sötét nehéz felhők ugy futkostak el egymás előtt s egymás mellett, hogy nehéz idötől kezdettem tartani.

A patak mellett elmenö uton már csak elvétve járt egy-egy ember. Felém senki sem közeledett. Nem is volt hol, nem is volt

hová, mert a tanórokat egyfelöl a patak s háromfelől az erdő vette körül. Csupán egy kis malomra lehetett volna gondolnom, mint menedék helyre, de az is túl volt a patakon, a patak vize pedig helyenkint veszélyes volt s most a sötétbe nem lehetett látni, hol jobb az átjárás.

Kevés ideig tartott töprengésem, mert hamar átláttam, hogy innen elmenni nem lehet, legfennebb az erdőbe. Midőn erre gondoltam, ekkor a négy ökör már fel volt kelve. Érezték, hogy nehéz idő lesz. Alig hogy összeszedtem holmimat, már korom fekete sötétség volt. A villám czikázott, a menny szakadatlanul dörgött. Egyik hegy ormától a másikig futott a dörgés, hol kisebb, hol nagyobb robajjal. Néha két-három helyen is dörgött más meg más hangon.

Roppant nagy, gyér cseppekben kezdett hullani az eső, fújt a szél. A szegény állatokat kezdettem sajnálni, szerettem volna az erdőbe hajtani. Nem mozdultak, hanem a helyett körültem gyült mind a négy egy parányi helyre ugy, hogy engemet teljesen megvédettek a szél és a folyton sürüdő zápor ellen.

Iszonyu dördületek, földet rázó csattanások, szaggató villámok váltották fel egymást és ez alatt a patak is már félelmesen kezdett zúgni. Soha ilyen vihart, soha ekkora hatalmát a természeti elemeknek és mégis engemet, mondhatni, legkisebb félelem sem érintett. Azok a kedves állatok oly békésen, bizalmasan türték a nehéz időt, úgy védelmeztek engemet, hogy én nem éreztem egyedül magamat.

Midőn a vihar első rohama lejárt, probát tettem, hogy az erdőbe meneküljek. Hajtani akartam ökreimet, de nem mentek, elindultam előttük a villámlás fényénél s hivni kezdettem őket és ők követtek

Midőn az erdőbe értünk, még iszonyubb idő következett. A szél rémitőleg fujt, a fák ágai recsegtek s néha hallottam, mint zuhan le egy-egy hatalmas bikkfa. Életem Isten kezében volt, s az ő gondjára biztam magamat és imádkoztam, hogy jöjjön el már a virradat!

Sok sok idő multán az is megérkezett és az én kedves ökreim még mindig őriztek engemet.

Azóta sok idő telt el, azóta sok mindent elfeledtem, de azoknak az állatoknak a hüségét nem feledhetem s akkor tett fogadásomat ma is hiven tartom, hogy az állatot nem bántom még egy vesszőággal sem, hanem mint jó barátaimat védelmezem a durva szivü állatkinzók ellen. Kedves olvasók ugy-e ti is velem tartotok?

Székely Ferencz.

Konfirmácziói emlékversek.

1. Én és az én házam népe tiszteljük az urat! Józsué 24, 15.

2. Közeledjetek az Istenhez és ő közeledni fog hozzátok Jak. 4, 8

3. Az Isten holtig legyen szemed előtt és szivedben s őrizkedjél a bünnek engedni s az Isten parancsolatja ellen cselekedni. Tóbiás 4, 6.

4. Minden ház épittetik valaki által; a ki pedig mindezeket rendelte: az Isten az. Zsidók. l. 3, 4.

5. Az Isten lélek és a kik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. János 4. 24.

6. Tudjuk pedig, hogy azoknak, kik az Istent szeretik, mindenek egyaránt javokra vannak. Róm. 8, 28.

7. Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, minthu valaki életét adja barátaiért. János 15, 13.

8. Azért, a ki azt hiszi, hogy erősen áll, vigyázzon, hogy el ne essék. 1. Kor. 10, 12

9. Gyümölcseikről ismeritek meg őket! Máté 7, 20.

10. Mert ez az isteni szeretet, hogy az ő parancsolatait megtartsák és az ő parancsolatai nem nehezek. 1. János 5, 3.

11. Uram szeretem a te házadban való lakásomat és a te dicsőséged hajlékának helyét. Zsoltár 1, 22.

12. Az öreg ember előtt kelj föl és az arczát megbecsüljed. 3. Móz. 19, 32.

13. Vigyázzatok, álljatok meg a hitben, ugy cselekedjetek, mint férfiak, legyetek erősek! Közli: **Grátz Mór.**

Szeretlek, szeretlek ....

Szeretlek, szeretlek édes hazám téged,
Megverne az Isten, ha nem szeretnélek.
Ha tennék ellened, hadd sujtna, hadd verne,
Ne lenne énrajtam sohase kegyelme.

Hadd sujtna, hadd verne, ha feledném mostan,
Hogy anyám emlőjén magyar tejet szoptam,
S dajkámnak szavait tanulgatva híven,
Magyar szó volt, melyre megmozdult a szivem.

Magyar szó volt, magyar. A dajkamesében
Én csak azt hallottam álmodozva, ébren.
S a mikor szivemnek kelt óhaja, vágya,
— Magyar volt ajkamnak első imádsága.

Még most is, a midőn imádságom mondom,
Én édes szép hazám! te vagy első gondom.
Érted rajongok én, ha ott fönn az égen
Csillagodat sejtem, csillagodat nézem.

Szeretlek, szeretlek. Tiéd minden perczem,
Ha köny hull szememűől, azt is érted ejtem,
S a mikor a szemem örömtűzben ragyog,
Akkor rám mosolyog szerencsecsillagod.

Szeretlek, szeretlek édes hazám téged,
Megverne az Isten, ha nem szeretnélek.
Verne azzal, hogy ha más hazára vágyom:
Csak *bujdosó* legyek ezen a világon!

Tarcsafalvi Albert.

A mit jó tudni.

Tagadhatatlan az, kedves barátaim, hogy sok mindent jó, sőt szükséges tudni az embernek. Nehogy azonban valaki arra gondoljan, hogy én e lapocska szük hasábjain mind azt elakarom mondani, a mit jónak nevezhetünk; kijelentem, hogy a sok minden hasznos tudnivaló közül ez alkalommal csak egyet szándékszom kiválasztani. Régi tapasztaláson alapuló közmondás, hogy számitással kell élnünk. Természetesen a helyes számitást értem, mert a rosz számitásra nemhogy szükségünk nincsen, sőt legtöbbször ez okozza megromlásunkat. Ennek kimutatására elmondok egy rövid történetet.

Petri Dénes falusi gazda értelmes, okos ember hirében állott, s egész élete s gazdálkodása elég bizonyságul szolgált erre. Egyik tavaszon megjelent az iskolában, hogy a gyermekek — köztük saját fia — évzáró vizsgálatát végig hallgassa. A vizsgálat folyamán szomoruan tapasztalta, hogy a gyermekek vajmi keveset tudnak a számtanból. Nem is késett vele, hogy ezen tapasztalatát a vizsgálat lejártával haza érkező fiának elmondja. Bizony édes fiam, igy szól az apa: nagy örömemre szolgálna, ha többet tanultál volna számitani, mert az, a mit tőled, s általában a legtöbb gyermektől hallottam, igen kevés. Csodálkozom, hogy édes apám kevésnek találta, pedig én éppen az ellenkezőjét hittem. Hiszen erre sem lesz semmi szükségem a mit tudok. Édes apámat sem láttam számitani más egyebet, mint azt, hogy ha 20 véka buzát

eladhat 1 frt 20 krjával, kifizetheti-é abból a 22 frtnyi adótartozását. Ezt pedig magam is kitudom számitani.

Az igaz lehet édes fiam, de bizony te se törődtél az én dolgaimmal, s azért nem hallottál más egyebet is. Pedig lásd fiam, én sokszor és sokat számitottam, a minek köszönhetem részben azt, a mim ma van.

Hogy erről megnyugtassalak, elbeszélem neked az én számitásaimat. Ezelőtt 10 évvel megvásároltam Z. szomszédunktól egy drb birtokot 2000 frton. A vásárláskor ez összegnek csak egynegyedét tudtam kifizetni. Gondolhatod aggodalmamat, a mely ezen adósság miatt zaklatott. Azonban az aggodalom csak egy ideig tartott a vásár előtt, mert bizván a természet erejében és az isteni gondviselésben, emberileg jó számitást csináltam.

A vásár összegből 500 frtot azonnal lefizetvén, 500 frtot kellett 1 év, 500 frtot 2 év és 500 frtot 3 év mulva kifizetnem, fizetvén ezen időre 6%-es kamatot, vagyis minden 100 frtért egy évre 6 frtot kamat gyanánt. Először is a fizetendő kamatot kiszámitva: 500 frtért 1 évre kell 30 frt kamat, a 2-ik 500 frtért 2 évre 60 frt és a 3-ik 500 frtért 3 évre 90 frt; összesen tehát 180 frt.

Ez összegnek kifizetését a következő számitás alapján tartottam lehetőnek:

A vásárolt birtokot jól beosztva, lehet vetni bele 30 véka ősz vetést, a mely, az elemi csapásokra nem számitva, közép terméssel 270 vékát terem; ennek értéke 1 frt 20 krral számitva vékáját, 324 frt. Tavasz vetésre is 30 vékát számitva, ennek középtermése 360 véka, melynek értéke 360 frt, igy tehát gabonából az évi összes bevétel 684 frt, a miből az elvetett mag árát leszámitva, marad 618 frt; ugyanis 30 véka buza 1 frt 20 = 36 frt, 30 véka kukoricza 1 frtjával = 30 frt, összesen levonandó 66 frt. A birtok egyéb jövedelmét a munka díjába számitva; az első évi 500 frtot s annak 30 frt kamatját kifizetve marad 88 frt. Ezt a 88 frtot jól értékesitve állatban avagy gabonában idővel jó kis tőke lesz belőle. A második évben hasonló eredménnyel marad 88 frt s a harmadikban hasonlóan úgy, hogy 3 év alatt minden fennakadás nélkül ki lehet fizetni a tartozásokat.

Ezen számitásom nem is csalt meg, sőt mivel az időjárás is kedvezett a három év elteltével kifizetvén a birtok árát, annak adóját s minden terhét, kereken 600 frtom maradt meg. Igy aztán az évi 50 frtokat nem kellvén másnak fizetni, évről- évre szaporodott kis vagyonom. S hála istennek ma igen szép kis vagyonunk van. A melyet te édes fiam, ha nem tanulsz meg helyesen számitani, bizony félek nemhogy szaporitani nem fogsz, sőt el fogsz veszteni.

Boros Sándor.

Az Istenben való hit.

Jánoska egyetlen gyermeke volt szülőinek. Szülői minden kivánságát teljesitették. Ha a szomszéd fiának új ruhája volt, Jánoska csak elsohajtotta magát anyja előtt s anyja kevés idő mulva még szebbet szerzett neki. Ha apjának azt mondá, hogy mennyire szeretné, ha volna neki kardja vagy puskája, milyen csatákat vinne véghez a szomszéd gyermekekből összeállitott csapattal; apja a legközelebbi vásár alkalmával megvette s midőn látta, hogy milyen harcziasan vágja fia a levegőt, némi büszkeséggel mondogatá feleségének: „Nézd anyjok, hogy talál a kard már is fiadnak . . . ha élünk ebből katonát csinálunk.“ Az asszony ilyenkor természetesen könnyezve gondolt az egykor bekövetkezendő megválásra.

Jánoska apja egyszerü földmives ember volt. Annak idején két évig a gymnasiumban is tanult. Ez a két esztendő azonban inkább kárára volt későbbi életében. Értelmesebb, okosabb és tapasztaltabb embert magánál nem igen akart ismerni. Gőgössé, büszkévé lett, senkire nem halgatott. Az ilyen természet pedig nagyon rosz tanácsadó.

A templomot sem igen látogatta. Egy pár év alatt ilyen lett felesége is. Ha kérdezték miért nem jár a templomba? rendesen igy felelt:

„Hát hiszen elmehetnék oda is, mert az ugyan nincs messze, de az én házam elég nagy templom s abban pap is van jó, mert Jánoska fiam annyi lelki gyönyörüséget szerez nekünk ide haza, hogy a tiszteletes úr bizonyosan felét sem szerezné a katétrából.“ E mondokát, bevett szokás szerint, az asszony is ennyivel megtoldotta: „bizony neked igazad van apjuk.“

Keresztény embertársaik csodálkoztak eme nyilatkozat felett. Száz közül kilenczvenkilencz azt hitte, hogy bizonyosan nincsenek jól a pappal s azért nem mennek a templomba. Egy pár ember a paptól kérdezősködött is e felől. A pap természetésen nem felelhetett egyebet, minthogy tudtával semmiféle egyenetlenség nincs közöttük. Azonban feltette magában, hogy valamiféle uton-módon a Jánoska apjával, illetőleg szülőivel a templomot megkedvelteti.

Jánoska már két télen iskolába járt. Egy alkalommal a pap vallástanitani megy. A sok játszó gyermek közt látja Jánoskát is az ő csecsebecse játékával és felcziczomázott ruházatával. Egész akaratlanul kérdé: „Ki vette Jánoska azt a csikót?“ (Egy fából készitett lovan ült Jánoska s a többi iskolás gyermekek huzták a játékszert. A tanitó urnál Jánoska unszolására kivitték szülői, hogy szabad legyen azzal játszadoznia)

„Neked már igazi csikó kellene, mond meg apádnak vegyen azt."

A fiu élénk figyelemmel kisérte a pap szavait. Nyájas és barátságos beszédmódja felbátoritván, igy szóla: „Megmondom instálom s veszünk is ám olyant is. Ezt csak azért vette édes anyám, mert ilyen lova van a jegyzőnitt való kicsi urfinak is."

„Hát azt a czifra patkót mikor tették a csizmádra?"

„Azt ma reggel."

„Hát ugyan miért tettek olyan legényest?"

„Azért instállom, mert a mult vasárnap a vidéki legényeknek is a tánczban ilyen volt s mondottam apámuraméknak vegyenek nekem is ilyent s mikor felkeltem, már készen volt. Jaj de még mennyi mindent vettek. Szólt a gyermek egész bizalmasan. „Né ezt a nyakravalót (nyakkendő) is ma reggel hozta anyám a boltból s azt mondotta azért vette, hogy nekem legyen a legszebb az egész iskolában."

Azután még sok mindent elbeszélt a gyermek. Elannyira, hogy a pap előtt a gyermek beszélgetése folytán kitünt az, hogy a szülők nagyon kényeztetik Jánoskát s csaknem minden kedvét teljesitik. Világos lett a pap előtt az is, hogy a gyermek kivánsága a legelső a háznál. Ugyanekkor mosolygott a pap magában. Már biztos volt a felől, hogy ezt a szülői gyengeséget üdvös czélra is fellehet használni.

A szünet lejárván, bementek vallás órára a fiuk mind s köztük Jánoska is. A pap annak rendje szerint felkérdezte a kihagyott leczkét. A legutolsó fiura jutott a leczke végén eme kérdés:

„Voltak-e a keresztényeknek eleinte templomaik?"

A kérdezett fiu felelte: „nem voltak."

„Hát akkor hová gyültek össze istentiszteletre?"

„Magános házakba és a zsidók synagogáikba."

Ekkor hirtelen közbeszól Jánoska „és ha egyebütt nem kaptak arra alkalmat, kimentek a mezőre s ott egy félreeső helyen is megtartották az istentiszteletet."

„Jól van Jánoska! Meg tudnád-e mondani azt is, hogy milyen keresztények lehettek azok?"

„Jó keresztények."

„Helyes! Hát most vannak-e templomok?"

„Vannak csaknem minden helységben."

„Hát most mivel mutathatja ki valaki azt, hogy ő jó keresztény?"

„Aval, hogy becsületes ember és nem árt senkinek."

„Igaz, de hát még?"

Többet mondani Jánoska nem tudott.

„No mond meg hát te Józsi!“ szólt egy másik fiuhoz.

„A jó keresztény ember, a mikor csak teheti, elmegyen a templomba is, ott imákozik és hallgatja s meg is tartja, a mit a Tisztelendő ur prédikál.“

„Igaz Józsi! Jól van fiam.“

„Hát ti akartok-e jó keresztények lenni?“ kérdé az összestől.

„Akarunk“ volt az egyhangu válasz.

„Nó hát, a mikor csak lehet, a templomba is jöjjetek el s kezeiteket fogjátok össze szépen és imádkozzatok az Istennek, hogy éltesse a ti szülőiteket, testvéreiteket és minden jó embert, mert csak igy lehettek jó keresztények, ha majd felnőtök. A ki messze lakik, egyedül fél eljőni, az jöjjön az édes apjával vagy édes anyjával.“

„Elfogtok-e jőni mind?“

„El,“ kiálták egyszerre mindnyájan, de leghangosabban Jánoska.

„Majd meglátom. Most énekeljünk s aztán haza mehettek.“

Vasárnap reggel jókor Jánoska mondani kezdette apjának, hogy ma templomba megyen, de egyedül szégyenli, mert ő még soha sem volt s nem is tudná hová üljön?

„Hadd el fiam, majd elmegyünk máskor.“ szólt az apja egykedvüen.

„Oh édes apám most menjünk el, mert én még a templomba sohasem imádkoztam a jó Istennek, hogy éltesse édes apámékat s adjon áldást és egészséget mindnyájunknak. Aztán a többi fiuk is azt fogják holnap mondani, „hogy én nem leszek jó keresztény.“

Az apának bizonyos szégyen érzet volt látható ábrázatán. Megszólalt keblében a belső ember t. i. a lelkiismeret. Fejét lesütve egy mély sóhajtás után igy szólt: „Nem bánom hát menjünk el, de hijjad anyádot is.“ Ugy lön. Elmentek mind hárman.

A pap ez alkalommal a gyermekek neveltetéséről, jövőjük biztositásáról és az összes emberiség boldogitását előmozditó kötelességek betöltéséről beszélt. Ez egyetlen beszédével annyira meghatotta a Jánoska akaratos apjának a szivét, hogy attól a naptól fogva egyik buzgó látogatója lett az úr házának ő is, felesége is s nem egyszer mondották el *„az élet küzdelmei között semminek sincs akkora fenntartó ereje, mint az Istenben való hitnek és bizalomnak.“*

Gvidó Béla.

Életszabályok.

Aludj minden nap 7 órát. A mint felkeltél kezdj rögtön munkához.

Egyél lassan s soha se többet, mint a mennyi jól esik. Csak annyit igyál, hogy szomjuságodat kielégitsed.

Minden nap legalább két órát járj.

Ne tégy olyat, a mit elmondani szégyellenél.

Gondolj mindég arra, hogy másoknak reád kell támaszkodniok, de te soha senkire sem számithatsz.

A pénzt a körülmények szerint többre vagy kevesebbre becsülheted, mint a mit ér. A pénz igen hasznos szolga, de nagyon rosz úr.

Aranykönyv.

A székely-keresztúri unitárius ekklésiában f. év virágvasárnapján confirmált ifjak, vallásos buzgóságuknak igen szép és követésre méltó jelét adták, midőn lelkészük felszólitására, egy urasztali pohár alapra mindenikök tehetsége szerint, meghozta áldozatfilléreit. E fillérekből 7 frt 25 kr. gyült össze. Névszerint adakoztak: Wass Ilona 10 kr., Major Borbára 25 kr., Nagy Lidi 40 kr, Csiki Miklós 20 kr., Márkos Anna 20 kr., Patakfalvi Mózes 30 kr., Patakfalvi Juliánna 20 kr., Márkos Rebeka 10 kr., Major Mária 10 kr., Fodor Rebeka 20 kr., Pitó Lajos 50 kr., Major Miklós 10 kr., Fodor Rákhel 65 kr., Pálfi Anna 5 kr., Fodor János 10 kr., Kálmán Juliánna 10 kr., Fodor Póli 25 kr., Pitó János 10 kr., Krisán János 10 kr., Major Ilona 20 kr., Csifó János 10 kr., Sándor Ilona 1 frt, Sándor Gábriella 1 frt, Patakfalvi Juliánna 30 kr., Varga Sándor 15 kr., Telmán Juli 10 kr., Birtalan Mózes 5 kr., Birtalan József 5 kr., Forgács Dénes 10 kr, Szabó Lehel 20 kr.

A mindenható Isten tartsa meg és növelje kebletekben unitárius anyaszentegyházunk meleg szerelmét, áldása kisérjen az élet utain!

Sz.-Keresztur, 1893 ápril 8.

Barabás Lajos,
unitárius lelkész.

JÁTÉKOK.

Rakózás.

A pásztorgyermekek az erdő nagyobb tisztásán sorban a földre ülnek egymás mellé, mindenik a kezében fogva a maga pásztorbotját. *A rakó* a maga botját a sorban ülő gyermekek előtt két méter távolságban a töldre keresztül fekteti. Ekkor a sorban

ülő gyermekek rendre a saját botjukkal rakózva (a mi ugy történik, hogy a botot függélyes irányban tartva a vékonyabb véggel lefelé, a földtől körülbelől 3 dm. magasságba fogja s a végét a földhöz ütögetve ugy, hogy a felső vastagabb vége előre himbáljon, előre löki a botot. A mely botok érintették, azok közül a legtávolabb haladt botnak a tulsó végéhez viszi előre *a rakó* a maga lefektetett botját, s a botokat kinek-kinek vissza viszi. Ekkor ujra rakóznak (az előbbi helyen ülve maradva) s az előbbi módon viszi tovább a maga botját az érintő botok legtávolabbikának a végéhez, a rakózó botokat kinek-kinek megint vissza adva. Ujra rakóznak mindaddig, a mig a rakózók egyenként mind kimaradnak a rakózásból a miatt, hogy botjuk a földre fektetett botot a rakózás közben háromszor nem érintette. Ekkor a rakó a többiek botjait magához véve, oda ül, a hova az ő botja legelőbb le volt fektetve s mindeniknek a bótjával rakózva igyekszik megérinteni a már jó előre jutott saját botját; a melyik bottal legkésőbb érintette annak a gazdája lesz *a rakó* s ujra kezdődik a játék. Ha pedig egygyel sem érintette, akkor egyik rakózó a saját lábai közé fogja a rakónak a fejét s az egész testet bétakarva ujassal vagy más öltönnyel, mindenik botot vékonyabb végével rendre a betakart rakónak a hátára állitva s ott mozgatva kérdi: *pálcza, nácza, generácza, kié ez a jó matyukás pálcza?* ha véletlenül a rakó eltalálja, hogy a mozgatott pálcza kié, ez lesz a rakó, ellenesetben ő marad annak s újra kezdődik a játék. Megjegyzendő: a játék kezdete előtt *a rakó* kiválasztása kézfogással történik oly módon, hogy a játszani akaró gyermekek közül egyik egy botot az alsó végén megmarkolva, függélyesen tart s a többiek az ő keze felett szintén megmarkolják jobb kezökkel a botot; ekkor a legalsó kezet legfeljül vive, végig megmarkolják a botot ily módon s a kinek a keze legfeljül jut ugy, hogy a markából a bot vége nem ér ki, az lesz a rakó.

Gyertyázás.

Vegyes játék.

Utczán, vagy kertben, mezőn, udvaron stb. a játszók hosszu sorba összefogódznak; a sornak egyik végén álló *a gyertyatartó* s a jobb kezében felemelve *gyertyát* (egy vesszőt, vagy darabka fát) tart; a másik végén kettő elválik a sortól s az igy legvégén ma-

radottnak válla felett jobb tenyeröket össze csapva, egyik a sor előtt, másik a sor háta megett futnak *a gyertyatartó* felé s a melyik *a gyertyát* elkapja, az lesz a gyertyatartó; a másik futó pedig azonnal vissza szalad a sor végére s a lgvégsővel csapva tenyeret ujra futnak. Természetes, hogy igy a játék szakadatlan, miután a két futó közül egyik *új gyertyatartó* lesz s a másik a sor végén állóval ujra fut.

Ki lopta el a fejszét?

A gyermekek (fiuk), arczczal befelé fordulva, körben össze fogódznak. Egyik kérdi: *ki lopta el a fejszét?* mindannyian felelik: *én sem, én sem.* Ekkor az elébb kérdező igy szólva: *majd meglátjuk,* két gyermek karja alatt átbuvik, de ugy, hogy összefogódzva maradjanak; evvel a kör ki van forditva, azaz a körben álló gyermekek arczczal kifelé vannak, igy el kezd a kör sebesen forogni; a sebes forgás miatt rendesen valamelyik kiesik a körből; ez lopta el a fejszét s kimarad a játékból. A többiek ujra kezdik s hasonló módon folytatják, mig bele unnak, vagy igen kevesen maradnak.

Ülüzés.

A gyermekek, egynek kivételével, egy hosszu egyenes sorba egymás háta mögé állva, kabátjoknál fogva összefogódznak; a sorban legelől álló nagyobb gyermek a *kotló*, a többiek a *csirkék.* Egyik külön álló gyermek az *ülü* (héja). A játék kezdetén az ülü szembe áll a kotlóval s egy kis fácskával ásogat a földön; a kotló kérdi: *mit ássz ülü?* az ülü feleli: *murkot!* kotló: *mivel akarod megenni?* ülü: *csirke lábbal!* kotló: *melyikkel?* üllü: *evvel né!* s ekkor rögtön a sorból kiakar ragadni egy csirkét (gyermeket); de a kotló szüntelen azon igyekszik, hogy a csirkék védelméért az ülüvel szemben legyen, az ülü és kotló ide-oda futkosásával az összefogodzott sor folyton kisebb-nagyobb kanyargással sebesen mozog, minek következtében valamelyik gyermek kezd elfáradni, a sor megszakad s a sortól elszakadt és sokszor földre hullott csirkék közül egyet az ülü elfog s ez a játékból kimarad. A játéknak akkor van vége, mikor az *ülü* az utolsó csirkét is elfogta.

A Nyikó vidékéről. **Közli: Győrfi Ferencz.**

A kisasszony táncza.

Összeáll 20—30, vagy a hány van annyi leány s körben forogva mondják:

Mi lesz holnap lányok?
Áldozó csütörtök,
A föld megrendüle,
Az ég megzendüle.
A kisasszony madárkája
Mind összecsődüle:
Főztél kását?
Főztem kását.
Volt-e húsa?
Volt azt mondja.
Hej rakoncza, rakoncza,
Ez a papné táncza.

Ekkor gyorsan forognak és tánczolnak, ezt mondván:

Ugorjatok lányok,
Hadd csörögjen bokátok.
Haj bé lapu bé,
Napraforgó fordul bé.

Erre hirtelen leguggolnak s aztán ismét elől kezdik.

A kis tudakozó.

I.

Szórejtvények.

1. Melyik vetés érik meg leghamarább?
2. Melyik lom a legbecsesebb?
3. Melyik tó jár négy lábon?
4. Melyik lak forog a sarkán?
5. Melyik kör girbe-görbe?
6. Melyik télnek van két vége s egy eleje sincsen?
7. Melyik ló eszik mindig szalmát?

II.

Anagram.

Retm akavil taz elcsiszek a imt kaar za nites za kenmé za pé mityáafa. Jézus mondása.

III.

Számfeladványok.

1. Egy asztalon ég három szál gyertya s kettőt elfujnak belőle, hány marad meg? I. M.

2. 600 kilogramm terhet a közeli városba bekellett vinni. Egy munkás csak 100 kilogrammot birt el egy óra alatt. Minthogy csak három munkás akadt, a ki vállalkozzék; kérdés: hárman hány óra alatt szállitották be a 600 kilogramm terhet?

3. Hogy irunk le 1000-et zérusok nélkül hét egyenlő számjegygyel?

IV.

Betürejtvények.

AAAAAA $\frac{\text{A}}{\text{DU.}}$ a $\frac{\text{tor}}{\text{k}}$ $\frac{\text{e e e}\ \text{e e e e}}{\text{é}}$ L.

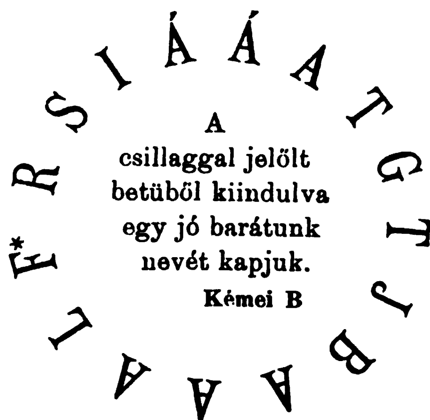
ár ár ár ár ár ár

ár ár ár. ár ár ár.

Te

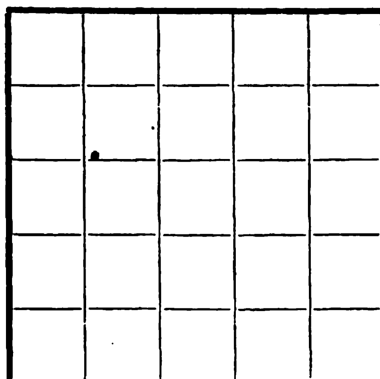
$\frac{\text{te te te te}}{\text{P}}$

Közli: Kémei B.

V.

Koczka-rejtvény.

Ezen számjegyek: 1, 2, 3, 4, 5 ugy irandók be a koczkákba, hogy bármerről olvasva az összeg 15 legyen. **Közli: Kémei B.**

☞ ***Figyelmeztetés.*** A talányok megfejtői között a következő jutalmakat sorsoljuk ki: 1. Vörösmarti költeményei, egy kötet. 2. Felméri Lalos: Úti levelek Skócziából, tanuságos olvasmány. 3. Boros Gy. Jó gyermek könyve 4. Egy nagynéne levelei. 5. Orbók Mór: Tréfás mértani feladványok. 6. Fiatalság Barátja, nyári és téli szám 7. Unitárius Közlöny 5-ik kötete, Kovácsi Antal és Berde Áron arczképével. 8. Orbók Mór: Tréfás számtani feladványok. 9. Arany János népies költeményei. 10. Jó könyvek.

Figyelmeztetjük a pályázókat a következőkre: az első jutalomra csak azok pályázhatnak, a kik mindenik talányt megfejtik. A többi jutalomra pályázhatik mindenki, a ki legalább három rejtvényt vagy talányt megfejt. A megfejtéseket adjátok oda a lelkész vagy a tanitó úrnak, hogy *junius 5-ik napjára* küldje be hozzánk. Csak azok pályázhatnak, a kik a Fiatalság Barátja jelen számát megveszik.

☞ **Ezen szám ára 12 kr., 10 darabnak 1 frt. A nyári és téli szám is kapható 10 krért.**

Nyomatott Gámán János örököse könyvnyomdájában Kolozsvárt.

